

თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

XLVI
რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური
სამეცნიერო სესიის
მ ა ს ა ლ ე ბ ი

ბათუმი, 2026 წლის 23-24 ოქტომბერი

ეძღვნება აკადემიკოს **ქეთევან ლომთათიძის**
დაბადების 115-ე წლისთავს

თბილისი
2026

დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია გაიმართება **2026 წლის 23-24 ოქტომბერს** ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში (ბათუმი, ნინოშვილის ქ. № 35).

რეგლამენტი

მომხსენებელს – 15 წუთი

მსჯელობაში მონაწილეს – 5 წუთი

რედაქტორი – **მერაბ ჩუხუა**

სარედაქციო ჯგუფი:

მანანა ბუკია

ლელა გიგლემიანი

გიორგი გოგოლაშვილი

ნანა მაჭავარიანი

ტექნიკური რედაქტორი – **ლევან ვაშაკიძე**

კომპიუტერული უზრუნველყოფა **რუსუდან გრიგოლიასი**

მ უ შ ა ო ბ ი ს გ ა ნ რ ი გ ი

23 ოქტომბერი

I სხდომა

13:00 სთ.

თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე ბ ი: ნანა მაჭავარიანი, მერაბ ჩუხუა

თეა აბულაძე – ზედსართავი სახელის დერივაციული მოდელები აჭარაში მცხოვრებ პონტოელ ბერძენთა მეტყველებაში (შედარებითი ანალიზი)

ნარგიზ ახვლედიანი – „ყბაყურა“ – ხალხური სამედიცინო გამოცდილება და ტოპონიმი: გეოგრაფიულ სივრცეში შემონახული კულტურული მეხსიერება

მაია ზარამიძე – ფხე' სუფიქსის ფუნქციისათვის ლაზეთის ონომასტიკაში

თალიკო (თამარ) ბერიძე – აჭარული მეტყველების ფონეტიკური თავისებურებების ლინგვისტური ანალიზი

მანანა ზუკია – ირინე ასათიანის სამეგრელოს ექსპედიციის დღიურების სიტყვანი (მასალები მეგრული ლექსიკონისთვის)

ელისაბედ გაზდელიანი – გრძელი ხმოვნები სვანურში

ლელა გიგლემიანი, როენა ჭკადუა – ერთი ფონეტიკური მოვლენის (დელაბიალიზაციის) ასახვა სვანურ მიკროტოპონიმებში

გიორგი გოგოლაშვილი – სტაზისური გამონაკლისის ერთი შემთხვევა ქართულში (იცის და უწყის ზმნათა შესახებ)

ნატალია ზუმბაძე – ამინდის შესაცვლელი სიმღერები აჭარელთა ყოფაში (2022 წლის საექსპედიციო მასალის საფუძველზე)

ლელა თელიაშვილი – პროფესიული ნომინაციების სემანტიკური ტრანსფორმაცია ახალციხის მუნიციპალიტეტის გვართა მაგალითზე

II სხდომა

16 სთ.

თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე ე ბ ი: მანანა ბუკია, გიორგი გოგოლაშვილი

ლაშა კაპანაძე – „ერთი ტიპის მარტივთემიან ზმნათა“ უღლების თავისებურებანი ზემოიძერულში

მაია კიკვაძე – სოფელ ჭანჭათის გეოგრაფიული სახელები

მარიამ კიკონიშვილი, ნინო ჭუმბურიძე – ადამიანის ასაკის აღმნიშვნელი სახელები ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში

ლამზირა კობაძე – მთიულური გვარების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი

ლევან კოჭლამაზაშვილი – აუსლაუტში გამოვლენილი რედუქციის შემთხვევები ქიზიყურში

მაკა ლაბარტყავა – ერთი სახის მიკროტოპონიმებისათვის (აბაშის რაიონი)

ნანა ლოლაძე, ქევეთან დათუკიშვილი – დიალექტურ სიტყვათა დამკვიდრების ტენდენცია სალიტერატურო ქართულში

გვანცა მაისურაძე – „მთის მარგალიტის“- გლოლის კილოკავი და რაჭული სასიმღერო ფოლკლორული ტრადიციები

ნუგზარ მგელაძე – დასავლურ-ქართული „სამოხიოს“, „საოშოსა“ და „ერისთაობა-შემწეობის“ ინტერპრეტაციის საკითხები

ლელა მირცხულავა, ლელა გიგლემიანი – ვინ ასწავლის AI-ს ქართველურ ენებს? – ქართველოლოგიის ტრანსფორმაცია ტექსტიდან მონაცემამდე

ნიკოლოზ ოთინაშვილი – გეოგრაფიული სახელები შიდა ქართლიდან

24 ოქტომბერი

I სხდომა

12 სთ.

თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე ბ ი: ნანა ლოლაძე, სალომე ომიაძე

სალომე ომიაძე – ლექსუმური ლექსიკონი (გ. კვარაცხელიას სადიკ-ლომო ნაშრომის შესახებ)

მედეა საღლიანი – სვანური წისქვილის ტერმინოლოგიის ეთნოლინგვისტური ანალიზი. I. – კონსტრუქციული ნაწილები

ნარგიზ სურმავა – დროულ-კილოური ფორმების ომონიმის დაძლევის ტენდენცია და გზები დიალექტურ მეტყველებაში (იმერული კილოს მაგალითზე)

მამია ფაღავა – რამდენიმე ქართული გეოგრაფიული სახელი ბასიანიდან

ელზა ფუტყარაძე – ერთი ლექსიკური ერთეულის გააზრებისათვის

კახუკა ქირია – ჯგურა / ჯურა სიტყვის გრამატიკული კვალიფიკაციის საკითხი მეგრულში

ხათუნა ყანდაშილი – ფუძედრეკადი ზმნების უღლების თავისებურება კახურში

ნატო შავრეშიანი – დედნის კვალდაკვალ

შორენა შავრეშიანი – სვანური გამოცანები გლობალური ფოლკლორული პარალელების კონტექსტში

ეთერ შენგელია – ხელობის/საქმიანობის აღმნიშვნელი სახელები მეგრულში სამოსელთან დაკავშირებული ლექსიკის მიხედვით

II სხდომა

16 სთ.

თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე ე ბ ი: ქეთევან დათუკიშვილი, მამია ფაღავა

ასმათ შონია, მაკა შეროზია – ემოციების გამომხატველი იდიომები ქართულ და ინგლისურ ენებში

ნანა შოშიაშვილი – ხატოვანი შესიტყვებები თამაზ ხმალადის პროზაში

მანანა ჩაჩანიძე – ლექსემა ზარი და ლექსიკური ასოციაციების ზოგი თავისებურება მოთხრობაში „ამალიას ზარი“

მერაბ ჩუხუა – ზანიზმები ხევსურულში

ნინო ციხიშვილი – დიმიტრი ყიფიანი – იაკობ გოგებაშვილის „დედაენის“ პირველი შემფასებელი

სოფიკო ჭაავა – (1923 წლის საარქივო მასალების მიხედვით)

ნინელი კობონელიძე – დიალოგების ენის ზოგი თავისებურება რევაზ ინანიშვილის მოთხრობებში

ლუიზა ხაჭაპურიძე, თეონა ხუფენია – ლექსიკოგრაფიულად აღუნუსხავი ხალხური იდიომები მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედებაში

ნინო ხახიაშვილი – სიტყვა კუნაპეტის სემანტიკისათვის

მზია ხახუტაიშვილი, ნანა ცეცხლაძე – ფაცის ენობრივი კუნძული

ნინო ჯორბენაძე – ქართული დიალექტები თანამედროვე საზოგადოებაში: იდენტობა, მედია და ციფრული კომუნიკაცია

18:00 სესიის შეჯამება და დახურვა

თ ე ო ნ ა ა ბ უ ლ ა ძ ე

ზედსართავი სახელის დერივაციული მოდელები აჭარაში მცხოვრებ პონტოელ ბერძენთა მეტყველებაში (შედარებითი ანალიზი)

თავისი კონსერვატიზმით, არქაულ ელემენტთა მეტ-ნაკლებად შემონახვით თანამედროვე ბერძნულ დიალექტთა შორის გამოირჩევა ე.წ. პერიფერიული დიალექტები: პონტოს, კაპადოკიური, კვიპროსული, დოდეკანისური (როდოსული), ქიოსური, იკარიული, იონურ კუნძულთა, სამხრეთ იტალიური, კრეტული და სხვა (იხ. ლ. ბერძენიშვილი... 1990, 133). ახალ დიალექტთა შორის თავისი ბგერითი შემადგენლობითა და გრამატიკული სტრუქტურით განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს პონტოს დიალექტს.

პონტოური გავრცელებულია ძირითადად ანატოლიის მცირე აზიის ჩრდილოეთ ნაწილში. მიგრაციის შედეგად ამ დიალექტზე მოლაპარაკენი ცხოვრობენ სხვადასხვა რეგიონებში, მათ შორის საქართველოშიც (რ. გორდეზიანი 2001, 17). პონტოს რეგიონის გეოგრაფიულმა მდებარეობამ, აქ მცხოვრებ ელინთა გამუდმებულმა კონტაქტებმა სხვადასხვა ხალხთან, განსაზღვრა პონტოური დიალექტის სხვა, ბერძნული დიალექტისაგან მკვეთრად გამორჩეული ხასიათი (იხ. მ. გიორგაძე... 2017).

აჭარაში მცხოვრები ბერძენი მოსახლეობა, მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიულ-გეოგრაფიული პირობების გამო ერთგვარად დაშორდა ბერძნული ენის პონტოს დიალექტის სხვა შტოებს, დღემდე მეტყველებს პონტოს დიალექტზე და ქმნის გამორჩეულ, საკუთარ ყალიბში მოქცეულ დიალექტურ მეტყველებას, რაც არამარტო ლექსიკურ, არამედ გრამატიკულ დონეზეც ვლინდება.

განვიხილავთ ზედსართავი სახელის წარმოებას აქაურთა მეტყველებაზე დაყრდნობით.

მასალები მოპოვებულია რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული საგრანტო პროექტის ფარგლებში.

აჭარაში მცხოვრებ პონტოელთა მეტყველებაში ზედსართავი სახელი პრეფიქსებით, სუფიქსებითა და პრეფიქს-სუფიქსებით

იწარმოება. ძველ და თანამედროვე ბერძნულ ენასთან შედარებით გარკვეული თავისებურებები ვლინდება. როგორც წესი, ძველ ბერძნულში პირველი ტიპის ზედსართავი სახელები სქესის საწარმოებლად დაირთავდა სუფიქსებს -იც, -α, -ον – (μικρός, μικρά, μικρόν) და -იც, -η, -ον (καλός, καλή, καλόν). ახალმა ბერძნულმა, არსებითად, შეინარჩუნა მსგავსი ტიპის ზედსართავი სახელები, თუმცა საშუალო სქესის დაბოლოებად ნაცვლად-ον-ისა გადმოვიდა -ο-თი, მაგ. ძვ. ბერძნ.: νέος, νέα, νέον – ახ. ბერძნ. -νέος, νέα, νέο, ძვ. ბერძნ. (καλός, καλή, καλόν, ახ. ბერძნ. καλός, καλή, καλό (რ. გორდეზიანი 2001, 62; ა. ურუშაძე 198745).

მნიშვნელოვანია ის ფაქტორი, რომ პონტოურს თანამედროვე ბერძნული ენისგან განსხვავებით, შემონახული აქვს ძველი ბერძნულისთვის დამახასიათებელი წარმოება, კერძოდ, საშუალო სქესის საწარმოებლად -ν სუფიქსი, როგორიცაა, მაგალითად:

ν: მწარე – μικρόν (პიკრონ)(პონტ.) – [ახ. ბერძნული – μικρός/η/ο, ძვ. ბერძნული – μικρός /α/ν]; გრძელი – μακρὶν (მაკრინ)(პონტ.) – [ახ. ბერძნული – μακρός, μακρός/α/ο (მაკროს), შუასაუკუნეების – μακρύς, ძვ. ბერძნული – μακρός /α/ν (მაკროს)]; თხელი – λεπτόν (ლეპტონ) (პონტ.) [ახ. ბერძნული – λεπτός/η/ο (ლეპტოს), ძვ. ბერძნული – λεπτός /η/ν (ლეპტოს)]; კარგი – καλόν (კალონ)(პონტ.), ახ. ბერძნ. – καλός/η/ο, ძვ. ბერძნ. καλός, καλή, καλόν; ვიწრო – στενόν (სტენონ) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – στενός/α/ο, ძვ. ბერძნული – στενός /α/ν];

პონტოურში ამავე მოდელით უნდა იყოს ნაწარმოები: წყალ-წყალა – νεροῦλον (ნერულონ) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – νεαρός, νεροῦλος (იდარის, ნერულოს), ძვ. ბერძნული – τὸ ὕδωρ (ტო იდორ)]; ტკბილი – γλυκὶν (ღლიკინ) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – γλυκός/η/ο (ღლიკოს), ძვ. ბერძნული – γλυκός (ღლიკოს)]; წვეტიანი – ξυστόν (ქსილონ) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – αιχμηρός, μυτερός, ὀξύς, ძვ. ბერძნული – αἰχμή, ὀξύς]; სქელი, მსუქანი – χοντρόν, πα[sh]ίν (ხონდრონ, პაშინ)(პონტ.), [ახ. ბერძნული – παχύς, χοντρός, ძვ. ბერძნული – παχύς]; მაღალი – ψηλόν (ფსილონ) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – ψηλός, ძვ. ბერძნული – ὑψήλός]; რიგი ზედსართავი სახელებისა პონტოურში ისევე იწარმოება, როგორც მსგავსი ფუძის ზედსართავები თანამედროვე და ძველ ბერძნულში:

ოც: გადარეული, გაგიჟებული – παλαιός (პალალოს) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – ტელός, παλαιός, παράφρων (ტრელოს, პალავოს, პარაფრონ), ძვ. ბერძნული – ἀπολωλός (პალოლოს) ზმნისაგან

ἀπόλλυμαι (παλαός)]; გულკეთილი – καλόκαρδος (კალოკარდოს)(პონტ.), [ახ. ბერძნული – ο καλόκαρδος (ო კალოკარდოს), ძვ. ბერძნული – ἡ καρδιά, καλός, χρηστοθήης (კარდია, კალოს, ხრისტოთის)]; მშვიდი – ἡσυχός (ისიხოს) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – ἡσυχός, ἡρεμός (ისიხოს, ირემოს), ძვ. ბერძნული – ἡσυχός (ისიხოს)];

იყ: თანაბარი – ἀναλίσ (ანალოს) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – ομοιόμορφος, ἴσος, ὁμαλός, ἰσόπεδος, ἀναλογία (ანალოია)]; მზინვარე – γυαλῆς (გუალის) (პონტ.) [ახ. ბერძნული – ἀστραφτερός, λαμπερός, το γυαλί (ტო გუალი) (შუშა)]; მოხერხებული – πε[ch]αροχλῆς (პეჩაროხლის) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – δεξιότεχνης (დექსიოტეხნის), εὐέλκτος ეველიკტოს), εὐστροφός ევსტროფოს), ძვ. ბერძნული – μηχανικός (მიხანიკოს)]; მტირალა – κλαυίριος (კლაფსიარის) (პონტ.) [ახ. ბერძნული – κλαυίριος (კლაფსიარის), ძვ. ბერძნული – κλαίω (კლეო)];

ენ: მთელი – ὁλόν (ოლოენ) [ახ. ბერძნული – ὅλος (ოლოს), ὁλόκληρος, ὁλόκερος, ძვ. ბერძნული – ὅλος (ოლოს)]; მკვახე – ἀχάμ, (κε) φτάσεν (ახამ, კე ფტასენ) [ახ. ბერძნული – ἀγούριος (აგუროს), შუასაუკუნეების – ἄγουριος, ძვ. ბერძნული – ἰ ἄαριος (აოროს)]; აღსანიშნავია, რომ ახალ ბერძნულში გვაქვს ზედსართავ სახელთა ერთი ჯგუფი, რომელიც მიღებულია არა ძველი ბერძნულის ზედსართავ სახელთაგან (ძველ ბერძნულში მსგავსი წარმოების ზედსართავი სახელები არ არის და არც ამ ზედსართავების მაწარმოებელი არსებობების უმრავლესობაც), არამედ შედარებით მოგვიანებით არის მიღებული არსებით სახელთაგან და აღნიშნავენ ამა თუ იმ ფერს და მათი დაბოლოებებია -იჲ, -ია, -ი (რ. გორდეზიანი 2001, 75). მსგავსი ტიპის ზედსართავი სახელები პონტოურშიც დასტურდება და ქართულის ანალოგიით, აღწერითად იწარმოება, რაც ზოგადად ბერძნულსა და საკუთრივ პონტოურ დიალექტს არ ახასიათებს, ასე მაგალითად: ზაცი – ανοιχτό χρώμα (ანიხტოხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – ανοιχτός]; ვარდისფერი – τριαντάφυλλο χρώμα (ტრიანდაფილი ხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – τριανταφυλλής, ροζ, ძვ. ბერძნული]; თაფლისფერი – μέλι χρώμα (მელიხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – μελής]; ლიმონისფერი – λεμόνι χρώμα (ლიმონიხრომა) (პონტ.) – [ახ.

ბერძნული λεμοινή; ლურჯი (მუქი) μοῖβ/μάβι χρώμα (მოვ/მავიხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – μπλε; ოქროსფერი – χρυσόν χρώμα (ხრისონ ხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – χρυσοφής, ძვ. ბერძნული – χρύσεος, χρυσσίν]; იისფერი λουλακίον χρώμα (ლულაკინხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – λιλά] – λουλακτο (საკ. პონტ.); მუქი – σκούρι χρώμα (სკუროხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – σκούρος] (იტალ. oscuro, ლათ. obscurus)]; ცისფერი – ουρανίν χρώμα (ურანინხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – γαλάζιος, γαλανός]; მაგრამ: ალუბლისფერი – βυσινίχρώμα (ვისინიხრომა) (პონტ.) – [ახ. ბერძნული – βυσινίχρώμα, βυσσινής, ძვ. ბერძნული – βυσσινής]; არ დაირთავს სუფიქსს: ნესტიანი – έχομε σίριστ (ეხომე სიროსც) (პონტ.) (სპეციფ. რუს.), [ახ. ბერძნული – κάνει σπριασία (კანიგრასია), ძვ. ბერძნული – ἡ ὑγρασία (ი იგრასია)].

პონტოურისთვის დამახასიათებელია მიმღეობა, განსაკუთრებით გავრცელებულია ვნებითი გვარის მიმღეობის ფორმები და თანამედროვე ბერძნულის მსგავსად, ხშირად ზედსართავი სახელის მნიშვნელობით იხმარება.

Μ-εν-ος / η / α / μ-εν-თბა: დაკეტილი – κλειδωμένος (კლიდომენოს) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – κλειδωμένος, κλειστός (კლიდომენოს, კლისტოს), ძვ. ბერძნული – κλειστός (კლისტოს)]; დამაბული – σφυγμένος (სფიღმენოს)(პონტ.), [ახ. ბერძნული – τεταμένος (ტეტამენოს), σφυγμένος (σφίγγα) (სფიღმენოს), ძვ. ბერძნული – σφίγγα (სფილო)]; დაჩეხილი – ψιλοκομένος (ფილოკომენოს) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – κομμένος (კომენოს), ძვ. ბერძნული – κόπτω (კოპტო)]; დახურული – [sh]κερασμένος (შკეპასმენოს) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – σκερασμένος (სკეპასმენოს), ძვ. ბერძნული – σκεπάζω (სკეპაზო)]; გახარებული – χαρεμένος (ხარემენოს) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – χαρισμένος (ხარუმენოს), ძვ. ბერძნული -χαίρομαι (ხერომე)]; გაღიმებული – χαμογελαστός (ხამოღელასტოს) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – χαμογελώ (ხამოღელო), ძვ. ბერძნული – μειδάω, τὸ μεδιμα (მიდაო, ტო მიდემა)]; განქორწინებული – χωρισμ-έν-ος, χωριμ-έν-τζაგრინ, ანδρισμ-έν-τζაკენ (ხორისმენოს, ხორისმენდალარინ, ანდრისმენძაკეც) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – χωρισμένος/χωρισμένη, შუასაუკუნეების ბერძნულის ფორმიდან χωρισμός – გაყრა, დაშორება]; μ-εν-თბა – სუფიქსი პონტოური კილოს თავისებურებაა და არც ახალ და არც ძველ ბერძნულში არ აწარმოებს ზედსართავ სახელს. μενον/σεν : დამაქრუ-

ლი – ζαχάρισεν, (ზახაროსენ) ζαχαριμέων (ზახარომენონ) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – ζαχαρამέων (ზახარომენოს)]; დაწინწკლული – κοουκουτσίλιν (კუკუცელინ) (პონტ.), [ახ. ბერძნული – πιτσίλισმέων (პიტსისმეტ) (პიცილისმენოს), კილიდამέων (კილიდომენოს), ძვ. ბერძნული – კილიდω (კილიდო)];

ზედსართავი სახელების ხარისხის წარმოების მოდელები

ბერძნული ენისთვის დამახასიათებელია ზედსართავი სახე-ლის ხარისხის წარმოების რამდენიმე ტიპი, კერძოდ, სუფიქსების დართვით აწარმოებს ხარისხს (დადებითი, შედარებითი, აღმატებითი), ახასიათებს სუპლექტური, დეფექტური, აღწერილობითი წარმოება (იხ. რ. გორდეზიანი 2001; მ. ტრიანდაფილიდისი 1999; ა. ურუშაძე 1987). ზედსართავი სახელების ხარისხს პონტოურში სუფიქსები არ აწარმოებს. პონტოური ძირითადად მიმართავს აღწერით წარმოებას და ხარისხის საწარმოებლად გამოიყენებს დამხმარე სიტყვებს, რომლებიც განსხვავებულია ძველი და თანამედროვე ბერძნულისგან (ძველი ბერძნული გამოიყენებს ზმნიზედას μάλα, შედარებით ხარისხის საწარმოებლად μέλλων (უფრო), ახალი ბერძნული πιο (<πλιό<πλιό<πλιό<ძვ. ბერძ. πλέων), ხოლო აღმატებითი ხარისხის საწარმოებლად μέγιστα (ძალიან) – ძვ. ბერძ., οπισ – ახ. ბერძ.).

წინდებული -აჲ: Ανούτος აჲ εσέν καλός εν (ავუტოს ას ესენ კალოს ენ) – ის უფრო კარგია, ვიდრე შენ (ბერძენიშვილი..., 1990:163). Μικρόν – κι ἄλλο μικρός – πόνλλα μικρός/[ch]ιτ μικρόν (მიკრონ კი ალო მიკროს, პოლა მიკროს) – პატარა, უფრო პატარა, ძალიან პატარა; Χαρισμένον – κι ἄλλο χαρισμένος – πόνλλα χαρισμένος (ხარუმენონ, კი ალო ხარუმენოს, პოლა ხარუმენოს) – ბედნიერი (გახარებული), უფრო ბედნიერი; სოფ. საჩინოში ხარისხის წარმოების ამგვარ ფორმებს იყენებენ, როგორიცაა: τράνονε (ტრანონე) – დიდი, κε ἄλλο τράνον (კე ალო ტრანონ) – მოდიდო, [ch]ιτ τράνο (ჩიჰ ტრანო) – უდიდესი; τυχερόν (ტიხერონ) – იღბლიანი, κε ἄλλο τυχερός – უფრო იღბლიანი, [ch]ιτ τυχερός (ჩიჰ ტიხეროს) – ძალიან იღბლიანი; εν chιτ ὁμορφος – (ენ ჩიჰ ომორფოს) – ძალიან ლამაზია; რისამე ნაკლები ხარისხის გამოსახატავად ზედსართავს უმატებენ ολιγόν ფორმას:

ἀσπρον (ასპრონ) – თეთრი, ολιγόν ἀσπρος (ოლიღონ ასპროს) – მოთეთრო (ნაკლებად თეთრი), πόνλλα ἀσπρος (პოლა ასპროს) – ძალი-

ან თეთრი; κάλιν (კალონ) – კარგი, ολιγόν κάλι (ოლილონ კალო) – ნაკლებად კარგი – [ch]π κάλιν (ჩიპ კალონ) – ძალიან კარგი; პონტოურში არ დასტურდება ხარისხის არაწესიერი წარმოება, რომელიც შეინიშნება ძველ ბერძნულ ენაში (ლ. ბერძენიშვილი... 1990, 163).

ჩანს, აჭარაში მცხოვრებ პონტოელთა მეტყველებაში ზედსართავი სახელები წარმოების განსაკუთრებულ მოდელს აჩვენებს, რაც, მეტწილად, არც ძველი და არც თანამედროვე ბერძნულისთვის არ არის დამახასიათებელი.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბერძენიშვილი 1990 – ლ. ბერძენიშვილი, ი. გარაყანიძე, რ. გორდეზიანი, ა. მიქაბერიძე, ნ. ტონია, მ. ფხაკაძე, მ. შახპაზიძი, ა. ჩეპიძი, ნ. ჯანაშია, ბერძნები საქართველოში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი: ხმელთაშუა ზღვის კულტურების კვლევის ლაბორატორია, გამომც. თბილისის უნივერსიტეტი. თბილისი.

გიორგაძე 2017 – მ. გიორგაძე, ნ. მგელაძე, თ. ტუნაძე, ნ. ძნელაძე, მ. ლორია, თ. აბულაძე, ს. ჩხარტიშვილი, პონტოელი ბერძნები აჭარაში – წარსული და თანამედროვეობა. გამომც. ემ ჯი ემ, ბათუმი.

გორდეზიანი 2001 რ. გორდეზიანი, ი. დარჩია, ს. შამანიძი, ძველი და ახალი ბერძნული შედარებითი გრამატიკა, პროგრამა ლოგოსი, თბილისი.

ტრიანდაფილიდისი 1999 – მ. ტრიანდაფილიდისი, ახალი ბერძნული ენის გრამატიკის მოკლე კურსი, თესალონიკი.

ურუშაძე 1987 – ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, გამომც. განათლება, თბილისი.

Κηπουκοπουλος 2014 – Μ. Κηπουκοπουλος, Λεξικο της ποντιακης διαλεκτου, εκδ. Graphicart, Αθηνα.

Τεγοπουλος 1998 – Φ. Τεγοπουλος, Ελληνικο Λεξικο, ορθογραφικο ερμηνευτικο ετυμολογικο συνωνυμων αντιθετων κυριων ονοματων, ελεσθεροτυπια, τεσσαλονικι.

Τσοπουριδη 1978 – Θ. Τσοπουριδη, Ελληνοποντιακο Λεξικο, Θεςσαλονικη.

ნ ა რ გ ი ზ ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი

„ყბაყურა“ – ხალხური სამედიცინო გამოცდილება და ტოპონიმი: გეოგრაფიულ სივრცეში შემონახული კულტურული მემკვიდრეობა

„ბატონების“ კულტი და მასთან დაკავშირებით ბარბაღე, როგორც „ბატონების დედა“, სახადისა და საზოგადოდ, ყოველგვარი ავადმყოფობის უზენაესი ბატონ-პატრონი იყო (ვ. ბარდაველიძე 2006, 62). „ბატონები“ – ვ. ბარდაველიძის მიხედვით, მზის უძველეს ქალღვთაება ბარბარესა და მისი იპოსტასის დიდი დედა ნანას კულტს უკავშირდება (B. Бардавелиძე 1957, 85) [ქვემოთ, იხ. ჩვენი სტატიები: ნ. ახვლედიანი და სხვ. 2024, 34-41; ლ. ჩოთალიშვილი, ნ. ახვლედიანი 2025, 93-99].

დაავადება ნებისმიერ კულტურაში წარმოადგენს არა მხოლოდ ბიოლოგიურ მოვლენას, არამედ სოციალური და კულტურული მნიშვნელობებით დატვირთულ გამოცდილებას. ქართულ ტრადიციულ საზოგადოებაში ბავშვთა ინფექციური დაავადებები ხშირად ერთიანდებოდა „ბატონების“ სახელწოდების ქვეშ. მას ბატონებთან ერთად – სახადს, სახდურს, სახდიელსაც უწოდებენ. გვხვდება ამ დაავადებათა განსხვავებული სახელწოდებებიც: ბუგრი „ბოგირი“ [სვანეთი], სასხმოები [კახეთი], ფუფალები [კახეთი, ქართლი] (ნ. მინდაძე 2013, 209).

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით: „ფუფული“ – გართხმული მუწუკია (ს.-ს. ორბელიანი 1991), ხოლო „ბუგრი“ – საღმრთო წერილში ბილწების მოქმედად სწერია, კარაბადინში – მსხმოი რამე მუწუკად; ვიეთნი ყვავილსა და წითელას სენთა უხმობენ (ს.-ს. ორბელიანი 1993).

სახადთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენებისა და წესჩვეულებების განხილვის შედეგად, ივ. ჯავახიშვილმა დაასკვნა, რომ ეს დაავადებანი საქართველოში უძველესი დროიდან იყო ცნობილი (ივ. ჯავახიშვილი 1950, 191-197).

სახადის უძველეს კულტს საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის ელემენტები შეერწყა. ჩამოყალიბდა რწმენა-წარმოდგენათა

სინკრეტული სისტემა, რომელიც XIX-XX საუკუნეების ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ: ბატონებს გზავნის ღმერთი და სახადი მის წინაშე ერთხელ მოსახდელ ვალდებულებად, ღვთის ვალად ითვლება (ნ. მინდაძე 2013, 241).

ეთნოგრაფიული მასალა აჩვენებს, რომ „ყბაყურაც“ (ეპიდემიური პაროტიტი) ზოგიერთ კუთხეში „ბატონებთან“ დაკავშირებულ დაავადებად მიიჩნეოდა. ამიტომ „ყბაყურას“ დროსაც სრულდებოდა ის რიტუალები, რომლებიც მიზნად ისახავდა „ბატონების“ კეთილგანწყობის მოპოვებას.

„...აი, რა დიეტას უნიშნავენ ყვავილით (*petite vérole*) დაავადებულ ადამიანს: ქათმის ბულიონი, რძე, თბილად მოხარშული კვერცხი (თოხლო), მოხარშული გოგრა. რაც შეეხება ღორის ხორცს, იგი არავითარ შემთხვევაში არ უნდა გამოჩნდეს მის სუფრაზე, მაგრამ გამოჯანმრთელების პერიოდში, თუ ავადმყოფი მას მოითხოვს, მას მიართმევენ ხოლმე...“ ეს გახლავთ ამონარიდი 1903 წლის 2 აპრილს, ქ. პარიზში, თედო სახოკიას მიერ წაკითხული მოხსენებისა. იქვე ავტორი განაგრძობს: „ჩვენ იგივე რამეს ვხედავთ ყველგან და ყველა ხალხში. და თუკი ჩვენ ცოტა უფრო დიდხანს შევჩერდით ქართველებში ყვავილის მკურნალობის საკითხზე, ეს მხოლოდ იმისთვისაა, რომ ვუჩვენოთ იმ ინტელექტუალური ევოლუციის იდენტურობა, რომელიც ამ მხრივ არსებობს ქართველებსა და იგივე კულტურის მქონე სხვა ხალხებს შორის; რათა კიდევ ერთხელ დავადასტუროთ დაავადებათა სულების კულტის შექმნისა და აღიარების აშკარა ფაქტი. ეს კულტი, ისევე როგორც მრავალი სხვა, ქართველებში ყოველგვარი უმცირესი ცვლილების გარეშე, სრული ძალით შენარჩუნდა ჩვენს დღეებამდე, მიუხედავად მათი სამი ათასი წლის წინანდელი ისტორიული ცხოვრებისა, მიუხედავად IV საუკუნეში საქართველოში შემოდებული ქრისტიანობისა და, ბოლოს, მიუხედავად მათი საკმაოდ მდიდარი ძველი და თანამედროვე ლიტერატურისა“ (თ. სახოკია 1903, 272). ეს ნაშრომი პირველად 1903 წელს პარიზის ანთროპოლოგიური საზოგადოების სხდომაზე მოხსენების სახით იყო წარმოდგენილი, რის შემდეგაც თედო სახოკია საზოგადოების წევრ-კორესპონდენტად აირჩიეს, მოგვიანებით კი ეს მოხსენება შევიდა კრებულში „ეთნოგრაფიული ჩანაწერები“ (თ. სახოკია 1956).

ქვემოთ წარმოგიდგენთ, თუ როგორ მოხდა ე.წ. დაავადების სახელის ტოპონიმიზაცია ერთი კონკრეტული ადგილის სახელის შემთხვევაში. „სიტყვის ეტიმოლოგიის გარკვევა პირვანდელი მნიშვნელობის გათვალისწინებაა, იმ წარმოდგენის ამოფესვაა, რომელი სიტყვაშია ჩამარხული და რომელი ცხადყოფს, რატომ დაერქვა ეს სახელი ამ ობიექტურ მონაცემს. პირვანდელი მნიშვნელობა ისევე, როგორც საერთოდ მნიშვნელობა, სიტყვის ფუძეშია მოცემული, ეტიმოლოგიაც, მაშასადამე, სიტყვის ფუძეში უნდა ვეძიოთ“ (არნ. ჩიქობავა 1937, 48). საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ხულოს მუნიციპალიტეტის – ღორჯომის ადმინისტრაციულ ერთეულში – სოფელ გორგაძეებში (გეოგრაფიული კოორდინატები: 41°43'17" ჩ. გ. 42°22'22" ა. გ.), რომელიც მდებარეობს მესხეთის ქედის სამხრეთ კალთაზე, მდინარე ღორჯომისწყლის (მდინარე აჭარისწყლის მარჯვენა შენაკადი) ზემო დინების შემოგარენში დაფიქსირებულ ერთი სათიბის სახელს – „ღვაჩაძე“.

საკვლევი ტოპონიმი კომპოზიტური წარმოების მიგვაჩნია და იგი ორი ნაწილისგან შედგება. პირველი ნაწილია: „ღვა“, ხოლო მისი მეორე ნაწილი შეკვეცილი სახითაა წარმოდგენილი და საკვლევია. საგულისხმოა, რომ ლაზურში დაფიქსირებული „ღვაზაჩა“ – „ყბაყურას“ ნიშნავს (ნ. ახვლედიანი 2016, 86). აშკარაა, ამავე მნიშვნელობით ქართული ენის აჭარულ დიალექტში დადასტურებული „ღაბუჯა||ღაბუჯა“ ზანურიდან მომდინარეობდეს და იგივე იყოს, რაც „ღვაზაჩა“.

აჭარულში „ყბაყურას“ აღსანიშნავად იხმარება: „ღაბუჯა||ღაბუჯა“. „ღაბუჯა||ღაბუჯა“ – ყბაყურა (შ. ნიჭარაძე 1961). აჭარულ დიალექტში, გადატანითი მნიშვნელობით, „ღაბუჯა“ (ღაბუჯა) ეწოდება ქათამს, რომელსაც ნისკარტის გვერდით ორსავე მხარეზე უხვად აქვს ბურტყელი წამოზრდილი: „ღაბუჯა“ ქათამი (ბსკიფა 1985). სულხან-საბას განმარტებით, ღაბუჯა – „ზოგი ფრინველია, რომელსაც ნისკარტქვეშ, ყელზე ბლომად აქვს ბუმბული“ (ს. ს. ორბელიანი 1993). „ღაბუჯა||ღაბუჯა“ თხზული სახელი ჩანს: „ღა-ბუჯ-ა“, „ღა-ბუ-ა“, თუ ეს სწორია, მაშინ „ღაბუჯა||ღაბუჯა“ უნდა შეესატყვისებოდეს ამავე მნიშვნელობით ლაზურში ხმარებულ სიტყვას – „ღვაბუჯას“.

ლაზურშიც ჩანს, რომ „ღვაბუჯა“ კომპოზიტია: ღვა-ბუჯ-ა. ლაზურ-მეგრულში: „ღვა“ იგივეა, რაც ქართულში – ღაწვი (არნ. ჩი-

ქობავა 1938, 52), ხოლო „ბუჯ“ – უნდა შეესატყვისებოდეს „ბურჯს“. მაშასადამე, „ლაბუა||ლაბუჯა“ უნდა მომდინარეობდეს „ღვაბუჯადან“ და „ლაწვბურჯას“ ნიშნავს. ასეთ ინტერპრეტაციას ამართლებს „ლა-ბუჩას“ ეტიმოლოგიური ახსნაც (იხ. ქვემოთ, ლაბუჩა). „ლაბუჩა უმფო ახალგაზრდებს ემართება“ (შ. ნიჟარაძე 1961).

ქართული ენის სხვა დიალექტებში „ლაბუა||ლაბუჯა“ ამ მნიშვნელობით არ გვხვდება. ინფექციური გადამდები დაავადების „ყბაყურას“ ლაზური შესატყვისია თხზული სახელი: „ღვა-ბა-[რ]-ა“.

„ღვა“, როგორც „ლაბუჯას“ განმარტებისას ვთქვით, იგივე ღაწვია, მეორე კომპონენტი – „ბა[რ]ა“ (ობაუ) ნიშნავს „გაბერვას“, „ბერვას“ (სხვა მნიშვნელობით, გასივებას, სიმსივნეს; „ბორია“ – ქარი (პ. ჭარაია 1997, 43)). რაც შეეხება კომპოზიციას: „ღვაბა[რ]ა“ – იგი ასე უნდა განიმარტოს: „ლაწვგასივება“, „ღვაბაელი გულუნ“ – ღაწვგასივებული დადის. თუ ასეთი ახსნა სწორია, მაშინ „ყბაყურას“ მნიშვნელობით აჭარულში ხმარებული „ლაბუა||ლაბუჩა“ უნდა იყოს იგივე ლაზური – „ღვაბა[რ]ა“. „ლაბუჩა“ კი – „ლაბუას“ პარალელური ფორმა, რომელიც „ყბაყურას“ მნიშვნელობით გამოიყენება, მისი ერთ-ერთი სახეცვლილება შეიძლება იყოს. „ლაბუჩა“ იგივეა, რაც „ლაბუჯა“ (ღაწვბურჯა). ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მომხდარა ჰაპლოლოგია, დაიკარგა ბგერები. უნდა გვქონოდა: „ღვა(ბა)ჩაა“ და დარჩა კი – „ღვაჩაა“. საკვლევი ტოპონიმის სახელებების მოტივაცია ასე შეიძლება აიხსნას: ამ ადგილს, შესაძლოა, ისეთი ლანდშაფტურ-გეოგრაფიული მდებარეობა ჰქონოდა, რომ ყოფილიყო ორპირი, ქარის საქროლი ადგილი.

ძველ ქართულში „ქარი“ ჰაერსაც აღნიშნავდა (ილ. აბულაძე 1973, 451) და სწორედ ამ მნიშვნელობით გვხვდება იგი XV საუკუნის ქართულ სამედიცინო ხელნაწერში: „...ღმერთმან ადამ შეჰქმნა და კაცად გამოსახა, ოთხი ნივთისგან შექმნა და გამოსახა: წყლისაგან, ცეცხლისგან, ქარისგან და მიწისგან...“ (ზ. ფანასკერტელი-ციციშვილი 1978, 70; დ. ბაგრატიონი 1985, 226-230).

ქართულ სამკურნალო წიგნებში ქარით აღინიშნებოდა უმეტესად ის დაავადებანი, რომელთაც გამობერილობა ახასიათებდათ. ასეთივე დაავადება იყო „ყბაყურაც“: „ყბაყურამ ყბების ჩამოსიება, თავ-ყბის ძლიერი ტკივილი იცოდა“ (ნ. მინდაძე 2013, 210). უსწორო კარაბადინში პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ ქარისაგან გამოწვეულ

სახსრების დაავადებას შეშუპება ახასიათებს: „სხვა სიმსივნისა, რომე ქარისაგან იყოს, სახსარშიგა მოგროვებულყოს და გასივდებოდეს...“ (ქანანელი 1940, 382).

საყურადღებო იყო ისიც, რომ საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში დადასტურებულ სახსრების, წელის, ჭვალის, გაშემების თუ სხვა სახად–გადამდებ დაავადებებს „ქარის გავლა“, „ქარის ჩადგომა“, „ქარის გადგომა“ იწვევდა, რომლებსაც ადგილობრივი სამკურნალო ბალახებით არჩენდნენ (მ. ბალიაური 1940, 50; პ. გაჩეჩილაძე 1976, 139): „...ქარებსაც გამოიტანსო“ – ამბობდნენ ხევსურეთში და ხევსურებისევე აზრით, თავის ტკივილი „გაქარვით“ იყო გამოწვეული, რაც მათი ახსნით გაციებას ნიშნავდა (ხაზგასმა ჩვენია, ნ. ა., ქარის დაბერვით, ქროლვით).

ამდენად, საკვლევი ტოპონიმის ეტიმოლოგიაც, საფიქრებელია, ეს იყო. მით უმეტეს, ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს აჭარულშივე დადასტურებული არაერთი მსგავსი შინაარსის ტოპონიმი: „ქარის-საქროლი – ლოდი, ბუჩქნარი (აზ. ახვლედიანი, ბსკიფა: 1961:49); „ქარის-საქროლი“ – სახნავი (სოფ. მაწყვალთა, შუახევის მნცპ.); „ქარის-საქროლიბოლო“ – სამოვარი (სოფ. მაწყვალთა, შუახევის მნცპ.) [იხ. მ. ქამადაძე 1992, 107]; „ქარისსაქროლი“ – ჩვენ მიერ დაფიქსირებული ტოპონიმი ჩაქვში, ქობულეთის მნცპ–ში (შდრ.: აგრეთვე ორპირი (ახლანდელი სოფ. განთიადის [ხელვაჩაურის მნცპ.] ძველი სახელწოდება).

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე 1973 – ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი.

ახვლედიანი 2016 – ნ. ახვლედიანი, ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან დაკავშირებული ზანური გეოგრაფიული სახელები აჭარაში, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, XII, ბათუმი.

ახვლედიანი და სხვ. 2024 – ნ. ახვლედიანი, ლ. ჩოთალიშვილი, ნ. ჯორბენაძე, ი. გაგუა, ბერძნულ-ქართული უძველესი ენობრივ-კულტურული ურთიერთობის რამდენიმე ასპექტისათვის, სა-

ერთაშორისო სამეცნიერო რეფერირებადი ჟურნალი: ენა და კულტურა, ტ. 32, ქუთაისი.

ბაგრატიონი 1985 – დ. ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი, თბილისი.

ბარდაველიძე 2006 – ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, ღვთაება ბარბარ–ზაზარ, გამომცემლობა „კავკასიური სახლი“, თბილისი.

ბარდაველიძე (საველე) – ვ. ბარდაველიძე, საველე ეთნოგრაფიული მასალები „ბატონების“ შესახებ (ხელნაწერი არქივი), საქართველოს ეროვნული მუზეუმის/არქივის ფონდები.

ბარდაველიძე (ხელნაწერი) – ვ. ბარდაველიძე, სახადის კულტის გადმონაშთები კავკასიელ ხალხებში (ხელნაწერი ვ.ბ. 504), ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი.

Бардавелидзе 1957 – В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тбилиси.

გაჩეჩილაძე 1976 – პ. გაჩეჩილაძე, იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბილისი.

მინდაძე 2013 – ნ. მინდაძე, ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა, თბილისი.

ნიჟარაძე 1961 – შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი: გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონებითურთ, სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი.

ორბელიანი 1991 – ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბილისი.

ორბელიანი 1993 – ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბილისი.

სახოკია 1903 – თ. სახოკია, ყვავილის კულტი საქართველოში (Le Culte de la Petite Vérole en Géorgie), ფრანგულიდან თარგმანი, პარიზი.

სახოკია 1956 – თ. სახოკია, ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბილისი.

ფანასკერტელი-ციციშვილი 1978 – ზ. ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი, თბილისი.

ქამადაძე 1992 – მ. ქამადაძე, ზემო აჭარის ტოპონიმია, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, ტ. VIII, ბათუმი.

ქანანელი 1940 – ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, თბილისი.

ჩიქოზავა 1937 – არნ. ჩიქოზავა, სიტყვა „ზოგი“-ს ეტიმოლოგიისათვის, ენიმკის მოამბე, ტ. I, თბილისი.

ჩიქოზავა 1938 – არნ. ჩიქოზავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი.

ჩოთალიშვილი, ახვლედიანი 2025 – ლ. ჩოთალიშვილი, ნ. ახვლედიანი, კავკასიელთა ქალღვთაებები დედა-ღვთაების არქექტიპის ჭრილში, საერთაშორისო სამეცნიერო რეფერირებადი ჟურნალი: ენა და კულტურა, ტ. 34, ქუთაისი.

ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1950 – ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოსა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული პრობლემები, თბილისი.

წყარო

ბალიაური 1940 – მ. ბალიაური, ხალხური მედიცინა ხევსურეთში (ხელნაწერი), ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი, თბილისი.

ბარდაველიძე (საველე) – ვ. ბარდაველიძე, საველე ეთნოგრაფიული მასალები „ბატონების“ შესახებ (ხელნაწერი არქივი), საქართველოს ეროვნული მუზეუმის/არქივის ფონდები., თბილისი.

ბარდაველიძე (ხელნაწერი) – ვ. ბარდაველიძე, სახადის კულტის გადმონაშთები კავკასიელ ხალხებში (ხელნაწერი ვ.ბ. 504), ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი, თბილისი.

ბსკიფა 1985 – ნ. ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფოლკლორული ფონდი, საქმე №58, ბათუმი.

-ფხე' სუფიქსის ფუნქციისათვის ლაზეთის ონომასტიკაში

2024 წელს გამომცემლობა „უნივერსალმა“ გამოსცა „ორი ოსმალური დავთარი ბათუმის შესახებ“ (თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ზაზა შაშიკაძემ).

წიგნი ძვირფასი შენამენია ქართული ისტორიული მეცნიერებისათვის, რომლის საშუალებით სამეცნიერო საზოგადოებისთვის დღემდე უცნობი ბევრი ინფორმაცია გახდება ხელმისაწვდომი.

ნაშრომი მნიშვნელოვანი წყაროა არა მხოლოდ საქართველოს ისტორიის რიგი საკითხების შესასწავლად, „დავთარებში“ ასახული ონომასტიკური მასალა საინტერესოა ლინგვისტურადაც.

მონოგრაფიის სტრუქტურა ასეთია: წარმოდგენილია ორი უმნიშვნელოვანესი ოსმალური წყაროს – „ბათუმის ლივის ვრცელი დავთრის“ და „ბათუმის ლივის მოკლე დავთრის“ სრული ქართული თარგმანი, გაშიფრული ოსმალური ტექსტები, ხელნაწერთა ფოტოასლები განმარტებებითა და შენიშვნებით.

„ბათუმის ლივის ვრცელი დავთარი“ თარიღდება 1704 წლით, „ბათუმის ლივის მოკლე დავთარი“ კი – 1696 წლით. ეს გახლავთ საგადასახადო მიზნით შედგენილი აღწერის ვრცელი და მოკლე დავთრები, რომლებიც, როგორც ავტორი აღნიშნავს, „ოსმალეთის იმპერიაში შექმნილ დოკუმენტებს შორის ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო და მრავალფეროვანი ინფორმაციის მომცველია. ისინი გვაძლევენ მნიშვნელოვან ცნობებს კონკრეტული რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, დემოგრაფიული, რელიგიური, ეთნიკური მდგომარეობის შესახებ ამა თუ იმ პერიოდში. დოკუმენტები საინტერესოა ლინგვისტური თვალსაზრისითაც. კერძოდ, ენობრივი კავშირების, ეტიმოლოგიური, ონომასტიკური (ტოპონიმების, ანთროპონიმების) და სხვა არაერთი საკითხის შესასწავლად“ (ზ. შაშიკაძე 2024, 11).

„დავთარში“ დაცული ანთროპონიმები – პიროვნების სახელები და „გვარები“ („გვარი“ პირობითი ტერმინია, არ იგულისხმება

ტრადიციული გაგებით, ეს სახლის სახელებია, მეტსახელი გვარებია) მრავალფეროვანია წარმოების თვალსაზრით.

ჩვენი მოხსენების მიზანი **-ფხე'** სუფიქსის ფუნქციის განსაზღვრა ანთროპონიმებსა და ტოპონიმებში.

„დავთარში“ გვხვდება **-ფხე/-ხე** სუფიქსიანი შემდეგი ანთროპონიმები:

იანკოფხე: ჰუსეინ მუსტაფა[ს] ძე იანკოფხე; **ღერეფხე:** მუსტაფა მემის ძე ღერეფხე (სოფელი **ვულაკა//ულაკა**, გვ. 63-66);

შანიფე: სულიმან მუსტაფას ძე **შანიფე...** (სოფელი **ღერა**, უბანი **იოვანვათი**, გვ. 112-113).

იოვანვათში რამდენიმე **შანიფე**'ს ოჯახი არის აღრიცხული.

შანიფე შანიფხე'საგან უნდა იყოს მიღებული **ხ'**ს დაკარგვით.

შანიფხე ნახსენებია პარხლის ეკლესიის ერთ-ერთ წარწერაში: „ქ. ესე მე... შევკაზმე შუა შტომ ზეიომა იყო ამისი კალატოზი სიხაროლა... **შანიფხე** კოჩამასათა იოანე მთავარდიაკონი“ (ე. თაყაიშვილი 2016, 408). წარწერა დაზიანებულია. ზ. სარჯველაძე ამ წარწერის შესახებ აღნიშნავს: „...იქვე იკითხება **შანიფხე**. **-ფხე** ქალის გვარის მაწარმოებლად გავრცელებულია დასავლეთ საქართველოში (სამეგრელოში, გურიაში). მიაჩნიათ, რომ **-ფხე** ზანიზმია (უთითებს: ი. ყიფშიძეს, ს. ჟღენტს, ი. მეგრელიძეს). მკვლევრის მოსაზრება ეყრდნობა არსებულ კვლევებს, რომლებშიც აღნიშნულია, რომ **-ფხე ქალის გვარის მაწარმოებელია, შანიფხე** შანიძის ქალია“ (ზ. სარჯველაძე 1984, 18). ნ. მგელაძესა და მ. ფაღავას მიაჩნიათ, რომ **-ფხე** აღნიშნავს ქალის პატრიარქალური სახლისადმი კუთვნილებას, **-ფხე** ქალის ოჯახის კუთვნილების აღმნიშვნელია, რომელიმე **შაქარაფხე** **შაქარას ქალია, ხახუტაფხე – ხახუტას...** და არა გვარი, ქართულ სინამდვილეში ქალისა და მამაკაცის გვარის წარმოება განსხვავებული არაა (იხ. მგელაძე, ფაღავა, 1998, 3-21; მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე 2024, 192-197).

ყურადღებას მივაქცევთ შემდეგ ფაქტს: „დავთარში“ დადასტურდა რამდენიმე **-ფხე** სუფიქსიანი სახელი, სადაც აღნიშნული აფიქსი სახლის სახელს აწარმოებს და აღნიშნავს კონკრეტული ოჯახის „შვილს“ აქ: მამაკაცს. ლაზურში **-ფხე** იხმარება თავდაპირველი ფუნქციით, აღნიშნავს **შვილს**. წარწერაში მოხსენებულ **შანიფხე**'სა და იოვანვათში დადასტურებული **შანიფე**'ში **ფხე-ფე** აღნიშნავს ზო-

გადად **შვილს** და **არა ქალს**, როგორც ეს სამეგრელოში, გურიასა და აჭარაშია დადასტურებული.

სოფელ **პაპუფხეში** (მეორე სახელი – რონდივა) რამდენი **პაპუ-ფხეა**: ისქენდერ თოდორის ძე **პაპუფხე**, ალი **პაპუფხე**, დორგი **პაპუ-ფხე**, შორე **პაპუფხე**. ღორღორ **პაპუფხე**, ანდრონიკო **პაპუფხე** (გვ.144-145); **ალექსი პაპუფხე** (პაპუფხეს უბანი **ბერიითი**, გვ. 147-148).

პაპუფხე ასე დაიშლება: **პაპუ-ფხე**. **პაპუფხე** სახლის სახელია.

პაპუფხე სხვა სოფლებშიც გვხვდება (ალი **პაპუფხე**, სოფელი **პაზინე** გვ.155-157).

სოფელ კოხანვათის „გვარია“ **კოკაფხე**: სულეიმან კოსტანის ძე კოკაფხე (გვ.149-150).

კოკაფხე, დაიშლება ასე: კოკა-ფხე: ჩანაწერით -**ფხე** „შვილის“ მნიშვნელობის მატარებელია, **კოკაფხე** იგივე კოკასშვილია.

სოფელ **ზულუში** (გვ. 159-160) დასტურდება – **იანუფხე**: მუს-ტაფა ალის ძე იანუფხე...

იანუფხე „მემი მუსტაფას ძის“ „გვარია“. ე.ი. -**ფხე** აწარმოებს სახლის სახელს. მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ლაზეთში -**ფხე**თი ნაწარმოები „გვარები“ მრავლდება.

ლაკროზელი მამაკაცის „გვარია“ პაპილა **ჭანიფხე**... (გვ.167).

ჭანიფხე – კიდეც ერთი -**ფხე** სუფიქსით ნაწარმოები ლაზური „გვარია“. შდრ.: **ჭანისკირი**.

სოფელ **შუა მაკრიალში** დადასტურდა „გვარი“ **კორკოტაფე**: ნური ბედანის ძე კორკოტაფე... (გვ.177-178).

-**ფხე** სუფიქსით ნაწარმოები „გვარია“: **კორკოტაფე** მიღებული ***კორკოტაფხე** საგან (**კორკოტაფე** < ***კორკოტაფხე**).

სოფელ მახოში (გვ.194) ორი სახელი დადასტურდა -**ფხე** სუ-ფიქსით: **კოკიფხე** (შდრ.: კოკიშვილი), **თოდოფხე/თევდოფხე** (თო-დოშვილი//თევდოშვილი). საინტერესოა, რომ -**ფხე** მამაკაცის სა-ხელს ახლავს (ანალოგიური ვითარებაა მთელს ლაზეთში).

აგებულიებით **კოკიფხე**, **თოდოფხე/თევდოფხე** სახლის სახე-ლებია მამაკაცის სახელად გამოყენებული.

ჩანაწერის მიხედვით საკუთარი სახელია **კოკასკირი** (მნიშვნე-ლობით იგივეა, რაც კოკიფხე). -**სკირ** ფუძიანი სახელი საკუთარ სა-ხელადაა გამოყენებული.

გარდა „გვარებისა“ „დავთარში“ დასტურდება **-ფხე'** სუფიქსი-
ანი **ტაპონიმებიც**. მაგალითად, სოფელი **დუთხე** (გვ. 31). **დუთხე**
დაიყოფა: **დუთ-ხე; დუთა/დუდა** ანთროპონიმია (ალ. ლლონტი
1986). **დუთხე** სახლის სახელია (შდრ.: დუთას შვილი).

-ხე სუფიქსის შესახებ არაერთხელ დაწერილა.

სუფიქსი **-ხ** სხვადასხვა ხმოვნის თანხლებით (**-ახ// -ეხ// -ოხ//
-უხ// -ხი**) გვხვდება ქართულ და კავკასიურ გეოგრაფიულ სახელებ-
ში, მათ შორის ჭოროხის აუზშიც. გამოთქმულია არაერთი მოსაზრე-
ბა, მათ შორის, ურთიერთგამომრიცხავიც:

დ. რეიფილდს მიაჩნია, რომ **-ხი** არის ა) მრავლობითობის სუ-
ფიქსი; ბ) აღნიშნავს ხალხს (დ. რეიფილდი 2019, 16).

პ. ინგოროყვას აზრით, დაბოლოება **-ხი...** ჩვეულებრივ ბოლო-
კიდური ფორმანტია ქართული ეთნიკური სახელებისა: მოსხი,
კოლხი... ბოლოკიდური **-ხი** ეთნიკური სახელების დაბოლოებაში
სადაურობაზე მიუთითებს; იგი იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც და-
ბოლოებანი **-ელ, -არ**: ოდიშელი, ოდიშარი, შდრ.: ტაოხი – ტაოელი,
კოლა – კოლხი, კოლაელი, კოლარი (პ. ინგოროყვა 2009, 439, სქ. 1).

გ. მელიქიშვილი **-ხ** სუფიქსს უკავშირებს **-hi//ha** აფიქსს, რომ-
ლითაც ნაწარმოებია ბევრი გეოგრაფიული სახელი ამიერკავკასიაში
(გ. მელიქიშვილი 1999, 50).

ივ. ჯავახიშვილმა **-ხი, -ახ, -ოხ, -უხ** სუფიქსები გამოყო და-
ლესტნის გეოგრაფიულ სახელებში: კუანხი, ხარახი, შაპიხ, ბოთ-
ლიხ... (ივ. ჯავახიშვილი 1998, 61; შდრ.: ივ. ჯავახიშვილი 1951, 393).

ო. ჭურღულიას აზრით, **-ხე// -ფხე// -ფხუ// -მხე** კოლხური, ზა-
ნური წარმოშობისაა. მათ გააჩნიათ პარალელები კავკასიურ ენებში
და გამორიცხული არაა კავშირი შუამდინარეთის უძველეს ხალხთა
ენობრივ სამყაროსთან (ო. ჭურღულია 1983, 119-134).

ივ. მეშჩანინოვის მოსაზრებით, **hi//he//hini//hine** ურარტულში
„შვილის“ აღმნიშვნელი უნდა იყოს (И. Мещанинов 1958, 27).

-ხე//ფხე ძე'სა და შვილ'ის ომონიმი ჩანს. აჭარაში იგი აღნიშ-
ნავს „ქალის პატრიარქალური სახლიდან წარმომავლობას“ (ნ. მგე-
ლაძე, მ. ფალავა 1998, 5). შაქარაფხე – შაქარას ქალია, ინაიფხე –
ინა'ს... რაც მეორეული ჩანს, დასახელებული სუფიქსის გადაზრე-
ბის შედეგი. როგორც ზემოთ დავინახეთ, „დავთარში“ რამდენიმე
„გვარია“ **-ფხე** სუფიქსით ნაწარმოები, სადაც იგი „შვილის“ ფუნქცი-

ითაა ნახმარი. ვფიქრობთ, რომ ქართველურ სამყაროშიც **-ფხე** ზოგადად **შვილის** აღნიშვნელი იყო.

დაისმის კითხვა – რა ფუნქცია უნდა ჰქონდეს გეოგრაფიულ სახელებში **-ხ/-ხე** სუფიქსს?

ტოპონიმებში **-ხ/-ხე** აღნიშნავს კონკრეტული პატრიარქალური სახლის კუთვნილებას, საცხოვრისს, რომელიც წარმოადგენდა სოფლის უბანს, ზოგჯერ მთელ სოფელს („გვარის“ შემთხვევაში), კუთხეს, ქვეყანას – ხალხის, ტომის შემთხვევაში. სახლის სახელების, აქედან გეოგრაფიულ სახელთა ანალოგიური წარმოება, ნაშთის სახით, მაგრამ მაინც გვხვდება ჭოროხის ქვეყნებში, ლაზეთში, სხვაგანაც (იხ. მ. ფაღვა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე 2024, 192-197; მ. ფაღვა 2018, 3-9; მ. ფაღვა 2018(1), 118-119; მ. ფაღვა 2015, 6-9; კლარჯეთი 2016, 607-632; ა. მსხალაძე 1954, 21; მ. ფაღვა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე 2022, 238-239...).

თუ ტოპონიმს მივუბრუნდებით – **დუთხე დუთა'ს//დუდა'ს** სახლის სამკვიდრებელია.

„დავთარში“ **-ფხე'** სუფიქსიანი სხვა ტოპონიმებიც დასტურდება: სოფელი **პაპუფხე** (გვ.128), სოფელი **კატაფხა** (გვ.130).

პაპუფხე დაიყოფა: **პაპუ-ფხე. პაპუ'** ანთროპონიმი. **ფხე** (>ხე) სუფიქსის შესახებ ზემოთ უკვე არვნიშნეთ.

პაპუფხე'ში **-ფხე'** ამოსავალი „შვილის“ მნიშვნელობით არის ნახმარი (შდრ.: პაპუშვილი).

პაპუფხე სახლის სახელია, ტოპონიმად ქცეული. დასტურდება „დავთარშიც“ (იხ. ზემოთ): ისქენდერ თოდორის ძე პაპუფხე; ალი პაპუფხე... (გვ.145). **პაპუფხე** „დავთარში“ ანთროპონიმიდან გვხვდება: ჰამზა **პაპუფხეს** ძე (გვ.145). ჩანს, **პაპუფხეს** თავდაპირველი მნიშვნელობა, აღნიშნოს კონკრეტული სახლი, გადააზრებულია...

პაპუფხე ძველი წარმოების სახელია.

კატაფხა ახლანდელი **კატაფხია** (ზორჩხის სოფელი) უნდა იყოს. **კატაფხა** დაიყოფა: **კატა-ფხა. -ფხა//ფხე** (ვარიანტებით **-ხ/-ხე**) ცნობილი სუფიქსია (იხ. ზემოთ).

კატა მეტსახელი უნდა იყოს. **კატაფხე** (კატის შვილი) სახლის სახელი ქცეულა ტოპონიმად.

მაშასადამე, **-ფხე'** სუფიქსიანი **ტოპონიმები ანთროპოტოპონიმებია, -ფხე'** ლაზურ სახელებში აღნიშნავს „შვილს“.

შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ **-ფხე'**ს ლაზურ სახელებში ვხვდებით ამოსავალი მნიშვნელობით, აღნიშნავს „შვილს“: **პაპუფხე** პაპუს შვილია ზოგადად, გარჩეული არაა ქალი თუ კაცი, განსხვავებით სხვა რეგიონებისაგან. აჭარულში (ქობულეთი, მუჰაჯირთა მეტყველება) **-ფხე, -ხე** აღნიშნავს ქალის წარმომავლობას, ქალის პატრიარქალური სახლისადმი კუთვნილებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

თაყაიშვილი 2016 – ე. თაყაიშვილი, 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში. თხზ. ტ. I, თბილისი.

ინგოროყვა 2009 – პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე. თხზულებათა კრებული, ტ. II, თბილისი.

კლარჯეთი 2016 – მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, მ. ჩოხარაძე, თ. შიოშვილი, შ. მამულაძე, რ. ხალვაში, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, ჯ. კარალიძე, კლარჯეთი. თბილისი.

მგელაძე, ფაღავა 1998 – ნ. მგელაძე, მ. ფაღავა, ფხე|ხე – ისტორიისა და ეტიმოლოგიის საკითხები: ბსუ შრომები, II, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სერია, ბათუმი.

მელიქიშვილი 1999 – გ. მელიქიშვილი, უძველესი სამეფო საქართველოს ტერიტორიაზე. წიგნში: ძიებანი საქართველოს კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიის დარგში, თბილისი.

მსხალაძე 1954 – ა. მსხალაძე, მაჭახლის ხეობის ტოპონიმისათვის: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის სტუდენტთა შრომები, 1, ბათუმი.

რეიფილდი 2019 – დ. რეიფილდი, საქართველო, იმპერიათა გზაჯვარედინი. სამიათწლოვანი ისტორია, თბილისი.

სარჯველაძე 1984 – ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი. თბილისი.

ფაღავა 2015 – მ. ფაღავა, სამხრული კილოები, შესწავლის მდგომარეობა და პერსპექტივები: ქესს, XIII, თბილისი.

ფაღავა 2015(1) – მ. ფაღავა, მცირე ექსპედიცია ტაოსა და კლარჯეთში: იაკობ გოგებაშვილისადმი მიძღვნილი III საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მასალები, გორი.

ფაღავა 2015(2) – მ. ფაღავა, ოდენსუფიქსური წარმოება კლარ-ჯეთის ტოპონიმიში: ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტე-ტის ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული, X, ბათუმი.

ფაღავა 2018 – მ. ფაღავა, ძველი წარმოების გეოგრაფიულ სა-ხელთა ერთი ჯგუფი ტაოდან: საერთაშორისო ქართველოლოგიური კონგრესი, II, თბილისი.

ფაღავა, ცინცაძე, ბარამიძე 2022 – მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარა-მიძე, ქართული ენის შავშური დიალექტი. თბილისი.

ფაღავა, ცინცაძე, ბარამიძე 2024 – მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარა-მიძე, ქართული ენის ტაოური დიალექტი. თბილისი.

ღლონტი 1986 – ალ. ღლონტი, ქართველური საკუთარი სახე-ლები, ანთროპონიმათა ლექსიკონი, თბილისი.

ჭურღულია 1983 – ო. ჭურღულია, ხე ნაწილაკის ვარიანტები ქართველურ ენებში: მაცნე/ე,4, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1998 – ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტო-რიის შესავალი, თხზ. 12 ტომად, ტ. XI, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1951 – ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტო-რია, თბილისი.

И. Мещанинов, 1958 – И.И. Мещанинов, Грамматический строй Урартского языка, ч.1, М-Л..

თ ა ლ ი კ ო (თ ა მ ა რ) ბ ე რ ი ძ ე

აჭარული მეტყველების ფონეტიკური თავისებურებების ლინგვისტური ანალიზი

აჭარის მეტყველების თავისებურებათა შესწავლა წარმოად-გენს ადგილობრივი კულტურის დაცვისა და შენახვის ერთ-ერთ უმ-ნიშვნელოვანეს ელემენტს. თითოეული დიალექტისათვის დამახა-სიათებელი მეტყველების ფორმები ასახავს ხალხის ტრადიციას, ცხოვრების წესსა და სოციალურ გარემოს. მათი გამოყოფა და შე-სწავლა გვიჩვენებს რეგიონის ისტორიულ, სოციალურ და კულტუ-

რულ განვითარებას. ეს კი, გააძლიერებს აჭარული დიალექტის კვლევის სფეროს, რადგან შესაძლებელია თითოეული სოფლის მეტყველებას ჰქონდეს თავისი ანალოგიები, ან – განსხვავებები. ამ ტიპის კვლევა ხელს შეუწყობს აჭარული დიალექტის სისტემის უკეთ გაგებას, რითაც ნათელი გახდება მთლიანად ქართული ენის დიალექტებს შორის ურთიერთობის საკითხი.

ვფიქრობთ, აჭარული დიალექტის შესწავლა და დოკუმენტირება ხელს შეუწყობს აქაურთა მეტყველებაში დალექილი უნიკალური სიტყვებისა და გამოთქმების დაცვას, რადგან რეგიონული თავისებურებები ხშირად ითხოვს შეგროვებასა და დაკვირვებას, რათა არ დაიკარგოს ხალხში გაბნეული უნიკალური მასალა, რომელიც თაობებს გადაეცემა სალექსიკონო სახით.

აჭარა, საქართველოს ერთ-ერთი ძირძველი კუთხეა, რომელიც უხსოვარი დროიდან დასახლებული იყო ქართველი ხალხის ეთნიკური ჯგუფით – აჭარლებით. აქაური მკვიდრი მოსახლეობა მეტყველებდა და დღესაც მეტყველებს აჭარულ დიალექტზე. საზოგადოდ, ენა ურთიერთგაგებინების საშუალებაა. ყოველი ენა ცოცხალი ორგანიზმია და ის დროთა განმავლობაში იცვლება. შეუძლებელია ენა ფუნქციონირებდეს და არ იცვლებოდეს დროთა მამილზე. ცვლილებები, ენის ტერიტორიული გავრცელების სხვადასხვა რეგიონში, სხვადასხვა ინტენსივობითა და ნაირსახეობით მიმდინარეობს.

ჩვენი კვლევის ობიექტია, ზემო აჭარულის მეტყველების თავისებურებებში გამოვლენილ ფონეტიკურ პროცესებზე დაკვირვება და შესწავლა.

ნაშრომზე მუშაობისას გამოვიყენეთ მონაცემთა ანალიზის მეთოდი, რომელიც გულისხმობს საკითხის თემატურ შესწავლა-შეფასებას, წყაროებზე დაკვირვებასა და მათი ანალიზის მეთოდით დასახული მიზნის მიღწევას.

აჭარული დიალექტი ხასიათდება მდიდარი ფონეტიკური პროცესებით .

დადასტურდა ასიმილაციის, დისიმილაციის, ბგერის დაკარგვის, გაჩენის და სხვა სახის ფონეტიკური მოვლენები.

ფონეტიკურ პროცესთაგან ასიმილაცია გავრცელებულია. დასტურდება როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა ასიმილაციის

შემთხვევები. ყველაზე ხშირია პრევერბისეულ ხმოვანთა რეგრესული, სრული ასიმილაციის შემთხვევები.

ყველაზე ხშირად მასასიმილირებელ ძალას იჩენს აქ „უ“ ხმოვანი, რომელიც სრულად იმსგავსებს პრევერბისეულ „ა, ე, ო“ და „ი“ ხმოვნებს და გვამღევს პრევერბთა ხმოვნითი ელემენტების ასიმილაციასთან დაკავშირებულ ბგერათცვლილებას:

აუ – უუ: ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში ასიმილაცია რეგრესულია და სრული: გ უ უ გო (გაუგო), გ უ უ ს წ ო რ და (გაუსწორდა), გ უ უ დ უ ღ ო (გაუდუღო), გ უ უ ძ ღ ო (გაუძღო) გ უ უ ს ი ნ ჯ ა (გაუსინჯა) გ უ უ შ ვ ი (გაუშვი), გ უ უ ხ მ ე ს (გაუხმეს), დ უ უ ნ ა ხ ა (დაუნახა), დ უ უ რ ი გ ა (დაურიგა), დ უ უ ს კ და (დაუსკდა), დ უ უ დ ე ბ და (დაუდებდა).

გამოიყოფა ასიმილაციის შემდეგი შემთხვევები, როდესაც „უ“ ხმოვანი გავლენას ახდენს წინამავალ „ე“ ხმოვანზე და სრულად იმსგავსებს მას. **ეუ – უუ:** შ უ უ გზ ა ვ ნა (შეუგზავნა), შ უ უ ყ ვ ა ნ ა (შეუყვანა), შ უ უ ყ ო (შეუყო), შ უ უ მ ს ი ა (შეუმსია); **იუ – უუ:** მ უ უ წ ი ა (მიუწია), მ უ უ- გზ ა ვ ნა (მიუგზავნა); **ოუ – უუ:** ა მ უ უ ღ ო (ამოუღო), ა მ უ უ გ ღ ი ჯ ო ს (ამოუგლეჯდა), გ ა მ უ უ ვ ა (გამოუვა), მ უ უ ა რ ა (მოუარა), მ უ უ კ და (მოუკვდა), მ უ უ ხ და (მოუხდა).

საკვლევ მეტყველებაში დამახასიათებლად უნდა ჩაითვალოს პრევერბისეულ (ა,ე) და ზმნის ქცევის ნიშნის (ი) ხმოვანთა სრული ასიმილაცია, როცა მათ შორის ობიექტური პირის პრეფიქსებია: **ა+ი>ი-ი :** ი გ ვ ი ყ ვ ა ნ ა (ავიყვანა), ი მ ი შ ე ნ ა (ამიშენა).

გა+ი>გი-ი: გ ი მ ი კ ვ ი რ და (გამიკვირდა), გ ი მ ი ხ ა და (გამიხადა), გ ი მ ი შ ვ ა (გამიშვა), გ ი გ ი ზ ა რ დ ო ს (გაგიზარდოს), გ ი გ ი კ ე თ ო ს (გაგიკეთოს); **და+ი>დი-ი:** დ ი მ ი ნ ა ხ ა (დამინახა), დ ი მ ი რ გ ვ ი ა (დამირგვია), დ ი მ ი ყ ა რ ე ს (დამიყარეს), დ ი გ ი ძ ა ხ ა (დაგიძახა), დ ი გ ი ბ რ უ ნ ე ბ ე ნ ო (დაგიბრუნებენო), დ ი გ ი შ ა (დაგიშა), დ ი გ ი დ ი ნ გ ღ ა (დაგიდინგლა); **ჩა+ი>ჩი-ი:** ჩ ი მ ი ჯ ი ბ ა (ჩამიჯიბა), ჩ ი მ ი ყ ა რ ა (ჩამიყარა), ჩ ი- მ ი დ ვ ა (ჩამიდვა), ჩ ი მ ი ჩ ე ჩ ა (ჩამიჩეჩა); **წა+ი>წი-ი:** წ ი მ ი ს ი- ვ ა (წამისივა), წ ი მ ი ჭ ი რ ე ბ ს (წამიჭირეს), წ ი გ ვ ი ს ი ე ს (წავვისიეს); **შე+ი>ში-ი:** შ ი მ ი მ უ ლა (შემიძულა), შ ი მ ი შ ი ნ ა (შემიშინა), შ ი მ ი კ ე რ ე ო (შემიკერა), შ ე მ ი ვ ს ო (შიმივსო).

აჭარულთა დიალექტისათვის სპეციფიკურ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს „ი“ თავსართთან პრევერბისეული ხმოვნის დამსგავსების შემთხვევები: გ ა დ მ ე ვ ყ ვ ა ნ ე თ (გადმოვიყვანეთ), გ ე ვ ხ ს ე ნ ე ბ დ ი (გავიხსენებდი), დ ე ვ ნ ა ხ ა ვ (დავინახავ), ე ვ შ ე ნ ე (ავიშენე), შ ე ვ ძ ი ნ ე (შევიძინე); მსგავს ვითარებაში ძირისეული „ი“-ც იკარგება „ვიდ“ ფუძიან ზმნაში: გ ა მ ო ვ დ ა (გამოვიდა), ე ვ დ ა (ავიდა), მ ო ვ დ ა (მოვიდა), შ ა მ ო ვ დ ა (შემოვიდა); დადასტურდა მაგალითები, სადაც „ო“ ხმოვანი „ძ“-ს გავლენით იქცა „უ“-დ: ახლა რ უ მ (//რუმე, რუმენ,რომ), იმფო; ადგილი აქვს ხმოვანთა ნაწილობრივი ასიმილაციის შემთხვევებსაც. მაასიმილირებელ ხმოვნად გვევლინება „ი“, რომელიც ავიწროებს პრევერბისეულ (ა, ო) ფართო ხმოვნებს და ა>ე, ო>ე-ს: **აი – ეი**: ე ი ღ ო (აიღო), გ ე ი ქ ც ა (გაიქცა), გ ე ი ყ ვ ა ნ ა (გაიყვანა), გ ე ი კ ე თ ა (გაიკეთა), გ ე ი ა რ ა (გაიარა); **ოი – ეი**: გ ა მ ე ი მ ს ო (გამოივსო), მ ე ი ც ლ ა (მოიცლა), მ ე ი წ ა დ ი ნ ა (მოიწადინა), მ ე- ი ხ ა რ შ ა (მოიხარშა).

დასტურდება თანხმოვანთა რეგრესული ასიმილაციის შემთხვევებიც: **ხ – ფ**: შ ა ფ ა თ (შაბათ), ო თ ხ შ ა ფ ა თ (ოთხშაბათ); **ფ – ჰ**: დ ე ვ კ ა ნ ტ ო თ (დავიფანტოთ), კ ა მ პ ე ტ ი (კანფეტი); **ს – შ**: აქაურთა მეტყველებაში „ს“ სისინა თანხმოვანის, ყრუ ბგერებთან მეზობლობაში, „შ“-დ ქცევის შემთხვევებიც დადასტურდა: გ ა შ ი ნ - ჯ ა ვ (გასინჯავ), შ ჭ ა მ ს (სჭამ).

ზემო აჭარულში ბგერათა განმსგავსების მოვლენები ისე არაა გავრცელებული, როგორც ბგერათა დამსგავსების. „რ“-ს დისიმილაცია მოუდის – ჯერ ნაწილაკდართულ სახელებში, რომელთა ძირში (ფუძეში) „რ“ არის: ზ ო გ ჯ ე ლ (ზოგჯერ), რ ა მ ი თ ჯ ე ლ (რამითჯერ, რამდენჯერ).

ხმოვანთა დისიმილაცია მოუდის პრევერბისეულ (ა) ხმოვანს ფუძისეულ ხმოვნებთან: გ ი ე ყ ი- დ ე ს (გაეყიდეს), დ ი ე ლ ა პ ა- რ ი კ ა (დაელაპარაკა), დ ი ე მ ა რ თ ა (დაემართა), ჩ ი ე წ ყ ე ს (ჩაეწყეს); დასტურდება სახელებშიც მრავლობითის – „ებ“ ფორმანტის „ე“ ხმოვანსა და ფუძის ბოლოკიდურ – „ე“ ხმოვნებს შორის: დ ღ ი ე ბ შ ი (დღეებში), ღ ა მ ი ე ბ შ ი (ღამეებში), ღ ე ლ ი ე ბ შ ი (ღელეებში), ს ა ქ მ ი ე ბ ი (საქმეები), კ ი ბ ი ე ბ ი (კიბეები), თ ვ ი ე ბ ი (თვეები).

მეტათეზისი, უმთავრესად, გვხვდება სონორულ თანხმოვნებთან. როგორც ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის, ასევე თანხმოვნებში მახლობელ და შორეულ პოზიციაში.

ხმოვნისა და თანხმოვნის მეტათეზისს ადგილი აქვს ახლოურ პოზიციაში: ბ ლ ე ნ ა (ბნელა), ბ ლ ე ნ ე თ ა შ ი (ბნელეთაში), ზ რ უ გ შ ი (ზურგში), მ ი ბ ლ ე ნ დ ე ბ ა (მიბნელდება), რ ე ვ ლ ი (რვეული).

თანხმოვანთა კონტაქტური მეტათეზისის შემთხვევაა ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში: მ ა ხ ს რ ო ბ ა (მასხრობა), გ ა ვ ს ხ ე ნ ი თ (გავხსენით).

ბგერათშენაცვლება (სუბსტიტუცია) ფართოდაა გავრცელებული. ერთმანეთს ენაცვლებიან როგორც თანხმოვნები, ასევე ხმოვნები: **გ – ზ**: კბილბაგისმიერ „ვ“- ს ენაცვლება წყვილბაგისმიერი „ბ“: დ ა ბ ა რ ც ხ ნ ა (დავარცხნა); **გ – მ**: მ ი წ რ ო ა (ვიწრო); **დ – ტ**: იმ ტ ო ნ ზ ე (იმდონზე, იმდენზე).

დადასტურდა ხმოვანთა სუბსტიტუციის შემდეგი შემთხვევები: ი – უ: დ ა რ უ შ კ ე ბ ი (დაროშკები); **უ – ი**: ი მ ფ ო (უმფო).

დასტურდება ბგერათა დაკარგვის შემთხვევებიც: ხშირია „რ“ თანხმოვნის დაკარგვის შემთხვევები: **კრძ** – კ ძ ა ლ ე ვ დ ა (კრძალავდა); **ზრდ** – გ ი გ ი ზ დ ი ს ო (გაგიზრდის); **ნმრ** – ჯ ა მ თ ე ლ ი (ჯანმრთელი); **რძ** – ძ ე (რძე).

დასტურდება „მ“ – ს დაკარგვის შემთხვევებიც: ს ი ჯ ა ნ თ ე ლ ე (სიჯანმრთელე), თ ა ვ რ ო ბ ა (მთავრობა), ზ ა რ ე ვ ლ ი (მზარეული); **ჟ ა ვ ი ე ბ ს** (მჟავიები).

გამოიყოფა ბგერის გაჩენის შემთხვევებიც. უპირატესად, ჩვენს საკვლევ ტექსტებში დასტურდება „მ, ნ“ სონორული ბგერების განვითარება: ყ ვ ე ი ლ ა მ ფ ე რ ი (ყველაფერი).

აჭარული დიალექტისათვის დამახასიათებელია სრულხმოვნობა. აღსანიშნავია, რომ თანხმოვანთა თავმოყრის დროს ჩნდება „ი“ ხმოვნი: თ ი ბ ი ლ ი (თბილი), კ ი ბ ი ლ ე ბ ი (კბილები), კ ი ლ დ ი ე ბ შ ი (კლდეები).

ამდენად, როგორც კვლევამ აჩვენა, ადამიანთა სალექსიკონო ფონდი ამოუწურავია და მასზე დაკვირვება ბევრ ისტორიულ თუ სამეცნიერო თვალსაზრისით საინტერესო სურათს წარმოაჩენს. ამიტომაცაა აქტუალური ცოცხალი სასაუბრო ენის თავისებურებების კვლევა.

გამოყენებული ლიტერატურა

შანიძე 1953 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. I. მორფოლოგია, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ჯორბენაძე 1995 – ბ. ჯორბენაძე, ქართველურ ენათა დიალექტები, თბილისი.

ახვლედიანი 1949 – გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი.

აბულაძე 1973 – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ძიძიშვილი 1960 – მ. ძიძიშვილი, ფონეტიკური პროცესები ძვ. ქართულში, თბილისი.

ნოღაიდელი 2013 – ნ. ნოღაიდელი, ლექსიკური ძიებანი, ბათუმი.

ნიჟარაძე 1961 – შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი ლექსიკა, ბათუმი.

ნიჟარაძე 1961 – შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი.

მ ა ნ ა ნ ა ბ უ კ ი ა

ირინე ასათიანის სამეგრელოს ექსპედიციის

დღიურების სიტყვანი

(მასალები მეგრული ლექსიკონისთვის)

ენათმეცნიერების ინსტიტუტის არქივში სხვა უნიკალურ მასალასთან ერთად დაცულია ირინე ასათიანის სამეგრელოს ექსპედიციის დღიურები, რომელიც მოიცავს 1944-1959 წლების მასალებს და ჩაწერილია მთიან სამეგრელოში, ე.წ. ლაკადაში, სამურზაყანოში, სვანეთის ნაწილში (ჩხორიაში, ჯოლევი, გალში, ჯგალში, მედანში, სქურში, კურზუში, მუხურში, სქურდში, ჯვარში... რეზხო-ცხირში,

წველიკარში, ხოლემში, ოქუმში, ჩხორთოლში, დიხაზურგაში, საბერიოში, ღუმურიშში, ჭუბურხინჯში...

შემონახულია 36 რვეული, სულ 2113 ხელნაწერი გვერდი. კოლექცია სრულყოფილი არ არის, რვეულები დანომრილია და აკლია რამდენიმე ნომერი.

დღიურებში წარმოდგენილია სხვადასხვა ხასიათის გაბმული ტექსტები; დიალოგები; ცალკეული ფრაზები და სიტყვები; ფრაზეოლოგიზმები; ონომასტიკური (გვარსახელები, პირსახელები, გეოგრაფიული სახელები); ეთნოგრაფიული; ფოლკლორული მასალა. დღიურები წარმოგვიდგენს ენობრივი ინტერფერენციისა და სამეტყველო კოდების გადართვის საინტერესო შემთხვევებს.

მასალებში გვხვდება ფორმები, რომლებიც არ არის წარმოდგენილი დღემდე გამოცემულ მეგრულ ლექსიკონებში, ან სხვა მნიშვნელობით არის გამოყენებული. ნაწილი თარგმნილია, ნაწილი – არა.

განსახილველი მასალა რამდენიმე ჯგუფად დავყავით:

სიტყვები არ გვხვდება მეგრულ ლექსიკონებში:

არწულა – ოდიარე ლე, თინა ხოლო მოუჩე ოდიარე ლე – „ბალახია, ისიც მოშავო ბალახია“.

ახარდამა – უხვი – ყიფშიძის მიხედვ.

ბერმუთი / ვერმუთი – ვთვლით, რომ ამოსავალი ფორმაა გერმანული Wermut (აბზინდა) არომატიზებული ღვინოს სახელი. ი. ასათიანთან ბერმუთი განმარტებულია როგორც „ლიტრა“ – სადადიო კოკა უჯოხოდეს დო 24 ვერმუთის (ბოთლი) ოგაფუანდუ „სადადიანო კოკას ემახდნენ და 24 ვერმუთით ახდევიზდნენ“.

დაწყობილი – ჭურჭლის ნაირსახეობის – დორას – განმარტებისას მითითებულია: ინამძარბელი რე კვტირის, პამიდორის, დიხაშე რე „დასამაჟავებელია [ჩასამაჟავებელი] კიტრის, პომიდვრის, მიწისგანაა“, იქვე პარალელურ ფორმად მიწერილია – დაწყობილი – ყვალში რე „დაწყობილი – ყველის არის“. მეგრულში დაწყობილი ამ და სხვა მნიშვნელობით არ გვხვდება.

კატუ(შ) ძვალი – დაბალი ტყის მცენარე, ეკლიანი (სამურზაყანო, 1957, რგ. 2); ვერც მაყაშვილთან, ვერც მეგრულ ლექსიკონებში ეს სიტყვა ვერ მოვიპოეთ.

ლარგემონია – ხოხბის ფრთას უგავს ფერი, მცენარის სახელია. მეგრულ მასალებში (ლექსიკონებში, ტექსტებში, ეთნოგრაფიულ ჩანაწერებში) ეს სიტყვა არ ჩანს.

ოჯარღაია – მრავალმარღვა, მცენარე. „დღიურებში“ არაერთგზის არის დადასტურებული მრავალმარღვას მეგრული შესატყვისის ფონეტიკური ვარიანტები მაჯარღაია || მაჯერღაია || მაჯერღვია, მაგრამ ოჯარღაია ფორმა პირველად და ერთადერთხელ გვხვდება არანაკლებ საინტერესო განმარტებით – კვათილი ჯერღვიმ აკარდუალი || აკმარდუალი „დაჭრილი მარღვის შემხორცებელი“.

მეჯინჯხატე – მეჯინჯხატე ცოფე მარღანიაშ გვარგვალია „მეჯინჯხატე ყოფილა მარღანიასი გვარგვალია (გვარია – მ.ბ.)“. სიტყვას სრულიად გამჭვირვალე სემანტიკა აქვს – ჯინჯხატი „მთავარი ხატი, ფუძის ხატი (ყოველ საგვარეულოს თავისი ჯინჯხატი ჰქონდა)“ (ქობაღია 2010: 740). ჯინჯხატთან არაერთი დღესასწაული და რიტუალია დაკავშირებული. ოდესღაც ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი სალოცავი იყო. საკუთრივ მეჯინჯხატე პირველად ა. ასათიანის დღიურებში გვხვდება. ჩანს მეჯინჯხატე მთავარ მლოცველს, რიტუალის შემსრულებელს ერქვა.

ოკაჟონი დიხა – ქვალორღიანი მიწა. მეგრულში გვაქვს ანალოგიური მნიშვნელობის კაჟამი დიხა – კაჟიანი მიწა (ქაჯაია 2002: 108), მაგრამ დანიშნულების სახელის ფორმით ლექსიკონებში არ გვხვდება.

ტყარტყავცია – ჭითა ქარიშ წამადი რე („ბუდაბუშტა“). „წითელი ქარის წამალი“.

ყამბილი, ყამბუა განმარტებული არ არის „დღიურებში“ და არც მეგრულ ლექსიკონებში გვხვდება, მაგრამ მნიშვნელობის გარკვევა ძნელი არ არის და „ყავრით გადახურულს“ და „ყავრით გადახურვას“ ნიშნავს.

შამბეშუ „სატრფიალო სახელია. მაზლის სახელს ვერ ამბობდა და ასე უძახდა“. ვფიქრობთ, ისეთივე ტაბუირებული სახელია, როგორიცაა მუთარე, სიკოჩი, ჭიჭე ბოში.

ცქიცქარია, ცქიცქერია ყურძენი – კვარკვალია. ჭიფე, ჩინჩი ყურძენი „მრგვალი, წვრილი, ყურძენი“. არც ეს ფორმა გვხვდება მეგრულ ლექსიკონებში.

ცნდევი – ბიწვი. სიტყვას მეგრული განმარტება ახლავს. ბიწვი კი მეგრულად „ფეხის ცერს“ ნიშნავს (ქობალია 2010: 64).

წრები – განმარტებული არ არის, კონტექსტის მიხედვით ურმის ნაწილია, მაგრამ ვერ დავადგინეთ, კონკრეტულად რას გულისხმობს ინფორმატორი.

ხარიანი – ხარბი, არც ეს სიტყვა გვხვდება მეგრულ ლექსიკონებში.

ხოჩა – ჯვეში სახელი რე, ჩქი ასე მიჯოხოხონა პატალოკი „ხოჩა ძველი სახელია, ჩვენ ახლა ვეძახით პატალოკს“. ჭერის აღმნიშვნელი ხოჩა მეგრულ ლექსიკონებში არ გვხვდება.

ხერთაფა – დუდიშ მაკირალი || ბაშლაყუ „თავის შესაკრავი || ყაბალახი“. ი. ასათიანი იქვე უთითებს, რომ სიტყვა აფხაზურია. შდრ. ა-ხთერფა „ყაბალახი, ჩაბალახი, ბაშლაყი“ (ჯანაშია 2025: 432).

ხეშე – ოდიარე ლე, მოუჩე, თოფურჯგურა ოჭკომალი რე, მინდორს ჩანს „ბალახია, მოთეთრო, თაფლივით საჭმელია, მინდორზე ხარობს“. არც ეს სიტყვა ჩანს მეგრულ ლექსიკონებში.

სიტყვები გვხვდება ფონეტიკური ვარიანტის სახით:

მწეური – მწეურეფი ჩაის ოწილუსიენა „წევრები ჩაის საკრეფად არიან“. მწეური ქართული წევრის ფონეტიკურად ადაპტირებულ ფორმას წარმოადგენს.

სილასარი – ზეინკალი. სიტყვა რუსული слесарь „ზეინკალი“ ფონეტიკურად შეცლილი ფორმაა.

ციცკარი – ოჭუმარე. იალენი ჭიფე სადგლობა – ბჟა წემაკვნანსენი უკული ონდდერი. ციცი იალენი. ციცკარი „დილა. ალიონი, წვრილი სადილობა – მზე რომ აიწევა მერე შუადღე. ციცი იალენი. ციცკარი(?)“. ვფიქრობთ, ეს უკანასკნელი ქართული „ცისკრის“ შესატყვისია.

ყუცარი / ყურცარი – ყუცარეფი – ყაჩალი შარას გილახედ (ტუსადი?) „ყუცარები – ყაჩალი გზაზე იჯდა“ და იქვე სვამს კითხვას – ტუსადი? ყუცარი არის ფონეტიკური სახეცვლილება ყურსალისა. ქობალიასთან ყურსალი მეკობრე, ადამიანით მოვაჭრეა (ქობალია 2010: 652). ო. ქაჯაიასთან კი „კაცის ქურდი“ (ქაჯაია 2002-ა: 215).

ხართე – ხართე ხოდოშე „მაშინვე ახლოდან“. ხართე ხათე („მაშინვე, მაშინათვე, უმაღლესი, მყისვე“) ზმნიზედის რ-ჩართული ფონეტიკური ვარიანტია. ლექსიკონებში ეს ფორმა არ ჩანს.

ქირსე აღდა! ჭიშმალდა „ქრისტე აღსდგა! ჭეშმარიტად“. აღდგომის დღესასწაულის მილოცვის ეს ფორმულა პირველად გვხვდება დღემდე ცნობილ მეგრულ ტექსტებსა თუ ლექსიკონებში. ვფიქრობთ ჭიშმალდა < ჭეშმარიტად აღსდგა.

სიტყვები გვხვდება განსხვავებული სემანტიკით:

კაზა – სახლი. ქობალიასთან კაზა იხ. კაზალა – კაზალა კიკნა, ნეკა; ცქვიტი, მარდი (ქობალია 2020: 351)

კურკუმა – ჩაინიკუხე. სხვა განმარტება სიტყვას არ აქვს. ა. ქობალიასთან კურკუმა არის ერთგვარი ხელადა, სასმისი, ჭინჭილა (ქობალია, 2020: 376). ი. ასათიანთან სიტყვა განსხვავებული სემანტიკით არის წარმოდგენილი.

მაყალე – თანამგზავრე – მა დო სი მაყალეფი (თანამგზავრე) ვორეთო „მე და შენ თანამგზავრეები ვართ?“. მეგრულ ტექსტებსა და ლექსიკონებში მაყალე „მეგობარს, ამხანაგს“ ნიშნავს.

ნაცხა – ნაცხას უმახე ჯვეშო გოჭკადირს. ხობწყარიშ ნაცხა „ნაცხას ემახიან ძველად გოჭკადილს (ხიდის სახეობაა, ქართულად გაჭედილს ნიშნავს – მ.ბ.). ხობისწყლის ნაცხა“. იქვე მეცნიერი სვამს კითხვას – რატომ ჰქვია ხიდს ნაცხა?. ო. ქაჯაიას ლექსიკონის მიხედვით ნაცხა „მდინარის კლდოვანი კალაპოტია“ (ქაჯაია, 2002: 372). ამ შემთხვევაშიც სიტყვამ სემანტიკა შეიცვალა.

ხახალა – ხათრიანი; სხვა მნიშვნელობა – ხახალა „ზადიანი ქსოვილი, რასაც იწვევს ქსელის რამდენიმე ძაფის გაწყვეტა; გოდორა, მხიარული, ქარაფშუტა (ჰაერი რომ უქიქინებს) (ქობალია 2010: 720)

სიტყვები განმარტებული არ არის, სემანტიკა გაუგებარია:

სანაარო – გომოჭყუდურიშ სანაარო „გათხოვილის სანაარო“, ჩქიმი სანაარო თეურე რე რაჭას „ჩემი სანაარო იქითაა, რაჭაშია“.

ოქტალონი – ეთი ოქტალონიშა მუშა მეურთე „იმ ??? რისთვის მიდიხართ?“. ქვანარი? ამ სახით მსგავსი სემანტიკის მქონე სიტყვა

ვერ დავადასტურეთ. კონტექსტიც ვერ გვებმარება სიტყვის მნიშვნელობის დადგენაში.

ღვალუ – სხეულის ნაწილებთან აქვს მოხსენიებული – ღვალუ, ქენდერი, ნარჩაკუჩხი. ვერც ამ სიტყვის მნიშვნელობა დავადგინეთ.

ჭვიჟი, ჭვიჟონა – არ არის განმარტებული. ქობალიასთან გვხვდება ჭვიჟი ნაქურჩალგაცლილი, პატარა ტარო სიმინდისა; გალუული, გაცრცვნილი (ქობალია, 2020: 709). თუმცა ეს არ უნდა იყოს ასათიანისეული ჭვიჟონა (ეს უკანასკნელი მცენარეთა კრებულის აღმნიშვნელი ფორმაა)

ჭიჭილადი, ჭიჭლადი – მურგვშია, მეშვე ღერზეს „მიმაგრებულია ღერზეზე (ღერძზე)“. კონტექსტის მიხედვით ურმის ნაწილია, თუმცა ვერც დავაკონკრეტებთ რომელი ნაწილია. მეგრულ ლექსიკონებში ეს ფორმები არ ჩანს.

ესაა მცირე ნაწილი ირინე ასათიანის სამეგრელოს ექსპედიციის დღიურებში წარმოდგენილი სიტყვებისა, რომლებიც ჩვენთვის ცნობილ სხვა წყაროებში, ტექსტებსა და ლექსიკონებში არ გვხვდება. ვიმედოვნებთ, ეს მასალა თავის ასახვას ჰპოვებს მომავალ მეგრულ ლექსიკონში.

გამოყენებული ლიტერატურა

ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. 2, თბილისი.

ქაჯაია 2002-ა – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. 3, თბილისი.

ქობალია 2010 – ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბილისი.

ჯანაშია 2025 – ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ელისაბედ გაზდელიანი

გრძელი ხმოვნები სვანურში

თანამედროვე სვანური დანარჩენ ქართველურ ენებს უპირისპირდება ხმოვანთა სისტემის მრავალფეროვნებითა და სირთულით, რაც გამოწვეულია ამ ენაში უმლაუტიანი და გრძელი ხმოვნების არსებობით. რაოდენობისა და ხმოვანთა რაგვარობის მიხედვით არაა ერთგვარობა არც თვით სვანურ დიალექტებში.

საკითხავია, დღევანდელ სვანურში არსებული ფონოლოგიური სხვაობა ქართულ-ზანურთან მიმართებით მეორეულია, თუ მასში რამდენადმე ამოსავალი, ძველი ვითარებაა დაცული?

საკითხის სწორად გადასაწყვეტად არსებითი მნიშვნელობა აქვს სვანური ვოკალიზმის, განსაკუთრებით, უმლაუტიანი და გრძელი ხმოვნების, გენეზისისა და ბუნების ყოველმხრივ გარკვევას, რადგან ხმოვანთა უმლაუტსა და სიგრძეს თავისი გამომწვევი მიზეზებითა და შედეგებით ისე ღრმა ცვლილებები მოუხდენია სვანური ენის ფონეტიკურ სისტემასა და გრამატიკულ სტრუქტურაში, რომ ამ ორი არსებითი მოვლენის გაუთვალისწინებლად შეუძლებელია სვანური ენის განვითარების ისტორიის მეცნიერული კვლევა.

სვანური ენის ხმოვანთა უმლაუტი ღრმად და საფუძვლიანად არის შესწავლილი: გარკვეულია უმლაუტიანი ხმოვნების მეორეულობა, დადგენილია უმლაუტის გამომწვევი ძირითადი მიზეზები და პოზიციები (შანიძე 1957, 323). ეჭვს არ იწვევს დღევანდელ სვანურში უმლაუტიანი ხმოვნის ფონემურობა.

მეორე დამახასიათებელი თავისებურება სვანური ენის ვოკალიზმისა არის ხმოვანთა სიგრძე-სიმოკლის მიხედვით გარჩევა. სიგრძის არსებობა სვანურში ამ ენით დაინტერესებულ არც ერთ ადრინდელ მკვლევარსა თუ მოგზაურს შეუმჩნეველი არ დარჩენია, მაგრამ მათ რაიმე ფასეული მეცნიერული აზრი სვანური გრძელი ხმოვნების ბუნების ან გენეზისის შესახებ არ გამოუთქვამთ.

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით სვანურში გამოიყოფა ორი სახის სიგრძე: პირველადი, ანუ ისტორიული და მეორეული, ანუ პოზიციით შეპირობებული. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ამ უკანასკნელის არსებობას სვანურში არც ერთი

მკვლევარი არ უარყოფს და ხშირად ხმოვნის სიგრძე გარკვეული ფონეტიკური პროცესით არის ახსნილი. ირკვევა, რომ ხმოვნის სიგრძე გენეზისურად ორი ხმოვნის შერწყმის, ხმოვნის ან თანხმოვნის, მარცვლის ან, საერთოდ, სიტყვაში რაღაც ნაწილის დაკარგვის კომპენსაციაა და „ყველა ამ შემთხვევაში კომბინატორულ, ანუ სამაგიერო სიგრძესთან გვაქვს საქმე“. ხმოვნის სიგრძის მიზეზის ახსნა სვანურ გრძელხმოვნიან ლექსებში ხშირად ხელს უწყობს ამა თუ იმ სიტყვის ეტიმოლოგიის გარკვევას. აშკარაა აგრეთვე ხმოვნის სიგრძის ფონოლოგიურობა დღევანდელ სვანურში. გამოიყო ფორმები, სადაც გრძელი და მოკლე ხმოვნები ერთმანეთს უპირისპირდებიან, როგორც ფონემები. გამოვლენილი მასალის მიხედვით მტკიცდება დღევანდელ სვანურში ხმოვნის სიგრძე-სიმოკლის დისტინქციური ბუნება, მაგრამ ისიც ნათელია, რომ სვანური ენისათვის სიგრძე, მსგავსად უმლაუტისა, ხშირ შემთხვევაში, მეორეული, გვიან შეძენილი თვისება ჩანს.

სვანური ენის მეცნიერულ შესწავლას საფუძველი ჩაეყარა ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბების შემდეგ.

სვანური ენით ნიკო მარი მაშინ დაინტერესდა, როდესაც იაფეტურ ენებს (ქართველურ ენებს) სემიტური ენები დაუკავშირა. გრძელი ხმოვნების არსებობა სვანურში მას არაბულისა და იაფეტური ენების ნათესაობის ერთ-ერთ საბუთად მიაჩნდა „ერთ დროს იაფეტურ ენებსაც უნდა ჰქონოდათ გრძელი და მოკლე ხმოვნების გარჩევა. უმეშვეო დაკვირვებამ დაგვანახვა, რომ სვანურში დღემდე დაცულია მშვენივრად ხმოვანთა სიგრძე და სიმოკლე ისეთი განვითარებით, რომელიც ახასიათებს ძველ არაბულს... მთელ თავისუფალ სვანეთს და უმეტეს ნაწილს ცხენისწყალზე მდებარე ხევისა მშვენივრად დაუცავს ეგ თვისება... არა თუ სუფევს, როგორც ფაქტი, სიგრძე და სიმოკლე ხმოვნების, არამედ სიგრძე... იმავე კანონებზეა დამყარებული, რომელთაც ვხედავთ ხან არაბულ ენაში, ხან ებრაულში“ (მარი 1937, 317).

აკაკი შანიძე სვამს კითხვას: „სვანური ენის ოთხ კილოთაგან რომ მხოლოდ ორში მოიპოვება გრძელი ხმოვნები და ორში კი არა, საკიხავია: განვითარებულია სიგრძე ორ კილოში, თუ დაკარგულია იგი ორ სხვაში?... უნდა აღვნიშნოთ, რომ აკაკი შანიძე სვანური სიტყვების (უსტარუნ „პირჯვრის წერა“, ჯგრაფ „წმინდა გიორგი“) ეტი-

მოლოგიის გარკვევისას ხმოვანთა სიგრძეს ამ ფუძეებში ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოქმნილად მიიჩნევს.

არნოლდ ჩიქობავას აზრით, მთიულურ ხალხურ ლექსებში ქრება ხმოვნის სიგრძე. ძირითადად ასეა ძველ სვანურ სიმღერათა ტექსტებშიც. ამიტომ მეცნიერის სვამს კითხვას: „არის კი ასეთი გრძელი ხმოვანი სვანურის მართლა გრძელი ხმოვანი, თუ ესაა მუსიკალურ მახვილთან დაკავშირებული ხმოვნის დაგრძელება?“ (ჩიქობავა: 299).

სვანური ენის გრძელი ხმოვნები ვარლამ თოფურიას სპეციალურად არ უკვლევია. მიუხედავად ამისა, სვანურის მორფოლოგიური, ფონეტიკური თუ სხვა ფუნდამენტური საკითხების დამუშავების დროს მას ბევრი მეტად საყურადღებო დაკვირვება აქვს ამ საკითხის ირგვლივაც. ვ. თოფურიას შეუმჩნეველი არ დარჩენია, რომ ხმოვანთა თავშეყრა გრძელი ხმოვნის წარმოქმნის მიზეზია. მანვე დაადგინა გრძელი ხმოვნის გაჩენის ფონეტიკური განპირობებულობა, ზოგი პოზიცია და პროცესი. „სვანურ ზმნაში“ რთულ და ნაწილაკდართულ პრევერბებთან ხმოვნის სიგრძე ორი ხმოვნის ნაწილობრივი ან სრული შერწყმის შედეგად მიღებულადაა მიჩნეული (თოფურია 1967, 8).

მეცნიერი როცა მიმოიხილავს სვანური ენის ფონეტიკას, ერთ-ერთ ქვეთავად გამოყოფილია გრძელი ხმოვნები; მასში აღნიშნულია: სვანურში ასხვავებენ *natura Longa Syllaba*-ს და *positione Longa Syllaba*-ს. პირველი – ბუნებრივი სიგრძე გვხვდება ბევრ ფუძესა და ფორმანტში, ხოლო მეორე – პოზიციური სიგრძე წარმოიქმნება კომბინატორულ ნიადაგზე: მეზობელი აფიქსის, პრევერბის ან ფუძის ხმოვნის შერწყმით; ასევე ორი ხმოვნის შერწყმით ფუძეში, მარცვლის ან **ჰ** თანხმოვნის ამოვარდნის დროს. ვარაუდობენ მჟღერი, განსაკუთრებით ნარნარა თანხმოვნების გავლენას და მახვილის ზემოქმედებას. კომბინატორულ ნიადაგზე გრძელი ხმოვნების წარმოქმნა, მისი არამდგრადობა ზოგ სიტყვასა და ფორმანტში, გრძელი ხმოვნის იგნორირება სიმღერებში, მისი არაფონოლოგიური ფუნქცია აძლევს საფუძველს მეცნიერთა ერთ ნაწილს, ხმოვანთა სიგრძე სვანურში მიიჩნიონ მეორეულ, არაისტორიულ მოვლენად.

არსებობს საწინააღმდეგო ვარაუდიც, რომლის თანახმადაც ხმოვანთა სიგრძე აღიარებულია პირველად, საერთო-სვანურ და სა-

ერთო-ქართველურ მოვლენად. ამ ვარაუდის მართებულობას ამტკიცებენ ბუნებრივი სიგრძის არსებობით, მჟღერი და განსაკუთრებით ნარნარა თანხმოვნების უუნარობით, გამოიწვიონ ხმოვანთა სიგრძე, მახვილის ზეგავლენის სისუსტით და სხვა (თოფურია 1985, 105).

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში პირველად ალექსანდრე ონიანის ნაშრომში დადგინდა ხმოვნის სიგრძის ფონოლოგიურობა თანამედროვე სვანურში. გამოიყო მასალა, სადაც გრძელი და მოკლე ხმოვნები ერთმანეთს უპირისპირდებიან, როგორც ფონემები. გამოკვლევაში განხილული მასალის მიხედვით, აშკარაა ხმოვანთა სიგრძე-სიმოკლის დისტინქციური ბუნება. მაგრამ, უნდა ითქვას, რომ ამ სახის ხმოვნის სიგრძე იშვიათად დასტურდება.

ა. ონიანი ბევრ შემთხვევაში იზიარებს ხმოვნის სიგრძის კომბინატორულ წარმომავლობას. ხმოვანთა სიგრძეს რთულ ზმნისწინებსა და სახელთა მრავლობით რიცხვში ის ორი მოკლე ხმოვნის შეწყყმით ხსნის. „ამ გზით მიღებული გრძელი ხმოვანი ემთხვევა ერთ-ერთი იმ ხმოვნის გრძელ კორელატს, რომელთა შეერთების საფუძველზე არის ის მიღებული“ (ონიანი 1962, 224).

გრძელი ხმოვნების არსებობამ სვანურში სამეცნიერო ლიტერატურაში დასვა კითხვა: „გრძელი ხმოვანი ქართველურ ენათა დიფერენციაციამდელი მოვლენაა თუ შემდეგ გაჩნდა სვანურში?“, ე. ი. „გრძელი ხმოვნები გვქონდა და მხოლოდ სვანურმა შემოინახა დღევანდლამდე, ქართულსა და მეგრულ-ლაზურში კი დაიკარგა, თუ პირიქით, სვანურში გრძელი ხმოვნების გაჩენა უნდა მივიჩნიოთ მეორეულ მოვლენად?“ (ჭუმბურიძე ზ.: 1987, 61).

გიორგი კლიმოვი მხარს უჭერს ქართველოლოგიაში საყოველთაოდ აღიარებულ თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ სვანური ვოკალიზმი პრინციპულად იზიარებს ქართულის ბედს, ოღონდ, მისგან განსხვავდება რიგი სპეციფიკური კომბინატორული გადახრებით, სვანური ასახავს შედარებით არქაულ მდგომარებას, ვიდრე ზანური... იგი კრიტიკულად აფასებს ნიკო მარისა და აკაკი შანიძის მოსაზრებებს სვანური გრძელი ხმოვნების არქაულობის შესახებ და გახაზავს: შემდგომმა კვლევამ გვიჩვენა, რომ მნიშვნელოვანი ნაწილი გრძელი ხმოვნების კომბინირებული წარმომავლობისაა, სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესების შედეგია (Климов 1964, 20).

გრძელ ხმოვნებს საერთო-ქართველურ მოვლენად მიიჩნევენ თამაზ გამყრელიძე და გივი მაჭავარიანი.

მათი თვალსაზრისის მიხედვით, „სვანურ ენას ქართველურ ენათა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია მორფოლოგიური სტრუქტურის თვალსაზრისით. სვანური მდიდარია სიახლეებით, მაგრამ ამავე დროს იგი ინარჩუნებს არქაულ სტრუქტურულ ელფერს, დამახასიათებელს საერთო-ქართველური ენობრივი მდგომარეობისათვის, რაც ძირითადად ორი მიზეზით აიხსნება: 1) ზოგ შემთხვევაში სვანური ასახავს არქაულ, საერთო-ქართველურ ვითარებას; 2) სვანურის სპეციფიკური სიახლეები, როგორც წესი, ისეთია, რომ მათ შედეგად მოსდევს არა აბლაუტის სისტემის მოშლა, არამედ მისი ტრანსფორმაცია, ე. ი. აბლაუტის საერთო-ქართველური მოდელების შეცვლა ახალი, საკუთრივ სვანური მოდელებით“ (გამყრელიძე 1965, 240).

ხმოვანთა სიგრძე ისტორიულად ყოველთვის ფონეტიკურადაა მოტივირებული, მაგრამ ხშირად სინქრონიულ დონეზე აღარ ჩანს სიგრძის მიზეზი. დღეისათვის აუხსნელ სიგრძეთა რიცხვი ნაკლებია, ვიდრე ფონეტიკურად შეპირობებულისა. განსაკუთრებით თვალში საცემია სვანურში ხმოვანთა სიგრძის სიხშირე მორფემათა მიჯნაზე. სწორედ მორფემათა მიჯნაა ის პოზიცია, სადაც მიმდინარეობს სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესი, რომლის შედეგად მიღებულია ხმოვნის სიგრძე. აშკარაა, რომ სიგრძე-სიმოკლის მიხედვით დაპირისპირებულ ერთეულთა არსებობა განაპირობა გრძელხმოვნიან ფორმაში უკვე განხორციელებულმა ფონეტიკურმა პროცესმა, რის შედეგადაც სიტყვათგამანსხვავებელი ფუნქცია დაეკისრა ხმოვნის სიგრძეს, ე. ი. ამ მასალაში მოხდა სიგრძის ფონემიზაცია.

1990 წელს თბილისში (ოდნავ მოგვიანებით კი გერმანიაში) გამოვიდა ჰაინც ფენრიხისა და ზურაბ სარჯველაძის წიგნი „ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“, რომელშიც ხაზგასმულია: „საბოლოოდ არაა გადაწყვეტილი გვიანდელ საერთო-ქართველურ ფუძე-ენაში გრძელ ხმოვანთა არსებობის საკითხი (ფენრიხი ჰ., სარჯველაძე ზ. 1990, 229).

სვანური ენის გრძელი ხმოვნების პირველადობა-მეორეულობის შესახებ რამდენიმე მოსაზრება არსებობს:

1. ხმოვანთა არქაული, ისტორიული სიგრძის არსებობას სვანურში აღიარებენ: ნ. მარი, ა. შანიძე. საერთო-ქართველურში გრძელი და მოკლე ხმოვნების ოპოზიციას ვარაუდობს ჰ. ფოგტი.

2. მეცნიერთა ერთი ნაწილი ხმოვანთა სიგრძეს ხშირ შემთხვევაში, ფონეტიკურ, კომბინატორული პროცესებით ხსნიან (ვ. თოფურიას, მ. ქალდანი, გ. კლიმოვი, ე. ოსიძე).

3. დადგენილია სვანურში ხმოვნის სიგრძის ფონოლოგიურობა, ისიც აღიარებულია, რომ ხმოვანთა პოზიციური, კომბინატორული სიგრძე ჩვეულებრივი მოვლენაა (ა. ონიანი).

4. სვანურში გამოყოფენ ორი ტიპის სიგრძეს: პირველი, რომელიც უნდა ყოფილიყო საერთო-ქართველურში და მეორე, რომელიც გვაქვს საკუთრივ სვანურში, რომლის გენეზისი დღეს ხერხდება (გ. მაჭავარიანი, თ. გამყრელიძე).

5. ხმოვანთა ისტორიული სიგრძის არსებობას სვანურში უარყოფენ (ა. ჩიქობავა, ს. ჟღენტი, თ. შარაძენიძე, ი. ქავთარაძე).

ბალსზემოურ და ლაშხურ დიალექტებში ხმოვანთა სიგრძის წარმომქმნელი ძირითადი პოზიციების შესწავლის შედეგად გაირკვა:

1. ხმოვანთა სიგრძე შემთხვევათა დიდ ნაწილში მორფმათა მიჯნაზე შექმნილ ხმოვანთკომპლექსებზე მოდის, სადაც კომპლექსის მოშლა ორი ხმოვნის ერთ გრძელ ხმოვნად შერწყმის ან გრძელ-ხმოვნიანი დიფთონგის წარმოქმნით ხდება. განხილული მასალის მიხედვით გამოიყო შემდეგი პოზიციები:

2. **ანლაუტი**: პრევერბის ხმოვანს + პრევერბის, ქცევის, ვნებითი გვარის ან ფუძის თავიდური ხმოვანი. აღნიშნულ მორფმათა მიჯნაზე იქმნება გრძელი ხმოვნის წარმომქმნელი იდენტური თუ სხვადასხვა ხმოვანთა (ბზ., ლშხ. ა+ა=ჰ, ო+ო=რ; ბზ. ა+ა=ჰ; ბზ. ლშხ; ა+ე=ჲ, ა+ო=რ, უ+ო=ჴ) კომპლექსები. ყველა შემთხვევაში მომდევნო ხმოვანი იერთებს წინა ხმოვანს, თვითონ გრძელდება.

3. **აუსლაუტი**: ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვანს + მრავლობითი რიცხვის, ნათესაობითი ბრუნვის მორფების, თანდებულის, კნინობითის სუფიქსის, ნაწილაკის ან კავშირის თავიდური ხმოვნები:

ა) ფუძისეული ხმოვნისა და მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლის კომბინაციით მორფმათა მიჯნაზე შემდეგი ხმოვანთკომპლექსები გვაქვს: ბზ. ა+ჰ=ჰ; ე+ჰ=ჰ, ლშხ. ა+ე=ჲ; ე+ე=ჲ ხმოვანთა შერწყ-

მა, მომდევნო ხმოვანი იერთებს წინამავალს და თვითონ გრძელდება. **ო, ო, უ** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან ძირითადად სიგრძე არ გვხვდება.

ბ) როცა ბოლოხმოვნიან ფუძეს დაერთვის ნათესაობითი ბრუნვის **-იშ**, შედარებით იშვიათად **-ემიშ**, მორფმათა მიჯნაზე იქმნება ბზ.: **პ+ო=პ**; ლშხ. **ა+ო=პ**; ბზ.: ლშხ. **ე+ო=ჟ**; **ო+ო=ნ**; ლშხ. **ო+ო=რ**; **უ+ო=ჟ**; ხოლო, როცა **ა, ე, ი**, იშვიათად **-უ** ბოლოხმოვნიან ფუძეებს უერთდება **-ემიშ** მორფმა, ვდებულობთ **პ+ე**, იშვიათად **ა+ე**; **ე+ე**; **ო+ე**, **უ+ე** კომპლექსებს, მათი ურთიერთმოქმედების შედეგად კი **ჟ, პ, რ, რ, ჟ** ხმოვნებს.

გ) სვანური ენის ბალსზემოურ და ლაშხურ დიალექტებში კნინობითის წარმოების დროს ანგარიში ეწევა თანხმოვანფუძიანია სახელი თუ ხმოვანფუძიანი. მორფმათა მიჯნაზე წარმოიქმნება სხვადასხვა ხმოვანთმიმდევრობები, სადაც გარკვეული ფონეტიკური პროცესების შედეგად ვდებულობთ კნინობითის სუფიქსთა ნაირგვარობას, რომელიც გამოიხატება აღნიშნულ ფორმებში სხვადასხვა ხმოვნის გამოვლენით. ეს ხმოვნები ბალსზემოურ დიალექტში ხან გრძელია, ხან – მოკლე, ლაშხურში კი – ყოველთვის გრძელი.

იმის მიხედვით, კნინობითის წარმოებისას მორფმათა მიჯნაზე რა ხმოვანთკომპლექსი იქმნება და რომელი ხმოვანი გრძელდება – ფუძისეული თუ აფიქსისეული, საზოგადო და საკუთარი ხმოვანფუძიანი სახელები რამდენადმე განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებენ:

ხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებთან ორივე დიალექტში მორფმათა ზღვარზე იქმნება **ა+ო**; **ე+ო**; **ო+ო**; **ო+ო**; **უ+ო** კომპლექსები, ბალსზემოურში კი **ე** ბოლოხმოვნიანებთან გვაქვს **ე+ო**. ყველა კომპლექსში სუფიქსისეული ხმოვანი იერთებს წინამავალს და თვითონ გრძელდება. გამონაკლისია **უ+ო=ჟ**, სადაც ფუძისეული ხმოვანია გრძელი.

იგივე ხმოვანთკომპლექსები იქმნება ხმოვანფუძიან საკუთარ სახელებთანაც. განსხვავება დაგრძელების მიმართულებითია: **ა+ო=პ**, **ე+ო=ჟ**, **უ+ო=ჟ**, ე. ი. სხვადასხვა ხმოვნიან კომპლექსებში ფუძისეული ხმოვანი იერთებს სუფიქსისეულ ხმოვანს.

დ) ბზ. **-ისგა**, ლშხ. **-ისა** „ში“ თანდებულის დართვით ორივე დიალექტში განსაკუთრებით ხშირად იქმნება **ე+ო** კომპლექსი, სადაც

ბალსზემოურში ხდება ხმოვანთა სრული შერწყმა ერთ გრძელ ხმოვანად, კომპლექსის წინა ხმოვანი გრძელდება. რაც შეეხება ლაშხურს, **-ისა** თანდებული დაერთვის რა ბოლოხმოვნიან ფუძეს, ხმოვანთა კომპლექსი იშლება დიფთონგიზაციის გზით. წინამავალი ხმოვანი ნიწილობრივ იერთებს კომპლექსის მეორე ხმოვანს და თვითონ გრძელდება: **ა+ო=აო; ე+ო=ეო; ი+ო=იო; ო+ი=ოი; უ+ი=უი.**

ე) ხმოვანფუძიანი სახელისა და **უ** „მცა“ ნაწილაკის ურთიერთქმედების შედეგად წარმოიქმნილი ხმოვანთკომპლექსის მოშლა ხდება დიფთონგიზაციის გზით ორსავე დიალექტში.

ვ) ხმოვანფუძიან სახელს + **-გდ** „კვლავ“ ნაწილაკი: ბალსზემოურ დიალექტში, მორფმათა მიჯნაზე, ჩნდება: **ა+გ, ე+გ, ი+გ, ო+გ, უ+გ** კომპლექსები, სადაც ნაწილაკისეული **გ**ს გაუჩინარება, ანუ შერწყმა წინამავალ ხმოვანთან იწვევს ამ უკანასკნელის დაგრძელებას. რადგან ლაშხურ დიალექტში „მცა“ ნაწილაკის გადმოსაცემად **-უდ** ფორმა გვაქვს, ამიტომ იქმნება განსხვავებული კომპლექსები: **ა+უ; ე+უ; ო+უ; უ+უ.** აღნიშნული ხმოვანთკომპლექსები იცვლება გრძელხმოვნიანი დიფთონგებით: **აუ, ეუ, ოუ, უუ.**

ზ) **ო** „ც“ ნაწილაკდართულ ბოლოხმოვნიან ფუძეებთან იქმნება ბზ. **ა+ო=აო, ლშხ. ა+ო=აო, ბზ., ლშხ. ე+ო=ეო; ი+ო=იო ან ი; ო+ო=ოი, უ+ო=უი;** აქაც წინამავალი ხმოვანი ნაწილობრივ იერთებს მომდევნო ხმოვანს და თვითონ გრძელდება. კომპლექსის მოშლა ხდება დიფთონგიზაციის გზით. ზოგჯერ **ო+ო=ი** იდენტურ ხმოვანთა სრული შერწყმა დასტურდება.

თ) ბოლოხმოვნიანი ფუძეების მომდევნო პოზიციაში მყოფი **ო** „და“ კავშირი **ი** ოტად იქცევა და წინამავალ ხმოვანს აგრძელებს, ვიღებთ გრძელხმოვნიან დიფთონგებს: ბზ. **ა+ო=აო, ლშხ. ა+ო=აო, ბზ., ლშხ. ე+ო=ეო, ი+ო=იო ან ი; ო+ო=ოი, უ+ო=უი** ხმოვანთკომპლექსი აქაც იშლება დიფთონგიზაციის გზით.

4. ლაშხურისაგან განსხვავებით, ბალსზემოურ დიალექტში ბოლოხმოვნიან და თავკიდურხმოვნიან ლექსემათა შეხვედრის დროსაც ჩნდება გრძელი ხმოვანი. აღნიშნულ პოზიციაში დასაშვებია 49 კომპლექსიდან დადასტურდა: იდენტურხმოვნიანი: **ა+ა=ა, ე+ე=ე, ო+ო=ო** და სხვადასხვახმოვნიანი: **ო+ა=ა, ა+ე=ე, ა+ო=ო, ე+ა=ა, ე+ა=ა, ე+ო=ო, ო+ა=ა, ა+ა=ა, ო+ე=ე, ო+ო=ო,** სადაც შერწყმა პროგრესული მიმართულებით მიმდინარეობს. ლაშხურში ამ პოზიციაში სიგრძე არ დასტურდება.

გამოყენებული ლიტერატურა

გამყრელიძე , მაჭავარიანი 1965 – თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი.

თოფურია 1967 – ვ. თოფურია, სვანური ენა, იკეწ XII, თბილისი.

Климов 1964 – Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва.

მარი 1937 – ქართული ენათმეცნიერებაში, თსუ შრომები VI, თბილისი.

ონიანი 1986 – ა. ონიანი სვანური ვოკალიზმის ზოგი საკითხი, იკე XIII, თბილისი.

ფენრიხი, სარჯველაძე 1990 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი.

შანიძე 1957 – ა. შანიძე, ქართული ენის სტრუქტურის და ისტორიის საკითხები, თბილისი.

ჩიქობავა – არნ. ჩიქობავა, მახვილის საკითხისათვის ძვ. ქართულში, II, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, №3, თბილისი.

ჭუმბურიძე 1987 – ჭუმბურიძე ზ., გრძელი ხოვნებისათვის ქართველურ ენებში, უნივერსიტეტის შრომები, თბილისი.

ლ ე ლ ა გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი

რ ო ე ნ ა ჭ კ ა დ უ ა

ერთი ფონეტიკური მოვლენის (დელაბიალიზაციის)

ასახვა სვანურ მიკროტოპონიმებში

მოგეხსენებათ, სვანური ენა წარმოდგენილია ოთხი დიალექტით და დიალექტებად დაყოფას საფუძვლად უდევს ფონეტიკური ფაქტორები: ხმოვანთა სიგრძე, უმლაუტი, რედუქცია, მაგრამ არის სხვა ფონეტიკური მოვლენები, რომლებიც ამ დიალექტთა კილოკავებისათვის არის ნიშანდობლივი. უნდა შევნიშნოთ, რომ სვანური

ენის დიალექტებს ახასიათებს ნათლად გამოხატული ლოკალური დიფერენციაცია. ჯერ კიდევ, მარის შრომებში აღნიშნულია ლახამულურის ცალკე დიალექტად გამოყოფის შესახებ. გარდა ამისა ვარლამ თოფურია თავის ერთ-ერთ საპროგრამო წერილში შენიშნავს, რომ ბეჩოური თქმა კილოს შთაბეჭდილებას ტოვებს (თოფურია 1963,186).

ტოპონიმებში გამოვლენილ დიალექტურ თავისებურებებს საგანგებო წერილი მიუძღვნა გამოჩენილმა ენათმეცნიერმა ბესარიონ ჯორბენაძემ, სადაც მეცნიერი დაასკვნის, რომ ტოპონიმები სანდო მასალას წარმოადგენენ ნებისმიერი კილოს ენათმეცნიერული შესწავლის დროს (ჯორბენაძე 1976, 226-261).

პატივცემული ავტორი აღნიშნულ საკითხს განიხილავს ქართული ენის დიალექტებში.

საინტერესოა რა ვითარებაა სვანური ენის დიალექტებში?! სვანური ენის ბალსქვემოური დიალექტები აერთიანებს: ბეჩოურს, ცხუმარულს, ეცერულს, ფარულს, ჩუბეხეურსა და ლახამულურს. „ზოგ კილოკავს შორის სხვაობა იმდენად ნათელია, რომ თვით სვანებიც კი აღნიშნავენ თავისებურებებს. ამის მიზეზად ვარლამ თოფურია ასახელებს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ და თანამედროვე კულტურულ განვითარებას (თოფურია 2002, 216).

მაქსიმე ქალდანი თავის გამოკვლევაში წერს, რომ ლახამულურ თქმაში მტკიცედ არის გატარებული ო ხმოვნის დელაბიალიზაცია და ე-დ გადაქცევა. იქვე ეხება უ-ს დელაბიალიზაციასაც (ქალდანი 1955, 151).

ღრმა მეცნიერული კვლევის შედეგად დაადგენს, რომ ო ხმოვნის დელაბიალიზაცია ლახამულაში არაა შეზღუდული. იგი არამხოლოდ ბაგისმიერებთან, არამედ ყველა პოზიციაში, ყველა თანხმოდანთან ურთიერთობაში დელაბიალიზდება (ჭკადუა 2020, 151). ზემო აღნიშნული საკითხის განხილვა ლახამულის მიკროტოპონიმებში ცხადდის, რომ აპელატივებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი გადადის მიკროტოპონიმებშიც. საილუსტრაციო მასალა, ძირითადად მოხმობილია ა. ჭკადუას წიგნიდან „სვანური ტოპონიმთა“.

საილუსტრაციო მასალა: **ჯოდიშ** – ყანა ლანტელი (ეცერი), **ჯოდალ** – სამოვარი ლატალი. (ჯოდი „გრძელი“).

ჯუდიშ – სათიბი, ღემდერი; **ჯუდიშ** – სატყეო სავარგული, კიჩხულდაში.

ჯადი – ყანა, წირმანდო – ლახამულა, ჯედი – სათიბი, შგედი – ლახამულა;

ჯედიშ – ყანა, ზემო ლახამულა.

ჯუგეიშ ნაღმგალ – ჯოგის წანართმევი ყინულიანი ადგილი, ცხუმარი.

ჯეგიშ ნადგემ – ჯოგის ნამყოფი.

ლექრალ – წისქვილის მიდამო სათიბები – მურშკელში.

ლექრალ – სამოვრები, მულხურას მარჯვენა კალთებზე იდგა წისქვილები.

ლექურარ – წისქვილის სადგომები, მარლი

ნალქერარ – ნაწიქცილარი, სოფელი ხაიშთან, ლახამულა.

ღობ – საწნახელი, ყანა იელიში.

ღუბ – სათიბ-სამოვარი შიხულდაშში.

ღებ – სამოვარი მთა კიჩხულდაშში.

უნდა აღინიშნოს, რომ დელაბიალიზაცია ხდება როგორც მსაზღვრელში, ასევე საზღვრულში.

მაგ თუტენე ბაჩარ (თუტენე „თეთრი“) მთა, სათიბი ლახირში.

თეთნე კოჯარ თეთრი კლდეები, ლებგრცხილა იდლიანში ლხმ.

თეთნე ფოქ – თეთრი გამოქვაბული, ნანგელი, იდლიანი ლახამულა

და ბოლოს ამა თუ იმ მეტყველების თავისებურებანი სათანადოდ აისახება ადგილობრივ ტოპონიმიაში და ამ მხრივ ტოპონიმები დამატებით სანდო მასალას წარმოადგენენ ნებისმიერი კილოს ენათმეცნიერული შესწავლის დროს. (ჯორბენაძე 1976, 258).

გამოყენებული ლიტერატურა

თოფურია 1963 – ვ. თოფურია ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბილისი.

თოფურია 2002 –ვ. თოფურია, სვანური ენა, შრომები II ტ., თბილისი.

ქაღაძე 1955 –სვანური ენის ლაზამულური კილოკავის ფონეტიკური თავისებურებანი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ.VII, თბილისი.

ჭკადუა 2020 – ა. ჭკადუა, სვანური ტოპონიმის, თბილისი.

ჯორბენაძე 1976 – ბ. ჯორბენაძე, დიალექტებისთვის დამახასიათებელი ფონეტიკური ცვლილებები ქართულ ტოპონიმიაში, ტოპონიმის, თბილისი.

გ ი ო რ გ ი გ ო გ ო ლ ა შ ე ი ლ ი

სტაზისური გამონაკლისის ერთი შემთხვევა ქართულში (იგის და უწყის ზმნათა შესახებ)

ჩვენი მსჯელობა ემყარება „იგის“ და „უწყის“ ზმნათა შესახებ **არნოდ ჩიქობავას** თვალსაზრისს, რომელიც წარმოდგენილია მონოგრაფიაში „ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I.“ (ვიმოწმებთ 2014 წლის გამოცემას: არნ. ჩიქობავა, შრომები, IX, 2014).

* * *

„იგის“ და „უწყის“ ზმნათა შესახებ არნ. ჩიქობავა წერს: **„ეს ზმნები არქაული ვითარების ნამდვილ ნაკრძალად გვევლინება“** (ჩიქობავა 2014, 103). უნიკალური შეფასებაა! გვაქვს სურვილი შევადწინოთ ამ „ნაკრძალში“...

არქაული ვითარება, რომლის შესახებაც საუბრობს ავტორი, ერთნაირადაა წარმოდგენილი როგორც სალიტერატურო ენის უძველეს ძეგლებში, ისე ახალ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში: **გარდამავალი ზმნები აწმყოში ქმნიან ერგატიულ კონსტრუქციას, ნაცვლად ნომინატიურისა** (ჩიქობავა 2014, 103)..

აწმყ. მან იგის (უწყის) იგი

უწყვ. მან იცოდა (უწყოდა) იგი

I კავშ. **მან იცოდეს** (უწყოდეს) იგი

საგანგებოდ მივაქცევთ ყურადღებას იმ ფაქტს, რომ **ერთნაირი ვითარებაა ძველსა თუ ახალ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში**; ანუ ძველი ქართულისათვის ეს ფაქტი უკვე არქაიზმია.

ჩვეულებრივ ერგატიული კონსტრუქცია ქართულში ზმნას მეორე სერიაში აქვს:

წყვ. **მან** დახატა იგი

II ხოლმ. **მან** დახატის იგი

II კავშ. **მან** დახატოს იგი

ეს საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია. „იცის“ და „უწყის“ მიეკუთვნება **„საყოველთაოდ აღიარებულ, უდავო გამონაკლისთა“** მაგალითებს. ამ გამონაკლისის ახსნის მცდელობას ჩვენ არ ვიცნობთ, აღწერა კი საყოველთაოდაა გაზიარებული.

მოვუსმინოთ **აკაკი შანიძეს**: „**ვიცი** აშკარად II სერიის ფორმაა წარმოშობით, მაგრამ თქმა იმისა, რომ **ვიცი** დღეს II ხოლმეობითის ფორმააო, არ იქნებოდა სწორი, რადგან II ხოლმეობითისა მას სინტაქსური ურთიერთობის გარდა აღარაფერი აქვს“ (შანიძე 1973, 284). სხვაგან წერს: „ნაშთის სახით II ხოლმეობითის ფორმა საყოველთაოდ „იცის“ და „უწყის“ ზმნათა სახით შემოგვენახა. ოღონდ მათ დროის თვალსაზრისით ეხლანდელის გაგება მიიღეს და ამით აწმყოს მწკრივში ჩადგენენ“ (შანიძე 1973, 553).

ე. ი. რა მოხდა: ისტორიულად II ხოლმეობითის ფორმა (**იცის**) იქცა აწმყოს ფორმად; გახდა ფორმოზრივი საყრდენი უწყვეტლისა და I კავშირებითის წარმოებისა და შეინარჩუნა II სერიის სინტაქსური კონსტრუქცია:

მან იგი **იცის**,

მან იგი **იცოდა**,

მან იგი **იცოდეს...**

ამ თვალსაზრისით „იცის“ და „უწყის“ ზმნები ერთნაირად იქცევა.

* * *

ორიოდე სიტყვა ამ ზმნათა ურთიერთმიმართებაზე:

„**იცის** და **უწყის** ზმნები სინონიმებია. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში ეს სიტყვები სხვადასხვა დიალექტური წრის

შემონატანი უნდა იყოს, მასთან სხვადასხვა დროის: **უწყის** უფრო ძველია, **იგის** – შედარებით ახალი“ (ჩიქობავა 2014, 99).

იგის და **უწყის** ზმნები დღეს თანაბრად არ არის გავრცელებული; **უწყის** ზმნის გამოყენების სიხშირე გაცილებით შეზღუდულია. ამიტომ ვისაუბრებთ **იგის** ზმნის შესახებ და შესაბამისად დასკვნები გავრცელდება **უწყის** ზმნაზეც.

ამ „ცნობილი გამოწვევის“ თაობაზე ჩვენი შეხედულების გასააზრებლად საჭიროდ მიგვაჩნია გავიხსენოთ **არნ. ჩიქობავას** ერთ-ერთი თეორიის ძირითადი დებულებები.

* * *

არნოლდ ჩიქობავას აზრით:

ქართული ზმნის უძველილების ისტორიაში „გარდამავალ ზმნებთან **ხოლმეობითი ყველაზე ძველი ზმნური წარმონაქმნი უნდა იყოს**“; „**გარდაუვალ ზმნებთან ასეთივე ადგილი უჭირავს აწმყო**“ (ჩიქობავა 2014, 102).

ამ თვალსაზრისის ემყარება დასკვნა უძველილების სისტემის ჩამოყალიბების ადრეული ეტაპის შესახებ:

„რა გამოირკვა? ხოლმეობითის ისტორიასთან დაკავშირებით გამოირკვა, რომ **გარდამავალ** ზმნას ეწარმოებოდა **ნამყო ძირითადის წყება** (ხოლმეობითი, ნამყო ძირითადი და ამ უკანასკნელისაგან კავშირებილი მეორე), მაგრამ **არ გააჩნდა აწმყოს წყება**. **გარდაუვალ სტატიკურ ზმნებს** მოეპოვებოდა **აწმყოს წყება** (ზოგ ზმნას მხოლოდ აწმყო). მაგრამ **არ ეწარმოებოდა ნამყო ძირითადის წყება**“ (ჩიქობავა 2014, 152).

განვითარების მომდევნო ეტაპზე „**გარდამავალმა ზმნებმა აწმყო გაიჩინეს**; ხოლმეობითის ყოფნა-არყოფნის საკითხიც ბუნებრივად დაისვა: დიურატიულობა აწმყოსაც ახასიათებდა; ხოლმეობითი ან უნდა მოშლილიყო, ანდა აწმყოს შერწყმოდა (რეინტერპრეტაცია – სინტაქსური კონსტრუქციის სათანადო შეცვლით)“ (ჩიქობავა 2014, 153)...

თეორიულად ეს საკმაოდ რთულად გასააზრებელი პროცესი კონკრეტულ ენობრივ მასალაზე საკმაოდ ვრცლად და დამაჯერებლად წარმოჩნდა. ამ შეხედულობის სარწმუნოობისათვის მოვიხმობთ, ერთი მხრივ, **მკის** ტიპის ზმნათა ფორმოზრთ-სემანტიკურ ანალიზს და, მეორე მხრივ, **იგის** და **უწყის** ზმნათა ანალიზს.

* * *

არნ. ჩიქობავას აზრით, „**მკის, ჯსნის, ყიდის** ისტორიულად ხოლმეობითია, ჩვეულებრივი ხოლმეობითი (**მკის, ჯსნის, განყიდის** – მან იგი), ძველ ქართულშივე ეს ნაკვთი საზიარო ხდება აწმყოსა და ხოლმეობითისათვის (**მკის** მან იგი და **მკის** იგი მას). ახალ ქართულ სალიტერატურო მეტყველებაში ხოლმეობითი არა გვაქვს და ხოლმეობითისეული **მკის, ჯსნის...** მხოლოდ აწმყოდ წარმოგვიდგება: მას მოზიარე აღარ ჰყავს. ამრიგად: **მკის, ჯსნის, ყიდის...** ზმნები ძვ. ქართულში ისტორიულად ხოლმეობითია, მათი ფუძის საწარმოებელი -**ო**- ხოლმეობითის -**ო**- სუფიქსია“ (ჩიქობავა 2014, 104).

* * *

აქ წარმოდგენილი გარდამავალი ზმნის ფორმაწარმოებაში მომხდარი სისტემური ცვლილებები პირობითად ეტაპობრივად ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

I ეტაპი: ფორმაც და მნიშვნელობაც (ერგატიული კონსტრუქცია) ხოლმეობითისა აქვს: **მკის** მან იგი

II ეტაპი: „აწმყო გაიჩინეს“; ფორმა „ საზიარო ხდება აწმყოსა და ხოლმეობითისათვის“; ანუ: უცვლელად გადადის აწმყოში (იძენს აწმყოს ფუნქციას) და ინარჩუნებს ერგატიულ კონსტრუქციას: მკის მან იგი (მკიდა მან იგი, მკიდეს მან იგი);

III ეტაპი: ერგატიულს ჩაენაცვლება ნომინატიური კონსტრუქცია: მკის მან იგი > **მკის** იგი მას (მკიდა იგი მას, მკიდეს იგი მას)...

(**II და III** ეტაპები შეიძლება ერთდროულ პროცესად იქნეს გააზრებული...)

მკის – საზიარო ფორმაა აწმყოსა და ხოლმეობითისა; კონსტრუქცია – განსხვავებული; საყრდენი სხვადასხვა სისტემისათვის:

ა) **მკის** იგი მას > **მკიდა** იგი მას > **მკიდეს** იგი მას;

ბ) **მკის** მან იგი > **მკა** მან იგი > **მკას** მან იგი...

ეს პროცესები ვარაუდი არ არის, დოკუმენტურად არის დადასტურებული...

ივარაუდება, რომ განვითარების იგივე გზა უნდა გაეწეოთ **იგის** ზმნასაც:

ძველ ქართულში პირველი ეტაპი (იგის მან იგი – ხოლმეობითი) უკვე გავლილია. ამ ზმნასთან **დადასტურებული გვაქვს მხოლოდ II ეტაპი** (ფორმა უცვლელადაა გადასული აწმყოში, იძენს აწ-

მყოს ფუნქციას და ინარჩუნებს ერგატიულ კონსტრუქციას); პროცესი აღარ განვითარდა...

ანუ:

I ეტაპი: ფორმაც და მნიშვნელობაც (ერგატიული კონსტრუქცია) ხოლმეობითისა აქვს: **იგის** მან იგი)

II ეტაპი: „აწმყო გაიჩინეს“; ფორმა უცვლელად გადადის აწმყოში, იძენს აწმყოს მნიშვნელობას და ინარჩუნებს ერგატიულ კონსტრუქციას: **იგის** მან იგი; და საყრდენი ხდება ფორმოზრიადა **I** სერიისათვის (**იგოდა** მან იგი, **იგოდეს** მან იგი).

პროცესი აქ შეწყდა...

მკის ზმნისაგან პრინციპული განსხვავება ის არის, რომ **მკის** ჩვეულებრივი გარდამავალი ზმნა არის მოქმედებითი გვარისა და შეინარჩუნა **II** სერიის პარადიგმა (როგორც ითქვა, აწმყო და ხოლმეობითი ემთხვევა ფორმოზრიადა; განსხვავდება სინტაქსური კონსტრუქციით).

იგის (და უწყის) სტატიკური ზმნაა და მეორე სერიის ფორმებით არ მოეპოვება. და იქცა უნიკალურ გამონაკლისად („ნაკრძალად“) ქართული ზმნის უკიდევანო სივრცეში (ერგატიული კონსტრუქციით **I** სერიაში!)

ეტაპი	I ეტაპი --->> II სერია	II ეტაპი --->> I სერია	III ეტაპი I სერია
	მკის მან იგი	(მკის მან იგი)	მკის იგი მას
	იგის მან იგი	იგის მან იგი	

თუმცა **იგის** ზმნის ფორმოზრია-ფუნქციური განვითარების გზა რომ იდენტურია „მკის“ ტიპის ზმნათა განვითარების გზისა, ამის დასტურია ის, რომ „იგის“ ზმნის შეწყვეტილი (შეჩერებული) გზა განვითარებისა დასრულდა **ინგილოურ დიალექტში:** ინგილოურში **„იგის ზმნა ნომინატიურ კონსტრუქციას ქმნის: ის იგის მას „მან იგის ის“** (ჯორბენაძე 1989, 359).

იგის ზმნამ **მკის** ტიპის ზმნათა მსგავსად შეიცვალა კონსტრუქციაც (აღარაა გამონაკლისი)... ინგილოურში **იგის** ზმნა სინტაქსური კონსტრუქციის მიხედვით გამონაკლისი აღარ არის; ყველა სხვა დიალექტში იგის სტაზისური გამონაკლისია.

ინგილოურში იცის ზმნის ვითარება არნ. ჩიქობავას თეორიას (ამ სისტემური ხასიათის ცვლილებას) მეტ დამაჯერებლობას სძენს:

ზემოთ ჩვენ საგანგებოდ მივაქციეთ ყურადღება იმ ფაქტს, რომ ერთნაირი ვითარებაა ძველ ქართულში, ახალ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში (ამ ფაქტს ჩვენ პრინციპულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ).

ანუ: ყალიბდება უღლების სისტემა, ხდება სისტემური ხასიათის ცვლილებები; გარდამავალმა ზმნამ გაიჩინა აწმყო (და აწმყოს წყება), შეიცვალა სინტაქსური კონსტრუქცია და ჩამოყალიბდა უღლების სრული პარადიგმა: I სერია ნომინატიური კონსტრუქციით, II სერია – ერგატიული კონსტრუქციით. ეს ხანგრძლივი და რთული პროცესი სამწერლობო ქართულში დასრულებულია...

ფაქტია: **სისტემურ ცვლილებას არ დაექვემდებარა ორი ზმნა** (იცის და უწყის), **ცვლილება შეჩერდა (შეფერხდა) საწყის ეტაპზე; ამ ზმნებმა მყარად შეინარჩუნეს ამოსავალი ფორმა და კონსტრუქცია კანონზომიერი სისტემური ცვლილების ორივე ეტაპზე...** ამოსავალი ვითარება შეინარჩუნეს ძველსა და ახალ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში (გამონაკლისია ინგილოური).

ვიმეორებთ, ჩვენ მიერ განხილულ მაგალითები ანალოგიურია სწორედ იმ მოვლენისა, რომელსაც **სტაზისის** ვუწოდებთ:

იცვლება სისტემა; ამოსავალი სისტემის რამდენიმე კანონზომიერი ნიშნუში რჩება უცვლელი და გასდევს სისტემას თავდაპირველი სახით განვითარების ყველა ეტაპზე.

უალტერნატივობა და სტაბილურობა ამ ტიპის „გამონაკლისთა“ მთავარი მახასიათებელი ნიშნებია.

გამოყენებული ლიტერატურა

გოგოლაშვილი, ქ. დათუკიშვილი 2026 – გ. გოგოლაშვილი, ქ. დათუკიშვილი, ერთი რიგის ენობრივი გამონაკლისების ახსნის ცდა (მოვლენის არსისა და სახელდებისათვის): ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები, VII, 17-18 აპრილი, თბილისი.

შანიძე 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი.

ჩიქობავა 2014 – არნოლდ ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში: შრომები, ტ. IX, თბილისი.

ჯორბენაძე 1989 – ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, 1, თბილისი.

ნ ა ტ ა ლ ი ა ზ უ მ ბ ა ძ ე

ამინდის შესაცვლელი სიმღერები აჭარელთა ყოფაში (2022 წლის საექსპედიციო მასალის საფუძველზე)

საქართველოს ამა თუ იმ კუთხის ხალხური მუსიკის შესწავლა უშუალოდ არის დამოკიდებული იქ ჩატარებულ ექსპედიციებში მოპოვებულ მასალებზე. ამ მასალების მოძიება უფრო და უფრო რთულდება: მუსიკა სოფლის ყოფას იშვიათად ახლავს, წინაპართა ტრადიციების გამგრძელებლები ძნელად იპოვებიან, სიმღერების უმრავლესობა სასცენო პრაქტიკას არის თავშეფარებული.

ხალხური მუსიკის დღევანდელი მდგომარეობის ამსახველი ეს ზოგადი სურათი მეტ-ნაკლებად ეხება ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეს, მათ შორის, აჭარას, რომლის მთიან ნაწილში (ხულოს მუნიციპალიტეტში) ანზორ ერქომაიშვილის სახელობის ფოლკლორის სახელმწიფო ცენტრის ეთნომუსიკოლოგიურ ექსპედიციას ბოლოს 2022 წელს ვხელმძღვანელობდი (ზუმბაძე 2022).

აჭარული სიმღერა ერთიანი ქართული მუსიკალური ენის განუყოფელი ნაწილია, რომელსაც საერთოქართულ კანონზომიერებებთან ერთად ადგილობრივი თავისებურებებიც ახასიათებს. ისტორიული მწიგნობრით გამორჩეული ამ კუთხის ხალხური მუსიკა ძირითადად მამაკაცთა სიმღერებით, საკრავიერი ჰანგებითა და საბჭოური ნიმუშებით არის ცნობილი. ქალთა სიმღერების ნაკლებობის უმთავრესი მიზეზი მათი რელიგიური შეზღუდვები და, შესაბამისად, რეპერტუარის ჩაუწერლობაა.

აჭარის 2022 წლის ექსპედიციის მიერ ჩაწერილი სხვადასხვა ჟანრის ნიმუშებიდან წინამდებარე სტატიაში განვიხილავ მხოლოდ ერთს, ამინდის შესაცვლელ სიმღერას (ქალთა ტრადიციული რეპერტუარის სხვა ჟანრების შესახებ იხ. ზუმბაძე 2023). მან ჩემი ყურადღება მიიპყრო იმით, რომ იშვიათი გამონაკლისია – ყოფითი დანიშნულება ახლაც შენარჩუნებული აქვს (სცენაზე თითქმის არ სრულდება). სიმღერა ახლავს ბავშვთა რიტუალურ თამაშობას, რომელიც გავრცელებულია სახელებით – *ლაზარია/ ლაზარიკო/ ნაზარა/ ნაზარობა*.

აჭარული *ლაზარია* მუსიკალურად ფაქტობრივად შეუსწავლელია: აქამდე არც მისი ფონო ან სანოტო ვერსიები გამოქვეყნებულა და არც საგანგებო ეთნომუსიკოლოგიური კვლევა. მუსიკოსთა ამგვარი დაუინტერესებლობა აჭარული ნიმუშის სიმარტივით და მისი არასათანადო, არასამეცნიერო შეფასებით უნდა აიხსნას: მრავალხმიანი აჭარული სიმღერის ფონზე ერთხმიანი *ლაზარია* (განსაკუთრებით, ბავშვების მიერ შესრულებული) სიმღერადაც არ აღიქმება.

აჭარული *ლაზარია* მიეკუთვნება სასურველი ამინდის (დარის ან ავდრის) გამოსათხოვ საერთოქართულ სიმღერებს. მათი ნიმუშები სხვა კუთხეებშიც არის შემორჩენილი, თუმცა აჭარულისგან განსხვავებით ისინი (ქართლური *ლაზარე*, კახური *გონჯა*, *ელია* და *გუთანზე დატირება*, იმერული *გონჯა-მანანა*) უფროსთა რეპერტუარში შედის და ქალთა მიერ სრულდება. საყურადღებოა ისიც, რომ აჭარის გარდა ყველა სხვა კუთხეში ამინდის შესაცვლელი სიმღერები მრავალხმიანია (2- და 3-ხმიანი), რაც ქართველთა მრავალხმიანი მუსიკალური აზროვნების გათვალისწინებით სრულიად ბუნებრივია – კოლექტიური რიტუალის თანმხლები სიმღერა ჩვენში მრავალხმიანი უნდა იყოს.

რით შეიძლება აიხსნას ესოდენ მნიშვნელოვანი სხვაობა ამინდის შესაცვლელი სიმღერის აჭარულ და სხვა კუთხეების ვერსიებს შორის? რას წარმოადგენს საკუთრივ აჭარული ნიმუშები, განსხვავდება თუ არა ისინი ერთმანეთისგან ან აჭარის 1988 წლის საექსპედიციო ჩანაწერებისგან? (გარაყანიძე 1988). კვლევის არეალში ედიშერ გარაყანიძის ხელმძღვანელობით ჩატარებული ამ ექსპედიციის მასალების შემოტანა შემთხვევითი არ არის: ჯერ ერთი, მასში მეც ვმონა-

წილეობდი და ლაზარის ნიმუშებს თავად ვიწერდი და მეორეც, აჭარული ლაზარის სხვა ჩანაწერები არ მოგვეპოვება. დასმულ კითხვებზე პასუხის გასაცემად აუცილებელია კონკრეტული ნიმუშების განხილვა და მათი შედარება.

2022 წელს ლაზარია ჩაწერეთ ხულოს მუნიციპალიტეტის ათამდე სოფელში. ესენია: ხიხადირი, რიყეთი, ქვემო ვაშლოვანი, უჩხო, ძმაგულა, დიოკნისი და ვერნები. აქედან სამ სოფელში (ძმაგულა, დიოკნისი და რიყეთი) ვნახეთ და გადავიღეთ ბავშვების (გოგო-ბიჭების) ჯგუფების მიერ იმიტირებული რიტუალური თამაშობა, სხვა სოფლებში (უჩხო, ქვემო ვაშლოვანი, ვერნები, ხიხადირი და რიყეთი) ჩემი გამოკითხვისა და თხოვნის შედეგად ლაზარია გვიმღერეს უფროსებმა (როგორც ქალებმა, ისე – მამაკაცებმა) თითო-თითოდ.

ქალთა, მამაკაცთა და ბავშვთა მიერ შესრულებული სიმღერების შედარება ცხადყოფს, რომ უფროსთა ნამღერი ვერსიები ჩამოყალიბებული ჰანგის მქონე ნიმუშებია, რომლებიც განვითარების დონით განსხვავდება. მათ შორის ყველაზე განვითარებულებს აჭარული სიმღერისთვის ტიპური მეტრ-რიტმი ახასიათებს. ასეთია **ხიხადირში** ნამღერი *აბლახანუმ, ყალსანა*. მასში მონაცვლეობს 4/8 და 5/8 ზომები, რისი წყალობითაც ჰანგი *ხორუმის* ელფერს იძენს. ამით ეს სიმღერა ჰგავს 1988 წლის ექსპედიციაში ამავე სოფელში ჩაწერილ *ნაზარ მოდგა კარსაოს* (გარაყანიძე 1988). ინტონაციურად ასეთივეა *შინა, შინა, შინაოც* (გვიმღერეს ხიხადირში), მხოლოდ მის ჰანგში აღარ გვხვდება 5/8, რის გამოც *ხორუმის* ელფერი გამქრალია. ხიხადირულ ნიმუშს ჰგავს, მხოლოდ მასზე ოდნავ მარტივია **ვერნებში** ჩაწერილი *ლაზარია, ლასაო*. ჰანგში მონაცვლეობს 4/8 და 5/8 ზომები. უფრო მარტივ ჰანგზე, 4/8 ზომაშია დამღერებული **რიყეთში** ჩაწერილი *ლაზარ მოვდა კარსა*. სხვა სოფლებში ჩაწერილი ჰანგებისგან განსხვავდება **ქვემო ვაშლოვანში** ჩაწერილი *ლაზარია, ლაზარია*. ის უფრო წაგავს 1988 წლის ექსპედიციის მიერ ჩაწერილ „*ოხ, ემინე, ემინეს*“ (გარაყანიძე 1988). თავისი სიმარტივის გამო აშკარად ბავშვთა რეპერტუარს ეკუთვნის **უჩხოში** ჩაწერილი „*ახ, ლაზარე, ლაზარე*“. ეს ნიმუში მკვეთრად გამოხატული საფერხულო სამწილადობით გრიგოლ ჩხიკვაძის მიერ ქართლში ჩაწერილ „*ახ, ლაზარე, ლაზარეს*“ ჰგავს (ჩხიკვაძე 1960, 184).

რაც შეეხება მმაგულაში, დიოკნისსა და რიყეთში ბავშვთა ჯგუფებისგან ჩაწერილ ნიმუშებს, შეიძლება ითქვას, რომ გარკვეული (სამბეგრიანი) მუსიკალური ინტონაცია მათ შორის გააჩნია მხოლოდ ერთს – **მმაგულაში** რამდენიმე ბავშვის ნამღერს (*ლაზარია, რა-სა*). მონაწილეთა მატებასთან ერთად სიმღერის ინტონაცია გაურკვეველი ხდება და სამეტყველო ინტონაციაში გადადის. ასეთებია **დიოკნისსა** და **რიყეთში** ჩაწერილი ნიმუშები (*ლაზარია, ლაზა*) და **მმაგულაში** ჩაწერილი მეორე ნიმუში.

ლაზარიას მუსიკალური მხარის ამგვარი სიმარტივე თავად რიტუალის სახეცვლას – ბავშვთა თამაშობად გადაქცევას – უკავშირდება. უწინ *ლაზარია* აჭარაშიც ქალთა რეპერტუარის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო (ზუმბაძე 1997, 45). ამაზე მიუთითებს მასში ბავშვებთან ერთად პატივცემული და მართალი ქალის მონაწილეობის ფაქტი (ნოღაიდელი 1986, 71), აგრეთვე, ჩვენ მიერ ამ კუთხეში მოპოვებული ცნობები, რომელთა მიხედვითაც გვალვისას ცნობილ ქმედებებს (კეჩხის დაწვა, კატის დაბანა) ბავშვები უფროსების დავალებით ასრულებენ (ჟანივრი, გარაყანიძე 1988).

აჭარაში *ლაზარობის* რიტუალის ბავშვთა თამაშობად გადაქცევა ამ კუთხის მოსახლეობის სარწმუნოებრივ ცვლილებებსაც უნდა უკავშირდებოდეს. პირველ რიგში კი ამისთვის ხელი უნდა შეეწყოს მის სანახაობრივ მხარეს, მდიდარს ისეთი ელემენტებით, რომლებსაც შეიძლებოდა, გასართობი ხასიათი მისცემოდა.

ლაზარობის გადასვლა უფროსთა რეპერტუარიდან საბავშვოში თავისთავად უკვე გულისხმობს მისი ხასიათის ცვლილებას, გასართობად, თამაშობად გადაქცევას. ამან შესაბამისად იმოქმედა რიტუალის მუსიკალურ მხარეზე – სავედრებელი სიმღერა მნიშვნელოვნად შეიცვალა და ბავშვთა სიმღერების მსგავსად გამარტივდა.

რაკი საბავშვო რეპერტუარში გადასული ამინდის შეცვლის რიტუალი საკმაოდ სახეშეცვლილია, ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ მასში შემავალი სიმღერის სტრუქტურული სიმარტივე, რიტუალის საწინააღმდეგოდ, არქაულ სამუსიკო ფორმებს უკავშირდებოდეს. უფრო სარწმუნოა, ასეთი აღნაგობა რიტუალისა და, მასთან ერთად, სავედრებელი სიმღერის მივიწყების პროცესში მიღებულ შედეგად მივიჩნიოთ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ამინდის შესაცვლელი სიმღერები საქართველოს სხვა კუთხეებში მრავალხმიანი სახით არის ცნობილი. ქართლსა და კახეთში ჩაწერილი ზოგი ნიმუშის ერთხმიანობის მიზეზი მათი არატრადიციულ გარემოში თითოობით მღერაა. მართალია, გრიგოლ ჩხიკვაძის მიერ ქართლში ჩაწერილ *ახ, ლაზარე, ლაზარეს* ქალთა გუნდი ასრულებს (ჩხიკვაძე 1960, 184), მაგრამ ტიპურად ვერც ის ჩაითვლება, ვინაიდან უნისონურია, ხოლო კოლექტიური შესრულებისას უნისონური მღერა უცხოა ქართველებისთვის – ისინი მრავალხმიანი მუსიკალური აზროვნებით გამოირჩევიან. უნისონური ერთხმიანობა ამ შემთხვევაში შეიძლება გამოეწვია სხვადასხვა ფაქტორს ან მათ ერთობლიობას: სოფლის ყოფიდან სიმღერის გაქრობას, მეხსიერებაში შემორჩენილი ყველასთვის ნაცნობი ჰანგის მღერის სურვილს, ქართლის მოსახლეობის ეთნიკურ სიჭრელეს და სხვ.

რაც შეეხება ამინდის შესაცვლელ აჭარულ სიმღერებს, მათი ერთხმიანობის მიზეზად მიმაჩნია ქალთა რეპერტუარში მრავალხმიანი სასიმღერო ტრადიციის გადაგვარება, მისი მივიწყება და მსგავსი სიმღერების ერთ ხმად, ბანის გარეშე მღერა. ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუ ერთმანეთს შევადარებთ სიმღერის სამხმიან და ერთხმიან ნიმუშებს, ჩაწერილს ქართლში 1970-იან წლებში (ქართული ხალხური მუსიკალური შემოქმედება 2005, 149) და აჭარაში – 1988 და 2022 წლებში (გარაყანიძე 1988, ზუმბაძე 2022). ერთხმიანი ჰანგებისთვის ქართლური ნიმუშის ტიპის ბანის მიმატების შემთხვევაში ეს აჭარული სიმღერები, სავარაუდოდ, უწინდელ სახეს მიიღებს.

რატომ ვერ შემოინახა აჭარამ მრავალხმიანი *ლაზარია*? იმიტომ, რომ ოსმალების სამსაუკუნოვანი ბატონობის პირობებში იძულებით გამაჰმადიანებულ აჭარაში ქალები, რელიგიური აკრძალვების გამო, კოლექტიურ სარიტუალო სიმღერებს ყოფაში ვეღარ ასრულებდნენ. ქალთა კოლექტიური სასიმღერო პრაქტიკის მოშლას უნდა უკავშირდებოდეს ისიც, რომ მათი ტრადიციული რეპერტუარის ზოგი მრავალხმიანი სიმღერა (მაგალითად, *ბერტლის ნადური*, *ნაძაძა*) აჭარაში ძირითადად მამაკაცთა შესრულებით არის გავრცელებული.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

გარაყანიძე 1988 – ე. გარაყანიძე (ხელმძღვანელი), აჭარის ეთნომუსიკოლოგიური ექსპედიციის ფონოჩანაწერები. თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორიის გრიგოლ ჩხიკვაძის სახელობის ეთნომუსიკოლოგიის ლაბორატორიის არქივი.

ზუმბაძე 1997 – ნ. ზუმბაძე, სავედრებელი და სადიდებელი სიმღერები ქართველ ქალთა საწესჩვეულებო ფოლკლორში: ჟანრული სპეციფიკა და მრავალხმიანობა, საკანდიდატო დისერტაცია, ხელნაწერი, თბილისი, პირადი არქივი.

ზუმბაძე 2022 – ნ. ზუმბაძე (ხელმძღვანელი), ხულოს მუნიციპალიტეტის ეთნომუსიკოლოგიური ექსპედიციის ფონოჩანაწერები. ანზორ ერქომაიშვილის სახელობის ფოლკლორის სახელმწიფო ცენტრის არქივი.

ზუმბაძე 2023 – ნ. ზუმბაძე, აჭარელ ქალთა ტრადიციული რეპერტუარის შესწავლისათვის (ახალი საექსპედიციო მასალის საფუძველზე): VI საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „კულტურა და ხელოვნება თანამედროვე კონტექსტში“, კონფერენციის მასალები, ბათუმი.

ნოღაიდელი 1986 – ნ. ნოღაიდელი, ხალხური საბავშვო თამაშობანი აჭარაში (მასალები): სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, VIII, თბილისი.

ქართული ხალხური მუსიკალური შემოქმედება 2005 – თ. მესხი, თ. გაბისონია (ტექსტის შემდგენლები), სახელმძღვანელო კონსერვატორიის საშემსრულებლო ფაკულტეტის სტუდენტთათვის, თბილისი.

ჩხიკვაძე 1960 – გრ. ჩხიკვაძე (რედაქტორ-შემდგენელი), ქართული ხალხური სიმღერა, ტომი I, თბილისი.

**პროფესიული ნომინაციების სემანტიკური
ტრანსფორმაცია ახალციხის მუნიციპალიტეტის
გვართა მაგალითზე**

საკუთარი სახელებისა და **საგვარეულო ნომინაციების** შესწავლა დიდი ხანია გასცდა წმინდა ენობრივი ეტიმოლოგიის ფარგლებს. თანამედროვე ონომასტიკასა და კოგნიტურ ლინგვისტიკაში გვარი განიხილება როგორც სოციალური კოდი და კოლექტიური მემკვიდრეობის მატარებელი უნიკალური სტრუქტურა, ხოლო, როდესაც საქმე ეხება პროფესიისა თუ ხელობა-საქმიანობის აღმნიშვნელ გვარებს, სემანტიკური და ანთროპოლოგიური კვლევა კიდევ უფრო კომპლექსურ ხასიათს იძენს.

ანთროპონიმიურ სისტემაში პროფესიული ნომინაციების გვარებად გარდაქმნა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ონომასტიკური პროცესია. ეს მოვლენა არ გულისხმობს მხოლოდ სიტყვის ფორმალურ გადატანას აპელატივთა კლასიდან საკუთარ სახელთა ნომენკლატურაში; აქ საქმე გვაქვს ღრმა სემანტიკურ ტრანსფორმაციასთან, რომლის შედეგადაც პროფესიის აღმნიშვნელი ლექსემა თანდათან კარგავს თავდაპირველ მნიშვნელობას და ახალი- ონომასტიკური ფუნქციით იტვირთება. თუ ტრადიციულ ეტიმოლოგიურ კვლევებში მთავარი კითხვა იყო: „**რისგან არის ნაწარმოები სამიზნე გვარი?**“, თანამედროვე კოგნიტური ონომასტიკისათვის უფრო მნიშვნელოვანია კითხვა: „**რატომ შეინარჩუნა საზოგადოებამ სწორედ ეს პროფესიული ნიშანი სამიზნე საგვარეულო იდენტობის საფუძვლად?**“ ზუსტად აქ ჩნდება სემანტიკური ტრანსფორმაციის ღრმა მექანიზმი. პროფესიული ნომინაციების გვარებად ქცევის მთავარი სემანტიკური ტრანსფორმაცია მდგომარეობს იმაში, რომ **დროებითი, ფუნქციური საქმიანობა გადაიზარდა მუდმივ, გენეალოგიურ იდენტობაში.**

კოგნიტური ლინგვისტიკისა და ონომასტიკის ფარგლებში პროფესიული სახელდებების გვარებად გარდაქმნის პროცესი მრავალი მკვლევრის ინტერესის საგანია. რიჩარდ კოუტსის **პრაგმატო-ონომასტიკური მიდგომის** მიხედვით, საკუთარი სახელი უპირვე-

ლესად ადამიანის ან საგნის იდენტიფიკაციას ემსახურება და არა ლექსიკური მნიშვნელობის გადმოცემას. შესაბამისად, პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვის გვარად ქცევა შეიძლება განვიხილოთ როგორც ნომინაციური ტრანსფორმაცია, რომლის დროსაც სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობა უკანა პლანზე გადადის, ხოლო მთავარი ხდება მისი საიდენტიფიკაციო ფუნქცია [Coates, 356–382: 2006].

ამ პროცესის სოციალური მექანიზმის ახსნის საშუალებას იძლევა ენტონი გიდენსის **სტრუქტურიზმის თეორია**. გიდენსის მიხედვით, საზოგადოებაში განმეორებით გამოყენებული ქცევის, საქმიანობის, სახელდებისა და იდენტიფიკაციის წესები დროთა განმავლობაში მყარდება და ტრადიციად ყალიბდება [Giddens, 1984]. პროფესიული სახელდებების გვარებად ჩამოყალიბებაც სწორედ ამ პროცესის შედეგია: თავდაპირველად კონკრეტულ საქმიანობასთან დაკავშირებული სახელდება თაობიდან თაობას გადაეცემა, თანდათან კარგავს უშუალო კავშირს პროფესიულ საქმიანობასთან და საბოლოოდ მემკვიდრეობით საგვარეულო ნიშნად ყალიბდება.

ონომასტიკურ ლიტერატურაში აღნიშნული პროცესი ხშირად განიხილება **დესემანტიზაციის** ან **დეფუნქციონალიზაციის** ჭრილში. როდესაც პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვა გვარის სტატუსს იძენს, იგი თანდათან კარგავს უშუალო კავშირს, რეალურ პროფესიულ გაგებას. შედეგად, ლექსემა განიცდის **სემანტიკურ აბსტრაგირებას** და სოციალური ფუნქციის აღმნიშვნელი ერთეულიდან გენეალოგიური იდენტობის მარკერად გარდაიქმნება. ამგვარად, პროფესიული ნომინაცია გადადის კოგნიტური კატეგორიის ერთი დონიდან მეორეზე – პროფესიული იდენტობიდან საგვარეულო იდენტობის სფეროში.

საქმიანობასთან დაკავშირებული ლექსიკის შემცველ გვართა საინტერესო სურათს ვხვდებით ახალციხის მუნიციპალიტეტის ანთროპონიმიშიც. ემპირიულ მასალაში გამოვლინდა პროფესიულ და სოციალურ ნომინაციებზე დაფუძნებული ისეთი გვარები, როგორებიცაა: **ბათმანაშვილი, დარბაიძე, თაბაგარი, კალაიჯიშვილი, მკედლიძე, მკედლიშვილი, მღებრიშვილი, მამასახლისაშვილი, მდივნიშვილი, მეხრიშვილი ფეიქრიშვილი** და სხვ. მათ შორის დომინანტია *იმერეთიდან წამოსული მკედლიშვილი*, დასტურდება **სოფ. ბოგაში**, ამავე დასახლებაში ვხვდებით **მკედლიძესაც**, ნახსენე-

ბი გვარები წარმოდგენილია **ქალაქ ვალესა და ახალციხეს, ასევე სოფ. გიორგიწმინდასა და კლდეში.**

მოპოვებული მასალის ანალიზმა ცხადყო, რომ პროფესიული ნომინაციების გვარებად გარდაქმნა ხანგრძლივი და ეტაპობრივი პროცესია. იგი რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებულ კოგნიტურ-ონომასტიკურ საფეხურს მოიცავს, რის შედეგადაც პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვა საგვარეულო იდენტობის მუდმივ ნიშნად ჩამოყალიბდა.

✓ **აპელატიური ეტაპი** – ლექსემა ფუნქციონირებს როგორც საზოგადო სახელი და აღნიშნავს კონკრეტულ პროფესიას ან სოციალურ სტატუსს (**მჭედელი, მღებარი, მდივანი, მამასახლისი** და სხვ.).

✓ **ინდივიდუალური ნომინაციის ეტაპი** – პროფესიული სახელწოდება კონკრეტული პირის იდენტიფიკაციის საშუალებად იქცევა და მეტსახელურ ფუნქციას იძენს (მაგალითისთვის, **„მჭედელი გიორგი“, „მდივანი ზურაბი“...**).

✓ **საგვარეულო იდენტიფიკაციის ეტაპი** – ნომინაცია ვრცელდება ინდივიდის ოჯახსა და შთამომავლობაზე, რის შედეგადაც პროფესიული ნიშანი კოლექტიური იდენტობის მარკერად ყალიბდება.

✓ **ონომასტიზაციის ეტაპი** – სახელდება საბოლოოდ წყდება აპელატიურ სისტემას და მკვიდრდება როგორც გვარი.

✓ **დესემანტიზაციის ეტაპი** – პროფესიული მნიშვნელობა თანდათან სუსტდება, ხოლო ნომინაციის ძირითადი ფუნქცია ხდება გვარის აღნიშვნა. კოგნიტური ლინგვისტიკის თვალსაზრისით, აღნიშნული პროცესი ეფუძნება მეტონიმიურ გადააზრებას. პროფესიული ნომინაციის ტრანსფორმაცია შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგი სქემით: **პროფესია → პიროვნება → ოჯახი → გვარი**. მაგალითად, ლექსემა **მჭედელი**, თავდაპირველად პროფესიას აღნიშნავდა, შემდეგ კი ამ საქმიანობის მქონე პირის, მისი ოჯახის და შთამომავლების აღმნიშვნელად იქცა, რის შედეგადაც ჩამოყალიბდა გვარები: **მჭედლიშვილი** და **მჭედლიძე**. ეს პროცესი ეფუძნება **კოგნიტურ მეტონიმიას**, როდესაც ადამიანი მისი ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალური მახასიათებლით – პროფესიით იდენტიფიცირდება. შესაბამისად, პროფესიული წარმოშობის გვარები ასახავს პროცესს, რომ-

ლის დროსაც **საქმიანობის აღმნიშვნელი ნიშანი საგვარეულო იდენტობის მარკერად** გარდაიქმნება.

პროფესიული სემანტიკის შემცველი ლექსიკის გვარებში წარმოდგენა გარდა ქართულისა სხვა ენებშიც გავრცელებული პრაქტიკაა. მაგალითად, დასავლეთევროპულ პროფესიული წარმომავლობის გვარების შედარება ქართულთან განსხვავებულ ნომინაციურ და კოგნიტურ მოდელებს ავლენს. დასავლეთევროპულ ტრადიციაში (მაგ., **Smith, Baker, Miller, Fischer**) გვარი უშუალოდ პროფესიულ საქმიანობას უკავშირდება და ინდივიდის სოციალური ფუნქციის აღმნიშვნელად გვევლინება. ქართულ ანთროპონიმიურ სისტემაში კი პროფესიული ნომინაცია გენეალოგიური მაწარმოებლების (**-შვილი, -ძე** და სხვ.) მეშვეობით საგვარეულო სახელად ყალიბდება, რის შედეგადაც აქცენტი პროფესიის მატარებელი პირიდან მის შთამომავლობაზე გადადის. შესაბამისად, თუ ევროპულ მოდელში დომინანტურია ინდივიდის **პროფესიული იდენტობა**, ქართულ სისტემაში წამყვან როლს **გენეალოგიური კავშირი** და **საგვარეულო მეხსიერება** იძენს. ამდენად, პროფესიული წარმომავლობის ქართული გვარები არა მხოლოდ სოციალურ-ეკონომიკურ რეალობას, არამედ ისტორიული მეხსიერებისა და საგვარეულო იდენტობის შენარჩუნების მექანიზმსაც ასახავს.

ახალციხის მუნიციპალიტეტის პროფესიული წარმოშობის გვარების კვლევამ თანამედროვე ლინგვისტურ ჭრილში შემდეგი ძირითადი მიგნებები გამოკვეთა:

✓ **ნომინაციური ნახტომი:** ხელობა-საქმიანობის აღმნიშვნელი ფუნქციური ტერმინები სემანტიკური აბსტრაქციის გზით გარდაიქმნენ მემკვიდრეობით საგვარეულო ნიშნებად, რამაც უზრუნველყო მათი **დეფუნქციონალიზაცია** და **სტაბილურობა**.

✓ **ინტერკულტურული ჰიბრიდიზაცია:** რეგიონის მრავალსაუკუნოვანმა პოლიტიკურმა, ეკონომიკურმა და კულტურულმა კონტაქტებმა აღმოსავლურ სივრცესთან განაპირობა თურქულენოვანი პროფესიული ნომინაციების: **Kalaycı, Çilingir, Batman** ინტეგრაცია ქართულ ანთროპონიმიურ სისტემაში. აღნიშნული პროცესი მოწმობს ქართული ენისა და საგვარეულო მოდელების მაღალ ადაპტაციურ უნარს:

✓ **მეხსიერების რეზერვუარები:** ეს გვარები წარმოადგენს ახალციხის ისტორიული ეკონომიკის, ურბანული და აგრარული ხე-

ლობების ცოცხალ არქივს, რომლის სივრცობრივი განაწილებაც ეკონომასტიკური წესით ასახავს რეგიონის წარსულს.

ამრიგად, პროფესიული წარმომავლობის გვარები მხოლოდ ენობრივი ერთეულები არ არის. ისინი წარმოადგენს სოციალური ისტორიის, კულტურული მემკვიდრეობისა და გენეალოგიური იდენტობის მნიშვნელოვან წყაროს, რომელშიც შემონახულია საზოგადოების ეკონომიკური საქმიანობის, სოციალური სტრუქტურისა და კულტურული ურთიერთობების კვალი.

გამოყენებული ლიტერატურა

Coates, Richard. „Properhood“, Language 82, no. 2, 2006;
Giddens, Anthony. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Cambridge: Polity Press, 1984.

ლ ა შ ა კ ა პ ა ნ ა ძ ე

„ერთი ტიპის მარტივთემიან ზმნათა“ უღლების თავისებურებანი ზემომიერულში

პირველ სერიაში მარტივთემიან ზმნათა შორის გამოიყოფა ერთი ტიპი ზმნებისა (ასეთებია: **მეი-ტან-ებ-ენ, წეი-ყვან-ებ-ენ**¹... პირობითად მათ **„მეიტანებენ ტიპის ფორმებს“** ვუწოდებთ), რომელთაც ზემომიერულში სპეციფიკური უღლება ახასიათებთ. უღლების ამ თავისებურებაზე მსჯელობა საჭიროებს სამგვარი ენობრივი მონაცემის – **მველი** და **ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა** და **ზემოიმიერული დიალექტის** – გათვალისწინებას. განვიხილავთ კონკრეტულ შემთხვევებს, მათგან გამომდინარე დასკვნები კი განზოგადდება.

¹ ასახელებენ, აგრეთვე, ზმნას **დაახზარებენ** (მოწეონიძე, 1973, გვ. 268). ჩვენ მიერ გაანალიზებულ მასალაში იგი არ დასტურდება.

მოცემული ზმნა ისტორიულად **-ებ** თემის ნიშანს დაირთავდა (ასევე: **მოი-ტან-ებ-ს**) და, ამდენად, რთულთემიანი იყო.

წარ-ვ-ი-ყვან-**ებ** წარ-ვ-ი-ყვან-**ებ-თ**

წარ-ი-ყვან-**ებ** წარ-ი-ყვან-**ებ-თ**

წარ-ი-ყვან-**ებ-ს** წარ-ი-ყვან-**ებ-ენ**

როგორც ცნობილია, თემისნიშნიანობა არ წარმოადგენს მუდმივ ენობრივ მონაცემს: შესაძლებელია მარტივთემიანი ზმნა რთულთემიანი გახდეს; რთულთემიანი ზმნა კი – მარტივთემიანი. ამგვარი ცვლილება შეეხო მოცემულ ზმნას, რის შედეგადაც ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში დაკარგა თემის ნიშანი (ასევე, ზმნამ: **მოი-ტან-ს**) და უღლების ახალი პარადიგმა ჩამოყალიბდა:

წა-ვ-ი-ყვან წა-ვ-ი-ყვან-თ

წა-ი-ყვან წა-ი-ყვან-თ

წა-ი-ყვან-ს წა-ი-ყვან-ენ

რა ვითარებაა ზემოიმერულში?

აქ უღლების პარადიგმა შემდეგ სახეს იღებს:

წე-ვ-ი-ყვან წე-ვ-ი-ყვან-თ

წე-ი-ყვან წე-ი-ყვან-თ

წე-ი-ყვან-ს წე-ი-ყვან-**ებ-ენ**

უთემისნიშნო ფორმათა გვერდით პარადიგმის ერთ-ერთი წევრი (**-ებ**) თემის ნიშანს ინარჩუნებს, მაშასადამე, ერთსა და იმავე პარადიგმაში დასტურდება ორგვარი – როგორც ზმნის უთემისნიშნო, ისე თემისნიშნიანი – ფორმა. შედეგად ირღვევა როგორც **თემის**, ისე **მწკრივის ფუძის უცვალეზლობის პრინციპი**, ვინაიდან, როგორც ცნობილია, „*თემა ჰქვია ზმნის ბაზისს, რომელზედაც დაყრდნობილია პირველი სერიის მწკრივთა ფორმები ან მეორე სერიისა, ე. ი. რომელიც მოეპოვება I ან II სერიის მწკრივთა ყველა ფორმას* (ხაზი ჩვენია – ლ. კ.)“ [შანიძე, 1980: 387]. სამეცნიერო ლიტერატურაში ამგვარ პარადიგმას „**კოჭლი“ პარადიგმის**“ სახელით მოიხსენიებენ (გოგოლაშვილი, 2025).

როგორ შეიძლება შეფასდეს ზემოიმერულში შენიშნული ეს ენობრივი ფაქტი?

კითხვაზე საპასუხოდ საჭიროა სათანადო ემპირიული მასალის ანალიზი. ამ მიზნით ჩვენ მიერ გაანალიზებულ იქნა, ერთი მხრივ, გასული საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში ჩაწრილი ზემოი-

მერული მეტყველების ნიმუშები, მეორე მხრივ – ჩვენ მიერ მოპოვებული დიალექტური მასალა.

მაგალითები მეტყველების ნიმუშებიდან ამგვარად განაწილდა:

მეოფადი

მხ. რიცხვი

I პირი – „*წამალს მოგიტანო*“ (გვ. 359, ხარაგაული); „*ცოლ-შვილს წამევიყვან*“ (გვ. 379, ხარაგაული); „*მოვჭრი ხეს, გამევიტან*“ (გვ. 391, ხარაგაული); „*ხარებით მევიტან, ნალოთაც მევიტან*“ (გვ. 391, ხარაგაული); „*ერთ ღორსა და ხუთ ფუთ ღვინოს მე ამოგიტან ხომო*“ (გვ. 401, ხარაგაული); „*დილაზე ამევიყვან ცხენსაო*“ (გვ. 417, საჩხერე); „*რა ჭყივილით წევიყვან მაგ ღორსაო*“ (გვ. 435, საჩხერე); „*მოდი, მუუტან ი ჩემ ცოლს საჩუქრათ*“ (გვ. 443, საჩხერე); „*ჩამევიტან ბუოლის ტეფას*“ (გვ. 515, ჭიათურა); „*ღამე ჩამოგიტან*“ (გვ. 521, ჭიათურა); „*და ღამე ჩამოგიტან ხომო*“ (გვ. 521, ჭიათურა); „*წევიყვან ისევ*“ (გვ. 529, ზესტაფონი).

II პირი – „*შეიტან პადვალში*“ (გვ. 358, ხარაგაული); „*გამეიტან იქიდან*“ (გვ. 358, ხარაგაული); „*თუ უკვდავების წყალს მამიტან*“ (გვ. 359, ხარაგაული); „*შენ უკვდავების წყალს ვერ მეიტან იქიდანო*“ (გვ. 359, ხარაგაული); „*ნუ წამეყვან*“ (გვ. 415, საჩხერე); „*ვერ მი-იტან პატარას იქა*“ (გვ. 453, საჩხერე); „*შავ თაში ნულა წეიყვან*“ (გვ. 502, ჭიათურა).

III პირი – „*არ გამოგვატანს ქალსაო*“ (გვ. 355, ხარაგაული); „*მე-იტანს*“ (გვ. 359, ხარაგაული); „*წეიყვანს დას*“ (გვ. 378, ხარაგაული); „*კიდო მოგვიტანს რასმე*“ (გვ. 417, საჩხერე); „*და წეიყვანს ქათმევს*“ (გვ. 441, საჩხერე); „*ღვინოსა და პურ-მარილს მოიტანს*“ (გვ. 461, ჭიათურა); „*ერთი უღელი ვერ გეიტანს მიწას*“ (გვ. 472, ჭიათურა); „*წამო-ვა რეში და გედიტანს*“ (გვ. 493, ჭიათურა); „*მოვა გველეშაპი და წეიყ-ვანს*“ (გვ. 511, ჭიათურა).

მრ. რიცხვი

I პირი – „*დავკოტრავთ და იმასაც მევიტანთ*“ (გვ. 391, ხარაგაული); „*დოუხელოელ საქონელს გავატანთ მოზარდი საქონლის ჯოგს*“ (გვ. 411, საჩხერე); „*ქალ რო მევიყვანთ*“ (გვ. 453, საჩხერე); „*თიხა მი-წას მოვიტანთ*“ (გვ. 459, ჭიათურა); „*და მევიტანთ ურმით*“ (გვ. 481,

ჭიათურა); **მევიტანთ ურმით**“ (გვ. 481, ჭიათურა); „**ბორჯღლებიან ხეს მევიტანთ**“ (გვ. 481, ჭიათურა); „**მოვიტანთ ურემთან**“ (გვ. 485, ჭიათურა); „**მივიტანთ კალოზე**“ (გვ. 485, ჭიათურა); „**პირველათ გევიტანთ ნაკელს**“ (გვ. 486, ჭიათურა).

II პირი – ტექსტებში მაგალითები არ გვხვდება.

III პირი – „**თათრები მევიდენ და წამიყვან-ებ-ენო**“ (გვ. 379, ხარაგაული); „**გამეიტან-ებ-ენ ღორის თავს და გაატან-ებ-ენ**“ (გვ. 453, საჩხერე); „**თუ სტორათ ვერ დაკრენ ნეშტოს და ნეშტოს შუა, არ გაატან-ებ-ენ**“ (გვ. 453, საჩხერე); „**ღორის თავს გამოუტან-ებ-ენ დედოფლის მაყრებს სადამოს**“ (გვ. 453, საჩხერე); „**მაშინ ბელლიდან ხვარბალს გამოიტან-ებ-ენ**“ (გვ. 476, ჭიათურა); „**დილას წყალზე რო წეიყვან-ებ-ენ ცხენეფსო**“ (გვ. 507, ჭიათურა).

ხოლმეოხით-შედეგოხითი

მხ. რიცხვი

I პირი – „**მე ორ-სამს მევიტანდი ხომე მაშინ**“ (გვ. 385, ხარაგაული).

II პირი – ტექსტებში მაგალითები არ გვხვდება.

III პირი – „**ვინც მოგიტანდა შენე სუფრას**“ (გვ. 332, ხარაგაული); „**შეოლაში ვინ შემიყვანდა მე?**“ (გვ. 417, საჩხერე); „**მანინ გაატანდა შობლები**“ (გვ. 441, საჩხერე); „**შეიტანდა და ჩააბარებდა**“ (გვ. 443, საჩხერე); „**მაქო გეიტანდა ძაფს**“ (გვ. 465, ჭიათურა); „**მეიყვანდა ხოლმე**“ (გვ. 500, ჭიათურა); „**ქალ მეიყვანდა კაცი**“ (გვ. 517, ჭიათურა).

მრ. რიცხვი

I პირი – „**შამოვიტანდით შეშას**“ (გვ. 332, ხარაგაული); „**თავი სმელს იმას მუუტანდით**“ (გვ. 409, ხარაგაული); „**საბარცხლის ყოველ კბილში გევიტანდით ძაფს**“ (გვ. 464, ჭიათურა); „**მაქოს გევიტანდით**“ (გვ. 465, ჭიათურა); „**ამა ქე ევიტანდით**“ (გვ. 531, ზესტაფონი).

II პირი – ტექსტებში მაგალითები არ გვხვდება.

III პირი – „**იმასაც თარკილოზდენ, სადილს რო მოგვიტანდენ**“ (გვ. 326, ხარაგაული); „**მაყრებს გაატანდენ გოჭის თავს**“ (გვ. 413, საჩხერე); „**წამოიყვანდენ ხალხს**“ (გვ. 418, საჩხერე); „**წეიყვანდენ ჩვენ საქონელს**“ (გვ. 426, საჩხერე); „**და მერე ი გლახას გაატანდენ ბიჭს**“ (გვ. 441, საჩხერე); „**ე პატარძალს შეიყვანდენ ბატონთან**“ (გვ. 445, საჩხერე).

აღნიშნულ მაგალითებზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ **-ებ** თემისნიშნაანი მეიტანებენ ტიპის ფორმები ზემოიმერულში თითქმის მთელ სივცეში (საჩხერე, ჭიათურა, ხარაგაული) დასტურდება (მაგალითებს ვერ ვადასტურებთ მხოლოდ ზესტაფონის რაიონში, რის მიზეზადაც შესაძლებელია, სხვა რაიონთა დიალექტურ მასალასთან შედარებით, ამ რაიონში ჩაწერილი მასალის სიმცირე დასახელებს). მეიტანებენ ტიპის ფორმათათვის დამახასიათებელია შემდეგი:

1) გვხვდება მყოფადის მწკრივში (ერთადერთ მაგალითს – ზმნის **სამვალენტაან კაუზატიურ** ფორმას – ვადასტურებთ აწმყოს მწკრივში: „*რომელს მატან-ებ-ენ*“ (გვ. 355, ხარაგაული). ჩვეულებრივ კი, ეს ზმნა ფუძემონაცვლეა: აწმყოს წრეში მას ენაცვლება ფორმები: **აწმყ. – მამაჟ, უწყვეტ. – მამჟონდა, აწმყ. კავშ. – მევიტანდე**);

2) გვხვდება მესამე პირის მრავლობით რიცხვში;

3) ალტერნატიული ვარიანტ(-ებ)-ი არ მოეპოვება (როგორც, მაგ., ერთთემიან ზმნათა შემთხვევაში პარალელურად დასტურდება: *ვ-თეს-დი / ვ-თეს-აგ-დი / ვ-თეს-ეგ-დი*).¹

ასეთი იყო ვითარება საუკუნის წინ, ასეთივეა ვითარება დღესაც: მოცემულ დასკვნებს მხარს უჭერს ჩვენ მიერ ჩაწერილი დიალექტური მასალა (ყველა მაგალითი ჩაწერილია საჩხერის რაიონში):

„*არც ჯარში აღარ წაგიყვან-ებ-ენო*“, „*იმას გოუტან-ებ-ენ*“ (ავთანდილი, 16 წლის); „*ადექი, გამოიწერე და მოგიტან-ებ-ენ ყველაფერს*“, „*ცემენტს ქე მოგიტან-ებ-ენ*“ (დავითი, 48 წლის); „*– ეს ბოჩკა რო სავსეა?! – ორი შტანგისტი გყავს! – რას მოიტან-ებ-ენ ეგენი!*“ (ზურა, 21 წლის); „*მე ამიყვან-ებ-ენ*“ (ნინო, 22 წლის); „*ჭირაფით ამოგიტან-ებ-ენ და შეიტან ოთახში*“, „*კობას რასაც მიუტან-ებ-ენ, იმას ჩაადებებს*“, „*ქათამი არ ვარგიაო, მერე ადგებიან და მოიტან-ებ-ენ*“, „*ვიყიდეთ და მოგვიტან-ებ-ენ ოთხ დღეში*“ (გიორგი, 62 წლის); „*იმასთან რომ დაგინახევენ, შენც მოგკიდებენ ხელს და წეგიყვან-ებ-ენ*“ (მარგალიტა, 85 წლის); „*რას წამოიყვან-ებ-ენ, გოგო!*“ (მაკა, 52 წლის).

დამოწმებულ ემპირიულ მასალათა შორის საუკუნოვანი შუალედი, მასალიდან გამომდინარე ზოგადი დასკვნა კი – ერთი: **მეი-**

¹ საკითხისათვის იხ. ჩვენი სტატია „ერთთემიან ზმნათა უღლების თავისებურებანი ზემოიმერულში“ (კაპანაძე, 2025)

ტანებენ ტიპის ფორმები ზემოიმერულისათვის მყარ ნორმას წარმოადგენდა და დღემდე წარმოადგენს.

კითხვა შეიძლება დავსვათ: ხომ არ არის ეს ფორმები ძველი (*წარ-ვ-ო-ყვან-ებ*) და ახალი (*წა-ვ-ო-ყვან*) პარადიგმების შერევის შედეგი? ვინაიდან შერეული პარადიგმა განსხვავებულ პარადიგმათა **სინქრონიულ** არსებობას საჭიროებს (რომელთა შერევით ყალიბდება შერეული პარადიგმა), პასუხი ცალსახაა: არა! არ არის, რადგან ზემოიმერულში, ისევე, როგორც ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში, უღლების ძველი პარადიგმა არ დასტურდება (არა გვაქვს: *წე-ვ-ო-ყვან-ებ*, *წე-ო-ყვან-ებ*, *წე-ო-ყვან-ებ-ს...* და მისთანა ფორმები), გვხვდება მხოლოდ ნაშთი ძველი პარადიგმისა (*წე-ო-ყვან-ებ-ენ* – ისიც კონკრეტულ ვითარებაში: მყოფადის მწკრივში, მესამე პირის მრავლობით რიცხვში). მაშასადამე, **აღნიშნული ენობრივი ფაქტის პარადიგმათა შერევით ახსნა გაუმართლებელია.**

არის მცდელობა, ეს მოვლენა სხვაგვარად აიხსნას: მეიტანებენ ტიპის ფორმათა შესახებ ვკითხულობთ: „ამ ფორმებს იმერეთში ამბობს ხალხი (უთუოთ იმიტომ, რომ ფორმებს **მოიტანენ** და **მოიყვანენ**-ს იგი ხმარობს, როგორც ნამყო დროის ფორმებს, **მოიტანეს** და **მოიყვანეს** მაგიერ, და მარცვლის ებ-ის ჩართვით განუსხვავებია მყოფადი დრო ნამყოსაგან“ [ხუნდაძე, 1927: 30-31].

რამდენად შეესაბამება ეს დებულება რეალურ ვითარებას?

მოიტანენ, მოიყვანენ ტიპის ფორმები იმერულში მართლაც დასტურდება ნამყო დროის ფორმებად, მაგრამ **ეს თავისებურება დამახასიათებელია ქვემოიმერული კილოკავისთვის!** აქ გარდამავალ ზმნათა წყვეტილში **-ეს** სუფიქსის ნაცვლად **-ენ** სუფიქსი გამოიყენება (მოწინიძე, 1973: 237; კუბლაშვილი, 1985: 32), მაგ.:

მყოფადი: *ბავშვები მეიტან-ენ ჟრიამულს.*

წყვეტილი: *ბავშვებმა მეიტან-ენ* (ე. ი.: მოიტან-ეს) *ჟრიამული.*

ავტორის მოსაზრებით, ომონიმურ ფორმათა (**მეიტანენ**) გამოიკვანა მოხერხდა მყოფადში **-ებ**-ის ჩართვით, რის შედეგადაც მივიღეთ:

მყოფადი: *ბავშვები მეიტან-ებ-ენ ჟრიამულს.*

წყვეტილი: *ბავშვებმა მეიტან-ენ* (ე. ი.: მოიტან-ეს) *ჟრიამული.*

სხვადასხვა მწკრივთა ფორმალური დამთხვევის, მაშასადამე, **მორფოლოგიური ომონიმის საკითხი ზემოიმერულისათვის არ და-**

ისმის: აქ „გარდამავალ ზმნათა წყვეტილშიც, ჩვეულებრივ, არა-**-ენ**, არამედ **-ეს** გამოიყენება“ [მოწენიძე, 1973: 237]. შესაბამისად, გვექნება:

მყოფადი: ბავშვები **მეიტან-ებ-ენ** ჟრიაბულს.

წყვეტილი: ბავშვებმა **მეიტან-ეს** ჟრიაბული.

ამდენად, ვერც განხილული მოსაზრებით ხერხდება ზემოიმერულში დადასტურებული ამ ენობრივი ფაქტის ახსნა.

ვხვდებით კიდევ ერთ თვალსაზრისს: შემოაქვთ ცნება **ენობრივი სტაზისისა**, რაც გულისხმობს ენის, როგორც ცოცხალი ორგანიზმის, ცალკეულ ხაზში (ან მაგალითში) ხალგრძლივი პერიოდის განმავლობაში განვითარების შეჩერებას (ამის ნიმუშად სახელდება დღემდე ცოცხალი ხანმეტი ფორმები: **ხ-არ**, **ხ-ვალ**). ენობრივი სტაზისის გამოხატულებადაა მიჩნეული ზემოიმერულში დადასტურებული მეიტანებენ ტიპის ფორმებიც (გოგოლაშვილი, 2026). მოვლენის ამგვარად ახსნა, რასაკვირველია, ლინგვისტიკის ფარგლებს სცილდება და საკითხის ახლებურად გააზრებისაკენ მიუთითებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

გოგოლაშვილი 2025 – გოგოლაშვილი გ., „კოჭლი“ პარადიგმაში ზემოიმერულში (ენობრივი ატავიზმის ერთი შემთხვევა)“, *რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები*, XLV, თბილისი.

გოგოლაშვილი 2026 – გოგოლაშვილი გ., დათუკიშვილი ქ., ერთი რიგის ენობრივი გამონაკლისების ახსნის ცდა (მოვლენის არსისა და სახელდებისათვის), *ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები*, VII, თბილისი.

იმნაიშვილი 1982 – იმნაიშვილი ი., *ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია*, ტ. I, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

კაპანაძე 2025 – კაპანაძე ლ., ერთთემიან ზმნათა უღლების თავისებურებანი ზემოიმერულში, *საენათმეცნიერო ძიებანი*, XLVI, თბილისი.

კუბლაშვილი 1985 – კუბლაშვილი კ., *ქართული ენის ქვემო-მერული დიალექტი*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

შანიძე 1980 – შანიძე ა., *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. III, თბილისი.

ძოწენიძე 1973 – ძოწენიძე ქ., *ზემოიმერული კილოკავი*, თბილისი.

ჯორბენაძე 1989 – ჯორბენაძე ბ., *ქართული დიალექტოლოგია*, ტ. I, თბილისი.

მ ა ი ა კ ი კ ვ ა ძ ე

სოფელ ჭანჭათის გეოგრაფიული სახელები

გეოგრაფიული სახელები (ტოპონიმები) ენის ლექსიკური ფონდის მნიშვნელოვანი ნაწილია. ერის ისტორიის, წარსულის გააზრებაში განსაკუთრებულია ტოპონიმების როლი.

„ტოპონიმებში შეფარებული საიდუმლოებანი საინტერესო მასალას იძლევა ქართული ენის ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, საქართველოს ისტორიის შესაცნობად...“ (ძნელაძე, 2005:5). რ. ძნელაძე აღნიშნავს, რომ ქართული გეოგრაფიული ტერმინოლოგია არაა სრულად შეკრებილი და შესწავლილი. ამდენად, თითოეული სოფლის ტოპონიმთა შესწავლა მეტად მნიშვნელოვანი და საშუალო საქმეა.

გეოგრაფიულ სახელთა სიმრავლით გურია გამორჩეული რეგიონია. ტოპონიმები, მიკროტოპონიმები ყველა სოფლის სიმდიდრეა. ამჯერად გურიის ერთი სოფლის, ჭანჭათის, გეოგრაფიულ სახელებზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

„ჭანჭათი“ – სტრუქტურაში გაცოცხლებულია **ჭან** ეთნონიმი, ხოლო **ჭ-ჭა** შენახულია ფუძეებში **ჭან-ი-ეთ-ი**, **ჭან-ი-ეთ-ურ-ი**“ (დლონტი, 1993: 25).

„ჭანჭათი წარმოშობით კოლხური სიტყვაა. „ჭანჭ“ ბუზს ნიშნავს. აღსანიშნავია, რომ სოფლის უხუცესები ფუტკარსაც ბუზს ეძახიან“. ჭანჭათი, ესე იგი **საფუტკრეთი**“ (წულაძე, 2001 :9). ალ. ლლონტის კილო-თქმათა ლექსიკონში დადასტურებულია **ჭან-ჭახი**- და ნიშნავს წყლიან ადგილს, ჭაობს.

ჭანჭათი გეოგრაფიული მდებარეობითა და ბუნებრივი სიმდიდრით ცნობილი სოფელია გურიაში. აღმართი თუ დაღმართი, მაღლობი თუ დაბლობი, უსწორმასწორო რელიეფი, ტყე და მდინარეები, ღელეები, გარშემორტყმული მთები ქმნის საოცარ სილამაზეს.

ჭანჭათი გურიის სამი რაიონის-ლანჩხუთის, ჩოხატაურისა და ოზურგეთის ცენტრში მდებარეობს. მას გააჩნია სასმელი წყლის დიდი მარაგი, სოფლის ღელეებში ჩადგმული წყლის წისკვილები, ბუნებრივი საცურაო ტბა.სოფლის მნიშვნელოვანი ფართობი უჭირავს ტყის მდიდარ მასივს. მოიპოვება სპეციალური ქვა კეცისა და სამშენებლო მასალისათვის. სოფელს გარს აკრავს ოთხი მდინარე: სუფსა, აცაურა, ჭყუტა და ოყვავილა.

ჭანჭათი კომლთა სიმრავლითაც გამორჩეული სოფელი იყო ლანჩხუთის რაიონში. 90-იანი წლების ტალღამ სოფელსაც გადაუარა, დაიკეტა სახლები, ახალგაზრდებმა ქალაქებს მიაშურეს. დღეს ვითარება შეიცვალა, ბევრი დაუბრუნდა მშობლიურ კერას, გაიმართა ოჯახები. სოფლის მოსახლეობის ძირითადი საქმიანობა უკავშირდება ხვნა-თესვას, მესაქონლეობას, მეღვინეობას, მეფუტკრეობას. ადრე ჩაის პლანტაციებიც საკმაოდ იყო სოფელში.

სოფელი დაყოფილია უბნებად, რომელთა შესახებ საინტერესო ლეგენდებია შექმნილი. დასახლებული პუნქტების ტერიტორიულ განლაგებაში მკაფიოდვლინდება ადამიანისა და ბუნების კავშირი.

აღსანიშნავია, რომ რევაზ ძნელაძეს შესწავლილი და გაანალიზებული აქვს გურიის ტოპონიმები (ძნელაძე, 2005). ლექსიკონში შეტანილია ჭანჭათის გეოგრაფიული სახელებიც. ჩვენი მასალები გურიის ტოპონიმების შევსების ერთგვარი ცდაა.

ჭანჭათის გეოგრაფიული სახელები იყოფა საზოგადო და ანთროპონიმულ სახელებად. აქვე გამოვყოფთ დასახლებული პუნ-

ქტების, სამეურნეო საქმიანობისა და გზათა ამსახველ ტერმინებსაც.

სემანტიკური ნიშნების მიხედვით ჭანჭათის ტოპონიმებში დასტურდება: **ოროგრაფიული-რელიეფური ტოპონიმები** (გზა, მთა, ფერდობი, ვაკე); **ჰიდრონიმები** (მდინარე, ღელე, ტბა, ჩანჩქერი); **ფიტოტოპონიმები** (მცენარეთა სახელებით შედგენილი); **ანთროპოტოპონიმები** (პიროვნების სახელიდან, გვარიდან ან მეტსახელიდან შედგენილი); **სამეურნეო ტოპონიმები** (ადამიანის საქმიანობის ამსახველი: სახნავ-სათესი, ვენახი, ყანა, წისქვილი); **საკულტო ტოპონიმები** (ეკლესია). გეოგრაფიული სახელების სემანტიკური ანალიზი ხშირად ავლენს იმ ბუნებრივ პირობებს, ეკონომიკურ საქმიანობასა და ისტორიულ გარემოებებს, რომლებმაც განაპირობა კონკრეტული სახელის ჩამოყალიბება.

ჭანჭათის ტოპონიმიაში სამი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა: 1. მარტივი, 2. წარმოქმნილი (აფიქსური) და 3. რთული თხზული სახელები. ტოპონიმთა უმეტესობა ქართული წარმომავლობის სახელებია.

მარტივი ტოპონიმები შედგება ერთი ძირისაგან. „მიჩნეულია, რომ მარტივფუძიანი სახელები ტოპონიმის უძველეს ფენას წარმოადგენს. ასეთი ტოპონიმები ხშირად თვით ადგილისთვის რაიმე დამახასიათებელ ზოგად ნიშან-თვისებას, ასევე ადგილის სამეურნეო-ყოფით დანიშნულებას გამოხატავს“ (ქამადაძე, 1992:17).

ჭანჭათის მარტივფუძიანი გეოგრაფიული სახელები:

მერე- „მერე“ ძველი სიტყვაა და მისი მნიშვნელობა არც მთიულეთში და აღმოსავლეთ საქართველოს არც სხვა დიალექტებში ცოცხალი აღარ არის, არ იხმარება. აქა-იქ ტოპონიმებში შემორჩენილი კი გაუგებარია. დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში სიტყვა ცოცხალია, მაგალითად, გურულში – „დაბალი, ნოყიერი სახნავი ადგილი“ – განმარტავს გ.შარაშიძე.

ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით კი, **მერე** „წყლის“ სანაპიროზე მდებარე ვაკე ადგილს ნიშნავს“ (ხორონაული, 2003:12). **მერე** ჭანჭათში მდინარის სანაპიროზე მდებარე სახნავ-სათეს, საყანე ადგილს აღნიშნავს.

ოროკი – სოფლის დასაწყის ნაწილს ჰქვია. აქ ნიადაგის დაბალმოსავლიანობა მინერალური სასუქების უქონლობით, ნიადაგის

სიმწირით იყო გამოწვეული. ქეგლ-ის მიხედვით, **ოროკ-ი (ოროკი-სა) კუთხ.** (გურ.) ნარიყალი, საყანე (შდრ. **ოროკო**). ჭანჭათის მკვიდრის გადმოცემით, ძველად აქ სიმინდსაც თესავდნენ თურმე. მოიწევდნენ **ორ ოყას** (ოყა -ოყისა) წონისერთეული – უდრის 3 გირვანქასანუდაახლოებით 1200 გრამს (ქეგლ). ასე შეერქვა ადგილს **ოროკი<ორ-ოყი<ორ-ოყა <ორი-ოყა**.

დიხაშხო – „გურიაში გვაქვს 22 ტოპონიმი „დიხაშხო“, მათგან უზნის სახელად გვხვდება მხოლოდ ერთი (ძნელადე). **დიხაშხო** ჭანჭათში სწორედ უზნის სახელია. შდრ. **დიხაშხო** (დიხაშხოსი) 1. უნაყოფო, მწირი მიწა; „მიწა დახეთქილი და ავად გამოგვალული“ (საბა). 2. კუთხ. (იმერ. გურ.) პოხიერი, მსუქანი შავი მიწა, – „კარგ მოსავლიანი მიწა“. ჭანჭათის **დიხაშხოს** მნიშვნელობა უტოლდება იმერულ, გურულში გავრცელებულ მნიშვნელობას და კარგ მოსავლიან მიწად ითვლება. **დიხაშხო** აგრონომიული დანიშნულების მიკროტოპონიმია. კერძოდ, დიხაშხოში თესავენ ყანას, მოჰყავთ სიმინდი.

მარტივი სახელებისგან იწარმოება ახალი ფორმები, **წარმოქმნილი ტოპონიმები**:

ჭანჭათის ტოპონიმების სტრუქტურა ასეთია: ძირითადად გვხვდება ოდენსუფიქსური, პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება.

სუფიქსები: -ა, -ურ, -ებ-ოულ(<-ეულ).

ჰყუტ-ა-ღელეს სახელია. იგი წყლიან ადგილს აღნიშნავს. შდრ. **ჰყუტა**-წყლიანი, სველი ადგილი (ძნელადე, 2005:99).

ღვინ-ალ-ა-მთიანი მხარეა ჭანჭათში. ადგილობრივები მას **ჭანჭათის მწვერვალსაც** ეძახიან. „ხალხური გადმოცემით, **ღვინალა-**პურ-ღვინისაგან წარმოიშვა. სოფლის არც ერთ კუთხეში არ კრეფდნენ იმდენ „ადესას“, რამდენსაც აქ. თითოეულ ოჯახს თავის საკარმიდამო ნაკვეთზე ძირითადად გაშენებული ჰქონდა თხმელის ხეები, „ადესას“ ჯიშის ყურძნისათვის ეს ხე ყველაზე უკეთესია. ალ. ღლონტისავე განმარტებით, **ღვინალა**მთაა ჭანჭათში“ (წულადე, 2001:10).

ო(ნ)წრო-ა//ი(ნ)წრუ-ა-გზა, ოროგრაფიული ტოპონიმია და ვიწრო გასასვლელს ნიშნავს. როგორც ცნობილია, გეოგრაფიულ ტერმინთა ერთი ნაწილი წარმოქმნილია ელიფსით, ანუ საზღვრული არსებითი სახელის ჩავარდნითა და მსაზღვრელი ზედსართავი სახელის გასუბსტანტივებით. სწორედ ამ შემთხვევასთან გვაქვს სა-

ქმე ჭანჭათის ტოპონიმიკაში. **ი(ნ)წრო-ა//ი(ნ)წრუ-ა**-ჭანჭათიდან გაგურში გადასასვლელ ვიწრო გზას აღნიშნავს.

გვიმ(ზ)რ-ალ-ა- კრებითობის შინაარსის გამომხატველი ფიტონიმური სახელია. სოფლის ფერდობებზე საკმაოდ დიდი რაოდენობით გვიმრა იზრდება.

ჯიხ-ურ-ი-ქართულ ტოპონიმებში საყარაულო ადგილს აღნიშნავს. ალ ღლონტის განმარტებით, „ჯიხური საყარაულო ადგილია ჭანჭათში. იგი გასულ საუკუნეებშიც მიმოსვლის ცენტრალური ადგილი იყო ჩოხატაურ-ოზურგეთსა და ლანჩხუთს შორის. აქ გადიოდა ერთადერთი გზა, რომელსაც სტრატეგიული დანიშნულება ჰქონდა ოსმალთა თავდასხმების დროს...“ (წულაძე, 2001:11).

საინტერესო ტოპონიმია **ყურიათი**. იგი შეიძლება განვიხილოთ: 1) **-ათ** სუფიქსიან სახელად: **ყურ-ი-ათ-ი**. სახელის ამოსავალი უნდა იყოს ლექსემა **ყური**, რომელიც შესაძლოა ადგილის ფორმას – გამოწეულ, ყურისებრ მონაკვეთს აღნიშნავდეს. შესაბამისად, **ყურიათი** რელიეფურ ტოპონიმად განიხილება; 2) **-თ-ი** სუფიქსიან სახელად: **ყურია-თ-ი**/**ყურუა-თ-ი**. აღვნიშნავთ, რომ **-თ-ი** დაბოლოება დამახასიათებელია გვაროვნული სახელებისთვის და ნაკლებად გვხვდება გეოგრაფიულ სახელებში.

ყურიათთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია ხალხური ეტიმოლოგიაც. „ბორცვებითა და გაუვალი ჭაობიანი ადგილები, ტყის ხშირი საფარი და ეკალ-ბარდებიანი, მიუდგომელი, პატარა ბილიკის ამარა დარჩენილი გზა გამვლელ-გამომვლელის მუდმივ შიშს იწვევდა. ამ მიკროტოპონიმის შესახებ არსებობს ლექსად გადმოცემული **თქმულება**:

„...ასე უთხრა თავის ბიჭებს, რომ არ შეგხვდეთ რამ ხიფათი, ენას კბილი დააჭირეთ, გამოიბით **ყური ათი**“ (წულაძე, 2001:10).

ტოპონიმებიდან ცალკე გამოვყოფთ ოიკონიმურ სახელებს. ოიკონიმიაში, როგორც სოფლის, ისე უბნის სახელებში, ხშირია ანთროპონიმთაგან (გვარის, პირის, მეტსახელთაგან) -ებ, -ურან -ეულ-სუფიქსებით წარმოქმნილი სახელები. ბევრად მეტია ამგვარი სახელები მიკრო ოიკონიმიაში, სოფლის უბნებიდან დასტურდება: ჩიჩუების, გოგუაძეების/გოგუაძენების, ვადაჭკორიების, წულაძეების უბნები. თითო-ოროლა ფორმა გვხვდება -ეულის ფონეტიკური ვარიანტი -ოულ-სუფიქსიანი, ასეთია **ტონიასოული**.

ტონიას-ეულ-ი/ტონიას-ოულ-ი ძველი ტოპონიმია, ანთროპონიმული წარმომავლობისა, იგი უკავშირდება ვინმე ტონიას, რომელიც თურმე სოფლის ცენტრში ცხოვრობდა. მე-19 საუკუნეში ფოთში გადასულა საცხოვრებლად. კარმიდამო კი თანასოფლელობის მიუყვლია. ამ ადგილს მერე ტონიასეული შერქმევია. ასე ჰქვია ადგილს დღემდე.

პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება:

სა-კალმახ-ია (<სა-კალმახ-ეა) – ჩანჩქერი, თევზის სახეობის, კალმახისაგან, მომდინარე ტოპონიმია. **საკალმახია** – ჰქვია ბუნებრივ საცურაო ტბასაც.

თხზული ტოპონიმები ძირითადად ორფუძიანია.

ქართული ტოპონიმის ერთ დიდ ფენას ქმნის ტყის სახელებთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელები. გურიის სოფლებშიც დასტურდება პატარ-პატარა ტყეები, რომელთა სახელების მოტივაცია გამჭვირვალეა. ასეთია ჭანჭათში **ტყეშავი**-არსებითი სახელი+ზედსართავი სახელი. ინვერსიული წყობის ტოპონიმია, თუმცა გურიის სხვა სოფლებში გვხვდება პირდაპირი წყობით **შავი ტყე**.

სინტაგმურ ტოპონიმებს ქმნის არსებითი სახელი და ზმნიზედა. ზმნიზედებით ძირითადად გეოგრაფიული სახელის ადგილმდებარეობაა დაზუსტებული.

მუხის ძირი – ყველაზე ცნობილი ადგილია ჭანჭათში. იგი სოფლის ცენტრში მდებარეობს. მუხა საუკუნე-ნახევრისაა, რომლის ძირში თავს იყრიან მოხუცები თუ ახალგაზრდები, საუბრობენ სოფლისა და ქვეყნის ავ-კარგზე, ერთმანეთს ჭირისა თუ ლხინის ამბებს უზიარებენ. როგორც სოფლის უხუცესები ამბობენ, ყველა საჭირბოროტო საკითხი მუხის ძირში წყდებოდა.

სინტაგმური ტოპონიმები შექმნილია გვარ-სახელებისგანაც: **გვარი + უბნის დასახელება**: წულაძეების უბანი, ჩიჩუების უბანი. სასაფლაოს სახელებიც ამ ნიშნითაა შერქმეული: ჩიჩუების სასაფლაო, წულაძეების სასაფლაო.

„გურიის ოიკონიმიასა და მიკროოიკონიმიაში გავრცელებულია საერთოდ ქართველური ოიკონიმიისათვის დამახასიათებელი კიდევ ერთი მოდელი: – ობიექტის სახელებისათვის გამოიყენება სივრცითი მიმართულების გამომხატველი მსაზღვრელები, როგო-

რიცა: ზედა და ქვედა, ზემო და ქვემო, გაღმა და გამოღმა, მაღლა და დაბლა, შუა და წიაღ...“ (ძნელაძე, 2005: 134). ჩვენს შემთხვევაში აღვნიშნავთ, რომ სოფლის უბნების ერთმანეთისაგან გასამიჯნავად გამოიყენება: **ზეით და ქვეით, გაღმა და გამოღმა.**

სოფელი დღეს მოსახლეობით შერეულია. „ჭანჭათმა მე-20 საუკუნის 80-იან წლებში პირნათლად შეასრულა კეთილმეზობლობის, მეგობრობისა და ძმობის მისია – აჭარაში მომხდარმა სტიქიურმა უბედურებამ უსახლკაროდ დატოვა ხულოს მრავალი ოჯახი. იქაურმა 28 კომლმა საცხოვრებლად ჭანჭათი აირჩია... მათ შესანიშნავი კარ-მიდამო მოაწყვეს. დღეს ჭანჭათში შეძლებულად ცხოვრობენ აბაშიძეები, შაინიძეები, გორგაძეები, გელაძეები, ანთაძეები, მახარაძეები და სხვ.“ (წულაძე, 2001: 26). ბუნებრივი პირობები, ნიადაგი, კლიმატი- ხელსაყრელი იყო სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის წარმართვისათვის. შეერია ტრადიციები, ლექსიკა, რაც აისახა ტოპონიმებზეც, გაჩნდა ახალი უბნები.სამომავლოდ ველოდებით ახალი მიკროტოპონიმების, განსაკუთრებით ოიკონიმების გაჩენას. ამის ახსნა მარტივია, აჭარის ტოპონიმთა შორის განსაკუთრებული სიმრავლით სწორედ ანთროპონიმული ტოპონიმები გამოირჩევა, ესენია: პიროვნებათა სახელების, მეტსახელების, გვარების მიხედვით შერქმეული სახელები.

გეოგრაფიულ სახელთა სტრუქტურული და სემანტიკური კვლევა საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ ისტორიული, ეთნოგრაფიული, დიალექტოლოგიური და კულტურული პროცესები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია რეგიონული ტოპონიმის შესწავლა, რადგან ისინი ინახავენ ძველი ლექსიკის, ადგილობრივთა მეტყველებისა და ისტორიული რეალიების მნიშვნელოვან მასალებს.

დროის ცვალებადობასთან, მიგრაციასთან ერთად, ბევრი ტოპონიმი იკარგება, ბევრის სახელი დავიწყებას ეძლევა, მაგრამ ჩნდება ახალ-ახალი გეოგრაფიული სახელები. ვფიქრობთ, ეს პროცესი მომავალშიც გაგრძელდება.

გამოყენებული ლიტერატურა

ქამადაძე 1992 – ქამადაძე მ., ზემო აჭარის ტოპონიმია, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

ღლონტი 1993 – ღლონტი ალ., სუფსა-ნატანების ხეობები, თბილისი.

ღლონტი 1984 – ღლონტი ალ., ქართულ კილო-თქმათა ლექსიკონი, თბილისი.

ძნელაძე 2005 – ძნელაძე რ., გურული დიალექტის ტოპონიმური ქსიკა, თბილისი.

წულაძე 2001 – წულაძე ა., ჭანჭათის სადღეგრძელო, ბათუმი.

ხორნაული 2003 – ხორნაული გ., ქართული ონომასტიკა, თბილისი.

მ ა რ ი ნ ა კ ი კ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ნ ი ნ ო კ უ მ ბ უ რ ი ძ ე

ადამიანის ასაკის აღმნიშვნელი სახელები ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში

ქართულში ასაკის აღმნიშვნელი ლექსიკა საკმაოდ მდიდარია და ფართო სემანტიკურ ველს ქმნის. სიტყვების ერთი ნაწილი აღნიშნავს ასაკს, როგორც ზოგად ცნებას (**ასაკი, ხანი, ხნოვანება, წლოვანება**), მეორე ნაწილი კი გამოხატავს ხნოვანებას ადამიანის ცხოვრების ამა თუ იმ პერიოდის მიხედვით: **ჩვილობა, ბავშვობა, ყრმობა, მცირეწლოვანება, ყმაწვილობა, სიჭაბუკე, ახალგაზრდობა, ქალიშვილობა, სრულწლოვანება, მოწიფულობა, ხანდაზმულობა, ხნირება, ჭარმაგობა, მოხუცებულობა, სიბერე, მხცოვანება, უხუცესობა...** ეს სიტყვები, თავის მხრივ, მიღებულია -ობა, -ება, სი-ე მაწარმოებელთა დართვით სხვადასხვა ასაკის ადამიანის აღმნიშვნელ შემდეგ სახელთა ფუძეებზე:

ჩვილი (ძუძუთა ბავშვი),
ბავშვი (ადამიანის შვილი დაბადებიდან ყრმობამდე),
ყრმა (ჩვილი ბავშვი, ყმაწვილი || სკოლის ასაკის ბავშვი || ახალგაზრდა ჭაბუკი),

მცირეწლოვანი (წლოვანებით პატარა, უსაკო, მცირე ასაკისა),
ყმაწვილი (1. იგივეა, რაც ბავშვი; 2. ახალგაზრდა, მოწიფული ვაჟი ან ქალი), **ჭაბუკი** (ახალგაზრდა, ყმაწვილი),

ახალგაზრდა (მოზარდი ადამიანი, რომელიც მომწიფების ასაკში შედის),

ქალიშვილი (ახალგაზრდა გაუთხოვარი ქალი, ქალწული),
სრულწლოვანი (ზრდადამთავრებული),
მოწიფული (ასაკში მოსული, დავაჟცეებული ან დაქალებული),

ხანდაზმული (ხნიერი, ხანში შესული),
ხნიერი (ხანში შესული, დროული)
ჰარმაგი (ხანში შესული ვაჟკაცური იერის მქონე (მამაკაცი),
დროული (ხნიერი, მოხუცი, ხანში შესული, ხანდაზმული),
მოხუცი (სიბერეში შესული, – მოხუცებული, დაბერებული, ბებერი),

მოხუცებული (ხანში შესული, დაბერებული, მოხუცი),
ბერი (ბებერი, მოხუცებული, დიდი ხნის),
ბებერი (მოხუცებული ადამიანი),
მხცოვანი (ძვ. მხცით, ჭაღარით მოსილი მოხუცებული, – ჭაღარა);

უხუცესი (ხნით, ასაკით ყველაზე უფროსი, – უხნიერესი, უხნესი).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის, ქართული ენის ეროვნული კორპუსისა (ქეეკ; <http://gnc.gov.ge/gnc/page>) და ქართული დიალექტური კორპუსის (საქართველოს ლინგვისტური პორტრეტი, <http://www.corpora.co/#/>) მონაცემებზე დაყრდნობით ვცადეთ გაგვეჩვენა, რომელია ის სიტყვები, რომლებითაც გადმოიცემა **ასაკის** სემანტიკა თანამედროვე სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში.

ბუნებრივია, **ასაკის** გამომხატვა დაკავშირებულია **დროის** აღმნიშვნელ სიტყვებთან, რაც უნივერსალური ენობრივი მოვლენაა. დროის სემანტიკის გამომხატველი სიტყვების **ჟამი**, **დრო** და **ხანი**

ურთიერთმიმართება და სემანტიკური სტრუქტურირების ცვალებადობის პროცესი ძველ ქართულში განხილული აქვს ლ. აბულაძეს. როგორც იგი აღნიშნავს, ძველ ქართულში დროის სემანტიკურ ველში ცენტრალური ადგილი ეჭირა **ჟამს**, **დროს** კი – საკმაოდ შეზღუდული. თანდათან გაფართოვდა **დროის** გამოყენების არეალი და ამ სიტყვამ დაიმკვიდრა ადგილი **ჟამის** გვერდით, რასაც საბოლოოდ ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში **ჟამის დროით** შენაცვლება მოჰყვა (ლ. აბულაძე 1988, 164).

თანამედროვე ენაში **ჟამი** გვხვდება მხოლოდ მყარ შესიტყვებებსა და ხატოვან გამოთქმებში: **საღამო ჟამს**, **განკითხვის ჟამი**, **ჟამთა ცვლა** და მისთ.; ძველ ქართულში სიტყვა **ჟამის** მნიშვნელობებს შორის (ლ. აბულაძე გამოყოფს 21 მნიშვნელობას) ერთ-ერთია **ასაკი**: „*ყრმა იგი მცირე იყო ჟამითა, ვითარ ექუსისა წლისაჲ*“ (გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება). თანამედროვე ენაში ასაკის მნიშვნელობით ეს სიტყვა შემორჩენილია გამოთქმაში – **ადამის ჟამისა** (როგორც თედო სახოკია აღნიშნავს, „როცა გვინდა ვისიმე ან რისამე ძალზე მოხუცებულობის ან მეტისმეტ სიძველის აღნიშვნა, ხატოვანად ვამბობთ ხოლმე: ადამის ჟამისა ან დროისა არისო“ (თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი 1950, 5).

თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში **ასაკის** მნიშვნელობით **ხანიც** გამოიყენება შესიტყვებებში: **შუა ხნის**, **ხანში შესული...** შეკითხვისას: **რა ხნის არის?** ეს სიტყვა უფრო ფართოდ გამოიყენება დიალექტებში. მისი ფონეტიკური ვარიანტებია **ხნე**, **ხნეი**: „*ბოლო დროს პრაღიდან წამევეით, პირველ გამოშვებას მოვხთი, როგორც ხნეი მქონდა*“ (გურული, ლანჩხუთი). ზოგი კონტექსტის მიხედვით **ხნე** აღნიშნავს **ხანდაზმულს**, **ასაკოვანს**: „*იმ დროს მოხუცებული იყო, ნამეტანი ხნე*“ (გურული, ოზურგეთი); „*მოქსოვდნენ და... წელზე ჰქონდათ ხოლმე ხნე ქალებსა*“ (სამცხურ-ჯავახური, ასპინძა). გვხვდება **ხნეს** უფროობითი ხარისხის ფორმაც – **უხნე** (უფრო ასაკოვანი): „*ნიკო ჩემზე უხნე არ იქნება*“; „*ისი ჩემზე უხნე არ იყო*“ (იმერული). **ასაკის** მნიშვნელობით დიალექტებში გვხვდება აგრეთვე **ხნეობა**, **ხნეონობა**: „– *ოშმი ყოფილხართ თუ არა? – ხნეონობის მიხედვით არ მხვდა წილად*“ (ქვემორაჭული, ბარეული).

ხან ფუძეზე მაწარმოებელთა დართვით და ფუძეთა შერწყმით არის წარმოქმნილი სიტყვები: **ხნიერი**, **ხნიანი**, **ხნოვანი** და **ხანდაზ-**

მული. ხნიერი და ხანდაზმული სალიტერატურო ქართულში მეტად გავრცელებული სიტყვებია, **ხნია** და **ხნოვანი** კი იშვიათად გამოიყენება: „*კარებში მუდამ იჯდა ფარდაგის ნაფხრეწზე ხნია*ნი დედაკაცი ქეთევანა“ (ევ. გაბაშვილი); „*ასე ლაპარაკობდა ორი ხნოვანი* კაცი“ (დ. ჭონჭაძე); გვხვდება დიალექტებშიც: *ერთი ხნია*ნი კაცისაგან ვიცოც... (ქართლური, გორი); *იმ ხნია*ნ კაცსა ნაკერატალი ღორი ყოლია წლინახვერისა (ქართლური, ქურთა); ახლა რალაი **ხნოვანი** შევიქენი, მითხრა კაცმა, პენციას ეიღეფო (იმერული, ჭიათურა).

სალიტერატურო ქართულში სიტყვა **დროსაგან** არის წარმოქმნილი **ასაკის** სემანტიკის გამომხატველი შემდეგი სიტყვები: **დროული, დროგადასული, დრომოკმული...**

დროული სალიტერატურო ენაშიც გვხვდება და დიალექტებშიც: **დროულ** ადამიანს სიზმარიც დაეჯერებო (ანდაზა); ყასაბას ეხლაც ატარებენ **დროული** დედაკაცები (შიგნიკახური, კისისხევი, თელავი); *იმ ტაძართან დახვდა ერთი დროული* მოხუცი (ქართლური, ახალქალაქი). საინტერესოა ამ სიტყვის ფონეტიკური ვარიანტი **დროვლი**, რომელიც ზემოაჭარულ დიალექტში დასტურდება: **ამათ დროვლი**, ოზდათხუთმეტი-ორმოცი წლისა რომ ვიყავ... (მუჰაჯირული – ზემოაჭარული, ინეგოლი). კონტექსტის მიხედვით, **ამათ დროვლი** იგივეა, რაც **ამათი დროის, ამათი ასაკის**.

ასაკის გამომხატველი სიტყვები წარმოქმნილია დროის აღმნიშვნელი კიდევ ერთი სიტყვისაგან – **წელი**, რომელიც, ხანისა და დროისაგან განსხვავებით, აღნიშნავს კონკრეტულ პერიოდს (თორმეტ თვეს, რომელსაც დედამიწა მზის ირგვლივ შემოვლას ანდომებს). ამ სიტყვისაგან არის წარმოქმნილი ასაკის აღმნიშვნელი სიტყვები: **მცირეწლოვანი, სრულწლოვანი, არასრულწლოვანი, უწლოვანი...**

დრო-ჟამის სახელების გარდა, **ასაკის** სემანტიკის გამოხატვა დაკავშირებულია ადამიანის **სხეულთან**, მის ზრდასთან, გარეგნულ მახასიათებლებთან. სწორედ **სხეული** არის სიტყვა **ასაკის** (მგ. ქართ. ჰასაკის) თავდაპირველი მნიშვნელობა, რაც ძველი ქართული ტექსტებითაც დასტურდება („*ხოლო იყო ხილვითა დიდ, ჯორცითა თხელ, ჰასაკითა სრულ, ყოვლად კეთილ, სრულიად გუამითა მრთელ და სულითა უბიწო*“, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება). როგორც ბაქარ გიგინეიშვილი აღნიშნავს, ამ სახელის მნიშვნელობის

განვითარება ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: მოზრდილობა ანუ სი-
დიდე (ტანის ან წლოვანების) > წლოვანების სიდიდე (ბ. გიგინეიშ-
ვილი 2024, 24).

უნივერსალური ენობრივი მოვლენაა ასაკის დაკავშირება სხე-
ულის ზრდასთან. ასე მაგალითად, რუსულში, **ასაკის** შესატყვის სა-
ხელს возраст მეცნიერები უკავშირებენ სხეულის ზრდის გამომხატ-
ველ ზმნურ ფუძეებს „возрост“, „вырасти“ (Литвиненко Ю. Ю 2006,
256).

ქართულში სიტყვა **ზრდასთან** დაკავშირებულია **ასაკის** გამო-
მხატველი შემდეგი სიტყვები: **მოზარდი, ახალგაზრდა, ზრდასრუ-
ლი, ზრდადასრულებული...**

სხვადასხვა ნიშნით ახასიათებს ადამიანის გარეგნობასა და შე-
საძლებლობებს შემდეგი სიტყვები: **ახალი, ძველი, მცოვანი, მოწი-
ფული, ჭარმაგი, უხუცესი** (იხ. მ. კიკონიშვილი, ნ. ჭუმბურიძე 2025,
21).

დიალექტებში (ფშაურში, ხევსურულში...) **ასაკს** გამოხატავს
სიტყვა **ახალი** მრავლობითის ფორმით (იგივეა, რაც ახალგაზრდე-
ბი). ეს ფორმა არაერთგზის გვხვდება ვაჟა-ფშაველას ნაწარმოებებში:
„ახლებო, სისხლი გიფუისთ, სჭრითა და ჰკერავთ გულითა“ („ალუ-
და ქეთელაური“); *„თქვენი სიცოცხლე მაცოცხლებს, ახლებო, გენაც-
ვლენითა!“* („საახალწლოდ“). ამავე სახელისაგან ფუძის გამეორებით
და თავკიდურა ხმოვნის შეცვლით არის მიღებული კომპოზიტი **ახა-
ლუხალი**, რომელიც ასევე ახალგაზრდებს აღნიშნავს: *„რას უც-
დით, ახალუხლებო, ცხენებს არ ჰკაზმავთ რად არა?“* (ვაჟა, „ხევსური
ბერდია“).

ასაკს აღნიშნავს **ახალის** ანტონიმიც – **ძველი** (იგივეა, რაც ასა-
კოვანი, ხნიერი; გვხვდება როგორც მხოლოდ რიცხვში, ისე – მრავ-
ლობითში): *„ეს იყო მეწისქვილე არჩილის კარის წისქვილისა, – კაცი
ძველი, გულჩახვეული“* (ი. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“); *„რო-
გორ მითხარი? თქვენ, ძველებს, კვირაში ორი პარასკევი გაქვთო?“*
(რ. მიშველაძე, „უფანდუროდ სამღერი“). უნდა აღინიშნოს, რომ რო-
გორც სალიტერატურო ქართულში, ისე დიალექტებში, უფრო ხში-
რად **ძველები** გამოიყენება არა მოხუცების, არამედ წინაპრების მნიშ-
ვნელობით: *„ჩვენი ძველები თურმე იმედაშვილები ყოფილან გვარა-
თა“* (კახური, ზემო ხოდაშენი, ახმეტა); *„ძველები იტყოდენ, რომ ცი-*

ხისძირში ხემშიაშვილევ დიდი ჯეფხანა ქონდენო“ (აჭარული, ნიგა-ზეული, შუახევი).

ასაკის აღმნიშვნელი სიტყვებიდან ადამიანის გარეგნობას უკავშირდება ძველი ქართულიდან შემორჩენილი სიტყვა **მხცოვანი**. როგორც აკ. შანიძე აღნიშნავს, **ჯე** ნიშნავდა **ჰალარა თმას** (მეგრ. ჟჲე, ჩე – თეთრი), შესაბამისად, **ჯცოვანი** – ჯცით, ჰალარით მოსილი ანუ მოხუცებული (მ-ს დართვით – **მხცოვანი**. ა. შანიძე 1980, 125). მსგავსი წარმომავლობის არის ასაკის გამომხატველი კიდევ ერთი სახელი **ჰარმაგი**, რომელიც სპარსულიდან შემოსულა (სპარს. **ჩარმაგ** „თეთრს“, „თეთრ ცხენს“ აღნიშნავს). ქართულში ის ხანში შესული, ვაჟკაცური იერის მქონე მამაკაცის მნიშვნელობით დამკვიდრდა.

გარკვეულ მიჯნასთან მიახლოებას, მიღწევას აღნიშნავს ძველი ქართულიდან შემორჩენილი ასაკის გამომხატველი სიტყვა **მოწიფული** (ასაკში მოსული, მომწიფებული – დავაჟკაცებული ან დაქალბული). თავისი მნიშვნელობით ის იგივეა, რაც „მოწიფული“, „მწიფე“ (ა. შანიძე 1980, 570). ამავე ძირისაა ძველ ქართულში დადასტურებული **მოწისი**, რომელიც იგივეა, რაც ასაკოვანი, მოზრდილი, მომწიფებული; უმეტესად გვხვდება ჩვილის და ყრმის ანტონიმად (ბ. გიგინეიშვილი 2024, 360).

უნდა აღინიშნოს, რომ სიტყვა **მოწიფე** სხვა ენებშიც უკავშირდება ასაკს, მაგალითად, რუსულში: зрелый 1. მოწიფე, დამწიფებული, მოწიფული; 2. მოწიფული, მომწიფებული; зрелый возраст მოწიფულობის ასაკი (რუსულ-ქართული ლექსიკონი).

მოწიფული პირიანი ზმნური ფორმით სალიტერატურო ენაში არ დასტურდება, დიალექტებში კი, გურულში, იმერულში, ჩვეულებრივ გამოიყენება ზმნური ფორმებიც: *მამაჩემს ერთი შვილი ვხვდითო, როცა დაემოწიფულდი, საცოლო თითონ მამაჩემს ამირჩია და იმფერი ქორწილი გადიხადა, რომე სეფას რამდენიმე ვერსში ქონდა სიგძეო (გურული, ვანისქედი, ოზურგეთი); ახლა, როცა დამოწიფულდა. «მოგესწრო» და კისერში ხელი წაგიჭირა. აფხარკალდი (ო. იოსელიანი, „ქალი გამოვიდა სალაღატოდ“).*

იმერულ დიალექტში დასტურდება ასაკის აღმნიშვნელი საინტერესო კომპოზიტიც – **სიყმე-მოწიფულობა**: *დალოცა ბრმა კაცმა და უთხრა: ვინცა ხაარ, შვილო, წადი წადმა, იარე წალმართიანა... სულ*

ინათლა შენმა **სიყმე-მოწიფულობამ**. დაულოცა გზაა და დაბინავდა (იმერული, ებრაელების ქართული, ქუთაისი).

წლების სიმრავლეს გამოხატავს სახელი **უხუცესი**. როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, ის ძველისძველი დროიდან მომდინარეობს და წარმოშობით უფროობითის ფორმა **ხ-უც-ეს**-ისაგან გაჩნდა ენაში, რომელიც ნიშნავდა **უფროსს**. ფუძეზე უფროობითი ხარისხის უ მა- წარმოებლის მეორეული დართვის შედეგად კი მივიღეთ **უხუცესი** – ხნით ყველაზე უფროსი, უხნიერესი (ა. შანიძე 1980, 143).

როგორც მოყვანილი ნიმუშებიდან ჩანს, **ასაკის** აღმნიშვნელი სიტყვების სემანტიკური ველი ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში მეტად ფართო და მრავალშრიანია. ვფიქრობთ, წარმოდგენილი მასალის ანალიზი შემდგომში დაგვეხმარება ამ სემანტიკურ ველში შემავალი სიტყვების ინტეგრალურ აღწერაში.

გამოყენებული ლიტერატურა

შანიძე 1980 – ა. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი III, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი.

გიგინეიშვილი 2024 – ბ. გიგინეიშვილი, ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, გამომცემლობა „პროგრამა ლოგოსი“, თბილისი.

სახოკია 1950 – თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, ტომი I, სახელგამი, თბილისი.

კიკონიშვილი, ჭუმბურიძე 2025 – მ. კიკონიშვილი, ნ. ჭუმბურიძე, ასაკის აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში, პროფესორ ელენე ბაბუნაშვილისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები.

აბულაძე 1988 – ლ. აბულაძე, „ჟამი, დრო და ხანი ძველ ქართულში“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XXVII, თბილისი.

რუსულ-ქართული ლექსიკონი – საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა, <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=list&d=9&t=dict&w1=%D0%97&w2=%D0%A0&w3=%D0%95>.

Литвиненко 2006 – Литвиненко Ю. Ю., Концепт «возраст» в семантическом пространстве образа человека в русской языковой картине мира: дис. канд. филол. наук. Омск, 2006.

ლ ა მ ზ ი რ ა კ ო ბ ა ი ძ ე

მთიულური გვარების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი

გვარი საქართველოში გვიან ყალიბდება, ისევე როგორც მთელ მსოფლიოში. „მნიშვნელობაც რაც დღეს აქვს, გვიან შეიძინა. უძველეს პერიოდში იგი ნიშნავდა ჯიშს, სახეობას, რაც დღესაც შემორჩა. საქართველოში გვარის გაფორმებას XVI საუკუნეს, აღორძინების ხანას, მიაწერენ. მანამდე მის ფუნქციას ასრულებდა, როგორც გ. ხორნაული გვიამბობს, ოჯახის სახელი, შერქმეული ოჯახის ან წინაპრის სახელის მიხედვით. ეს ვითარებაა დღესაც მთელ საქართველოში, განსაკუთრებით კი მთაში. ოჯახის სახელით მოხსენიება დიდ როლს ასრულებდა პიროვნების იდენტიფიცირებისას. შესაძლოა, პირსახელითა და გვარით ვერ მიაკვლიონ პიროვნებას, მაგრამ ოჯახის სახელით მარტივად მიხვდებოდა ადამიანი. ასეთივე სურათი გვხვდება უძველეს ქართულ წყაროებში, რომლებიც მკვლევრებს გვარსახელებად აქვთ მიჩნეული. მაგ. „ტბეთის სულთა მატთანე“ . აქ წარმოდგენილ ნიმუშებს გ. ხორნაული არ თვლის გვარსახელის აღმნიშვნელად და ამტკიცებს, რომ გვარი რომ ყოფილიყო დღემდე რომელიმე შემორჩეობდა და მას ოჯახის სახელებად მიიჩნევს (გ. ხორნაული 2003, 251);

ქართული გვარების სტრუქტურა მრავალფეროვანია, თავისუფალმა არჩევანმა დიდი სიჭრელე შექმნა. ქართულ ონომასტიკაში გვხვდება გვარები ნული ფორმიდან დაწყებული უმაღლეს გართულებამდე (შედგენილი და აფიქსებით გაფორმებული) და ეს პროცესი დღესაც გრძელდება, მოძრავია, ცოცხალია, ცვალებადია. ქართულ გვარებს თითქმის იგივე მაწარმოებელი აქვს, რაც ქართულ სა-

ხელებს. თითქმის ყველა მაწარმოებელი აქვს გადმოყოლილი გვარებში, ზოგი უფუნქციოდ, ზოგი ფუნქციით. მაგ. ზოგმა ფორმანტმა სახელებიდან გვარებში გადაინაცვლა და გვართა სპეციალურ მაწარმოებლად იქცა. ასეთებია: **-ძე, -შვილი, -ური, -ყვა, -ხერ;** და სხვა (**გ.ხორნაული 2003, 305**);

აღმოსავლეთ მთიანეთიდან სამცხე-ჯავახეთში ჩამოსახლებული მოსახლეობის გვარსახელებიც გამოირჩევა მაწარმოებელ ფორმანტთა სიუხვით, მათ შორის ხშირად გვხვდება გვარის შემდეგი სუფიქსები: **-შვილი, -ძე, -ური, -ულ, -უზ-ი, -უნ, -ელ, ...**თვალსაჩინოებისათვის, სჯობს, მაწარმოებელთა ჩამონათვალი წარმოგიდგინოთ:

-შვილი: არგანაშვილი, ბიბილაშვილი, გელიაშვილი, გოგიშვილი, გულბათაშვილი, თეგეტაშვილი, კედელაშვილი, კეკიშვილი, ლაზვიაშვილი, ლალიაშვილი, მელიქიშვილი, შალვაშვილი, შალაშვილი, შიოლაშვილი, ციხელაშვილი, წყარუაშვილი, ჯაბანაშვილი, ჯუხარაშვილი..

-ძე: აბულაძე, ბადაგაძე, ბედოიძე, გაგაძე, ებრალიძე, ზაქაიძე, თეთრაძე, კობაიძე, მამულაიძე, ნადიბაიძე, ნაზლაიძე, ნარიმანიძე, ოზგაიძე, საქიძე, სვიანაიძე, ქავთარაძე, ქარუნძიძე, წამალაიძე, ჭიკაიძე, ქარჩაიძე, ჯალმაიძე..

-შვილი და -ძე, როგორც წესი, ერთვის მხოლოდ ადამიანთა სახელებს, მამის სახელებს, იშვიათად -დედის სახელებს. ძველ დროში, გვარის ჩამოყალიბებამდე ასეთი წარმოება სახელთან ერთად ემსახურებოდა ადამიანის ვინაობის გარკვევას, მითითებას. ამიტომ **„შვილი“** და **„ძე“** ბოლოში კი არა, თავშიც გვხვდებოდა აღნიშნავს **გ. ხორნაული**. ნიმუშად მეცნიერს მოჰყავს **„შუშანიკის წამება“** **პიტიახში ძე არშუშასი**. ასევეა მეთვრამეტე საუკუნეში, როცა **„შვილს“** ხან მამის სახელის წინ სვამენ და ხან მომდევნოდ: **პაგლია, შვილი პეტრასი**. მაგრამ თუ **„შვილი“** ბოლოს იდგა მამის სახელი ნათესაობითის სრულ ფორმას აჩვენებდა, რაც მხოლოდ **კუთვნილებას აჩვენებდა „პეტრას შვილი“**. შემდგომში კი, გვარად ქცევის დროს, ბრუნვის ნიშანს **„ს“** მოეკვეცა და ასე მივიღეთ გვარსახელი (**გ. ხორნაული 2003, 306-307**);

-ური: აფციაური, ბექაური, ბუჩუკური, ვეშაგური, პატაშური, სისაური, წიკლაური, ჯიქური... სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით **-ურ** სუფიქსი მრავალფუნქციური ჩანს. დაერთვის ადგილის სა-

ხელებს და აწარმოებს რა ჯგუფის სახელებს: „ ქალაქური..... რაე-ნა-რეკ ფუძესთან დისიმილაციით გვამღევს -ულ-ს, ქართული... დაერ-თვის ზმნისართებსაც და კითხვით სიტყვას: **აქაური, სადაური...** ზოგჯერ ერთვის -ეთ და -ის ბოლოსართებით გაფორმებულ ფუძე-ებს: **დუშეთი-დუშური...** საინტერესოა -ურ ბოლოსართიანი წარმოე-ბა **ვინ ჯგუფის** სახელებთან, რომლებიც ადამიანთა წარმომავლობა-საც გამოხატავენ და **არაადამიანთა** წარმომავლობასაც: **აქაური, მან-დაური...** -ურ სუფიქსი **ვინ** ჯგუფის სახელებთან სადაურობას გამო-ხატავს: **გურული, ქუთათური....** ეს მაჩვენებელია იმის, რომ -ელ და -ურ აფიქსთა განაწილება ვინ და რა ჯგუფის სახელებთან გვიანდე-ლი გრამატიკული მოვლენა ჩანს, რომელსაც ადასტურებს მთის დი-ალექტებში გავრცელებული ანთროპონიმები: **ზვიადაური, გოგოლა-ური, წიკლაური.** არის მოსაზრება , რომ -ურ სუფიქსის **თავდაპირვე-ლი ფუნქცია კუთვნილების გამოხატვა უნდა ყოფილიყო**, რაზეც მი-უთითებს ამ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები: **გოგოლაური, ანა-ნეულები...** ტოპონიმები მიღებულია ადამიანთა საკუთარ სახელებ-ზე -ურ მაწარმოებლის დართვით და ამ სახელებით აღნიშნული ადამიანებისადმი კუთვნილ ადგილებს აღნიშნავს (გ. ხორნაული) (გ. გოგოლაშვილი, ა. არაბული 2016,294); ზემოთ დასახელებულ გვარსახელებშიც -ურ ბოლოსართი ნამდვილად კუთვნილების გამოხატველია. **აფციაური- აფციას** პირსახელის კუთვნილებას აღ-ნიშნავს, **ბექაური-ბექას, წიკლაური-წიქას, სისაური-სისას, ვეშაგუ-რი-ვეშაგის, ბუჩუკური-ბუჩუკის, ჯიქური-ჯიქის...** საინტერესოა ის მოსაზრება, რომ უძველეს ქართულს არ სცოდნია -ურ მაწარმოებე-ლი „სრულიად არ გვხვდება -იურ, რომელიც, როგორც ცნობილია -**ურ** კომპონენტად გვევლინება (ალ. მანჯგალაძე). -ურ<ეჲ იჲ -ერ: სუფიქსური მორფემების ფონოლოგიური მოდელის თვალსაზრი-სით-ულ, --ურ სუფიქსები ანომალიურ ერთეულებს შეიცავენ „ირ-კვევა, რომ სუფიქსთა ეს ტიპები მეორეულია და გახმოვანების ნუ-ლოვან საფეხურზეა წარმოდგენილი, რომელიც ორი სუფიქსური კომბინაციითა მიღებული (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი); (გ. გო-გოლაშვილი, ა. არაბული 2016,326); სამეცნიერო ლიტერატურაში-**ურ** სუფიქსის კუთვნილების შესახებ იკითხება შემდეგი: **წიკლაური – წიკლასი, წიკლას შვილი, გოგოლაური – გოგოლას შვილი...** (გ. ხორნაული 2003, 307); საინტერესოა მოსაზრება თვით -ურ სუ-

ფიქსთან დაკავშირებით, მთიულურ ტოპონიმიში მისი უძველესი ფუნქცია **კუთვნილებითობის აღნიშვნა** ყოფილა, ხოლო **სადაურობის წარმოება მეორეული** ჩანს, ასე აღნიშნავს გ.ხორნაული (იქვე. 2003, 188); დავასახელებთ, მაგ. **ალ. მანჯგალადის** მოსაზრებას. მეცნიერი აღნიშნავს, რომ დასახელებული სუფიქსისათვის **წარმომავლობის** ფუნქციის ჩვენება **მეორეულია**. აღნიშნავს თავდაპირველ ფუნქციას „**ძველ ქართულში** (II საუკუნემდე) **არ გამოიყენება წარმომავლობის ან საგნის თვისების** გამოსახატავად. იგი ამ მიზნით მხოლოდ სპორადულად გვხვდება. ენა ამ მიზნით სხვა საშუალებას მიმართავს. **-ურ** სუფიქსის ფუნქცია ძველ ქართულში კარგად არ იკვეთება, არც ისაა გარკვეული „ვინ“ ჯგუფისა თუ „რა“ ჯგუფის სახელებთან გამოიყენება(63,510); **-ურ** სუფიქსის **კუთვნილებითობის ფუნქციას** ადასტურებს იმერული დიალექტის **თავისებურებაც. პ.გაჩეჩილაძე** წერს, რომ: გათხოვილ ქალთა გათხოვებამდე მშობლების გვარით სახელების წარმოება **-ურ//ულ** სუფიქსით. მაგალ. **კვინიკაძე-კვინიკოური** (კვინიკაური) (20;131); **კვინიკაური=კვინიკაძის** ქალისა. (იქვე. 187);

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ **მთიულურ ტოპონიმიში -ურ** სუფიქსი **კუთვნილების ფუნქციითაა** დატვირთული, რომელიც მისი უძველესი ფუნქციაა, ხოლო **სადაურობის აღნიშვნა** გვიანდელი ჩანს.

-ელ: ჩოხელი... ყველაზე ხშირად მაწარმოებელი ფორმანტებიდან გვხვდება **-ელ, -ურ** თან ერთად . პირველი ადამიანის **სადაურობა-წარმომავლობას** გამოხატავს, მეორე – არაადამიანისას. ამგვარი განაწილება მეორეული გრამატიკული მოვლენაა (**არნ.ჩიქობავა, კ.დონდუა**). ამას ადასტურებს სხვადასხვა დიალექტის მონაცემები, ტოპონიმები და ანთროპონიმები. **-ელ** სუფიქსი დაერთვის ადგილის აღმნიშვნელ სახელებს და გამოხატავს დასახელებული ადგილის მკვიდრს. (**გ. გოგოლაშვილი, ა. არაბული 2016, 292**); **ჩოხელი**, ნამდვილად **ჩოხის** მკვიდრად მოიაზრება. **-ელ** სუფიქსის უძველესი მაწარმოებელი ჩანს. საინტერესოა **აკ. შანიძის** მოსაზრება: „**-ელ** სუფიქსი აღნიშნავს **სადაურობას ადამიანისა**, მაგრამ უძველეს ქართულში გვხვდება რამდენიმე სახელი, რომელთაც **-ელ** სუფიქსთან დართვისას **მ-** პრეფიქსიც დაერთვოდა: **მ-არად-ელ-ი, მ-რო-ელ-ი, მ-იგვიბტ-ელ-ი...** დღესაც გვხვდება **მ-ეგრ-ელ-ში: მეტრეველი, მაჩა-**

ბელი... მეცნიერი **მ-** პრეფიქსს მიიჩნევს ადამიანთა სადაურობის მაწარმოებლად. აღსანიშნავია კიდევ ერთი, სახელები, რომელთაც **-ის** და **-ეთ** სუფიქსი აქვთ ძველ ქართულში **-ელ** სუფიქსი დაერთვოდა ფუძეზე. ეს ახლაც იჩენს თავს. მაგ. **წავგვისი** და **შინდისი** სოფლებია თბილისის მიმდებარედ და იქაური მცხოვრებლები ამბობენ, რომ წავგელები და შინდელები არიან და არა **წავგისლები** და **შინდისლები**. მაგრამ უმრავლეს შემთხვევაში აღარ ეკვეცებათ **-ის** და **-ეთ** სუფიქსი და **-ელ**-ის დართვა. ახლა ვამბობთ: **თბილისელი**, **მანგლისელი**, **ბოლნისელი...** **-ელ** სუფიქსი **მიმდევრობასაც** აღნიშნავს: მაგ. **სტახანოველი**, **ლენინელი...** (აკ. შანიძე 1983, 127); აღსანიშნავია, **გ.ხორნაულის** მოსაზრებაც **-ელ** სუფიქსის შესახებ. რომელიც გვხვდება არამარტო გვარებში, არამედ სახელებშიც იჩენს თავს, რომელიც მეცნიერს გადმონაშთად მიაჩნია უძველესი დროის, როცა წარმომავლობის სახელი იხმარებოდა პიროვნების სახელად. ნიმუშად მეცნიერი ხევესურულს იმოწმებს: **მაისტელი**, **ხადელი...** უცხო გარემოში მოხვედრილი პიროვნება უთუოდ იღებდა სახელს თავისი წარმომავლობისმიხედვით. მაგ. დასავ. საქართველოში გადასულ **კახს**, **კახელად** იხსენიებდნენ, მერე **გვარადაც** იმას **მიიღებდა...** **-ელ** სუფიქსი ხშირად დაერთვის სახელს (უმთავრესად მთაში) და მას საალერსო ნიუანსი ახლავს, ფამილიარობის, **შოთა-შოთელი**, **გოგიტა-გოგიტელი**, **თოთია-თოთელი...** (გ. ხორნაული 2003, 233);

-ულ: ბურღული. **აკაკი შანიძე წარმომავლობის** მაწარმოებლებიდან გვისახელებს შემდეგ სუფიქსებს: **-ელ**, **-ურ**, **-ურ(-ულ)**, **-იურ**, **დელ**, **-ეულ**. გამოდის, რომ **-ულ** სუფიქსი რაენარევ ფუძეებთან დისიმილაციით მიღების შედეგია. **-ულ** სუფიქსი, **-ელ** სუფიქსის ბადალია (აკ. შანიძე 1980, 127); გვარსახელის ფუძეს- **ბურდ** ერთვის მაწარმოებელი **-ულ**, რომელიც იმავე შინაარსის შემცველია, როგორიც **-ურ** სუფიქსი. გამოდის, რომ **ბურდის კუთვნილი** მისი **მიმდევარი** უნდა ყოფილიყო **ბურღული**. დღესაც ამბობენ, მთიელნი მაგალითად, **სა-ბურდ-ულ-ო**, რომელიც **ბურღულების** საცხოვრის-სამკვიდროს ნიშნავს, სადაც ბურღულები ცხოვრობენ მხოლოდ.

--უზ-ი: ბუთხ-უზ-ი... იშვიათი მაწარმოებელია მთიელთა გვარსახელებში.

-უნ-ი: ქარ-უნ-ი-ძე. ცალკე გამოსაყოფია **-უნ** მაწარმოებელი გვარსახელში. „სიტყვათწარმოების სხვა ჯგუფებისაგან განსხვავებით, კნინობით-ალერსობით სახელებში მაწარმოებელი სიტყვას ლექსიკურ მნიშვნელობას კი არ უცვლის, არამედ **ემოციურ გამო-მსახველობით ელფერს აძლევს**. მართალია, ქართულ ენაში ისე გავრცელებული არაა როგორც, ვთქვათ, რუსულსა და გერმანულში, რაოდენობრივად მაინც ბევრი მაწარმოებელი გამოიყოფა. ესენია მარტივი სუფიქსები: **-ა, -აკ, -იკ, -ოკ, -უკ, -ან, -ინ, -ონ, -უნ, -ალ, -ილ, -ატ, -უტ, -იფ, -უფ, -იზ, -უზ, -იჭ, -უჭ, -უხ**, და მათი შეერთებით მიღებული რთული სუფიქსები: **-იკ-ა, -უნ-ა, -უფ-ა, -ინ-უკ-ა, -უფ-უნ-ა**. აქვე გამოყოფენ ერთსაფეხურიან, ორსაფეხურიან და სამსაფეხურიან წარმოებას კნინობითი სახელების წარმოებისას (**გ. გოგოლაშვილი 2016, 304**);

გვარსახელთა ჩამონათვალს თუ მივადევნებთ თვალს, თავს იჩენს კომპოზიტური(თხზული) გვარსახელებიც, როგორებიცაა მაგალითად, **გულბათაშვილი**.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ მთიული მოსახლეობის გვარსახელები მრავალფეროვანია თავისი სტრუქტურით, რომელშიც თავს იჩენს მაწარმოებელთა სიუხვე. საინტერესოა გვარსახელთა სემანტიკა, ისევე როგორც სტრუქტურა. სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ გვარების შინაარსობრივი „კვლევა დიდ სიმწელებთან არის დაკავშირებული. იმიტომ რომ აღარ არსებობს ბუნებაში ისეთი ნივთები, ის სახელები, რომელნიც გვარებს დაედო საფუძვლად. ამასთან ერთად გვარებმა ფონეტიკური ცვლილებები განიცადეს და ჭირს უკვე მათი ამოცნობა. მიუხედავად ამისა, გვარებმა შემოგვინახა ბევრი უძველესი სახელი, რომელიც დღეს აღარ გვხვდება. სწორედ ეს ითვლება უდიდეს საიდუმლო ნიშნებად, რომელიც გააცოცხლებს ჩვენს დიდებულ წარსულს წერს, **გ. ხორნაუ-ლი** თავის კვლევაში. სახელების ნაწილი ინტერნაციონალურად არის. გვარი კი ნაციონალურია. **გვარსახელში იყრის თავს ენობრი-ვი, სემანტიკური, ინფორმაციული და სხვა მომენტები ეროვნული ყოფისა**. ამის მიხედვით მეცნიერი გამოგვიყოფს გვარების კლასიფიკაციის პრინციპს. **ლინგვისტური, სემანტიკური, სოციალურ-ისტორიული (საზოგადოების ყოფის შესწავლის თვალსაზრისით), გენეტიკურ-ეტიმოლოგიური (სათავის დამდეგი სახელებისა)**. კლასიფი-

კაცია შესაძლოა სხვაგვარიც, იმის და მიხედვით, თუ კიდეც რა დარგის სპეციალისტები მიმართავენ კვლევა-ძიების დროს (**გ. ხორნაული 2003, 317**);

მესხეთში მცხოვრები ჩამოსახლებული მთიულების გვარსახელები საკმაოდ მრავალფეროვანია ამ კუთხით. შევისწავლეთ 51-მდე გვარის ისტორია. აქ, წარმოდგენილია მხოლოდ მცირე ნაწილი გვარსახელებისა. ჩამოგითვლით გვარებს ანბანთრიგის მიხედვით: არგანაშვილი, აბულაძე, აფციაური, ბადაგაძე, ბედოიძე ბექაური, ბიბილაშვილი, ბურდული, ბუჩუკური, ბუთხუზი, გაგაძე, გელიაშვილი, გოგიშვილი, გულბათაშვილი, ებრაღიძე, ვეშაგური, ზაქაიძე, თეგეტაშვილი, თეთრაძე, კედელაშვილი, კეკიშვილი, კობაიძე, მამულაიძე, ლაზვიანაშვილი, ლალიაშვილი, მელიქიშვილი, ნადიბაიძე, ნაზლაიძე, ნარიმანიძე, ოზგაიძე, პატაშური, საქიძე, სისაური, სუარიძე, სვიანაიძე, ქავთარაძე, ქარუნიძე, შალვაშვილი, შალაშვილი, შიოლაშვილი, ჩოხელი, ციხელაშვილი, წამალაიძე, წიკლაური, წყარუაშვილი, ჭიკაიძე, ჯიქური, ქარჩაიძე, ჯაბანაშვილი, ჯალმაიძე, ჯუხარაშვილი.

ჩამოთვლილი გვარსახელები სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით საინტერესოა და ითხოვს კვლევა-ძიებას. მთიელი მოსახლეობის გვარებში გვხვდება **პატრონიმული გვარები, თანამდებობისა და ხელობის აღმნიშვნელი გვარები, გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული სახელებიდან წარმოქმნილი გვარები, ამოუცნობი და გადააზრიანებული გვარები და სახელები**. ბევრი გვარი გვხვდება ისეთი, რომელნიც „პატრონიმებიდან, ანუ მამის სახელებიდან არიან მიღებული“. ან წინაპრის, იშვიათად დედის. ბევრი ისეთი სახელი გვხვდება როგორებიცაა; წარმართული, კალენდარული... ზედმეტად სახელები, რომლებიც გვარებში იჩენს თავს და აღარ გვხვდება დღეს სახელებად“ (**ი. ახუაშვილი 1994,318**); ასეთებად შეიძლება მივიჩნიოთ: **აბულაძე, სახელი-აბულ, ტოპონიმიდან** გვხვდება **აბული, ორონიმი (მთა)** გვხვდება ჯავახეთში აბულის მთა, რომელიც **რელიეფის ამსახველ ტოპონიმად** მოიაზრება. **აფციაური, ბექაური, ბიბილაშვილი, ბურდული, გაგაძე, გელიაშვილი, გოგაშვილი, ვეშაგური, ზაქაიძე, კეკიშვილი, კობაიძე, მამულაიძე, ლალიაშვილი**. დასახელებული გვარების ფუძე საკუთარ სახელთან, წინაპრის სახელთანაა კავშირში: **აფცია, ბექა, ბიბილა, გაგა, გოგია, ზაქა, კეკია, კობა, მამულა,**

ლალია...მეტი წილი, მთიულური გვარებისა **წინაპრის სახელიდან** მომდინარეობს და **პატრონიმულია**. ასევე ხშირია **მეტსახელიდან მომდინარე** გვარები: **თეგეტაშვილი-მეტსახელი-თეგი, კედელაშვილი-კედელა**. ამათ გარდა გვხვდება **თანამდებობისა და ხელობის აღმნიშვნელი გვარსახელები**. როგორც ჩანს, მათი წინაპარი იყო იმ ხელობისა, ან მამა და მამის მხრიდან ექვთო გვარად. მაგალითად, ასეთებად გამოვყოფთ შემდეგ გვარებს: **არგანაშვილი, მელიქიშვილი**. სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ხელობა-მოსაქმეობის სახელები, იგივე ზედმეტი სახელები იყო, რომელნიც არ გამოირჩევიან აპელაციური სახელებისაგან, ასე თვლის გ. ხორნაული. (იქვე. 319). გვარებში ფიქსირებული ბევრი პროფესია დღესაც გვხვდება მაგ: **არგანაშვილი- არგანი** ძველი ქართულით ჯოხს უკავშირდება. ე.ი. **ხელჯოხიანი// მეფის მოხელე**, უნდა ყოფილიყო **არგანის მფლობელი**. თანამედროვე გაგებით ე. წ. პატრულის თანამშრომელი, რომელიც სამართალს იცავს. როგორც ჩანს, წინაპარიც ამ პროფესიის უნდა ყოფილიყო, რომელმაც სათავე დაუდო **არგანაშვილების** გვარსახელს. ქართულ გვარებში ხშირად გვხვდება ისეთი თანამდებობის წოდებანი გვარებად, რომელთა ეს თანამდებობა ეჭირათ გვარების გაფორმების დროს, მაგალითისთვის შეიძლება დავასახელოთ, **მელიქიშვილი (მელიქი – გამგებელი, მამასახლისი)**.

ცალკე აღსანიშნავია, **გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული სახელებიდან მომდინარე გვარები**, რომელნიც უხვადაა მთიულურ გვარსახელებში. ამ მხრივ საინტერესოა აღმოსავლეთ მთიანეთი, სადაც უამრავი გვარია ტოპონიმიდან მომდინარე, რომელნიც ხშირად ადამიანთა **წარმომავლობაზე მიგვანიშნებს**. მეცნიერები აღნიშნავენ, რომ ეს სახელებიც გვარად ქცევამდე ზედმეტი სახელები იქნებოდა, რომელთაც სათავე დაუდეს ახალ გვარსახელს. მთიულეთში კი ასეთი გვარები უამრავია. დავასახელებთ თითოეულ მათგანს. მანამდე გვინდა აღვნიშნოთ, მნიშვნელოვანი მოსაზრება ილია მაისურაძისა, რომელსაც **გიგი ხორნაული** მცდარად თვლის: თითქოს ამ ტიპის გვართა წარმოებას სხვადასხვა გარემოება აპირობებდა, პირველ რიგში მოსახლეთა ადგილგადანაცვლება. ამ საფუძველზე მიღებული გვარები მეორეულია; იგულისხმება, რომ მათ მატარებელ ადამიანებს ადრე სხვა გვარი ჰქონდათ და ადგილის შეცვლასთან ერთად, ახალი მიიღეს. და ახალშიც ძველი სახელიც ჩააქსოვეს, პირ-

ვანდელი სახელი დავიწყებას მიეცა (58, 29, 30) (**გ. ხორნაული 2003, 321**); აღსანიშნავია გვარები, რომელთაც ტოპონიმებთან აქვთ მჭიდრო კავშირი ასეთებია: **აბულაძე** (ტოპონიმი-აბული), **ბედოძე**-ბედონი (ტოპონიმი), **ვეშაგური** (სოფ. ვეშაგურნი), **კობაძე**-წინკობანი (ჩირიკი), **ნადიბაძე** (ტოპონიმი-ნადიბათვარი), **ნარიშკიძე**-ნარიშკანი (ტოპონიმი), **სეთურიძე**-სეთურნი (ტოპონიმი), **სვიანაძე**-სვიანანთვარი-ტოპონიმი). **ქავთარაძე**-ქავთარანი(ტოპონიმი), **შაღაშვილი**-შაღანთვარი (ტოპონიმი), **ჩოხელი** (ჩოხი-ტოპონიმი). **წყარუაშვილი**-წყარუანი (უბანის სახელი ლაკათხევში), **ჭიკაძე**-ჭიკანი (ტოპონიმი), **ჯიქური**-ჯიქურაულთვარი დუშეთის რ-ნი), **ქარჩაძე**-ლექარჩე – სოფ. ჩხოროწყუ), **ჯაბანაშვილი**-ჯაბანაიანთ მთა, გუდამყარი, **ჯალმაძე** – ჯალმიათვარი (ტოპონიმი). ცალკე უნდა გამოვყოთ ისეთი გვარსახელები, რომელნიც **ეთნოსს** უკავშირდება. ასეთებად მთიულური გვარებიდან შეიძლება დავასახელოთ **ლაზვიაშვილი-ლაზვიაწი** ასე იხსენიებენ ამ გვარის წარმომადგენლებს სოფელში. **ჯიქური** – საკ. სახელად ქცეული **ეთნონიმი ჯიქი, ლეჯიქე (სოფელი)**. (ზ.მ.ნ. დიდი ცხოველი კატისებრთა ოჯახიდან.). **ებრაღიძე**-ეთნოსი, საკ. მეტსახელი **ებრაღა**. აღმოსავლეთ მთიანეთში გავრცელებული ტოპონიმები რომელნიც ჩამოვთვალეთ, უმეტესი ნაწილი **ნარ**-იანი ფორმითაა ნაწარმოები, რაც უცხო არაა მთიანეთისათვის. უძველეს ქართულში ცნობილია, რომ დომინანტი მაინც **ნარ**-იანი მრავლობითი ჩანს, **ებ**-იანთან მიმართებით. **ბიბილიანი, ბედონი, ვეშაგურნი, წინკობანი, სეთურნი, ამირნი, ჭიკანი, ჯალმიაწი, ლაზვიაწი....** დასახელებულ ანთროპონიმულ ტოპონიმებში **ნარ**-ი მრავლობითობის ფუნქციის მატარებელია და ნიშნავს ხალხის სიმრავლეს. მაგ. **სეთურნი**= ადგილს, სადაც **სეთურიძეები** ცხოვრობენ. მთიულეთში გვხვდება აგრეთვე **თან**-ით წარმოებული ტოპონიმები. სამეცნიერო ლიტერატურიდან ჩანს, „რომ **თან**-ის წინ იგულისხმება **ნარ**-იანი ფორმაც (**გ. ხორნაული 2003, 175**); აქვე აღსანიშნავია, ვ. თოფურიას მოსაზრება, -**თა** სუფიქსი ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელ-საზღვრულიანი ტიპის სახელებში სიმრავლის აღმნიშვნელია, საზღვრულის დაკარგვის შემდეგ ადგილის ფუნქცია უტვირთია მსაზღვრელს (**გ.ხორნაული 2003,173**); ცალკე უნდა აღვნიშნოთ ისეთი გვარსახელები, როგორებიცაა: **ბუთხუზი**- კნინობითი ფორმა ჩანს. **ადამიანის გარეგნული მსგავსების შესახებ**. სამეცნი-

ერო ლიტერატურაში მოვიძიეთ, რომ **მსხლის ჯიშსაც** ჰრქმევია **ბუ-თხუზი**. მათი წინაპარი მსუქანი უნდა ყოფილიყო და ამიტომ შეერქვა გვარსახელს. ცალკე გამოსაყოფია შემდეგი გვარსახელები, რომელთა **სემანტიკა დაბინდულია** მაგ. **ნაზღაძე, პატაშური...** გვხვდება აგრეთვე ზმნური ძირის მქონე გვარსახელები მაგ. **ობგაძე**, რომელიც **გზობას, ხარშვას, მოუხარშავს** = (ჯიუტი, თავნება), ნიშნავს.

ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება აღინიშნოს, რომ სამცხეში ჩამოსახლებულ მთიულთა გვარსახელები გამოირჩევა სტრუქტურულად არამართო მრავალფეროვნებით, არამედ მაწარმოებელ ფორმანტთა სიუხვითაც. თითქმის ყველა მაწარმოებელი იჩენს თავს გვარსახელის წარმოებისას. ხოლო სემანტიკაც არ ჩამოუვარდება სტრუქტურას ნაირგვარობით. გვხვდება ისეთი გვარსახელებიც, რომელთა მნიშვნელობის გარკვევა გარკვეულ სირთულესთანაა დაკავშირებული. შესაძლოა, ეს ფონეტიკურ პროცესებთანაც იყოს კავშირში.

გამოყენებული ლიტერატურა

ახუაშვილი 1994 – ი.ახუაშვილი, ქართული გვარ-სახელები. მასალები ქართული გვარების ისტორიისათვის, I , გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.

გოგოლაშვილი, არაბული 2016 – გ. გოგოლაშვილი, ა. არაბული, ახალი ქართული ენა, სალიტერატურო ენის მორფოლოგია, ზოგადი. სახელი. წიგნი 1. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, არნ.ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი.

საღინაძე 2008 – რ. საღინაძე, ძველი ქართული ენა (V-XI საუკუნეები), თბილისი.

ხორნაული2003 – გიგი ხორნაული, ქართული ონომასტიკა, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

შანიძე 1980 – აკაკი შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი III, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.

ლ ე ვ ა ნ კ ო ჭ ლ ა მ ა ზ ა შ ვ ი ლ ი

აუსლაუტში გამოვლენილი რედუქციის შემთხვევები ქიზიყურში

უჩვეულო არაა, ზმნის ფორმათწარმოება ქიზიყურში სამწერ-
ლობო ქართულთან სხვაობას რომ აჩვენებს. მაგალითად, III სერის
მწკრივთა წარმოება -**ნ** ბოლოსართით, მრავალგზისობის გამოხატვა
-**ო** მორფემით, S₂ და O₃ პირთა მარკირება **ა**- თავსართით...

ქართულ დიალექტოლოგიაში გამოითქვა აზრი მრავალგზი-
სობის მორფემით გამოხატვის მოშლის ტენდენციის შესახებ (გ. გო-
გოლაშვილი, ნ. შარაშენიძე, გ. ცოცანიძე, ნ. ჭუმბურიძე, ხ. ყანდაშვი-
ლი...); შესაბამისად, ამ მორფოლოგიური პროცესის განხორციელე-
ბას უნდა გამოეწვია დრო-კილოთა სისტემის ცვლა: ხოლმეობითის
მწკრივები, რომლებიც მოეპოვება დიალექტთა ნაწილს, უნდა მო-
შლილიყო.

ზემოთქმულის მიხედვით, საინტერესოა მრავალგზისობის
გამოსახატავად ხოლმეობითის მწკრივთა პოვნირება და სისტემუ-
რი ფუნქციონირება ქიზიყურში, რომელსაც, როგორც ცნობილია,
რამდენიმე სახეობა გააჩნდა¹.

ხოლმეობითის განხილვისას ა. მარტიროსოვი და გრ. იმნაიშ-
ვილი მიუთითებენ: „კახეთის ზოგიერთი კუთხის მოხუცთა მეტყვე-
ლებაში ჯერ კიდევ შემონახულია ძველი ქართულისა და მთის კი-
ლოებისათვის (აგრეთვე ფერეიდნულისათვის) დამახასიათებელი
ხოლმეობითის ფორმები. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას
იქცევს ქიზიყური, სადაც ხოლმეობითი დაცულია“².

გზისობის სახეობათა შესახებ ახალ ქართულში ა. შანიძე წერს:
„ერთგზისობისათვის ქართულში გამოყენებულია წყვეტილის ფორ-
მები. რაც შეეხება მრავალგზისობას, მისთვის ძველად საგანგებო

¹ იგულისხმება: I ხოლმეობითი (და-ა-წერ-ამ-დ-**ო**-ს), II ხოლმეობითი (და-ა-
წერ-**ო**-ს); მაგალითების წყარო: გ. გოგოლაშვილი, ნ. შარაშენიძე, გ. ცოცანიძე, ნ. ჭუმ-
ბურიძე 2016, 483.

² მარტიროსოვი, იმნაიშვილი 1956, 96.

მწკრივი იყო, რომელიც დღევანდელ მთის კილოებსა და ქიზიყშია დაცულიდა აქედან ლიტერატურაშიც არის შეტანილი...“¹.

ქ. გოჩიტაშვილის უკვლევა ქიზიყურში დაცული ხოლმეობითის მწკრივები სემანტიკურ მახასიათებელთა მიხედვით და შეუდარებია ძველი ქართულის მონაცემებთან².

„თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგიაში“ მრავალგზისობის (resp. ხოლმეობითი) კატეგორიის განხილვისას გ. გოგოლაშვილი, ნ. შარაშენიძე, გ. ცოცანიძე, ნ. ჭუმბურიძე აღნიშნავენ: „ორგანული წარმოება ხოლმეობითისა ჩვენ თვალწინ ბარდება წარსულს და მის ადგილს აღწერითი წარმოება იჭერს“³. მკვლევრები მიმოიხილავენ დიალექტური ჯგუფების მიხედვით არსებულ ვითარებას და აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის კილოების ვითარებასთან დაკავშირებით მიუთითებენ, რომ ამ ოდენობის გამოსახატავად უპირატესად გვხვდება **-ყე/-კე** და **ხოლმე** ნაწილაკიანი წარმოება⁴. ამავე ნაშრომში ქიზიყურის შესახებ აღნიშნავენ მრავალგზისობის გამოხატვის ნაირგვარობას და ასახელებენ რვა ხერხს⁵.

მრავალგზისობის გამოხატვას ეძღვნება ხ. ყანდაშვილის ნაშრომი, სადაც საკითხი ნაკვლევა ვრცლად როგორც სამწერლობო ენის (ძველი და ახალი), ისე დიალექტურ მონაცემთა გათვალისწინებით. იგი ქიზიყურის ვითარებაზე აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის სხვა კილოებთან ერთად მსჯელობს⁶. განიხილავს ისტორიულად დამოწმებულ დიალექტობრივ მასალას და აგრეთვე თავისსავე ჩაწერილ ტექსტებს⁷, რომელთა მიხედვითაც ასკვნის: „ამჟამინდელ ქიზიყურში, ფაქტობრივ, მრავალგზისობა ორგანულად, მორფოლო-

¹ შანიძე 1980, 210.

² გოჩიტაშვილი 2002, 37-38.

³ გოგოლაშვილი, შარაშენიძე, ცოცანიძე, ჭუმბურიძე 2016, 339.

⁴ იხ. იქვე, გვ. 347.

⁵ იხ. იქვე, გვ. 347-348.

⁶ ყანდაშვილი 2024, 131-151.

⁷ ვგულისხმობ ნაშრომებს: დ. ცინცაძე, დოკუმენტები კახეთის 1812 წლის აჯანყების ისტორიისათვის, თბილისი 1999; ა. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბილისი, 1956; ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი, 1961.

გიურად აღარ გამოიხატება. მას ძირითადად **ხოლმე** ნაწილაკი, ლექსიკური ერთეულები და უწყვეტლის მწკრივი გადმოსცემს¹.

ცნობილია, რომ ენა ცვალებადია დროსა და სივრცეში; რასაკვირველია, ცვლილება ყველგან ერთნაირი შედეგით არ სრულდება და არც მთელი სისტემა გარდაიქმნება ერთიანად და ერთდროულად. ამ მხრივ არც ქართულია გამონაკლისი და მისი, როგორც სისტემის, დიაქრონიული გარდაქმნის მრავალფეროვნება სწორედ დიალექტებად გვევლინება.

გასათვალისწინებელია, რომ ქართულ ენათმეცნიერებაში ცნება „ხოლმეობითი“ მოიცავს როგორც მრავალგზისობის (იტერატივი), ისე ჩვეულებითობის (ჰაბიტატივი) შინაარსს. მრავალგზისობის ასპექტის მორფოლოგიური მარკირება -**ო** ბოლოსართით ხდებოდა ძველ ქართულსა და დიალექტებში, ქიზიყურშიც ეგვევ სუფიქსი აწარმოებდა I და II ხოლმეობითის მწკრივებს (მაგალითად, *და-ა-კვრ-ო-ს*, *და-მ-თეს-ო-ს*, *და-მ-წერ-ო-ს...*).

მიმდინარე წელს ქიზიყში განხორციელებული საველე კვლევის ფარგლებში შევეცადე, გადამემოწმებინა მრავალგზისობის აფიქსიანი წარმოება როგორც ელიციტირების, ისე გაბმულ მეტყველებაზე დაკვირვების წესით და აღმოჩნდა, რომ ხოლმეობითის ფორმები არათუ გამქრალა, არამედ წარმოქმნილა ახალი ერთეული (მწკრივი) I სერიაში – **აწმყოს ხოლმეობითი**, რომელიც უპირისპირდება ფორმითა და შინაარსით აწმყოს.

აწმყოს ხოლმეობითი ქიზიყურში იწარმოება ზმნის ფუძეზე -**ო** ბოლოსართის დართვით და შეიცავს ჩვეულებითი, მრავალგზისობის ასპექტის შინაარსს: *ვ-წერ-ო*, *ვ-წურ-ო*, *ვ-ტენ-ო*, *ვ-კერ-ო*, *ვ-ფენ-ო* და სხვ.

ცნობილია, რომ აწმყოს ხოლმეობითი ცალკე მწკრივად მოეპოვებოდა ძველ ქართულს, რომელიც აწმყოსთან ფორმოზრივ სხვაობას მხოლოდ სუბიექტურ მესამე პირში იჩენდა როგორც მხოლოდობით (-**ნ**), ისე მრავლობით (-**ედ**) რიცხვში²; მისგან სტრუქტურულად და სემანტიკურად განსხვავდება ქიზიყურში წარმოქმნილი აწ-

¹ ყანდაშვილი 2024, 142.

² იხ. იმნაიშვილი, იმნაიშვილი 1996, 102-109.

მყოს ხოლმეობითი და აწმყოს ფორმებს უდლებიას სრულად უპირისპირდება, არამხოლოდ მესამე პირის შემთხვევაში (იხ. ქვემოთ).

მორფოლოგიური თვალსაზრისით, ყოვლად საინტერესო მოცემულობის წინაშე აღმოვჩნდით: ქიზიყურში I-II ხოლმეობითა მსგავსად აწმყოს ხოლმეობითის საწარმოებლადაც -**ო** მორფემა იქნა გამოყენებული; მაშასადამე, ეს ნიშანი მრავალგზისი ასპექტის გამოხატვის ფუნქციას კვლავაც ატარებს. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი:

ა) **ე-კბ-ენ-ო-ან**, **ა-ღნავ-ლ-ო-ან**:

იიმეგო, ბაღღ რატოიგრე დკბენიან კოლოები, აღნავლიან,ქა.

ბ) **უ-წკმენტ-ო-ს**:

ე ბაღღი კიდენა იგრე უყვარს თავი მასწავლებელ, სუ ლოყებ უწკმენტის.

გ) **ე-ტენ-ო-ს**:

ბინიდან რო მოა, ტელეფონ ეტენის.

დ) **ე-ფენ-ო**:

რა იყო, გო, რა მაღ-მაღე სარეცხ ეფენი.

ე) **მ-ჩაგრ-ო-ს**:

თუ კანონია, მაშ ყველაფერი იყო კანონი, რათა რა, ახალი მეზობელი მოეღ და მჩაგრის?

ვ) **ე-წურ-ო**:

რასამჯო, რაც შენ ყურძენ ეწური, მა ბოცები ვერ გიყიდნია?

ზ) **მ-ი-ყიდ-ო-ს**:

მა ეგ თევზი თუ ბოხორზე იყიდება, მიშკო რათ არ მიყიდის?

უნდა აღინიშნოს, რომ ქიზიყურში აწმყო იწარმოება ზმნის ფუძეზე **-ავ/-ამ** თემის ნიშნის დართვით:

-ავ-ფორმიანი

პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S₁	ვ-ფენ-ავ	ვ-ფენ-ავ-თ
S₂	ე-ფენ-ავ	ე-ფენ-ავ-თ
S₃	ფენ-ავ-ს	ფენ-ავ-ენ

¹აქვე დავძენ, რომ მოყვანილი ფორმები მხოლოდ მოხუცთა მეტყველების ნიმუშებში არაა, სპორადულად, თუმცა მაინც შეინიშნება სხვადასხვა თაობის მეტყველთა შორის.

-ამ-ფორმიანი

პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S₁	ვ-ტებ-ამ	ვ-ტებ-ამ-თ
S₂	დ-ტებ-ამ	დ-ტებ-ამ-თ
S₃	ტებ-ამ-ს	ტებ-ამ-ენ

სამწერლობო ენისა თუ სხვა დიალექტთა უთემისნიშნო ზმნებს ქიზიყურში აწმყოში **-ავ/-ამ** ნიშნიანი ფორმა მიესადაგება მხოლოდ იმის გამო, რომ მწკრივის სემანტიკური სტრუქტურირება მოხდეს¹.

აწმყო: სამწერლობო ქართული

პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S₁	ვ-ი-ჟერ	ვ-ი-ჟერ-თ
S₂	ი-ჟერ	ი-ჟერ-თ
S₃	ი-ჟერ-ს	ი-ჟერ-ენ

აწმყო: ქიზიყური

პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S₁	ვ-ი-ჟერ-ამ	ვ-ი-ჟერ-ამ-თ
S₂	ი-ჟერ-ამ	ი-ჟერ-ამ-თ
S₃	ი-ჟერ-ამ-ს	ი-ჟერ-ამ-ენ

პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S₁	ვ-კბერ	ვ-კბერ-თ
S₂	კბერ	კბერ-თ
S₃	კბერ-ს	კბერ-ენ

პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S₁	ვ-კბენჩ-ამ-თ	ვ-კბენჩ-ამ-თ
S₂	დ-კბენჩ-ამ-თ	დ-კბენჩ-ამ-თ
S₃	კბენჩ-ამ-ს	კბენჩ-ამ-ენ

ქიზიყურში აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითის მწკრივები ქმნიან მორფოლოგიურ ოპოზიციას ფორმითა და შინაარსით სუბიექტური სამივე პირის მიხედვით:

¹ ზოგ შემთხვევაში -ებ/-ობ ნიშნიან წარმოებასაც ვხვდებით.

	აწმყო	
პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S ₁	ვ-ქრ-ავ	ვ-ქრ-ავ-თ
S ₂	დ-ქრ-ავ	დ-ქრ-ამ-თ
S ₃	ქრ-ავ-ს	ქრ-ავ-ენ

	აწმყოს ხოლმეობითი	
პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S ₁	ვ-ქრ-ო	ვ-ქრ-ო-თ
S ₂	დ-ქრ-ო	დ-ქრ-ო-თ
S ₃	ქრ-ო-ს	ქრ-ო-ავ

მაგალითი:

დიალოგი¹

– ნანავ, ნანავ... რა იქნა-ო ნანა?

– ნანავ, ერთი სად წახტელ, გო?

– გაზიოთახში გავიდა, ნამცხტარ ჭრავს და მოა.

	აწმყო	
პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S ₁	ვ-წტელ-ავ	ვ-წტელ-ავ-თ
S ₂	დ-წტელ-ავ	დ-წტელ-ამ-თ
S ₃	წტელ-ავ-ს	წტელ-ავ-ენ

	აწმყოს ხოლმეობითი	
პირი	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S ₁	ვ-წტელ-ო	ვ-წტელ-ო-თ
S ₂	დ-წტელ-ო	დ-წტელ-ო-თ
S ₃	წტელ-ო-ს	წტელ-ო-ან

აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითის მწკრივთა მორფოლოგიუ-
რი შეპირისპირება ელიციტირების წესით გადავამოწმე²:

ა) ვ-წტელ-ავ ~ ვ-წტელ-ო:

აწმყო: წტელ-ავ-ს¹

¹ ჩემი ჩაწერილია ს. ბოდბეში (სიღნაღის მნცპ.), 10.08.2019

² ჩემი ჩაწერილია ს. ბოდბეში (სიღნაღის მნცპ.), 4.09.2026

– პატრა გოგოვ, მაიტა მამაშენი გამაახედე.

– არკია შინ, ზროხაჲ წუელამს.

აწმყოს ხოლმეობითი: ვ-წუელ-ო

– საღამოობით რას საქმიანობთ?

– ჯერ უნა ვჰამო, რო წამალი დავლიო, მემრე ზროხაჲ ვწუელი, მემრე კიდენა ტელევიზორ ჩავდთამ, თუ ძალან თუ არ დავიღლები.

ბ) ვ-წურ=ამ ~ დ-წურ-ო:

აწმყო: ვ-წურ-ამ

– წრელუ ყურძენ აბარებ?

– არა, ო, ვწურამ. არკი მოიდა იგრე იმდენი, რო ჩაბარებად ღირდემ.

აწმყოს ხოლმეობითი: დ-წურ-ო:

– ვლავ, მაძტა ბოცა მამე, მინამ რთველი დაწყებლია.

– რასამჯო, რაც შენ ყურძენ დწური, მა ბოცები ვერ გიყიდნია?

აწმყოს ხოლმეობითის ფორმები ზოგჯერ მიილტვიან ერთი ფონეტიკური ტენდენციისაკენ: ორ- და მეტმარცვლიანი სიტყვის შემთხვევაში რედუცირდება აუსლაუტის პოზიციაში მდგომი ი ხმოვანი: მახვილის პოზიცია სიტყვის (ზმნის) პირველ მარცვალს აძლიერებს და ბოლოკიდური ხმოვნის არტიკულაცია ვიწროვდება: **ო>მ**, რაც წინამორბედ თანხმოვანს პალატალობის ელფერს სძენს:

ვწერი > ვწერმ

მკეცი > მკეცმ

ხტეტი > ხტეტმ

გაამტრენი>გაამტრენმ

ურბენი > ურბენმ

მაძხარში > მაძხარშმ

ბოლოკიდური **ო-ს** რედუქციის პროცესი ზოგჯერ სრულად ხორციელდება (**ო>მ>Ø**) და ამ შემთხვევაში ქიზიყურის აწმყოს ხოლმეობითი ფორმით სამწერლობო ქართულის აწმყოს დაემთხვევა:

¹ შესაძლოა, ზოგიერთ თქმა-ქცევაში -ავ>-ამ გარდაქმნამაც იჩინოს თავი. ვარიირება ჯერჯერობით იმდენად ხშირია, რომ ერთი მთქმელის ფარგლებშიც შეიძლება გამომჟღავნდეს ვ/მ მონაცვლეობა.

შდრ.

ქიზიყური	სამწერლობო ქართული
<i>აწმყოს ხოლმეობითი</i>	<i>აწმყო</i>
ვ-წერ-ი > ვ-წერ-Ø <i>ვწერი > ვწერდ > ვ-წერ-Ø</i>	ვ-წერ
ვ-ფენ-ი > ვ-ფენ-Ø <i>ვფენი > ვფენდ > ვ-ფენ-Ø</i>	ვ-ფენ

მრავალგზისობის ორგანული წარმოების აღწერითი კონსტრუქციით ჩანაცვლება, რასაც მკვლევრები აღნიშნავენ, სავარაუდოდ, მახვილს უნდა გამოეწვია, როგორც ეს ქიზიყურში მოხდა: ვინაიდან რედუცირდა კატეგორიის გამომხატველი -**ი** სართი, უნიშნობის კომპენსირების ხერხი მეშველ სიტყვათა (-ყე/-კე და ხოლმე ნაწილაკები) დართვა უნდა გამხდარიყო, როგორც აფიქსის მაგივრობის გამწევი საშუალება, რათა დამლეულიყო მორფოლოგიური ჰომონიმია – ხოლმეობითისა და აწმყო-წყვეტილის მწკრივთა ფორმოზივი დამთხვევა.

გამოყენებული ლიტერატურა

გოგოლაშვილი და სხვ. 2016 – გ. გოგოლაშვილი, ნ. შარაშენიძე, გ. ცოცანიძე, ნ. ჭუმბურიძე, თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, II, დიალექტები, თბილისი.

გოჩიტაშვილი 2002 – ქ. გოჩიტაშვილი, ხოლმეობითის მწკრივთა სემანტიკური მახასიათებლები მთიულურ და ქიზიყურ დიალექტებში, XXII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, თბილისი, გვ. 37-38

იმნაიშვილი, იმნაიშვილი 1996 – ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, ზმნა ძველ ქართულში, I, მაინისფრანგურტი.

მარტიროსოვი, იმნაიშვილი 1956 – ა. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბილისი.

შანიძე 1980 – ა. შანიძე, თხზულებანი, III, თბილისი.

ყანდაშვილი 2024 – ხ. ყანდაშვილი, მრავალგზისობის გამოხატვა ქართულში, თბილისი.

მ ა კ ა ლ ა ბ ა რ ტ ყ ა ვ ა

ერთი სახის მიკროტოპონიმებისათვის

(აბაშის რაიონი)

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ტოპონიმებში ყოველგვარი წარმოების საზოგადო სახელი შეიძლება იქნეს გამოყენებული. აკ. შანიძე შენიშნავს: „ზედმიწევნულობა რომ დავიცვათ, უნდა ვთქვათ: ყოველგვარი წარმოების საზოგადო სახელი შეიძლება მიეკუთვნოს რომელსამე დასახლებულ პუნქტს ან ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ობიექტს და იქცეს საკუთრებად“ (შანიძე 1953: 139).

ჩვენი კვლევის მიზანია, გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელების – **ყანა**, **ტყე**, **ველი**, **ჭალა** – დაჯგუფება-ანალიზი აბაშის რაიონის¹ მიკროტოპონიმებში.

ლექსიკური ერთეული **ყანა** ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში წარმოდგენილია შემდეგი მნიშვნელობებით: „1. თავთავიანი კულტურის (ხორბლის, ქერის და მისთ.) ნათესი; 2. კუთხ. (იმერ. გურ.) სიმინდის ნათესი; 3. კუთხ. (იმერ. გურ.) სახნავ – სათესი მიწა; 4. ძვ. მიწა, დედამიწა, ქვეყანა...“ (ქეგლი VII 1962: 505). ილია აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ „ყანა ველია“ (აბულაძე 1973: 324); სულხან-საბასთან კი ვკითხულობთ: „**ყანა** – „ველი“ , „აგარაკი“: ესე არს ადგილი საყანური, გინა სავენაჲე, გინა დაბა“ (საბა 1991: 38). როგორ არის წარმოდგენილი ეს ლექსიკური ერთეული მერგულსა და ლაზურში: „ჭან. **ყონ-ა// ცონ-ა// იონ-ა** – **ყანა** **паша**; მერგულში **ყვან-ა**. ყონაში იგზალუ, ყონა კაი ტუ „ყანაში წავიდა“ ყანა (ე.ი. ნათესი) კარგი იყო... ლაზური: **ყონას** პწალდუფთ „ყანას ვწალავ“; სორტი? **ყონაში** ბორტი... „სად იყავი? **ყანაში** ვიყავი“; **ყონა** დოხაჩქუ „**ყანა** დაამუშავა“...გოილუ ხოლო **ყონა** „დაიარა კიდეც **ყანა**“; **ყონათი** ბიტურთ, ლივარდითი ბიტურთ „**ყანასაც** ვიტყვით, ლივარდისაც ვიტყვით; არ **იონ-ა** ქებუჯოფი სალიხას „ერთი **ყანა** გამოვართვი სალიხას“... **ყან-** ფუძის კანონზომიერი შესატყვისია **ყონ-**. ამ უკანას-

¹ სეფიეთი, ონტოფო, გეზათი, გულუხეთი, სამიქაო, მაიდანო, ქალაქი აბაშა და მისი მიდამოები, ძველი აბაშა, წყემი, ნორიო, მარანი, ქოლობანი, პირველი მაისი, ნაესაკაო, სუჯუნა, ზანათი, კეთილარი.

კნელის ვარიანტია **ცონ-// იონ- ცონ-**ისაგან მიღებული მეგრული **ცვანო** ვა-დ დაშლით. **-ა** დეტერმინანტი სუფიქსის გამარტივებული სახე უნდა იყოს. ჭანურში ეს სიტყვა ნათესსაც აღნიშნავს და ადგილსაც, სადაც ეს ნათესი მოიპოვება. ძვ. ქართულში **ყანა** „მიწას“ ნიშნავდა („ქუეყანა – ზეცა“). ახალ ქართულში ის პურეულის ნათესს აღნიშნავს – მართოდენ პურის ნათესს აღმოსავლეთ საქართველოში“ (ჩიქობავა 1938: 139).

ზ. სარჯველაძე და ჰ. ფენრიხიც აღნიშნავენ, რომ **ყან-ა** ფუძეს კანონზომიერად შესატყვისება მეგრული **ცონ-ა** (<***ყონ- ა**; **ცვან-ა/ცუნ-ა** <**ცონ-ა**) და ლაზური **ყონ-ა** (**ცონ-ა / იონ-ა** < **ყონ- ა**). შესატყვისობა ქართ. ა: მეგრ. ა: ლაზ. ა აუსლაუტში კანონზომიერია (სარჯველაძე, ფენრიხი 2000: 530).

მიკროტოპონიმთა ერთი ნაწილი, რომლის მნიშვნელობაც „ყანა“, შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ნაირგვარი ლექსიკით: **დოზერა** – „მაღალზე მიშვებული ვაზის ნათელტყიანი, დღეს საყანე“ (ელიავა 1977: 20); **სუნეჯი** – „სელის სათესი ადგილი“ (ელიავა 1977: 28); **როგონე**¹ – „საყანე ადგილი“ (ელიავა 1977: 56); **ქუალონი** (ქვიანი) – „გაშლილი ველია, სამოვარი და საყანე ადგილია“ (ელიავა 1977: 64); **ხარდანო**² – „ხარდანზე მიშვებული ვენახი, დღეს საყანე“ (ელიავა 1977: 36)... დასტურდება კომპოზიტური ფორმა **ტურაკელი**³ – „საყანე მასივი“ (ელიავა 1977: 57).

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, მიკროტოპონიმთა ძირითადი ფონდი მართულმსაზღვრელიანია და ეს მთელი საქართველოს მიკროტოპონიმიკურ მასალას ეხება (ცხადაია 1985: 123). ამ მხრივ გამოწაკლის არ წარმოადგენს დასახელებული რაიონის მიკროტოპონიმებიც. მსაზღვრელად, ერთი მხრივ, დასტურდება გვარი, მეორე მხრივ – პირთა სახელი. მსაზღვრელად წარმოდგენილი გვარები შეიძლება შეგვხვდეს როგორც მრავლობით, ისე მხოლოდით რიცხვში, იშვიათად კუთვნილების **-ეულ** მაწარმოებლით, მაგ.: **ნოდიეფიში დიხა** – „ნოდიების საყანე მასივი“

¹ **როგონა** – ბუნებრივი სკების ადგილი ტყეში, ზუკნარი (აღიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

² **ხარდანო** – ჭიგო, ვაზის ჯიში; ბაღდახინი (აღიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

³ **კელი** – კვერი, კალო (აღიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

(ელიავა 1977: 29); **დადიაში ნოხორი** – „დადიანის ნასახლარი, საყანე“ (ელიავა 1977: 32); **მიქელამესეული** „მიქელამისეული მიწებია, საყანეები“ (ელიავა 1977: 44). დასტურდება კომპოზიტური ფორმაც (რომლის პირველი კომპონენტი გვარია), **კირცხანოტები** – „საყანე, კირცხაიას მიერ აღებული ყამირი“ (ელიავა 1977: 64)...

საკუთარი სახელების შემცველი მიკროტოპონიმებია: **ოტიეში ნოდვეი** – „ოტიას ნაყანევი“ (ელიავა 1977: 10); **იოსკას ნოცონი** – „იოსკა მიქაიას ნაყანევი“ (ელიავა 1977: 24); **ფარნას მიწა** – „ფარნა კაჭარავას მიწა, საყანე“ (ელიავა 1977: 39)... გვხვდება კომპოზიტური ფორმა (რომლის პირველი კომპონენტი საკუთარი სახელია), მაგ., **ხუტნატები** – „საყანე, ხუტუნია მიქელამეს ტყე გაუტეხია და ადგილი აუთვისებია, ამიტომ ამ ადგილს მისი სახელი შერქმევია“ (ელიავა 1977: 41)... ზემოთ წარმოდგენილ ფორმებში საზღვრულები (ძირითადად) წინავითარების სახელებია.

მიკროტოპონიმთა წყვილებში წარმოდგენილი ზედსართავები შეიძლება სიდიდე-ზომასა თუ ფერს აღნიშნავდეს, ან სიძველეზე მიუთითებდეს, მაგ.: **გირბე ყვანა** – „გრბელი ყანა“ დღეს საყანე ადგილია“ (ელიავა 1977: 16); **კუტა ენწერი** – „საყანე“ (ელიავა 1977: 47); **დაბალი ყვანა** – „საყანე“ (ელიავა 1977: 44); **უჩა დიხა** – „საყანე მასივი“ (ელიავა 1977: 29); **ჯვეი ნოდვეი** – „ძველი ნაყანევი, საყანე“ (ელიავა 1977: 65).

დასახელებულ რაიონში მრავლადაა აფიქსური წარმოების, წინავითარებისა და დანიშნულების გამომხატველი მიკროტოპონიმები.

ნო- / ნა- პრეფიქსებით ნაწარმოები წინავითარების სახელებია: **ნოცონი** – „ნაყანევი“ (ელიავა 1977: 62), **ნაქობაი** – (ნახორბლალი) „ხორბლის სათესი ადგილი“ (ელიავა 1977: 57), **ნახაჯუ** – „ცერცვის სათესი ადგილი“ (ელიავა 1977: 64), **ნარამუ** – (ნარამალი) „საყანე, წინათ რამის პლანტაცია ყოფილა“ (ელიავა 1977: 40), **ნაპატუ** – (საყანე) „სასუქით, ნაკელით განოყიერებული ნიადაგი. აქ სულ საქონლის ქართვეი ყოფილა და მით გაპატივებულა“ (ელიავა 1977: 35); **ნაეკლესუ** „საყანე მიწა, წინათ ეკლესიის მამული“ (ელიავა 1977: 44); დასტურდება **ნა-/-არ** პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები ფორმაც: **ნა-ლომარი** – „საყანე“ (ელიავა 1977: 45)...

„საყანე ადგილის“ აღსანიშნავად აგრეთვე გვხვდება **ო – ე**

(ქართ.: **სა - ე**) პრეფიქს-სუფიქსით გაფორმებული დანიშნულების სახელი, მაგ.: **ოგონე** – „საყანე ადგილი“ (ელიავა 1977: 54). ზოგ შემთხვევაში მეგრული სიტყვა **ყვანა** (ყანა) გაფორმებულია ქართული **სა - ე** აფიქსითაც: **საყვანე** – „საყანე მასივი“ (ელიავა 1977: 38).

გვხვდება მარტივი, მრავლობითი რიცხვის **-ებ** სუფიქსით გაფორმებული მიკროტოპონიმიც, მაგ.: **ვაშლები** – „ადრე აქ ვაშლის ტყე ყოფილა, ახლა საყანეა“ (ელიავა 1977: 42);

ასევე დასტურდება **-ა** ფორმანტიანი ლექსიკური ერთეული **წვინარა**¹ – „საყანე ადგილი“ (ელიავა 1977: 51). როგორც ცნობილია, აკ. შანიძე **„ა“-ს** კნინობითის სუფიქსს უწოდებს და **-აკ** ბოლოსართის ნაშთად მიიჩნევს. გარკვეული ტიპის სახელებში კი **ა-** სუფიქსი ქონებისა და მსგავსების წარმოდგენას იძლევა“ (შანიძე 1930: 120-126).

გვხვდება აგრეთვე **ტყე ეწერი** „საყანე მასივი“ (ელიავა 1977: 32) ტიპის მიკროტოპონიმიც.

საკვლევ მასალაში ყურადღებას იქცევს ლექსიკური ერთეული **ტყე**.

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში სიტყვა **ტყე** გვხვდება შემდეგი მნიშვნელობებით: „მეტ-ნაკლებად ვრცელი ფართობი ხეებით დაფარული; მცენარეული საფარის ერთ-ერთი ძირითადი ტიპი“ (ქეგელი VI 1960: 1366); ტყე დასტურდება ძველ ქართულშიც: „შეშჳამდეს ვითარეცა თივასა, ტყესა“ (აბულაძე 1973: 414). **ტყე** არის გეოგრაფიული ლანდშაფტის შემადგენელი ნაწილი. იმ ხეების, ბუჩქებისა და ბალახების, აგრეთვე ცხოველებისა და მიკროორგანიზმების ერთობლიობა, რომლებიც თავიანთი განვითარების პროცესში ურთიერთდაკავშირებულნი არიან ბიოლოგიურად და ახდენენ ზეგავლენას როგორც ერთმანეთზე, ისე გარემოზე“ (ქსე 1986: 84-85).

გ. კლიმოვი ამ ლექსიკური ერთეულის შესახებ აღნიშნავს, რომ გრუზ. **tge** "лес", მეგრ. **tga** "трава", "лес"; ჩან. **tka** "трава", "шиповник"; სვან. **tgen** "деревяшка", "палка" идет, по видимому, из обшекартвельской эпохи (Климов 1964: 185).

¹ **წვინარი** – წავი, თრია (მისი ბეწვი გაჰქონდათ ძვ. სამეგრელოდან); წყლის ბინადარი (საზ.) (აღიო ქობალაია „მეგრული ლექსიკონი“).

არნ. ჩიქობავა წერს: „ჭან. **ტკ-ობ** – დამალვა, მიპარება; მეგრ. **ტყ-ობ** – скрываться, подкрадываться; ქართ. **ტყ-ე**: მა სქანი არაბაში თუდო **დოტკობუ**! „მე შენი ურმის ქვეშ **დავიმალე**“; მთუთი არაბაში თუდო **დოტკობუ** „დათვი ურმის ქვეშ **დაიმალა**...“ (ჩიქობავა 1938: 323). ავტორის აზრით, ჭანურიცა და მეგრულიც ერთმანეთს მიჰყვება: ფუძის აგებულებაცა და მნიშვნელობაც ერთნაირია. ქართულში შესაბამისი ძირის მქონე ზმნა არა გვაქვს, მაგრამ შეიძლება მივუთითოთ იმ სახელზე, რომელიც ჭანურსა და მეგრულში ზემოხსენებული ზმნის ძირს წარმოადგენს, ესაა **ტყ-ე**. „**ტყობუნ//ტკობუნ** ნიშნავს „ტყეშია“. აქედან იმალება... (მერე ეპარება)“ (ჩიქობავა 1938: 323).

ზ. სარჯველაძე და ჰ. ფენრიხი აღნიშნავენ, რომ ქართ. **ტყე**-ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული – **ტყა**-, ლაზური – **ტკჰ**- (სარჯველაძე, ფენრიხი 2000: 445).

„ჭანურში **მ-ტკ-ურ-ი** // **მ-ტკ-უ-ი** // **მ-ტკ-ორ-ი** ნიშნავს „ტყიურს“, „ველურს“. **მ-ტკ-ურ-ი** და **მ-ტკ-ორ-ი** ხმოვნებს შორის **რ**-ს დაკარგვით ვიღებთ **მ-ტკ-უ-ი** და **მ-ტკ-ო-ი-ს**... ძირეულია **ტკ** ← **ტყ**, რაც ქართულში მოგვეპოვება. მეგრულში **-არ** სუფიქსი გვაქვს საატრიბუტივო, ჭანურში **-ურ** და **-ორ** (**-ურ** ← **-ორ**). თავკიდური **მ**- ფონეტიკური დანართია. ქართულში **ტყე** ფუძისგან ატრიბუტივი არ იწარმოება. **მტკურ-ი** // **მტკორ-ი** ატრიბუტივმა შეგვინახა **ტყ-ე** ფუძე ჭანურში; თვით სუბსტანტივი (**მ-ტკ-ა**) უკვე აღარ ჩანს“ (ჩიქობავა 1938: 248). მეგრულში გვაქვს შემდეგი ფორმებიც: „**ტყაჩუ** „ტყის მცველი“; **ტყაჩუ** ← **ტყაში** ჩუალა. მუაჩქიმს **ტყაჩუფი** მეურდუ **ტყა-შა** „მამაჩემს ტყის მცველები ჰყავდა (უდგა) ტყეში“ (ქაჯაია III: 44); **ტყალამი** „**ტყიანი**“: ვართ მენწყერი იყუაფუ **ტყალამ** არდგილც „არც მენწყერი იქნება ტყიან ადგილას“ (იქვე: 42); **ტყა-ლონ-ი** „ტყიანი ადგილი, ბუჩქნარი“: „მუკე-მუკე გვალეფი რე, **ტყალონი**“ გარშემო მთებია ტყიანი“ (იქვე: 44)...

ტყა (ტყე) დასახელებული რაიონის მიკროტოპონიმებში (ისევე როგორც **ყანა**) ნაირგვარად დასტურდება:

ურეკი¹ – „წინათ გაუვალი ტყე და და ძლიერ კარგი სანადირო ადგილი“ (ელიავა 1977: 42); **წყემი**¹ – ოდესღაც გაუვალი ტყე ყოფი-

¹ **ურეკი** – დაბა და საზღვაო კურორტი საქართველოში, გურიის მხარის ოზურგეთის მუნიციპალიტეტში (ვიკიპედია).

ლა, იგი გაუჩეხიათ მდინარის პირამდე, ამიტომ მას წყეში დაერქვა“ (ელიავა 1977: 33); **ცხირი**² – „ოდესღაც ნათელი ტყე“ (ელიავა 1977: 49); **ხარდანი** – „ხარდანზე მიშვებული ვაზის ტყე“ (ელიავა 1977: 52); **მიგური**³ – (ეკალი) „გაუვალი ტყე“ (ელიავა 1977: 56); **მამული** – „ვაზის და ხეხილის მამული, დღეს ტყე და სამოვარია“ (ელიავა 1977: 43). დასტურდება კომპოზიტური ფორმა, რომლის პირველი კომპონენტი საკუთარი სახელია, ხოლო მეორე ადგილს, ტერიტორიას აღნიშნავს, მაგ.: **სირიაჩქონი** – „სირიას ჩქონი, ჩქონი წყლის მიერ მიტოვებული ადგილია, რომელსაც ირგვლივ წყალი უვლის. აქ იოსელიანები სახლობდნენ. ახლა ტყიანი, სანადირო და სამოვარი ადგილია“ (ელიავა 1977: 61).

გარკვეულ შემთხვევებში გვხვდება ძირეული, სრულიად გაუფორმებელი მიკროტოპონიმი **ტები** – (ტყე), ადგილი, სადაც დღეს ყანა და ჩაის პლანტაციაა, წინათ ხშირი და გაუვალი ტყე ყოფილა; „დიდი დაბურული ტყიანი ადგილი“ (ელიავა 1977: 12, 19).

არცთუ იშვიათად მიკროტოპონიმები მსაზღვრელ-საზღვრულის სახითაა წარმოდგენილი. მსაზღვრელი ზედსართავი ან საკუთარი სახელია (სახელი ან გვარი – მრ.რიცხვში): **დაბაი ტები** – (დაბალი ტყე), ჭალაა „დიდი ტყე ყოფილა“, დღეს ჩაის პლანტაცია და საყანე მასივია (ელიავა 1977: 13); **დაბაი ტყა** – (დაბალი ტყე) ჩირგვნარი“ (ელიავა 1977: 33); **ელიაში ტყა** – (ელიას ტყე) „ელია წმინდას სალოცავი“ (ელიავა 1977: 21); **კვერკვეციების ტყე** – ტყიანი ადგილი (ელიავა 1977: 23).

ტყის ნაწილზე მიუთითებს **კიდე** (მეგრ.ძგა) და **ყანა** (მეგრ. ყვანა), რომელიც „ტები“ და „ტყა“ ლექსიკურ ერთეულებთან ერთად ქმნის წყვილს, მაგ.: **ტები ძა** – „ტყის კიდე, ტყის ნაპირი“ (ელიავა 1977: 58); **ტყაში ყვანა** – „ტყის ყანა“ (ელიავა 1977: 58).

დასტურდება მიკროტოპონიმი **ტყემლარი** – „ტყემლის ტყე“ (ელიავა 1977: 43). სავარაუდოდ ეს ლექსიკური ერთეული –**ნარ** სუფიქსიანია. როგორც ვიცით, ის აწარმოებს ხეთა კრებულის აღმნიშ-

¹ **წყეში** – (ტოპონიმი) სოფლის სახელწოდება აბაშაში.

² **ცხირი** – ცხრილი, ცხაური, ბადე, მახე, ხევი; ხევებით დასერილი ადგილი (ალიო ქობალაია „მეგრული ლექსიკონი“).

³ **მიგური** – ჩირგვიანი (ალიო ქობალაია „მეგრული ლექსიკონი“).

ვნელ სახელებს. „**არ //-ალ** ფორმანტები კი არ ენაცვლება **-ნარ** სუფიქსს, არამედ ისინი ამ უკანასკნელის გაცვეთის შედეგადაა მიღებული... ნუნისმიერი **ლ**-ს მეზობლობაში სონორი **ნ** დაიკარგა“ (მალრაძე 2021:109).

გვხვდება დანიშნულების **ო – ე** პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები ლექსიკური ერთეული **ონგერე**¹ – „ტყიანი და ძლიერ საშიში ადგილი“ (ელიავა 1977: 61);

დადასტურდა წინავითარების **ნა**-პრეფიქსით ნაწარმოები სახელიც, მაგ.: **ნატყეუ** – „ადრე ტყიანი ადგილი“ (ელიავა 1977: 49)...

დასახელებული რაიონის მიკროტოპონიმეში საყურადღებოა აგრეთვე ლექსიკური ერთეული **ველი**. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ვკითხულობთ: „დიდ ფართობზე გადაშლილი უტყეო ვაკე, ჩვეულებრივ, ბალახიანი – „დიდი მინდორი“ (ქეგლი IV 1955: 43). ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში **ველი** ასეა განმარტებული: „ტრამალი, მცენარეულობის ტიპი, რომელიც შედგება მრავალი ყინვაგამძლე მრავალწლოვანი ბალახოვანი ფიტოცენოზებისაგან. ფართოდ არის გავრცელებული ზომიერად მშრალი ჰავის პირობებში შავმიწა და წაბლა ნიადაგებზე. მცენარეულ საფარში ჭარბობს მკვრივკორდოვანი მარცვლოვანი მცენარეები, ხანმოკლე განვითარების ერთწლოვანები (ეფემერები) და ბოლქვიანი თუ ფესურიანი მრავალწლოვანი (ეფემეროიდები), რომელთაც ვეგეტაცია ადრე გაზაფხულზე ან შემოდგომაზე ეწყებათ. აქა-იქ გვხვდება ბუჩქები, ხავსები, მღიერები, ხმელეთის წყალმცენარეები, სოკოები... ამჟამად მთისა და ბარის ველების დიდ ნაწილს ამუშავებენ სასოფლო-სამეურნეო კულტურებისათვის, იყენებენ სამოვრად და სათიბრად“ (ქსე 1979: 348).

ძვ. ქართულში **ველი** განიმარტება, როგორც – „მინდორი“, „ჭალა“: მოისრა ველობი; მოისრა ნაგები ველი (აბულაძე 1973:156). გვაქვს „ველიანი“ ფორმაც, რომელიც აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც ველია; ველებიანი, ველიანი (ქეგლი IV 1955:431); მეგრულში გვაქვს **ვეი** – „ველი, მინდორი“ (ჭარაია 1997: 66).

¹ **ონგერე** – „სამგლე, მგლების საბინადრო“ (ალიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

გ. კლიმოვის აზრით: wel – "поле": груз. wel – "поле", мерг. we(l) – может восходить к периоду грузинского языкового единства. Основа часто встречается в наиболее древних памятниках грузинского языка (განვედ წელად, выйди в поле). Одна из характерных грузинско-занского изоглосы терминологии земледелия (Климов 1964: 83);

რაც შეეხება **მინდორს**, მისი მნიშვნელობაა „სწორი და ბალახიანი ადგილი“ (ქეგლი V 1958: 414); სულხან-საბას „მინდორი“ ასე აქვს განმარტებული: ასპარეზი, სომხურად სტადიონს ჰქვია, ხოლო ქართულად მინდორსა, რომელ არს მეიდანის (საბა 1991:70). „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ **მინდორი** იგივე **ველია**: ივლტოდა იგი მინდორსა მას შამბოანსა (აბულაძე 1973: 248).

მეგრულშიც დასტურდება ლექსიკური ერთეული **მინდორი**: მეურცენი, ქიმერთე დიდ **მინდორიშა** „მიდის, მივიდა დიდ მინდორზე“ (ხუბუა 1937: 286); ბოლოს გიშელე ართი დიდი **მინდორიშა** „ბოლოს გავიდა ერთ დიდ მინდორზე“ (იქვე:148); ჟირ ჩიჩიქ გეგუთიმ (ბანძამ) **მინდორც** ვეგინტირუა „ორი გლახაკი გეგუთის (ბანძის) მინდორზე ვერ დაეტიაო (ხალხ.სიბრძნე 1994: 117); შარას ქიშეხვადეს ხოლო ართ კოჩქ – ქიგერე **მინდორს** დო ქუჯინე ირიათო ჰაერს „გზაზე შეხვდათ ერთი კაცი – დგას მინდორში და იყურება ჰაერში“ (ხუბუა 1937 : 567). დასახელებული ლექსიკური ერთეული (მინდორი) ლაზურშიც გვაქვს: ედო **მინდორის** იმგარტენ „ჰოდა მინდორში ტიროდა თურმე“ (ასათიანი 1974: 150-152).

ველისა თუ **მინდვრის** აღმნიშვნელი მიკროტოპონიმებია: **მაი-დანია**, **მეიდანია** (მოედანი) – ტრიალი ველი, აქ ბურთაობა და თავშეყრა სცოდნიათ. სოფლის გულიაო იტყოდნენ მოხუცები. ლელობურთის კარგი მოთამაშეები ჯანგველამეები ყოფილან. მათ ჯარგვალი სახლები დაუდგამთ და ამიტომ ჯანგველამეები შერქმევიათ. წინათ მათი გვარი კიკნაველიძე ყოფილა (ივანე დოხნაძის თქმით) (ელიავა 1977: 23); **ენწერი** – „გაშლილი ველია, რომელზედაც დღეს ჩაის პლანტაციაა გაშენებული“ (ელიავა 1977: 12); **ცვარუმი**¹¹ „დღეს გაშლილი მდელოა“ (ელიავა 1977: 14); **ანჯერი** – „სამოვარი მასივი, გაშლილი ველიანი ბოგვერას მაღალი ბალახით“ (ელიავა 1977: 53)...

¹¹ **ცვარუა** – ცვარვა, მცვრევა (ქიგეუცვარუ, მოუმცვრია) (აღიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

მიკროტოპონიმთა არცთუ ისე მცირე ნაწილი **-იან, -ონ, -ობ** მაწარმოებლებითაა წარმოდგენილი. „**-იან** ყოლა-ქონების მორფემა, ტოპონიმებში ამა თუ იმ საგნის, ნივთის, ადგილის, მცენარის, ცხოველის ყოლა-ქონებას გვიჩვენებს“ (შანიძე 1978: 122-123), მაგ., **წვიწვიანი** – „სულ წიწვიანი ტყე ყოფილა, დღეს ველია“ (ელიავა 1977: 64). არნ. ჩიქობავა წერს, რომ: „**-ონ** (**-ონ-ა**) სუფიქსი აღნიშნავს ადგილს, სადაც რაიმე მცენარე ხარობს. მეგრულში ამ **-ონ** სუფიქსს ფართო გავრცელება უნდა ჰქონოდა. საკუთარ სახელებში მისი ხმარება ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს“ (ჩიქობავა 1926, 306-309), მაგ., **ბოგვერონი**¹ – „გაშლილი იალღია, სამოვარი, სადაც ბოგვერას მდელოა“ (ელიავა 1977: 62). გვხვდება **-ობ-ა** მაწარმოებლიანი მიკროტოპონიმებიც. თ.ზურაბიშვილი აღნიშნავს, რომ „გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად გამოყენებულ **-ობ** // **-ობ-ა** ბოლოსართს, რომელიც საერთოდ აბსტრაქტულ სახელებს აწარმოებს, ტოპონიმებში კრებითი, ქონების მნიშვნელობა აქვს (ზურაბიშვილი 1961:151), მაგ., **მინდორობა** – „ველობი“ (ელიავა 1977: 12).

გვხვდება მსაზღვრელ-საზღვრულიანი მიკროტოპონიმი **ეკლესიის მინდორი** – „ეკლესიის წინ გაშლილი ველი, თავშეყრის ადგილი“ (ელიავა 1977: 22). დასტურდება **ნა-** მაწარმოებლიანი წინავითარების სახელიც: **ნაკოინდრუ** „კოინდარიანი ველი“ (ელიავა 1977: 49).

საანალიზო მასალაში ასევე ყურადღებას იქცევს **მიწის** შემცველი მიკროტოპონიმები. **მიწა** განიმარტება შემდეგნაირად: „დედამიწის მყარი ზედაპირი...“ (ქეგლი V 1958: 503); სულხან საბასთან **მიწა** არის „დედამიწის მყარი ზედაპირი, მიწის – ქვეყნის ნაწილი“ (საბა 1991:487). „ძველი ქართული ენის ლექსიკონის“ მიხედვით **მიწის** მნიშვნელობაა: „ნიადაგი, მტვერი: და არა იყო მიწად ფრად“ (აბულაძე 1973: 253). ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ვკითხულობთ: „**მიწა**, როგორც წარმოების საშუალება, შრომის პროცესის აუცილებელი მატერიალური წინამდგარი, მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნივთობრივი ფაქტორი. მიწა მთავარი წარმოების საშუალებაა სახალხო მეურნეობის დარგში, უწინარეს ყოვლისა კი სოფლისა და სა-

¹ **ბოგვერი** – კორდი; გაკორდებული ადგილი; მცენარეცაა ერთგვარი, სხვაგვარად უროს ეძახიან (აღიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

მეურნეო დარგში. მიწის, როგორც წარმოების საშუალების, ძირითადი თვისებაა მისი ნაყოფიერება, რომელიც ეკონომიური თვალსაზრისით ნიშნავს ადამიანისათვის აუცილებელი მცენარეული პროდუქტების კვლავწარმოების უნარისა და მეცხოველეობის განვითარებისათვის საჭირო პირობების შექმნას. მიწის ნაყოფიერება დამოკიდებულია მასში არსებულ საკვებ ნივთიერებათა რაოდენობაზე, ნიადაგის სტრუქტურასა და სხვა ბიოლოგიურ და კლიმატურ ფაქტორებზე. მიწის სფეციფიკა ის არის, რომ იგი ერთდროულად შრომის საგანიცაა და შრომის საშუალებაც. როცა წარმოების პროცესი მიმართულია ნიადაგის დამუშავებისაკენ ან გადიდებას გულისხმობს, მაშინ მიწა შრომის საგანია. მეორე მხრივ, მიწა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ტექნოლოგიური საფუძველი და პირობაა – ამ შემთხვევაში იგი შრომის საშუალებაა“ (ქსე 1958:34).

მეგრულში მიწის აღსანიშნავად გვაქვს **დიხა//დეხა** ვარიანტები (ქაჯაია I: 477); ი. ყიფშიძე **მიწას** ასე განმარტავს: „**დიხა//დეხა** **земля, место. დიხაშ-ხო** – სოფელი ქუთაისში (ყიფშიძე 1994: 227).
პ. ჭარაიასთან **მიწა** – „დიხა-მიწა“, თიხა ადგილი“ (ჭარაია 1994: 59)...

მაგალითები მეგრულში: ბერგი **დიხას** ვადიჩირთ¹ნია (ვეფო-დიჩირთუნია): „თოხი მიწას არ დასცილდებაო“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 19); ნთხორალ **დიხას** ქინახუნეს: „გათხრილ მიწაში კი ჩააჯინეს“ (ქაჯაია I: 477); **დიხას** ენარჩქინა ვორეთ, **დიხათ** ბარსებენსთ: „მიწის გაჩენილები ვართ, მიწით ვარსებობთ“ (იქვე: 477); ვარა **დიხას** დითხორით დო ვარა ამსერი თაქ გორჩქინდით: „ან მიწაში დაიმარხეთ, ანდა ამ საღამოს აქ გაჩნდით“ (ხუბუა 1937: 239); ეშელჟ ართ ენწერ **დიხაშა**: „ავიდა ერთ ეწერ მიწაზე“ (იქვე: 109)...

მეგრულში **დიხა** „ადგილის“ მნიშვნელობითაც დასტურდება: თექი ქამხვადუა ართ **დიხასია**: „ეს შემომხვდა ერთ **ადგილასო**“ (ქაჯაია II: 477)...

უხვმოსავლიანი **მიწის** აღმნიშვნელი მიკროტოპონიმებია: **გობხორგიი¹** – „ნოდელას მიღმა, ნოყიერი ადგილი“ (ელიავა 1977: 17);

¹ **გობხორგი, გობხორგილი** – შემოხორგილი (აღიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

ლესური¹ – „კარგი მიწა, უხვი მიწა“ (ელიავა 1977: 18); **ოჩე** – „უხვმოსავლიანი ადგილი“ (ელიავა 1977: 27)...

ამავე მნიშვნელობისაა **ნა-** პრეფიქსით წარმოდგენილი წინავითარების სახელი **ნახერტე** – „ახალ ხნულზე მსხვილი ბელტები ცვივა, იაგოზი, მაგარი მიწაა, მაგრამ უხვმოსავლიანი“ (ელიავა 1977: 23).

მცირემოსავლიანი **მიწის** აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულებია:

კოდორე² – „ტყიანი, მაგარი მიწა, უნაყოფო“ (ელიავა 1977: 19); **კაბეტი**³ – „ყამირი ყოფილა წინათ, გაუტეხიათ, მაგრამ ადგილს სახელი მაინც შემორჩენია“ (ელიავა 1977: 21).

დასტურდება ამავე მნიშვნელობის წინავითარების **ნო-** პრეფიქსიანი ლექსიკური ერთეულიც, მაგ., **ნოტეხი** – „გატეხილი ყამირი“ (ელიავა 1977: 63).

ზოგჯერ **მიწის** შემცველ მიკროტოპონიმებში მსაზღვრელებად გამოყენებულია ზომისა თუ ფერის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები: „**გირძე**“, „**ჩე**“, „**უჩა**“: **გირძე დიხა** – „გრძელი მიწა“ (ელიავა 1977: 59); **ჩე დიხა** – „თეთრი მიწა“ (ელიავა 1977: 59); **უჩა დიხა** – „შავი მიწა“ (ელიავა 1977: 35). გვხვდება კომპოზიტური ფორმა – **დიხა-ჭითე (ჭითა დიხა → დიხაჭითე)** – „წითელი მიწა“ (ელიავა 1977: 37).

საკვლევ მასალაში აგრეთვე ყურადღებას იქცევს **ჭალის** აღმნიშვნელი მიკროტოპონიმები. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში გვითხულობთ: **ჭალა** – „წყლის პირი, ნაყოფიერი, ვაკე ადგილი (ტყიანი ან უტყეო) მდინარის პირას“ (ქეგლი VIII 1964: 1222). ძველ ქართულში: „**ჭალა** – „ტყე“: სომეხთა მეფე კვრიკე და მმამ მისი სუმბატ შეიპყრეს ქუეშის ჭალას“, ხოლო **ჭალაკი** „კუნძულია: მეფეთა თარშისათა და წალაკთა ძღუენი შეწირონ მისა“ (აბულაძე 1973: 556). ახალ ქართულში **ჭალაკი** იგივეა, რაც „**ჭალა**“: დიდი **ჭალაკი** გაკეთდა ჭანდრის ნადგომზე“ (ქეგლი VIII 1964: 1222).

ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ლექსიკური ერთეული

¹ **ლესური** – „მდინარე, ლესურის ხეობა მდებარეობს მცხეთა-თიანეთისა და შიდა ქართლის მხარეებში“ (ვიკიპედია).

² **კოდორი** – კლდიანი (აღიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

³ **კაბეტი** – დიდი, მოზრდილი; მსუქანი, ნასვენნი, ძნელად დასამუშავებელი მიწა; საწყაო (ლიტრაზე დიდი, ათი გირვანქის ოდენობისა) (აღიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

ჭალა განიმარტება შემდეგნაირად: „წალის ტერასა, ხეობის ძირის ნაწილი, რომელიც წყალდიდობის დროს წყლით იფარება...“ (ქსე 1987:379). საინტერესოა, რომ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, **ჭალანგარა** გურულ დიალექტში „მდინარის მაგარი ქვა“, ხოლო **ჭალანგვრა** არის „ლესვა ჭალანგარზე“. აქვე აღვნიშნავთ, რომ **ჭალაფშატა** არის „ფშატის ჯიშის მცენარე – ეკლიანი ბუჩქი ან ხე, იყენებენ ცოცხალ ღობედ“, ხოლო **ჭალეულა** რაჭულ დიალექტში ნიშნავს „საზაფხულო მსხვილ მსხალს“ (ქეგლი VIII 1964: 1222).

მსაზღვრელ-საზღვრულით წარმოდგენილ მიკროტოპონიმებში (როგორც ზემოთ მოხმობილ სხვა შემთხვევებში), მსაზღვრელი შეიძლება იყოს საკუთარი სახელი (გვარი) – როგორც მხოლოდით, ისე მრავლობით რიცხვში, მაგ.: **დიდიში ჭაე** – „დიდიას ჭალა“ (ელიავა 1977: 58); **ქორქიაში ჭაე** – „ქორქიას ჭალა“ (ელიავა 1977: 58); **ჭატურიეფიში ჭაე** – „ჭანტურიების ჭალა“ (ელიავა 1977: 54)...

არცთუ იშვიათად მსაზღვრელად ტოპონიმი ან ჰიდრონიმი გვხვდება, საზღვრული კი აპელატივია: **კოდორ ჭაე** – „კოდორის ჭალაა, სამოვარი და საყანე“ (ელიავა 1977: 64); **კაპანა ჭაე** – „კაპანას ჭალა“ (ელიავა 1977: 40); **ცხენისწყლის ჭალა** – (ელიავა 1977: 41)...

ანალოგიური მდგომარეობაა კომპოზიტურ ფორმებში (რთული სიტყვის პირველი კომპონენტი ტოპონიმია, მეორე ნაწილი კი აპელატივი): **აბაშაჭაე** – „აბაშის ჭალა“ (ელიავა 1977: 54); **მარანჭალა** – „მარნის ფართო ვაკე“ (ელიავა 1977: 50)...

იშვიათად მსაზღვრელად მიმღეობაც დასტურდება: **ღუმა ჭაე** – „მოხრილი ჭალა“ (ელიავა 1977: 59).

ყურადღებას იქცევს კომპოზიტური წარმოების მიკროტოპონიმი **კოკიჭაე¹**, იგივე „ჭალა“ (ელიავა 1977: 52)...

ამდენად, ჩვენ მიერ გაანალიზებული გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელები (**ყანა, ტყე, ველი, ჭალა**) მიკროტოპონიმებში საინტერესო სურათს იძლევა.

საკვლევ მასალაში¹ მრავლად დაიძებნა აფიქსური წარმოების ლექსიკური ერთეულები. ხშირია წინავითარების **ნო-/ნა-** პრეფიქსე-

¹ **კოკი** – კუნძული, ნახევარკუნძული მდინარეში; ხერთვისი; წყალშუა დელტა; ჭალაკი, პატარა არსება, კიკნა; ნაგლეჯი, კონკი (ალიო ქობალია „მეგრული ლექსიკონი“).

ბით წარმოდგენილი ფორმები (**ნახაჯუ, ნაქობაი, ნოცონი, ნოდვეი...**). ყურადღებას იქცევს მსაზღვრელ-საზღვრულთა წყვილები, რომელთა მსაზღვრელები საკუთარი სახელებია, ან კიდევ – ფერის, ზომასიდიდის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები (**ელიაში ტყა, დიაში ჭაე; ჩე დიხა, დაბალი ყვანა, გირძე ყვანა ...**).

არცთუ იშვიათია პოლისემიური მნიშვნელობის მიკროტოპონიმები (**ანჯერი, ურევი, ენწერი, წყემი, კაბეტი, როგონე** და სხვა). იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ძირეული გეოგრაფიული ობიექტის აღმნიშვნელი საზოგადო სახელი (მაგ., **ტები**).

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე 1973 – ილ. აბულაძე, „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“, თბილისი.

ასათიანი 1974 – ი. ასათიანი, „ჭანური (ლაზური) ტექსტები“, თბილისი.

ელიავა 1977 – გ. ელიავა, „აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია“ თბილისი.

ვაშაკიძე 1987 – თ. ვაშაკიძე, „წინავეითარების სახელთა წარმოება ქართველურ ენებში“ (საკანდიდატო დისერტაცია), თბილისი.

ზურაბიშვილი 1961 – თ. ზურაბიშვილი, „ტოპონიმის შესწავლისათვის“, თბილისი.

კლიმოვი 1964 – Г. А. Климов, „Этимологический словарь картвельских языков“ (отв. ред. Б. А. Серебренников), М., изд-во АН СССР.

მადრაძე 2021 – ვ. მადრაძე, „კასპის რეგიონის ტოპონიმია“, თბილისი.

მადრაძე 2024 – ვ. მადრაძე, „ქართველური ტოპონიმები“, თბილისი.

ორბელიანი 1993 – სულხან-საბა ორბელიანი, „სიტყვის კონა“, წიგნი I, თბილისი.

¹ ვემყარებით გივი ელიავას ნაშრომს – „აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია“.

ორბელიანი 1991, 1993 – სულხან-საბა ორბელიანი, „ლექსიკონი ქართული“, თბილისი.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი.

ქაჯაია 2001- 2002 – ო.ქაჯაია, „მეგრულ-ქართული ლექსიკონი“, I-II-III, თბილისი.

ქეგლი 1950-1964, 2008-2010 – „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, I-VIII, I-II (ახალი რედაქციით), თბილისი.

ქსე 1975-87 – „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“, I-XII, თბილისი.

შანიძე 1973 – ა. შანიძე, „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“, თბილისი.

შანიძე 1953 – ა.შანიძე, „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“, მორფოლოგია, I, თბილისი.

ჩიქობავა 1938 – არნ. ჩიქობავა, „ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბილისი.

ჩუხუა 2000-2003 – მ. ჩუხუა, „ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი“, თბილისი.

ჩიქობავა 1926 – არნ.ჩიქობავა, „ონ სუფიქსი მეგრულში“, თბილისი.

ცხადაია 1985 – პ. ცხადაია, „მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია“, თბილისი.

ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, „მეგრულ-ქართული ლექსიკონი“, თბილისი.

ხალხური სიბრძნე 1994 – „მეგრული და ლაზური ანდაზები“, I, თბილისი.

ხუბუა 1937 – მ. ხუბუა, „მეგრული ტექსტები“, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბილისი.

ნ ა ნ ა ლ ო ლ ა ძ ე

ქ ე თ ე ვ ა ნ დ ა თ უ კ ი შ ვ ი ლ ი

დიალექტურ სიტყვათა დამკვიდრების ტენდენცია სალიტერატურო ქართულში

განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ქართული სალიტერატურო ენა საგულისხმო ცვლილებებს განიცდის. ყურადღებას იქცევს დიალექტურ სიტყვათა სალიტერატურო ენაში დამკვიდრების ტენდენცია. ჩვენი კვლევის მიზანია ამგვარი ლექსიკური ერთეულების გამოვლენა, აგრეთვე იმის ჩვენება, თუ როგორ აისახება ლექსიკონებში ეს პროცესი.

საანალიზოდ ავიღეთ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ძველი და ახალი რედაქციები, აგრეთვე ვ. თოფურიასა და ივ. გიგინეიშვილის „ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონი“.

ქეგლში მოვიძიეთ ისეთი ლექსიკური ერთეულები, რომლებსაც დიალექტურის სტატუსი აქვს მინიჭებული (მიეთითება კლასიფიკატორი „კუთხ.“). ამგვარი სიტყვები, როგორც არასალიტერატურო, ჩვეულებრივ, ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში წარმოდგენილი არ არის. ჩვენ შევადარეთ ქეგლისა და ორთოგრაფიული ლექსიკონის მონაცემები. როგორც საანალიზო მასალიდან ჩანს, აღნიშნული პრინციპი გარკვეულ შემთხვევებში დაცული არ არის, კერძოდ, გვხვდება სიტყვები, რომლებსაც ქეგლში კუთხურის კვალიფიკაცია აქვს მინიჭებული და ამავე დროს დასტურდება ორთოგრაფიულ ლექსიკონშიც. მაგალითად: **მაფანი, ფირალი, ფლოქვი, ფუთა, ქვეშეთი, ღლაფი, წაწალი, წკვარამი, ხვადაგი, ჯანჯუხა // ჯანჯუხი...**

ამგვარი შემთხვევები ასახავს დიალექტიდან სიტყვათა სალიტერატურო ენაში გადასვლის პროცესს. ეს მასალა არაერთგვაროვანია და ამ პროცესის სხვადასხვა ეტაპსა თუ ტენდენციას ასახავს.

განვიხილავთ რამდენიმე ნიმუშს.

ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში წარმოდგენილია სიტყვა **ფლოქვი**, რომელიც ქეგლში ასე განიმარტება:

ფლოქვ-ი (ფლოქვისა) **კუთხ. (იმერ.)** იგივეა, რაც ჩლიქი.

ამგვარ დიალექტურ ლექსიკას ბ. ფოჩხუა სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრებული სიტყვების დუბლეტებს უწოდებს. დიალექტური დუბლეტები ზოგჯერ სალიტერატურო ენაშიც შემოდის. ამ სფეროში მათი დამკვიდრების ერთ-ერთი გზაა სემანტიკური განაწილება. სწორედ ამის ნიმუშია **ფლოქვი** და **ჩლიქი**. დღეს ეს სიტყვები სალიტერატურო ენის კუთვნილებაა და მათ შორის გარკვეული სემანტიკური სხვაობა გაჩნდა, რაც ასახულია „ქართულ ლექსიკონში“ (<https://www.ganmarteba.ge/>):

ჩლიქი: სქელი რქოვანი წანაზარდი ზოგიერთი ცხოველის (ძროხის, ღორის, ცხვრის...) ფეხის ბოლოზე.

ფლოქვი: ზოგიერთი ცხოველის (ცხენის, ვირის...) ჩლიქი.

დიალექტური დუბლეტია ასევე სიტყვა **ფუთა**, რომელსაც განმარტებით ლექსიკონში კუთხური სიტყვის სტატუსი აქვს მინიჭებული.

ფუთა (ფუთისა) **კუთხ. (იმერ. გურ.)** იგივეა, რაც ბოხჩა (ქველი).

ფუთა ორთოგრაფიულ ლექსიკონშიც არის წარმოდგენილი, რაც მიანიშნებს იმაზე, რომ ის უკვე დამკვიდრებულია სალიტერატურო ენაში.

თანამედროვე ქართულში **ფუთა** უფრო გავრცელებულია, ვიდრე **ბოხჩა**, რაზეც მეტყველებს ქვეყის (ქართული ენის ეროვნული კორპუსის) მონაცემებიც. ამ სიტყვის (**ფუთა**) გამოყენების სიხშირე (275), ბევრად აღემატება სიტყვა **ბოხჩის** სიხშირეს (81). შეიძლება ითქვას, რომ ნორმატიულ ენაში ამ დიალექტური ლექსიკური ერთეულის (**ფუთა**) დამკვიდრება ხდება **ბოხჩის** შევიწროების გზით, რაც კუთხურ სიტყვათა სალიტერატურო ენაში ინტეგრაციის კიდევ ერთი საშუალებაა.

ნორმატიულ ლექსიკაში გადასვლის ტენდენციას გვიჩვენებენ ისეთი დიალექტური სიტყვებიც, რომელთაც სალიტერატურო ენაში სინონიმები არ მოეპოვებათ. ბიძინა ფოჩხუა მათ შეუნაცვლებელ სიტყვებს უწოდებს (ფოჩხუა 1974, 189). ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ზმნა (**და**)**ლანდავს**.

ლანდავს კუთხ. (იმერ. გურ.) [გა]ხედავს სინათლეზე იმის გასაგებად, ნამამლია თუ არა (კვერცხი) (ქველი).

დალანდავს კუთხ. (იმერ.) თვალს მოჰკრავს, თვალს შეასწრებს
♦ **კვერცხს დალანდავს** კვერცხს გახედავს სინათლეზე ვარგისიანო-
ბის გამოსაცნობად (ქეგლი).

განმარტებითი ლექსიკონის ახალ რედაქციაში **დალანდავს**
ზმნას მოხსნილი აქვს კლასიფიკატორი „კუთხ.“

ზმნას **ლანდავს** თანამედროვე ქართულში უპირატესად სხვა
მნიშვნელობით ვიყენებთ, კერძოდ: **ლანდავს** ნიშნავს, რომ რაიმეში
სინათლე გადის, გამჭვირვალეა (ქსოვილი ლანდავს, კაბა არ ლან-
დავს).

აღნიშნული მაგალითი გვიჩვენებს, რომ შესაძლოა დიალექ-
ტურმა სიტყვამ გაიფართოოს მნიშვნელობა და ასე დამკვიდრდეს
სალიტერატურო ენაში.

როგორც ბ. ფოჩხუა მიუთითებს: „თავისი ბუნებით ეს სიტყვე-
ბი მეტწილად საერთო ენის კუთვნილებას წარმოადგენენ იმის მიუ-
ხედავად, დადასტურებულია თუ არა ისინი ლიტერატურაში: საერ-
თო სამწერლობო ენაში მათ ფარდი არ მოეპოვებათ. ამიტომ, უნდა
ვიფიქროთ, მესაძლებელია, რომ მათ ადრე თუ გვიან დაუბრკოლებ-
ლივ დაიჭირონ ადგილი საერთო-ქართულ ლექსიკურ ფონდში“
(ფოჩხუა 1974, 190).

დიალექტური ერთეულების სალიტერატურო ენაში გადა-
სვლის პროცესი განსაკუთრებით ხშირად ზმნებში დასტურდება.
წარმოვადგენთ იმ ზმნურ ფორმებს, რომლებსაც ქეგლში მითითებუ-
ლი აქვს კლასიფიკატორი „კუთხ.“ და ამავე დროს ორთოგრაფიულ
ლექსიკონშიც არის შეტანილი: **გაკოჭავს, შეკოჭავს, მიაგზავნის, მო-
ქაჩავს, რაგვავს (შერაგვავს, შეურაგვავს, შეირაგვება, შემორაგვავს,
შემოირაგვავს), ფერთხავს (ჩამოიფერთხავს), შეეხიდება, შეიცხა-
დება, წალავს (მოწალავს)...**

ამგვარივე შემთხვევები დასტურდება სახელზმნებშიც: **შეკოჭ-
ვა, შეკოჭილი, შეცხადება, შეხიდება, ჩანაცვრა...**

საგულისხმოა, რომ ერთი ფუმიდან ნაწარმოებ სხვადასხვა
ფორმათაგან ზოგს შეიძლება დიალექტურის სტატუსი ჰქონდეს
ქეგლში, ზოგს კი – არა. კუთხურობის თვალსაზრისით არაერთგვა-
როვანი კვალიფიკაცია მიუთითებს, რომ სალიტერატურო ენა დია-
ლექტებიდან არჩევითად ითვისებს იმ ფორმებს, რომლებიც უფრო
გავრცელებული და ფუნქციურად მნიშვნელოვანია.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ემოციური შეფერილობის დიალექტური სიტყვები, რომლებიც ქეგლში ასევე კუთხურად არის კვალიფიცირებული: **ფუჩუნი, ქირქილი, ღლაზუცი, ყანყალი, შლიგინი, ჩიქჩიქი, ხვანცალი, ხუსხუსი** და მისთ. ეს სიტყვებიც შეტანილია ორთოგრაფიულ ლექსიკონში. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი ლექსიკური ერთეულები უპირატესად სასაუბრო მეტყველებაში დასტურდება.

ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ ზემოთ განხილულ სიტყვათა უმეტესი ნაწილი დასავლური დიალექტების (უპირატესად – იმერულისა და გურულის) კუთვნილებაა.

ლექსიკურ ერთეულთა კუთხურად მიჩნევის თვალსაზრისით სხვაობა დასტურდება ქეგლის ძველ და ახალ რედაქციებს შორის. სხვაობა უპირატესად გამოიხატება იმაში, რომ გარკვეულ სიტყვებს ძველ რედაქციაში მინიჭებული აქვთ კუთხურის კვალიფიკაცია, ახალ რედაქციაში კი – არა. ასეთებია: **ამორაგვავს, დაფერთხავს, გადაფერთხავს, გაფერთხავს, დაიფერთხავს, გაკოჭავს, დაუქაჩავს, დაქაჩავს...**

გაანალიზებული მასალის საფუძველზე რამდენიმე ძირითადი ტენდენცია გამოიკვეთა, კერძოდ:

დიალექტური ლექსიკა, რომელიც სალიტერატურო ენის კუთვნილება ხდება, უპირატესად დასავლურქართულ დიალექტებს მიეკუთვნება.

სალიტერატურო ენაში გადასვლის ტენდენცია განსაკუთრებით ზმნურ ლექსიკაში შეინიშნება.

დიალექტურსა და საუბრულს შორის ზღვარი ყოველთვის მკაფიო არ არის. დიალექტური ფორმა ტერიტორიულად შეზღუდულ მეტყველებას უკავშირდება, ხოლო საუბრული ფორმა შეიძლება ფართოდ გავრცელდეს, მაგრამ ოფიციალურ ან ნეიტრალურ სტილში ნაკლებად გამოიყენებოდეს.

სასურველია ამ ტიპის ლექსიკის გავრცელების არეალის შესწავლა, აგრეთვე თანამედროვე ტექსტებსა თუ ზეპირ მეტყველებაში მისი გამოყენების სიხშირული ანალიზი. ეს საშუალებას მოგვცემს უფრო ზუსტად განვსახვაოთ ისტორიულად დიალექტური, თანამედროვე საუბრული და სალიტერატურო ენის ლექსიკური ერთეულები.

დაბოლოს, დიალექტური ლექსიკის ფუნქციონირების გაფართოების პროცესი მნიშვნელოვანია ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისათვის. როგორც ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს: „სალიტერატურო ენამ უნდა მისდიოს სასაუბრო ენის განვითარებას, უნდა შეითვისოს ხალხის მეტყველებითი კულტურის მიღწევები, უნდა გამოავლინოს ის საუკეთესო თვისებები, რაც ცოცხალ მეტყველებას მოეპოვება აზრის უფრო ზუსტად, სწორად და ემოციურად გამოსატქმელად“ (ჭუმბურიძე 1956, 9).

გამოყენებული ლიტერატურა

ფოჩხუა 1974 – ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი – ვ. თოფურია, ივ. გიგინეიშვილი, ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.

ქართული ლექსიკონი – ელექტრონული ლექსიკონი: <http://ganmarteba.ge>

ქეგლი – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), თბილისი, 1950-64; ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ახალი რედაქცია, I-IV (მთ. რედ. ა. არაბული), თბილისი, 2008-2019.

ქეეე – ქართული ენის ეროვნული კორპუსი: <http://gnc.gov.ge/gnc/page>

ჭუმბურიძე 1956 – ზ. ჭუმბურიძე, ქართული სალიტერატურო ენისა და სტილის საკითხები, სახელგამი, თბილისი.

გვანცა მაისურაძე

„მთის მარგალიტის“- გლოლის კილოკავი და რაჭული სასიმღერო ფოლკლორული ტრადიციები

მთის რაჭაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია სოფელ გლოლას, რომელიც წარმოადგენს კავკასიონის მთათა სისტემის ძირში განლაგებულ ერთ-ერთ უძველეს დასახლებას. აღნიშნული სოფელი გამოირჩევა კულტურული და ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის სიმდიდრით, რის გამოც მას მეტაფორულად „მთის მარგალიტ“ შეიძლება ვუწოდოთ. გლოლაში დღემდე შემორჩენილია ტრადიციული წეს-ჩვეულებები და ადათები, რომლებიც პრაქტიკულად ხელუხლებელი სახით გადაეცემა თაობიდან თაობას. ენათმეცნიერული თვალსაზრისით, გლოლა მნიშვნელოვანია თავისი სპეციფიკური დიალექტური თავისებურებებით. სპეციალისტები ცალკე გამოყოფენ გლოლურ კილოკავს, რომელიც შეიცავს მრავალი არქაული ქართულ ლექსიკურ ერთეულს. კერძოდ, ვარლამ თოფურია 1958 წელს რაჭაში მოგზაურობისას ყურადღება გაამახვილა რაჭული დიალექტის ოთხ ძირითად კილოკავზე. ესენია: ქვემორაჭული, ზემორაჭული, რივნისთაური და გლოლური (მთარაჭულში მოიაზრებოდა გლოლური და ჭიორულ-ღებური, მაგრამ ვინაიდან გლოლური თავისი არქაიზმებით განსხვავდება ჭიორულ-ღებურისგან, ამიტომ ერთ-ერთ კილოკავად სწორედ გლოლის გამოიყო, რივნისთაური – კი ღებისა და ჭიორის მცხოვრებთა მეტყველება). „გლოლის – მდ. ჭანჭახის ხეობაში მდებარე სოფლის – გლოლას მოსახლეთა მეტყველება და თავისი სპეციფიკური მოვლენებით სამივე რაჭული კილოკავისგან საკმაოდ განსხვავდება“. (ი. მ. გიგინეიშვილი, ი. ქავთარაძე, ვ. თოფურია 1961, 501;) ჩემი პირადი ექსპედიციებისას გარკვეულ სიტყვებზე გამახვილდა ყურადღება, რომლებსაც გლოლის მოსახლეობა საუბრისას დღესაც იყენებს. მაგალითად, სიტყვები: „ხეც-სი“, „აცა“, „სამე“, „ჩემდა“, „მოსრულა“, „უმალ“, „ქვე“. ქვე წავიდა, ქვე მოვიდა, ქვე გათხოვდა, „ნინუკას ქალაი ქვე გათხოვდა“ – მეზობელი უამბობს მეზობელს. რაც ნიშნავს უკვე გათხოვდას. „უმალ“ – უმალ მოვიდა დავითი, „უმალ ჭამე“ – ჯერ, რაც პირველ რიგში რაიმეს გა-

კეთებას ნიშნავს ყველაზე ადრე. ასევე, ხმარობენ აწვევ, „აწვევ მოვალ“ „აწვევ მომიტანე წყალი“, რასაც „ახლავეს“ მნიშვნელობა აქვს და „ახლავე მომიტანე წყალს“ ნიშნავს. აღნიშნული სიტყვა გვხვდება სახარებაშიც, „აწვე მოკვდა“ (სახ. იოანესი, თავი 3, მუხ.18) „რომელსა არა რწმენეს აწვე დასჯილი არს“. აღნიშნული სიტყვები წარმოადგენს ძველი ქართული ენის ნაშთებს, რომლებიც ასევე დასტურდება ისეთ ძეგლებში, როგორიცაა ფსალმუნნი და სახარება. მაგალითად, ფსალმუნთა ტექსტში გვხვდება ფრაზა: „არს სამე ნაყოფი მართლისაი“. „სამე“ – სადმეს ნიშნავს, რომელსაც დღესაც ხშირად შეხვდებით გლოლის მკვიდრთა სასაუბრო ენაში. „ხევსი“ – ერთ ლუკმა პურს, მცირე საუზმეს, მცირე საკვებს ნიშნავს. „უხევსური არ გახვიდე სახლიდან“, ხშირად იციან თქმა მთის რაჭაში. „დაეხევს“ (აღნიშნული მასალა ჩავიწერე 2025 წელს, რაჭული კულტურის დიდ მოამაგე, ეთნოფორ, გლოველ ქალბატონთან – მზისადართან – საუბრისას). გლოლა განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა მუსიკალური ფოლკლორის თვალსაზრისითაც. მრავალი რაჭული სიმღერის გენეზისი სწორედ ამ სოფელს უკავშირდება, რაც მას კვლევითვის მნიშვნელოვან ობიექტად აქცევს. აქვე გვხვდება დატირების უნიკალური ფორმები, როგორიცაა „ზრუნი“ და „ქორქალი“. ქორქალი წარმოადგენს შრომის პროცესთან დაკავშირებულ მუსიკალურ-ემოციურ პრაქტიკას, რომლის დროსაც შემსრულებელი ღულუნის ან მელოდიური ინტონაციის მეშვეობით გამოხატავს შინაგან განცდებს. აღნიშნული ქმედება ლექსიკურადაც არის დაფიქსირებული ტერმინში: „ქორქალობს“, რაც გულისხმობს საქმიანობის შესრულებას მუსიკალური ელემენტის თანხლებით. ასევე აღსანიშნავია ტერმინი „გაზრუნა“, რომელიც დატირების აქტს აღნიშნავს. ქორქალი, როგორც შრომის თანმდევი ვოკალური პრაქტიკა, ნაკლებად გვხვდება რაჭის სხვა სოფლებში და განსაკუთრებით დამახასიათებელია მთის რაჭისთვის, გლოლისათვის. 2025 წლის პირადი ექსპედიციისას მსურდა ქორქალის ჩაწერა, ონის რაიონიდან გლოლაში გადამამისამართეს, აღნიშნული ახასიათებთ და შესრულება ბუნებრივად შეუძლიათ გლოველ ქალბატონებსო. ჩემ მიერ მოსმენილი ქორქალის ტექსტი შემდეგია:

„შვილო, შვილო შვილო ოო,
შვილო, შვილო შვილო ოო ..“

ზრუნის ტრადიცია ფიქსირდება აგრეთვე სოფლებში – ღები და ჭიორა. ზრუნის შემსრულებლები გამოირჩეოდნენ განსაკუთრებული მუსიკალური უნარებით და ასრულებდნენ მნიშვნელოვან სოციალურ ფუნქციას. ისინი მონაწილეობდნენ სოფლის რიტუალებსა და სადღესასწაულო ღონისძიებებში, სადაც წარმოადგენდნენ ფოლკლორულ ნიმუშებს როგორც ადგილობრივი მოსახლეობის, ისე სტუმრების წინაშე. რთულია ერთმნიშვნელოვნად განისაზღვროს, წარმოადგენდა თუ არა ზრუნი ფოლკლორის წინარე ფორმას, თუ თავად ფოლკლორულმა პრაქტიკამ შვა მისი განვითარება. თუმცა ცხადია, რომ დატირება წარმოადგენს უძველეს რიტუალურ პრაქტიკას, რომელშიც ემოციური გამოცდილება მუსიკალური ფორმით გამოიხატება. რაჭული ზრუნი არ არის მხოლოდ გლოვის გამოხატულება; იგი წარმოადგენს კომპლექსურ მუსიკალურ-ფოლკლორულ ნიმუშს, რომელშიც თითოეულ ხმას გააჩნია ფუნქციური დატვირთვა, მუსიკალური აზრი და ჰარმონიული სტრუქტურა. აღნიშნული თავისებურებები ქმნის საფუძველს რაჭული ფოლკლორის საწყისი ფორმებისა და განვითარების ეტაპების მეცნიერული ანალიზისთვის.

მთის რაჭისთვის დამახასიათებელია ტრადიციებისა და ადათ-წესების მკაფიო მემკვიდრეობითობა, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემა. ეს პროცესი ეფუძნება წინაპართა მიმართ ღრმა პატივისცემასა და კულტურულ თვითიდენტიფიკაციას. ოჯახის უფროსის გარდაცვალების შემდეგ, მისი ფუნქციები გადადის შთამომავალზე, რომელიც აგრძელებს ტრადიციების ერთგულად შესრულებას. რაც მამიდან შვილს და შვილიდან შვილიშვილს გადაეცემა, რასაც განსაკუთრებული ადგილი უკავია რაჭულ ბუნებასა და ხასიათში. ეს წინაპრების დიდი პატივისცემითა და სიყვარულითაა განპირობებული. როდესაც მამა გარდაიცვლება, მის ფუნქციებს შვილი იღებს და მის საპატივცემულოდ ასრულებს ყველა იმ წესსა და ჩვეულებას, რასაც მამა ასრულებდა. სწორედ ამან შემოგვინახა ის უძველესი ტრადიციები მთის რაჭაში, რითაც შეგვიძლია ვიამაყოთ. ეს ტრადიციები მამიდან შვილს უცვლელად გადაეცემა, შემდგომ თაობებში შედარებით ფერშეცვლილი გვხვდება, მაგრამ აუცილებლად სრულდება. მუსიკალური შესრულებაც ასეა. აღნიშნული მექანიზმი უზრუნველყოფს კულტურული მემკვიდრეობის უწყვეტ-

ბას. ამგვარად, გლოლისა და მთის რაჭის მაგალითზე ნათლად იკვეთება, თუ როგორ ინარჩუნებს ტრადიციული საზოგადოება კულტურულ, ენობრივ და მუსიკალურ ინდენტობას დროის განმავლობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

თოფურია, გიგინეშვილი, ქვთარაძე 1961 – ვ. თოფურია, ი. გიგინეშვილი, ი. ქვთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია I. ახალი ქართული ენის კათედრის შრომები. 3. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

მაკალათია 1987 – ს. მაკალათია, მთის რაჭა, „ნაკადული“ თბილისი.

მაისურაძე 2025 – გ. მაისურაძე, რაჭის ექსპედიციის მასალები, პირადი არქივი.

ახალი აღთქმა – სახარება იონესი, თბ. 2005 წ.

ფსალმუნთა წიგნი 2007 – ფსალმუნთა წიგნი, თბილისი.

ნ უ გ ზ ა რ მ გ ე ლ ა ძ ე

დასავლურ-ქართული „სამოხიოს“, „საოშოსა“ და „ერისთაობა-შემწეობის“ ინტერპრეტაციის საკითხები

ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში დადასტურებული **სამოხიო**, **საოშო** და **ერისთაობა-შემწეობა** შუასაუკუნეების საქართველოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობის ამსახველი რეალობის ტრანსფორმაციის შედეგი იყო. მან გვიანი შუასაუკუნეების მიწურულს ეთნოგრაფიულ

ყოფაში სემანტიკური ცვლილები განიცადა, თუმცა გარკვეულ შტრიხებში თავდაპირველი შინაარსობრივი იერსახე მაინც შეინარჩუნა.

სამოხიო და საოშო სამეგრელოში, ხოლო **ერისთაობა-შემწეობა** გურიაში დასტურდება. განსაკუთრებით სრულყოფილად ერისთაობა-შემწეობა სოფელ ჯუმათში იყო შემონახული. ერთი უბნის ფარგლებში ამ ტერმინებით აღინიშნებოდა ურთიერთდახმარების ტრადიციული ფორმები, რომელთაც უპირატესად მიცვალებულის დაკრძალვის დროს, ზოგჯერ კი – ლხინის დროსაც ჰქონდა ადგილი. უბანში მცხოვრები მეზობლები, ძირითადად ერთი გვარის წევრები და განაყოფი ოჯახები მიცვალებულის ოჯახის დასახმარებლად ერთიანდებოდნენ და ოჯახს სათანადო მატერიალურ დახმარებას უწევდნენ. როდესაც განაყოფი ოჯახებით დასახლებულ უბანში, ზოგჯერ კი – პოლიგენურ დასახლებაში ადამიანი გარდაიცვლებოდა ნათესავ-მეზობლები ოჯახისადმი დახმარების მიზნით ერთ სოციალურ ორგანიზმში ერთიანდებოდნენ. დასავლეთ საქართველოში სწორედ ასეთ ერთობას ეწოდებოდა **სამოხიო, საოშო** (სამეგრელო) და **ერისთაობა-შემწეობა** (გურია). წარსულში საქართველოში უბანი ერთი საგვარეულოს ანუ იმ გენეალოგიურ სისტემაზე აღმოცენებული სამეურნეო-სოციალური ჯგუფით იყო დასახლებული. ეს იყო ლოკალური ჯგუფი, რომლის წევრი ოჯახები ერთმანეთთან უფლება-მოვალეობათა ვალდებულებებით იყვნენ შეკავშირებულნი. ლოკალური ჯგუფის ბირთვი პატრონიმიული ხასიათისა იყო და ურთიერთდახმარების ფორმებიც ნათესაურ ურთიერთობათა ნორმებს ეფუძნებოდა. უკვე XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ამ ტიპის გაერთიანებების შედგენილობა გაფართოვდა და დასახლების ნათესაური სტრუქტურა მეტ-ნაკლებად სხვადასხვა საგვარეულო წარმომავლობის ოჯახთა ტერიტორიულ-სამეზობლო კავშირებით შეიცვალა. დასახლებისათვის დამახასიათებელი პოლიგენურობა არსებითი ნიშანი გახდა და გარკვეული სახით ურთიერთდახმარების არსა და ბუნებასაც კი განსაზღვრავდა.

XX საუკუნის მეორე ნახევრის ეთნოგრაფიული მასალებით სამოხიოს, საოშოსა და ერისთაობა-შემწეობის ტიპის გაერთიანებები მგლოვიარე ოჯახის სასარგებლოდ თითოეული ოჯახიდან დაახლოებით 3-5 მანეთის რაოდენობის თანხას კრებდნენ. დაწესებული

სავალდებულო ფულადი დახმარების გარდა ზოგიერთი ოჯახი მიცვალებულის უახლოეს ნათესაურ წრეს დამატებით თანხასაც გადასცემდა ხოლმე, მაგრამ ეს დამატებითი შესატანი საერთო შენატანს არ ეთვლებოდა. თავისი უფლებების ფარგლებში სამოხიოს, საოშოსა და ერისთაობა-შემწეობის ტიპის გაერთიანებები ყველა მისი წევრისათვის ფულადი დახმარების გარკვეულ რაოდენობას აწესებდა. ამიტომ, დამატებითი თანხის გამოყოფა გამოხატავდა არა ასეთ გაერთიანებათა საერთო ინტერესებს, არამედ უშუალოდ ოჯახებს შორის არსებული პირადი ხასიათის ურთიერთობებსა და ვალდებულებებს. მგლოვიარე ოჯახს შეეძლო ეს თანხა არა მაინცა და მაინც „ტირილი“¹ დროს, არამედ იმავე რაოდენობით ქორწილის დღეს დაებრუნებინა, მაშინ, როცა ერთობის მიერ შესატანი 3 თუ 5 მანეთი მხოლოდ გლოვაში მყოფი ოჯახისადმი გაწეულ ყველასათვის თანაბარ და სავალდებულო დახმარებას წარმოადგენდა. სამოხიოს, საოშოსა და ერისთაობა-შემწეობის წევრები ფულადი დახმარების გარდა ოჯახს ნატურითაც ეწეოდნენ. მოსულ სტუმართათვის მორიგეობით ანდა ერთობლივი ძალებით სადილს ამზადებდნენ. მგლოვიარე ოჯახში კერაზე ცეცხლი არ ინთებოდა და, შესაბამისად, საქმელიც არ კეთდებოდა. ოჯახის წევრთა საკვების მომზადებაზე სამოხიოს, საოშოსა და ერისთაობა-შემწეობის წევრები ზრუნავდნენ. ახლო განაყოფის მიერ გაცემული ნატურალური დახმარების რაოდენობა არამონათესავე ოჯახისას ჭარბობდა. ნათესავს ამის გაკეთება ევალებოდა. სამოხიოსა და ერისთაობა-შემწეობაში ტერიტორიულად დაცილებულ ოჯახს მიცვალებულის ოჯახისათვის შეეძლო ნატურით დახმარება არ გაეწია, მაგრამ ფულადი შესატანი უკვე ვალდებულებას წარმოადგენდა. აქ კარგად ჩანს სამოხიოს, საოშოსა და ერისთაობა-შემწეობის სოციალური ბუნება და თავდაპირველი ნათესაური ხასიათი (მგელაძე, 1989¹:25-26).

სამოხიოს, საოშოსა და ერისთაობა შემწეობის ტიპოლოგიურად მსგავსი ურთიერთდახმარების ფორმები საქართველოს სხვა კუთხეებშიც გამოვლინდა, რომელთაც **შემწეობა** და **შესაწიერი** (გურიი), **შეწევნა** (რაჭასა და აჭარაში), **შემწიება** (რაჭასა და სამეგრელოში), **შესაწევარი** (მთიულეთი) ერქვათ. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით „შეწევნა მოხმარებაა“ (ორბელიანი, 1949:415). საქართველოს უმეტეს კუთხეში ტერმინ „შეწევნიით“ ოჯახისადმი შრომი-

თი და მატერიალური დახმარება აღინიშნებოდა. მაგალითად, აჭარაში **შეწევნა** ნებაყოფლობით და ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე სტიქიური უბედურების მიზეზით განადგურებული (მეწყერით დაზიანება, საქონლის გაწყვეტა, საცხოვრებლის დაწვა) ოჯახისადმი, ქვრივ-ობლებისა თუ ღარიბებისადმი გაწეულ შრომით თუ მატერიალურად დახმარებას ეწოდებოდა (მგელაძე 1987: 20). წარსულში ასევე ფართო გავრცელება ჰქონდა ქორწილის, მიცვალებულის დაკრძალვის, სისხლ-მესისხლეობის დროს ნათესავ-მეზობლების მხრიდან მატერიალურ დახმარებას (მგელაძე, 1989²: 41).

ერისთაობა-შემწეობაში ცნება „შემწეობას“, როგორც დახმარების განსაზღვრულ ფორმას, „ერისთავობა“ ერობისა და საზოგადოებრიობის ფუნქციას სძენს. გურიაში ერისთავობა-შემწეობას უმთავრესად მიცვალებულის დაკრძალვის პერიოდში ჰქონდა ადგილი და მისი დანიშნულება ტრაურში მყოფი ოჯახისადმი ღმერთ, ღვინითა და ფულით დახმარებაში იყო გამოხატული. თემში ყველა სოფელსა და უბანს თავისი ერისთაობა-შემწეობა გააჩნდა. დახმარების ფარგლები თემში უბნის სამოსახლო ტერიტორიას მოიცავდა. გურიაში კი უბანი ხშირ შემთხვევაში ამა თუ იმ საგვარეულოს გენეალოგიური ჯგუფით – „ბაბუიშვილობით“ ანდა „ბუნობით“ იყო დასახლებული. ამდენად, ურთიერთდახმარების დადგენილი ნორმები ძირითადად საერთო წინაპრიდან წარმომდგარი პატრონიმიული ტიპის სოციალური ორგანიზაციის წევრებზე ვრცელდებოდა. დასახლების ნათესაური პრინციპი აქაც არ გამორიცხავდა ურთიერთდახმარების სისტემაში არამონათესავე მეზობლებისა და უბანში გვიან დამკვიდრებულთა მონაწილეობას, რადგან, როგორც ცნობილია, გურიაში საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მეტ-ნაკლებად განვითარებული ფორმები, განსხვავებით მაღალმთიანეთის სოციალური წყობისაგან, მოსულისა და მკვიდრის ურთიერთობას შედარებით მშვიდ და მშვიდობიან გარემოში აწესრიგებდა. ამიტომ, სათემო დონეზე და ერისთაობა-შემწეობის დროსაც, რიგ საკითხში არამონათესავე ოჯახები უბნის ძირეული, მკვიდრი მოსახლეობის თანაბარი უფლებებით სარგებლობდა. ფუნქციითა და დანიშნულებით სამოხიოს, საოშოსა და ერისთაობა-შემწეობას შორის პრინციპული სხვაობა არ არსებობდა, მაგრამ მაინც უნდა შევნიშნოთ, რომ თუ სამოხიოსა და საოშოში XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ფულადი დახმარება არსე-

ბითი გახდა, გურულ ერისთაობა-შემწეობაში ფული ასეთ დიდ როლს არ თამაშობდა და იგი უმთავრესად ნატურალურ დახმარებაზე იყო დაფუძნებული. წარსულში ფულადი დახმარება ქართული სოფლისათვის არ იყო დამახასიათებელი. იგი განვითარების შედარებით გვიანდელ საფეხურზე გაჩნდა. მიცვალებულის დაკრძალვის პროცესში საქართველოში მათ სათანადო ტერმინოლოგიაც ჩამოუყალიბდათ, მაგალითად სამეგრელოში ფულით მატერიალურ დახმარებას **გინოფორუა**, ხოლო გურიაში – **გადაბურვა** ანდა **წასაბურავი** ეწოდებოდა (მგელაძე, 1989¹:25-26).

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მატერიალური დახმარების აღსანიშნავ ტერმინთა მრავალფეროვნების მიუხედავად, **სამოხიო**, **საოშო** და **ერისთაობა-შემწეობა**, ვფიქრობთ, ყველაზე უკეთ უნდა ასახავდეს მის შინაარსსა და დანიშნულებას. **საოშო** ისეთი დასახლება ანდა დასახლების უბანი იყო, სადაც 100 კომლი სახლობდა. ასკომლიან გაერთიანებად – საოშოებად დანაწილება სამეგრელოს სოფლებს XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის პირველ ნახევრამდე შემორჩა. სწორედ ეს 100 კომლი იყო ურთიერთდაკავშირებული, რომლებიც გლოვის დროსაც ერთმანეთს მატერიალურ დახმარებას უწევდნენ. ჩვენ ასევე არ გამოვრიცხავთ „საოშო“ს სემანტიკურ მიმართებას მეგრულ „ოშურეთთან“, რომელიც საიქიოს აღნიშნავდა (ფაღავა, მგელაძე 1999: 149-150). ეს აზრი კიდევ უფრო მყარი შეიძლება გახდეს თუ გავითვალისწინებთ „საოშო“ს მიცვალებულის დაკრძალვის დღეებთან კავშირს.

სამოხიო'სა" და „საოშო"ში" **სა-ო** პრეფიქს-სუფიქსი გამოიყოფა, **მოხ** კი – ძირეული მასალაა (ფაღავა, მგელაძე 1999: 149-150). ძირეული მასალა –**მოხ** იგივე ჩანს, რაც ძველი ქართული **მეოხი** იყო. **მეოხი** შუამდგომელი და შემწეა, **მეოხება** – შუამდგომლობა და შემწეობა. ძველ ქართულში „შემწე'ცა“ და „შემწეობა'ც“ მოწმდება. სულხან-საბა ორბელიანი პირდაპირ მიუთითებს, რომ სიტყვა „მეოხება“ მნიშვნელობით „შეწევნასავით“ არისო (ორბელიანი 1949: 204). ძველი ქართული წერილობითი წყაროები გვაძლევს საფუძველს „მეოხ'ი“ დახმარების მნიშვნელობით განვმარტოთ და იგი ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემონახულ „სამოხიო'ს“ დავუკავშიროთ, რომელიც ასევე, მაგალითად სამეგრელოში, ერთი უბნის, ერთი ქუჩის ფარგლებში ოჯახისადმი ნათესავ-მეზობლების დახმარებას ნიშნავდა. ლეონ-

ტი მროველის თხზულებაში – „ვიწყო მოთხრობად ცხოვრებასა ქართულთა მეფეთასა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა” სიტყვა „მეოხება” დახმარების მნიშვნელობით გვხვდება: „და რქუა: „ჴ, დედაო ჩემო, არა უგულებელ ვყო ერი იგი საზეპურო უფროს ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა მათთჳს” (მროველი 1955: 38). ეს სიტყვა სხვა არაერთ ისტორიულ თუ ლიტერატურულ თხზულებაშიც გვხვდება, მათ შორის მართლმადიდებლურ საეკლესიო ლოცვებში. „მეოხ-ჰყო“ ქართულში ზმნის ძველი ფორმა ჩანს, რომელიც ნიშნავს „შუამდგომლობა გაუწია“, „შეეწია“ ანდა „ვინმესთვის ვედრება აღავლინა”.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ **სამოხიო** და **საოშო** (სამეგრელო), ისე როგორც **ერისთაობა-შემწეობა** (გურია) შუასაუკუნეების საქართველოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობის ტრადიციებთან უნდა იყოს დაკავშირებული. „სამოხიო” – ხევთან, ხეობასთან, ხოლო „ერისთაობა-შემწეობა” – საერისთავოსთან და ერობასთან. ბუნებრივია „საოშო’ც” ძველ დროში ტერიტორიულ დასახლებაში ასეულებად დაყოფაზე მიგვანიშნებს. საერთო შინაარსით **საოშო** „ზოგადს”, „საზოგადოსა” და „საზოგადოებას” ნიშნავს. თუმცა ამ განმარტებიდან გამომდინარე მას სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული დატვირთვაც გააჩნდა. იგი ისტორიულად ტერიტორიული ერთეული, ტერიტორიულ-სამეზობლო თემი უნდა ყოფილიყო. ძველ საქართველოში საერისთავო იყო სახელმწიფო ტერიტორია ზედ დასახლებული, იურიდიულად სახელმწიფოზე დამოკიდებული მოსახლეობით, სადაც განლაგებული იყო საერო და სასულიერო ფეოდალების კერძო მამულები, მეფის ისეთი დომენი მიწები, რომლის მმართველსაც – დომენსაც თავისი ადმინისტრაცია, ერისთავის კერძო მამული გააჩნდა, თუმცა აქაც კერძო ფეოდალთა იმუნიტეტი შეზღუდული იყო ერისთავის სასამართლო-ადმინისტრაციული და სამხედრო-ფისკალური პრეროგატივებით, მაგრამ კერძო მამულებს, რომლებიც ერისთავის საჯარო-უფლებრივი პრეროგატივებით იყო შეზღუდული, ადგილობრივი ადმინისტრაცია მაინც ჰყავდა. აქედან ნათელია, რომ საერისთავოს ტერიტორიაზე სხვადასხვა დაქვემდებარების ადგილობრივი აპარატი ფუნქციონირებდა, შესაბამისად, საერისთავოს და დიდი საერისთავოს ერისთავს, სპასალარ ერისთავს, როგორც სამხედრო-ადმინისტრაციულ გაერთიანებასა და მის მეთაურს – საჯარო ხელისუფლების წარმომადგენელს, სახელმწიფოებრივი მარ-

130

თვის ბირთვი ჰყავდა ხელქვეითებითა და საჯარო საწყისის მატარებელი აპარატით, ვთქვათ ისეთების, როგორებიც იყვნენ ხევში – **ჰევისუფალი**, საციხისთავოში – **ციხისთავი** „საციხისთავო“ გადასახადით, **ასისთავი**, **ოთხშიზდური**, **აზნაური** და სხვა მისთანანი. მათგან განსაკუთრებით **გამგებელი** და **ნაცვალი** უნდა გამოიყოს, რომლებიც ერისთავების მოადგილეებადაა მიჩნეული (ანთელავა, 1983: 190-192, 195-197, 199). როგორც ჩანს, საერისთავოში შემავალი ცალკეული ხევის კავშირში ერისთავების **გამგებელი**, იგივე **ნაცვალი** იყო წარმოდგენილი, რომელსაც ხევთა გაერთიანებული საქმეები ეზარა და ერისთავის წინაშე იყო ანგარიშვალდებული. ერისთავებს ასეთი გამგებელი რამდენიმე შეიძლებოდა ჰყოლოდა, იქედან გამომდინარე, საერისთავო თუ რამდენ ხევს – თემს მოიცავდა. საკუთრივ ხევს – თემს კი **ჰევისუფალი** მართავდა. ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ თავის მხრივ ჰევეები შესაძლებელია ძველ საქართველოში „ასეულებად“ იყოფოდნენ, რომელთაც სათავეში **ასისთავი** ედგა (ანთელავა, 1983: 201; მგელაძე, 2021: 56-57). აქ კი ნამდვილად შეგვიძლია დასავლეთ საქართველოში დასახლების „სამოხიო“დ“, „საოშო“დ“ დაყოფის წესები (მგელაძე, 2004: 180) და თემში „ერისთაობა-შემწეობის“ სახელით ცნობილი ურთიერთდახმარების ფორმები გავიხსენოთ და სათანადოდ გავაანალიზოთ, რადგან ამ ანალიზში ჩვენ ხევებად დაყოფილი საქართველოს საერისთავოთა მმართველობითი სტრუქტურის ანარეკლი შეიძლება დავინახოთ.

გამოყენებული ლიტერატურა

ანთელავა 1983 – ილ. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII საუკუნეებში, თბილისი.

მგელაძე 1987 – ნ. მგელაძე. შრომით ურთიერთდახმარების ფორმები აჭარაში. – ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა XXII სამეცნიერო სესია მიძღვნილი ილია ჭავჭავაძის დაბადების 150-ე წლისთავისადმი, 1987 წლის 27-29 მაისი, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი.

მგელაძე 1989¹ – ნ. მგელაძე. მატერიალური ურთიერთდახმარების ზოგიერთი საკითხი დასავლეთ საქართველოში – სამოხიო და ერისთაობა-შემწეობა. – საქართველოს ეთნოგრაფთა XI რესპუბლი-

კური სესია, ზუგდიდი, 1989 წ. 7-9 ივნისი, გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი.

მგელაძე 1989¹ – ნ. მგელაძე. შრომითი ურთიერთდახმარების ტრადიციული ფორმები აჭარაში. – მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 2, თბილისი.

მგელაძე 2004 – ნ. მგელაძე. აჭარული **ნოგრო** და **გვარი**, ბათუმი.

მგელაძე 2021 – ბ. მგელაძე. ხალხური მმართველობისა და ჩვეულებითი სამართლის ისტორია განვითარებული და გვიანი შუასაუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. – სადოქტორო დისერტაცია, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი.

მროველი 1955 – ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა: „ვიწყო მოთხრობად ცხოვრებასა ქართულთა მეფეთასა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“. – ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.

ორბელიანი 1949 – სულხან-საბა ორბელიანი. სიტყვის კონა, თბილისი.

ფაღავა, მგელაძე 1999 – მ. ფაღავა, ნ. მგელაძე. მეგრული „სამოხიო“ – ეტიმოლოგია და სოციალური მნიშვნელობა. – ქუთაისური საუბრები – VI, სიმპოზიუმის მასალები, ქუთაისი.

ლ ე ლ ა მ ი რ ც ხ უ ლ ა ვ ა

ლ ე ლ ა გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი

ვინ ასწავლის AI-ს ქართველურ ენებს?

– ქართველოლოგიის ტრანსფორმაცია

ტექსტიდან მონაცემამდე

ხელოვნური ინტელექტის განვითარებამ ენის კვლევის წინაშე ახალი მეთოდოლოგიური ამოცანები დააყენა. თუ ტრადიციული ქართველოლოგია ენობრივ მასალას ძირითადად აგროვებდა, აღწერდა, ადარებდა და ინტერპრეტირებდა, ციფრულ ეპოქაში სულ

უფრო მნიშვნელოვანი ხდება საკითხი, თუ როგორ არის ეს ენობრივი ცოდნა წარმოდგენილი მონაცემობრივ ფორმაში. თანამედროვე ხელოვნური ინტელექტის სისტემები ენობრივ კანონზომიერებებს დიდი მოცულობის მონაცემების დამუშავების საფუძველზე ქმნიან. შესაბამისად, ენის ტექნოლოგიური ხილვადობა მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული ციფრული კორპუსების, ლექსიკონების, ანოტირებული მონაცემებისა და ენობრივი რესურსების არსებობაზე.

ამ ვითარებაში ჩნდება ერთი შეხედვით მარტივი, თუმცა მეტოდოლოგიურად მნიშვნელოვანი კითხვა: **ვინ ქმნის იმ მონაცემობრივ გარემოს, რომლის საფუძველზეც ხელოვნური ინტელექტი ქართულ და ქართველურ ენებს „ხედავს“?**

ჩვენი აზრით, ამ კითხვაზე პასუხი უშუალოდ უკავშირდება თანამედროვე ქართველოლოგიის ფუნქციის ცვლილებას. ხელოვნური ინტელექტის ეპოქაში ქართველოლოგიის ამოცანა აღარ შეიძლება მხოლოდ ენობრივი მასალის აღწერითა და მისი სამეცნიერო ინტერპრეტაციით შემოიფარგლოს. იგი თანდათან ხდება იმ მონაცემთა შექმნისა და ორგანიზების სივრცე, რომლებზეც მომავალში ენობრივი ტექნოლოგიები და ხელოვნური ინტელექტის სისტემები იქნება დამოკიდებული. ამ თვალსაზრისით, თანამედროვე ქართველოლოგია გადადის **ტექსტის კვლევიდან ტექსტის ციფრული მოდელის შექმნისკენ**.

ეს ცვლილება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მცირე რესურსიანი ენებისთვის. ბუნებრივი ენის დამუშავების სფეროში დაბალრესურსიან ენებად განიხილება ის ენები, რომელთათვისაც შეზღუდულია ციფრული მონაცემები, ანოტირებული კორპუსები და შესაბამისი ტექნოლოგიური რესურსები (Joshi et al. 2020, 6282-6293). მონაცემთა სიმცირე მხოლოდ ტექნიკური პრობლემა არ არის. იგი განსაზღვრავს იმასაც, რამდენად ხილულია ენა ციფრულ სივრცეში და რამდენად შეუძლია მას თანამედროვე ენობრივ ტექნოლოგიებში სრულფასოვანი ფუნქციონირება.

ქართული ენის შემთხვევაში ეს საკითხი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. ქართული ენის სტრუქტურული სირთულე, მორფოლოგიური მრავალფეროვნება, დიალექტური ვარიაციები და კულტურული კონტექსტის სპეციფიკა ქმნის როგორც ტექნოლოგიურ სირთულეს, ისე მნიშვნელოვან სამეცნიერო შესაძლებლობას.

ქართული ენის AI-სთან ურთიერთობის კვლევისას აუცილებელია არა მხოლოდ ენის ტექნოლოგიური დამუშავება, არამედ იმის განსაზღვრაც, **როგორ უნდა იყოს ქართული ენა წარმოდგენილი ტექნოლოგიურ სისტემებში**. ამ საკითხს ჩვენს მონოგრაფიაში ცალკე ვაანალიზებთ ქართული ენის, როგორც მცირე რესურსიანი ენის, და მისი AI-მოდელირების პერსპექტივების კონტექსტში (მირცხულავა 2026, 280-290).

აქედან გამომდინარე, ენობრივი მონაცემების რაოდენობასთან ერთად გადამწყვეტ მნიშვნელობას იძენს მათი წარმომადგენლობითობა. დიდი რაოდენობის ტექსტი ავტომატურად არ ნიშნავს ენის სრულყოფილ ციფრულ წარმოდგენას. თუ მონაცემებში არ აისახება ენის ლექსიკური, დიალექტური, გრამატიკული და კულტურული მრავალფეროვნება, ხელოვნური ინტელექტიც მიიღებს ენის არასრულ მოდელს. ბენდერი და მისი თანაავტორები მიუთითებენ, რომ დიდი ენობრივი მოდელები შეიძლება იმეორებდნენ მათ საწვრთნელ მონაცემებში არსებულ მიკერძოებებს და შეზღუდვებს (Bender et al. 2021, 610-623). ამიტომ მცირე რესურსიანი ენებისთვის მონაცემთა შექმნა მხოლოდ ტექნოლოგიური ამოცანა კი არა, **ენობრივი და კულტურული პასუხისმგებლობის საკითხიცაა**.

ეს პრობლემა კიდევ უფრო მკაფიოდ იჩენს თავს ქართველურ ენებთან – მეგრულთან, ლაზურთან და სვანურთან – მიმართებით. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი წარმოდგენილია ზეპირ, საველე, ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ მასალებში. შესაბამისად, მათი ციფრული მომავლისთვის საკმარისი არ არის არსებული მასალის ელექტრონულ ფორმატში გადატანა. აუცილებელია მისი დოკუმენტირება, სტრუქტურირება, მეტამონაცემებით გამდიდრება, ლექსიკური და გრამატიკული ანოტაცია და ისეთი კორპუსების შექმნა, რომელთა გამოყენებაც შესაძლებელი იქნება როგორც ქართველოლოგიურ კვლევაში, ისე კომპიუტერულ ლინგვისტიკასა და ხელოვნური ინტელექტის სისტემებში.

ამ მიმართულებით უკვე განხორციელებულმა კვლევებმა მნიშვნელოვანი საფუძველი შექმნა. ერთ-ერთი ასეთი მიმართულებაა მეგრული ენის ციფრული დოკუმენტირება და ანოტირებული კორპუსის ფორმირება, რომლის მიზანს წარმოადგენდა მეგრული ენის მონაცემთა კონსერვაცია და მომცველი ციფრული არქივის შექ-

მნა, მორფოლოგიურად ანოტირებული კორპუსის ფორმირება, აგრეთვე ლექსიკონისა და ფორმალური გრამატიკის გენერირება. აღნიშნული მიდგომა ენობრივი მასალის დოკუმენტირებასა და მის შემდგომ ტექნოლოგიურ დამუშავებას აერთიანებს („მეგრული ენის ანოტირებული კორპუსი ფორმალური გრამატიკითა და ელექტრონული ლექსიკონით“ 2021-2025).

მნიშვნელოვანია ასევე მეგრული ტექსტების დოკუმენტირებისა და FLEx-ის გამოყენებით მათი ანოტირების გამოცდილება. კვლევაში აღწერილია სავსელე მონაცემების მოპოვებისა და ჩაწერის, მონაცემთა აღწერისა და ფონოლოგიური ანოტირების, FLEx-ში მონაცემთა შეტანისა და მორფოლოგიური ანალიზის ეტაპები. ავტორები აღნიშნავენ, რომ ასეთი კორპუსის შექმნა შესაძლებელს გახდის მეგრული ენის როგორც ლინგვისტური, ისე სოციოკულტურული თავისებურებების ფართო კვლევას და მის გამოყენებას ლექსიკოგრაფიული მიზნებისთვისაც (წულაია და სხულუხია 2023, 294–300).

ამავე პროცესის გაგრძელებად შეიძლება განვიხილოთ **ავტორთა კვლევითი პროექტი „ციფრული ქართველოლოგია: ქართველური ენები ხელოვნური ინტელექტის ეპოქაში“**, რომელიც შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით ხორციელდება. პროექტის ხელმძღვანელია ლელა მირცხულავა, კოორდინატორი და მკვლევარი – ლელა გიგლემიანი, მკვლევარი – ნინო მაშია. პროექტი აერთიანებს ენათმეცნიერებას, კორპუსლინგვისტიკას, ხელოვნურ ინტელექტსა და ციფრულ ჰუმანიტარიას. მისი ციფრული პლატფორმა **KartvelianAI** აერთიანებს ქართველური ენების დოკუმენტირების, ციფრული ლექსიკოგრაფიის, ტექსტური კორპუსების, ლინგვისტური ანოტაციისა და AI ინსტრუმენტების მიმართულებებს (**KartvelianAI 2026**).

პროექტის ძირითადი მიზანი მეგრული, ლაზური და სვანური ენების ციფრული დოკუმენტირება, ტექსტური კორპუსების ფორმირება, ლინგვისტური ანოტაცია და მათი თანამედროვე ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიებთან დაკავშირებაა. ამგვარად, პროექტი ენის ციფრულ არქივს მხოლოდ საცავ ფუნქციას არ ანიჭებს. მისი მიზანია ისეთი **სტრუქტურირებული ენობრივი მონაცემების შექმნა**, რომელთა გამოყენებაც შესაძლებელი იქნება მიებისთვის, შედარებისთვის, ლინგვისტური ანალიზისა და შემდგომი ალგორითმული

დამუშავებისთვის. აქ იკვეთება ჩვენი კვლევის მთავარი თეზისი: **ტექსტი გარდაიქმნება მონაცემად, მონაცემი – კორპუსად, კორპუსი კი – ენის ციფრული მოდელირების საფუძვლად.**

ამ გარდაქმნას მხოლოდ ტექნიკური მნიშვნელობა არ აქვს. როდესაც მკვლევარი განსაზღვრავს, რომელი ტექსტი შევა კორპუსში, როგორ დაინიშნება მისი მორფოლოგიური ფორმა, როგორ აღიწერება დიალექტური ვარიანტი, რა მეტამონაცემები დაერთდება მას და როგორ იქნება წარმოდგენილი კულტურული კონტექსტი, იგი უკვე მხოლოდ ტექსტს აღარ აღწერს. იგი ქმნის **იმ ციფრულ წარმოდგენას, რომლის საშუალებითაც ენა მომავალში ალგორითმისთვის იქნება „ხილული“.**

ამ პროცესში იცვლება ქართველოლოგიის როლიც. ტრადიციულ კვლევაში იგი იყო ენობრივი მასალის შემგროვებელი, აღმწერი, გამომცემელი და ინტერპრეტატორი. ციფრულ ეპოქაში მას ემატება ახალი ფუნქცია – **ენობრივი მონაცემების არქიტექტორის ფუნქცია.** ქართველოლოგი მონაწილეობს არა მხოლოდ ცოდნის შექმნაში, არამედ იმ მონაცემთა სისტემის ფორმირებაში, რომლის საფუძველზეც ეს ცოდნა ტექნოლოგიურ გარემოში იქნება წარმოდგენილი.

ამ თვალსაზრისით, ქართველოლოგიის ახალი ფუნქცია განსაკუთრებით კარგად ჩანს მეგრული, ლაზური და სვანური ენების შემთხვევაში. ამ ენების ციფრული დოკუმენტირება არ უნდა იქცეს მხოლოდ „დაკარგვისგან დაცვის“ მექანიზმად. ციფრული რესურსის შექმნა შესაძლებლობას იძლევა, რომ ეს ენები გახდნენ თანამედროვე კვლევის, კომპიუტერული ლინგვისტიკისა და ხელოვნური ინტელექტის განვითარების მონაწილეები. სწორედ ამიტომ, ენის ციფრული დოკუმენტირება შეიძლება განვიხილოთ არა მხოლოდ როგორც წარსულის შენარჩუნება, არამედ როგორც **ენის მომავლის კონსტრუირება.**

ამ პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება კულტურულ პასუხისმგებლობას. სტანდარტიზაციისა და ტექნოლოგიური ოპტიმიზაციის პროცესმა არ უნდა გამოიწვიოს ენობრივი მრავალფეროვნების დაკარგვა. პირიქით, ციფრულმა ქართველოლოგიამ უნდა უზრუნველყოს დიალექტური და ლექსიკური ვარიანტების, ზეპირი მეტყველების თავისებურებების, ისტორიული და ფოლკლორული მასალისა და შესაბამისი კულტურული კონტექ-

სტის შენარჩუნება. თანამედროვე ენობრივი ტექნოლოგიების მიმართ კრიტიკული მიდგომა სწორედ ამ აუცილებლობას აყენებს დღის წესრიგში: ენის ტექნოლოგიური განვითარება არ უნდა განხორციელდეს ენობრივი მრავალფეროვნების შემცირების ხარჯზე (Bird 2020, 3504-3519).

ამიტომ მნიშვნელოვანია, რომ ქართველური ენები არ განვიხილოთ მხოლოდ როგორც „დაბალრესურსიანი ენები“, რომლებსაც ტექნოლოგიური რესურსები აკლიათ. ასეთი განსაზღვრება მხოლოდ დეფიციტზე აკეთებს აქცენტს. უფრო პროდუქტიულია მათი განხილვა როგორც **ციფრული ქართველოლოგიის განვითარების შესაძლებლობისა**. მათი დოკუმენტირება, კორპუსების შექმნა და ანოტირება ქმნის სივრცეს, სადაც ტრადიციული ქართველოლოგიური ცოდნა შეიძლება დაუკავშირდეს თანამედროვე ციფრულ მეთოდებს.

ჩვენი პროექტის კონცეფცია სწორედ ამ გარდაქმნას ეფუძნება: ტრადიციული ფილოლოგიური ცოდნა უნდა იქცეს თანამედროვე ციფრულ რესურსად, ხოლო ციფრული რესურსი — ახალი კვლევითი შესაძლებლობების საფუძვლად. ამ თვალსაზრისით, პროექტის მიზანი მხოლოდ მეგრული, ლაზური და სვანური ენების ცალკეული რესურსების შექმნა არ არის. უფრო ფართო ამოცანაა **ციფრული ქართველოლოგიის კვლევითი მოდელის ჩამოყალიბება**, რომელშიც ენის დოკუმენტირება, კორპუსლინგვისტიკა, ლინგვისტური ანოტაცია, ციფრული ლექსიკოგრაფია და AI ერთიან სისტემად განიხილება.

საბოლოოდ, შეგვიძლია ეს პროცესი სამი თანმიმდევრული ეტაპით წარმოვადგინოთ:

ენა როგორც ტექსტი → ენა როგორც მონაცემი → ენა როგორც ციფრული მოდელი.

პირველ ეტაპზე ენა არსებობს ტექსტებში, საველე ჩანაწერებში, ლექსიკონებსა და ფოლკლორულ მასალაში. მეორე ეტაპზე ეს მასალა გარდაიქმნება სტრუქტურირებულ და ანოტირებულ მონაცემად. მესამე ეტაპზე კი მონაცემთა საფუძველზე შესაძლებელი ხდება ენის ალგორითმული მოდელირება და მისი ინტეგრაცია თანამედროვე ტექნოლოგიურ სისტემებში. ამ ტრანსფორმაციის პირობებში ქართველოლოგია აღარ არის მხოლოდ ტექნოლოგიის მომხმარებელი.

ლი. მას შეუძლია თავად განსაზღვროს, როგორ უნდა იყოს ქართული და ქართველური ენები წარმოდგენილი ტექნოლოგიურ სამყაროში. სწორედ ეს წარმოდგენს, ჩვენი აზრით, თანამედროვე ქართველოლოგიის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან გამოწვევასა და შესაძლებლობას.

ამიტომ კითხვაზე – „ვინ ასწავლის AI-ს ქართველური ენებს?“ – პასუხი შეიძლება იყოს: ქართველოლოგია. თუმცა „სწავლება“ აქ პირდაპირი მნიშვნელობით არ გულისხმობს მხოლოდ ხელოვნური ინტელექტის ტრენინგს. იგი გულისხმობს იმ მონაცემების, კატეგორიების, ანოტაციების, აღწერითი სისტემებისა და ციფრული რესურსების შექმნას, რომელთა საშუალებითაც ტექნოლოგია კონკრეტულ ენას დაინახავს.

შესაბამისად, ციფრული ქართველოლოგია ქართველოლოგიის ტრადიციული ფორმის მხოლოდ ტექნოლოგიური დანამატი არ არის. იგი მისი განვითარების ახალი ეტაპია, რომელშიც ენის კვლევა თანდათან გადადის ენის ციფრული მოდელის შექმნაში. სწორედ ამ გარდაქმნის პრაქტიკულ მაგალითს წარმოადგენს პროექტი „ციფრული ქართველოლოგია: ქართველური ენები ხელოვნური ინტელექტის ეპოქაში“.

გამოყენებული ლიტერატურა

Bender, Gebru, McMillan-Major, & Shmitchell 2021 – E. M. Bender, T. Gebru, A. McMillan-Major, S. Shmitchell, *On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big?*, Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency, New York, 2021, pp. 610–623. <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3442188.3445922>

Bird 2020 – S. Bird, *Decolonising Speech and Language Technology*, Proceedings of the 28th International Conference on Computational Linguistics, Barcelona, 2020, pp. 3504–3519. <https://aclanthology.org/2020.coling-main.313/>

Joshi, Santy, Budhiraja, Bali & Choudhury 2020 – P. Joshi, S. Santy, A. Budhiraja, K. Bali, M. Choudhury, *The State and Fate of Linguistic*

Diversity and Inclusion in the NLP World, Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, 2020, pp. 6282–6293. <https://aclanthology.org/2020.acl-main.560/>

KartvelianAI 2026 – *KartvelianAI*, ქართველური ენების ციფრული პლატფორმა. [ონლაინ რესურსი]. <https://kartvelianai.ge/>

მეგრული ენის ანოტირებული კორპუსი ფორმალური გრამატიკითა და ელექტრონული ლექსიკონით 2021–2025 – *მეგრული ენის ანოტირებული კორპუსი ფორმალური გრამატიკითა და ელექტრონული ლექსიკონით*, სამეცნიერო-კვლევითი პროექტის ონლაინ აღწერა. <https://research.iliauni.edu.ge/ka/project/106-megruli-enis-anotirebuli-korpusi-formaluri-gramatikita-da-eleqtronuli-leqsikonit>

მირცხულავა 2026 – ლ. მირცხულავა, *ტექსტი ავტორის შემდეგ. ლიტერატურა და ხელოვნური ინტელექტი*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

წულაია, & სხულუხია 2023 – ნ. წულაია, თ. სხულუხია, *Using Flex (Field Works Language Explorer) program for Megrelian texts*, “Intercultural Dialogues” Transactions, Vol. 7. [ონლაინ რესურსი]. <https://doi.org/10.52340/idw.2023.43>

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

გეოგრაფიული სახელები შიდა ქართლიდან

გეოგრაფიული ერთეული საკუთარი სახელია და ცნობილია, რომ ასეთ სახელებს მრავლობითი რიცხვის ფორმა არ ეწარმოებათ. ენათმეცნიერული ლიტერატურიდან ასევე ცნობილია, რომ ტოპონიმებად გამოყენებულ გეოგრაფიულ სახელებს მრავლობითის გაგება აქვთ შენარჩუნებული.

შიდა ქართლის ხეობებში ჩაწერილ მასალებს თუ მოვუხმობთ ისტორიულად და დღევანდელი ფორმებით, ვნახავთ, რომ ასეთ სახელებს მრავლობითობის გაგება აქვთ. მრავლობითობა შეიძლება სხვადასხვა აფიქსებით იყოს გამოხატული.

ძველსა და ახალ ქართულში მრავლობითი რიცხვის აფიქსები სხვადასხვაა და გვაქვს როგორც ნარიანი (-ნ), თანიანი (თა), ისე ებიანი.

როგორც პროფესორი აკ. შანიძე აღნიშნავს „მრავლობითობის სუფიქსებს უნდა მიემატოს -ევ, რომელიც გვხვდება ტოპონიმიკაში, როგორც სურამის ქედის აღმოსავლეთით, ისე მის დასავლეთით“ (აკ. შანიძე, 1981).

ისტორიულად ნარ-თანიანი ტოპონიმიკური სახელები ძველია და ისინი პირველ მრავლობითობას განეკუთვნებოდნენ, ამჟამად ვითარება შეიცვალა და -ებ-იანია პირველი.

ვახუშტი ბაგრატიონის „საქართველოს გეოგრაფიაში“ აღნიშნულია:

– მეჯვდამდე მინდორი არს წალკოტნი, ნიგვზნარნი და ვენახნი (გვ. 75)

– მას შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი დიდ-დიდნი (გვ. 75)

– ამ მთას ზედა არს კოშკნი წარიგებულნი მრავალნი (გვ. 71)

– არს მთანი შემკობილნი (გვ. 73)

– დიან წყარონი ფრიად ანკარანი (გვ. 73).

ასეთი ფორმები ხშირია XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზე შექმნილ ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატიაწეში „ძეგლი ერისთავთა“.

– მიუბოძნა ქვეყანანი შეწირულნი ეკლესიისათჳს (გვ. 344)

– ყოველნი ხევნი დვალეთისანი, ყოველნი ციხენი (გვ. 346).

თანიანი:

– მაშინ თქუეს ყოველთა ცხრაზმისხეველთა (გვ. 346)

– ცნა ყოველთა ხევთა (გვ. 346)

– გარდავლნეს ჯუართა ყელი (გვ. 346).

-ებ-იანი ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერის“ მიხედვით:

– გერის ხევი გამოსდის მშხლების მთას და დის სამხრით (გვ.

73)

– ხორხებთან ერთვის ხევი უსისტყისა (გვ. 75)

– კულბითს ქვით ერთვის ამ ხევს ლაფაჩების ხევი (გვ. 77)

– მთა მიჰყვების ჩრდილოთჳს მშხლებამდე (გვ. 78).

ვახუშტი ბაგრატიონის რუკა, რომელიც სწავლულმა 1745 წელს შეადგინა, დიდმნიშვნელოვანი წყაროა შიდა ქართლის გეოგ-

რაფიული სახელების ლოკალიზაციისა და კვლევისათვის. რუკაზე დატანილია გეოგრაფიული სახელები, რომლებსაც მრავლობითობის გაგება აქვთ.

მდინარე მეჯუდის სათავეში დასახლებული პუნქტი, ისროლისხევი ორგან ჯვარი ნიშნით არის აღნიშნული. დღევანდელ ნასოფლარ ისროლისხევში დგას სამების ეკლესია, რომელიც ამ ძველი დასახლების შუაშია მოქცეული და ის არის პირველი დასახლება. მეორე დასახლება არის მის აღმოსავლეთით, რომელიც იწოდება ციცაგიანთ კარად, სადაც არის მაცხოვრის სახელობის ეკლესია, რომელიც ასევე ჯვრით არის რუკაზე აღნიშნული.

აღნიშნულ ხეობაში ვახუშტის ასევე ორი ჯვრით აქვს აღნიშნული ბიყარი, რომელთაგან ერთი არის მდინარის მარცხენა მხარეს, კოშკებთან, ქვემო ბიყარი, ხოლო მეორე მის აღმოსავლეთით, წყალგამყოფზე ზემო ბიყარი, რომელიც დღეს ნასოფლარია. აქ ცხოვრობდნენ ბეგიაშვილები, რომლებიც ძირითადად ზემო მეჯვრისხევში არიან დასახლებულები.

გვერდისძირზე (ჯარიაშენიდან ვანათამდე) არის დასახლება, რომელიც ვახუშტის ორი ჯვრით აქვს აღნიშნული. ერთი არის ზემო ჭარები, სადაც ლაფაჩები ცხოვრობენ და სწორედ გვარის მიხედვით ეწოდება ზემო და ქვემო ლაფაჩები. მეორე არის ქვემო ჭარები, მდინარე ჭარებულას ნაპირზე, სადაც რაზმამეები ცხოვრობენ.

რუკაზე ასევე აღნიშნულია სოფელი გერი პატარა ლიახვის ხეობის მარჯვენა მხარეს და სპარსის წმინდა გიორგის ეკლესია, რომელსაც ასევე გერის ეკლესია ეწოდება, რომ სპარსის წმინდა გიორგი, რომელიც ვახუშტის აღწერით არის „სასწაულიანი“ მოეპოვება რამდენიმე სეხნია მოსახლე, მათ შორის აღსანიშნავია გერის დასავლეთით „მარწემის პარსეთი“, სადაც არის ბაზილიკური ტიპის ეკლესია დაბურულ ტყეში, რომლის ფართობი დაახლოებით სამი ჰექტარია, სავსეა ნასახლარებით, სადაც ძველი მარწემის მოსახლეობა ცხოვრობდა – ელბაქიძეები, ჩოჩიელიშვილები, ჭელიძეები, იგივე ჭოველიძეები.

დღეს ასევე მოგვეპოვება -ევ სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც მრავლობითობის აღმნიშვნელია, მაგრამ ბევრი მათგანი ენაში მომხდარი ცვლილებების გამო -ებ არის გადაკეთებული.

სიტყვა გვერდისძირი გამოხატავს რელიეფს, რომელიც გვერდით აკრავს ზემო ქართლის სოფლებს: აძვს, ქვეშს, ფლავს, ფლავის-მანს, არცევს, იკორთას, ქერეს, კულბითს, დისევს, სნეკვს. გვერდისძირი გააზრებულია როგორც მთა ორბომალი და მისი აღმოსავლეთი განშტოება, რომელიც თანდათან დაბლა ეშვება ბარამდე და აქ გაშენებულია სოფლები, რომლებიც ხსენებული მთის მასივიდან ჩამონადენი წყლებით ირწყვება. მხარე ფაქტიურად მთისა და ბარის დაახლოების ზოლია, სადაც შერწყმულია ორი მეურნეობა – მეცხოველეობა და მეხილეობა-მეხოსტნეობა.

ვახუშტი ბაგრატიონი მთა ორბომალის შესახებ წერს: „ორბომალი არს თხემთა უტყო და კალთათა ტყიანი“ (ბაგრატიონი ვ., 1997). ორბომალი არის კომპოზიტიური სიტყვა, რომელიც რიცხვითი სახელის ფუძისა და არსებითი სახელისაგან არის შემდგარი. აღნიშნული მთა არის წყალგამყოფი პატარა ლიახვისა, ჭარებულასა და მეჯუდის ხეობისა. მთა არის ორთავა, ცნობილი ლექსიკოგრაფი სულხან-საბა ორბელიანი თავის ლექსიკონში წერს: „ბომალი არის ისარი ორპირი“ (ს.ს. ორბელიანი, 112). ორბომალის მთა და შემოგარენი მუდამ იყო გორისა და ცხინვალის რაიონის სოფლების პირუტყვის საზაფხულო საძოვრები, სადაც ათასობით პირუტყვი ეტეოდა, ამჟამად კი ეს ყველაფერი აღარ არსებობს. ჩვენი ჩაწერილი მასალებით შემოდგომით, როცა პირუტყვის ბარად ჩამოყვანის დრო დადგებოდა, მწყემსების ბარომეტრი იყო მთაზე არსებული შხამიანი ბალახი უცუნა, იგივე სათოვლია, რომელიც აყვავდებოდა თუ არა, მეორე დღეს თოვლი უნდა მოსულიყო. ამიტომ, პირუტყვი მაშინვე ბარად ჩამოყვდათ. ამ ბალახის არსებობას ორბომალაზე აღნიშნავს ვახუშტი ბაგრატიონი.

გვერდისძირზე ასევე გვხვდება: დისევი, ოტრევი, ნაქალაქევი, არცევი. აღსანიშნავია, რომ ისტორიულ წარსულში ეს სოფლები შედარებით ერთი-ორი კილომეტრით მაღლა ზეგანზე იყვნენ ლოკალიზებული და ურბანიზაციის შედეგად ისინი შემდგომ დაბლა, შედარებით ხელსაყრელ სარწყავ ადგილებში გააშენეს ჩვენმა წინაპრებმა. მთაში კი დარჩა ნასოფლარები და ასე მივიღეთ ორი დასახლება, ორი გეოგრაფიული ადგილი ანუ მრავლობითი ორი სოფელი.

–ებ ანუ ძველი ქართულის მეორე მრავლობითობით გვხვდებოდა და გვხვდება სოფლები: ლაფაჩები, ბერიანები, სადაც ლაფაჩე-

ბი და ბერიანიძეები ცხოვრობდნენ. სოფლები გაფორმებული იყო ასევე -ურ, -კარ, -ის, -ეთ სუფიქსებით: ნანიაური, შამბირეთი, გოგია-ანთ კარი, ქუჯოიანთ კარი, დმენისი, ქსუისი, დუდეთი.

ზემოთ დავასახელებულ რამდენიმე ნასოფლარი, რომლებიც გვერდისძირზე ლოკალიზდებოდნენ. მათ რიცხვს უნდა მივამატოთ: ბერიჯვარი, ზემო ოტრევი, ზემო სნეკვი, ზემო ქერე, ზემო ხელჩუა და ისევე კორკულა. იყო ორი დასახლება – ზემო და ქვემო, ისინი აზნაურ უთნელიშვილების საგამგებლოში შედიოდნენ. სოფელ ფლავის აღმოსავლეთით არის ათიოდე კორომი, მათ ეწოდებათ: მუხიანი, მუხნარი, მუხიშართები, მუხის წყარო, ბერმუხა, მაგრამ დასახლებას მხოლოდ კორკულა. მიგვაჩნია, რომ ამ შემთხვევაში ქართლში, როცა ერთსა და იმავე საგანს სხვადასხვა სახელწოდება ჰქვია, შესაძლებლობა გვეძლევა შევაფასოთ ისინი ენობრივი და ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, შესაძლებელია გეოგრაფიული არე და ხალხთა მიგრაცია იყოს ამისი საფუძველი, ან შეიძლება ძველი ქართული ენის პერიოდისა და მეორე ჩამოყალიბებული ენის შემთხვევა.

XVII-XVIII საუკუნეების ცნობილი ლექსიკოგრაფი სულხან-საბა ორბელიანი კი ასე განმარტავს: „მუხა ესე არს კრკოს ხე, მუხად ითქმის რაიც ქერქი მქისე და დამშხალული აქვს“ (ორბელიანი ს.ს. 1991).

აღსანიშნავია, რომ ბოლო დრომდე ხალხური დღეობები კორკულას გარშემო, მუხის კორომებში იმართებოდა და ხალხს შესაწირავი მიჰყავდა. ამასთან, ისინი აღნიშნავდნენ, რომ მათი წინაპრები მოსულები იყვნენ დასავლეთ საქართველოდან.

დვალეთში, დიდი ლიახვის ხეობის აუზში მრავლობითობის, ორფუძიანობის გაგება აქვთ მთელ რიგ გეოგრაფიულ სახელებს, ნასოფლარებს, რომლებიც კარგად გვიხასიათებენ ქართველების ცხოვრებას, სახელები გაფორმებულია სხვადასხვა აფიქსებით. მოვიყვანთ მაგალითებს:

ითრაფისი – სადაც სულაშვილები ცხოვრობდნენ, უცხოტომელების გამო გადასახლდნენ სოფელ რუისში.

ბაღიათი – ცხოვრობდნენ ბაღიაშვილები, იყო ორი დასახლება.

ბუზალა – ცხოვრობდნენ ბუზალაძეები, გადასახლდნენ ფრონეს ხეობაში.

დიდი გუფთა – ცხოვრობდნენ საღირაშვილები.

ელბაქეთი – ცხოვრობდნენ ელბაქიძეები, გადასახლდნენ ფრონეს ხეობაში.

ვანელი – ზემო და ქვემო დასახლება.

ზემო და ქვემო ყორხევი.

ზემო და ქვემო როკი.

ზემო და ქვემო თხელა.

ზემო და ქვემო მსხლები.

ზემო და ქვემო საკირე.

ზემო და ქვემო შიფრანი.

მიხანთური – ცხოვრობდნენ ამ გვარის ადამიანები.

გეოგრაფიული სახელები სხვადასხვანაირად არის ნაწარმოები, როგორც აფიქსებით, ისე კომპოზიტურად.

პროფესორ ვარლამ თოფურიას დასკვნით, დროთა განმავლობაში, ორ დასახლებად იყო წარმოდგენილი პატარა ლიახვის ხეობაში ზემო და ქვემო აწრევი (აწერისხევი).

ამავე ხეობაში შუაცხვირის წყალზე იყო ორი დასახლება – ზემო და ქვემო სოფელი.

ორგან იყო ლიახვის მარცხენა შენაკად შამბიანის წყალზე დასახლება ზემო და ქვემო შამბიანი.

სამაჩაბლოში, ლიახვის ხეობაში ორგან არის ზემო და ქვემო აჩაბეთი,

ორგან არის დიდი და პატარა ძარწემი,

ზემო და ქვემო ხეითი,

ზემო და ქვემო ზალდა,

ზემო და ქვემო მონასტერი,

ზემო და ქვემო ტბეთი,

ზემო და ქვემო დამპალეთი და სხვები.

როგორც ძველმა, ისე ახალმა ქართულმა ენამ თავისი შესაძლებლობები სრულიად გამოავლინა გეოგრაფიული სახელების გადმოცემისას და აღსანიშნავია, რომ ასეთი მასალები გადმოცემულია დღეს ხმარებიდან გასული ასობგერებით, ესენია ჯ, ჟ, ჳ, ძ, ჴ, რომელთა შესახებ სხვა დროს მოგახსენებთ.

ლიტერატურა

შანიძე 1981 – აკ. შანიძე, თხზულებანი, II, თბილისი.

მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის 1954
– ნაკვეთი 30.

ბაგრატიონი 1919 – ბაგრატიონი ვ., საქართველოს გეოგრაფია, თბილისი.

თოფურია 1929 – თოფურია ვ., გეოგრაფიულ -თა სუფიქსისათვის ქართულში, სამეცნიერო კრებული, „ჩვენი მეცნიერება“, აპრილი-მაისი. №11-12, ტფილისი.

ს ა ლ მ ე ო მ ი ა ძ ე

ლექსუმური ლექსიკონი

(გ. კვარაცხელიას სადიპლომო ნაშრომის შესახებ)

განსახილველი ლექსუმური ლექსიკონი თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის ქართველურ ენათა განყოფილების სტუდენტ გუჩა კვარაცხელიას სადიპლომო ნაშრომია, რომელიც მან ახალი ქართული ენის კათედრაზე დაიცვა 1963 წელს. იმ დროს კათედრას ვარლამ თოფურია ხელმძღვანელობდა, რომელიც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სტუდენტების მონაწილეობას დიალექტური მასალის შეკრება-დოკუმენტირებაში. იგი თავის საპროგრამო წერილში „ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები“ აღნიშნავს: „ექსპედიციებში მონაწილეებად ჩაბმულ უნდა იქნენ მეცნიერ მუშაკთა გარდა ფილოლოგიის ფაკულტეტის უფროსი კურსის სტუდენტები..., რომლებიც ერკვევიან ენის საკითხებში და ინტერესს იჩენენ ამგვარი მუშაობისადმი. უკანასკნელთ დიდი სარგებლობის მოტანა შეუძლიათ“ (თოფურია 1963, 185). დასახელებულ პროგრამაში, რომელიც დიალექტოლოგიური მიმართულებით მეცნიერული კვლევისა და კვლევის შედეგების მოსაწესრიგებლად კოორდინირებული მუშაობის სანიმუშო გეგმად უნდა შეფასდეს, გამოკვეთილია სტუდენტთა საკურსო, სადიპლომო და საკონფერენციო

თემატიკაში დიალექტოლოგიურ საკითხთა გათვალისწინების საჭიროება.

გ. კვარაცხელიას შედგენილი ლექსიკონი სწორედ სტუდენტთა დიალექტოლოგიური ექსპედიციის ფარგლებში მოპოვებულ მასალას ემყარება. დიპლომანტი ნაშრომის წინასიტყვაობაში წერს: „ზღაპრების, შელოცვების, მოგონებების, ამბების, გადმოცემებისა და დიალოგების სახით დიალექტური მასალა ჩაწერილია შემდეგი სტუდენტების მიერ: კვარაცხელია გუჩა (სოფლები: ქორენიში, სურამში; 1959 წ.); კვაჭანტირაძე თამაზ (სოფლები: ბჟყალა, თაბორი; 1959 წ.); კობახიძე მზია, სალიაშვილი გრიგოლ, ახვლედიანი თენგიზ, ოჩიგავა მამული (სოფელი ადვი, 1961 წ.); აფრიდონიძე შუქია, კოჭლავაშვილი მაყვალა, ვაჩნაძე მარინე (სოფელი მახაში, 1961 წ.)“. იქვე აღნიშნულია, რომ ჩაწერილი მასალა თსუ ქართული ენის კაბინეტში ინახება, სამწუხაროდ, ჩვენ ეს ტექსტები ჯერჯერობით ვერ აღმოვაჩინეთ.

დოკუმენტირებული მასალიდან გ. კვარაცხელიას თავდაპირველად ამოუკრებია დიალექტურად მიჩნეული 1800 სიტყვა, რომელთაგან თითოეული შეუდარებია დიალექტური თუ ცალკეულ მწერალთა თხზულებებს დართული 40-ზე მეტი ლექსიკონისა და გამოქვეყნებული სხვადასხვა დიალექტური ტექსტისათვის. დიპლომანტს ლექსიკონში არ შეუტანია ის სიტყვები, რომლებიც იმავე მნიშვნელობით არის დადასტურებული მიხ. ჩიქოვანის „ლექსუმურ ლექსიკონში“ (ჩიქოვანი 1941), მ. ალავიძის „ლექსუმურ ლექსიკონსა“ (ალავიძე 1938) და მისივე გამოკვლევებში – „მასალები ლექსუმური ეთნოგრაფიისათვის“ (ალავიძე 1949) და „მასალები ლექსუმური ლექსიკონისათვის“ (ალავიძე 1955). გ. კვარაცხელიას სალექსიკონო ერთეულებად არც ის სიტყვები შეურჩევია, რომელთა ლექსუმურობა აღნიშნულია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონსა და ილ. ჭყონიას „სიტყვის-კონაში“ (ჭყონია 1910). სიტყვების კიდევ ერთ ჯგუფთან დაკავშირებით დიპლომანტი წერს: „ზედმეტად მივიჩნიეთ ლექსიკონის გადატვირთვა ისეთი სიტყვებით, რომელთაც დასავლური კილოებისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური მოვლენები განუცდიათ და აშკარა განსხვავებას არ იძლევიან სალიტერატურო ქართულთან თუ დიალექტებთან შეპირისპირებისას. ასეთეობია: მდებარობა, საბარცხალი, ქფილი, ყივნა, წუმბა, ლაპარიკი, მო-

სრული, რღმა, ახალგარზდა, მარგატელი, ნევრიულობა, საბუღან-
ტრო, მარგალითად, სამჯენ და სხვ. მაგრამ ისეთი სიტყვების შეტანა,
როგორიცაა: აგარა < აგერა, ბარხალა < ბახალა, გიგა < ნიგა, მაკლუ-
ლი < ნაკლული, მანტილა < მანტილია, მასლა < მასრა, ლაჩაქიე <
ლეჩაქი, ყალბი < ყალიბი, ციცირი < ციცარი, სუთქმა < სუნთქვა,
ქრუვი < ქვრივი, ჯორგი < ჯოგი, მეტორგე < მეტოქე და სხვ. მიზან-
შეწონილად მივიჩნიეთ, რადგანაც მათი მნიშვნელობების გარკვევა
უფრო ძნელია, მიუხედავად იმისა, რომ ორივე რიგის მაგალითებში
ერთნაირი ფონეტიკური მოვლენებია მომხდარი“.

აღნიშნული მიდგომით მასალის გადარჩევის შედეგად სტუ-
დენტ გ. კვარაცხელიას მიერ შედგენილ ლექსიკონში დასტურდება
750 სიტყვა-ერთეული, რომლებიც ან საერთოდ არ გვხვდება სხვა
ლექსიკონებში, ან მნიშვნელობით თუ ფონეტიკურად განსხვავდება
მათგან.

ლექსიკონში დიდი ადგილი ეთმობა ადამიანის გარეგნულ და
ქცევით მახასიათებელთა აღმნიშვნელებს, რომელთა ნაწილს ახლავს
შენიშვნა იმის შესახებ, კონკრეტული მსაზღვრელი სახელი კაცს მიე-
მართება თუ ქალს. დადებით ერთეულებს მნიშვნელოვნად სჭარ-
ბობს უარყოფითი შეფასების გამომხატველი ლექსემები, რომლებიც
ზოგჯერ რამდენიმე თვისებას ერთად აღნიშნავენ.

მსუქანი / მსხვილი: ბუზუნა || ბუზუნია (უფრო ქალზე იტყვი-
ან), *ბუსკუნა, ტანძიმე, ტონტროკი, მეგვილა.*

გამხდარი / წვრილი: თიანკელა, ნალრიფა (სუსტი, ზრდას
ჩამორჩენილი ბავშვი ან ცხოველი), *ფაჩხატა, წურწურტა.*

*ზარმაცი / ზანტი / უქნარა / მოუქნელი / უხეიროდ მაკეთებე-
ლი: ბონდრიკა || ბონდრუკე, ელეყურტა* (უსაქმურსა და მაღალ ადა-
მიანზე იტყვიან); *ვათათხი, ვატყაპურა, ზებედანა, ლერდანი, ტყვა-
პალე* (1. უშნო, მოუქნელი; 2. დაბალი), *ჯიკვინია* (სხვისი ხელის წა-
კვრით (ჯიკავით) მაკეთებელი კაცი).

დაუზარელი / ყოჩალი: ქენქერი, ყადაგახი.

*ჯიუტი / ჭირვეული / ჟინიანი: უჭიატარი, ფაფარშეუდრეკე-
ლი, წინწაქარი.*

ავი / ბოროტი / უხეში: ენამატლიანი, კენწუხი, მუკარწი (მარ-
ტო ქალზე ითქმის), *პირცხელი* (ავი ქალი), *უნაური, უჩქიმური.*

ხელმოჭერილი / ძუნწი: კუნიახე (ძუნწიც, ავიც), *მომწვარი.*

*სულელი / ჩერჩეტი / გონებაჩლუნგი: ბულანგარა, ვაჩიკი, ლა-
ბანა, უფშუქური, ფშეტი.*

სალექსიკონო ერთეულებად უხვად გვხვდება ცხოველების, მათი ნაშიერების, მათი ხმიანობის აღმნიშვნელი ლექსიკა: **ბოცქორი** (ბაჭია), **კოკინია** (ხბო), **ბარხალა** (1. ყვავის ბახალა; 2. წრუწუნა), **ბჟუ-ტუ || ბჟუტულია** (ბატის ჭუკი), **კვატია** (იხვის ჭუკი), **კვაწიე** (ინდაურის ჭუკი); **მოჩეტი**, **კონტო** (მოზრდილი წიწილა); **დაყორყოლება** (ინდაურის ხმიანობა), **კინცხილი** (წიწილების ჟივჟივი), **ქორქოლი**, **ქრიხინი** (ქათმის კრიახი), **ყაყყავი** (ყვავის ყრანტალი). დასტურდება, აგრეთვე, სხვადასხვა ნიშნით გამორჩეული სახელები: **ბოციკელა** (უშვილო თხა), **რიგვილა**, **ტულო თხა** (ურქო თხა), **კერი** (დაუკოდავი ღორი), **ნამცხედვარა** (ყველაზე სუსტი და პატარა გოჭი), **ოჩანი** (რქენია საქონელი), **ნანებრი** (თავისუფლად გაშვებული საქონელი), **თარაქანა** (ჯიშიანი ძროხა), **მოღავი** (კარგი მეწველი ძროხა), **ქულბეწი** (ბერწი ძროხა). მოტივირებულობა-ხატოვანების თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს შემდეგი ერთეულები: **მეწისქვილე** (ბელურა), **მეძახილია** (ერთგვარი ჩიტი), **უნახავი** (ერთგვარი ქვეწარმავალი), **ურწმუნო** (გველი), **მემძოხია ბაყაყი** (გომბეშო).

ასევე ფართოდ არის წარმოდგენილი სასოფლო-სამეურნეო იარაღების, მათი ნაწილებისა თუ საოჯახო ნივთების სახელები: **არნაზი** (სახურავის გადმოსათოვლი), **გადასაგდავი** (წისქვილში წყლის გადასაშვები), **ხოწე** (თონიდან პურის ამოსადები); **პიჭკი** (ნაკელის გადასატანი ჩელტი), **სანახელო** (< სანეხველი; ჩელტის მაგვარი ნეხვის დასაყრელი), **პოწალი** (ორკაპი), **სამუნელი** (საქონლის საწმენდი რკინის კბილებიანი ჯაგრისი), **სატუკელა** (ხის პატარა ურო, ლობიოს დასაწყლეტი), **ღვანღვილი** (პურის თავთავების საკრეფი ჯოხი), **ცილინდარი** (ლურსმნის თავის გასასწორებელი იარაღი), **გიჯა**, **ლაკორა**, **სადაფქული**, **სათავი**, **საცურელა**, **ფისკვინჯელა** (წისქვილის ნაწილები), **კვიტა** (ხახვის შესანახი ჭურჭელი), **კვიჭია** (პატარა ქოთანის), **ქეშელა** (ტიკი) და სხვ.

წარმოების მხრივ ყურადღებას იქცევს ზმნიზედები: **ტყულა-თანე** (ტყუილად), **ჩუმათანე** (ჩუმად), **მაღათანე** (მაღად). დროის ათვლა-აღნიშვნის დიალექტური სურათი იკვეთება შემდეგი ერთეულებით: **მანამდეღ დროში** (ადრე, წინათ), **მასმა || მასხმა || მასხუმა** (მას შემდეგ, მას მერე), **მითაუკუნის || მითაუკუნის ჟამის** (მგელის-

ძველი), **ცხომის** (სხვა დროს), **გადაღმა კვირა** (გასული კვირა), **იმ და-ნდარაზე** (იმ ხანებში). სიტყვის რუსული წარმომავლობა ან რუსუ-ლი ენის მეშვეობით დამკვიდრებაა აღნიშნული შემდეგ მაგალითებ-ში: **კარბინა** (რუს. кабина) – კაბინა, **მარშინა** (რუს. машина) – ყოველ-ნაირი მანქანა; **პარონი || პარომი** (რუს. паром) – ბორანი, **ტურნელი** (რუს. туннель) – გვირაბი.

ლექსიკონში გვხვდება მყარი შესიტყვებები, რომელთა ნაწი-ლი პირდაპირი მნიშვნელობით იხმარება, ნაწილს კი ხატოვანი მნიშვნელობა აქვს: **თონის გვარა || თონის პერანგი** (თონის გარედან თხილის წნელით შემოწნული), **მოწყენილი მწიფე** (ძალიან მწიფე), **კუთხე კაცი / მარტო კაცი** (ცალკე, მეზობლებისაგან გამოყოფილად მოსახლე კაცი), **შემჯგლეული ამბავი** (ცუდი ამბავი, ჩხუბი, აურზა-ური), **გახვდა ზღეცა** (ხმაურით დაეცა), **დაწყვიდან დათავებამდე** (თა-ვიდან ბოლომდე, სულ, ოდითგან დღემდე), **ვარაყივით დაშლა** (მაგ-რად გალახვა, მიბეგვა), **კვინიხის გაგდება** (დაძინება), **მიყვითლება გულზე** (გულის ასუყება), **მოწამება თვალის** (თვალის შესწრება), **ქელბა სიცხე** (მაგარი სიცხე), **არაფერი ქესით** (არაფრის გულისთვის, არაფრით).

განმარტებებს დართული ილუსტრაციები, როგორც გაბმული მეტყველების ნიმუშები, გასული საუკუნის 60-იან წლებში ჩაწერილ მნიშვნელოვან დიალექტურ მასალას წარმოადგენს, რომელიც წმინ-და ენობრივის გარდა, ზოგადკულტურული თვალსაზრისითაც სა-ინტერესო ცნობებს შეიცავს.

განსამარტავი სიტყვის კონტექსტში ხმარების მაგალითად ზოგჯერ დამოწმებულია გამოცანები („დათვი ჭამდა, ხლოპინობდა, ფისკვინჯელა ხელს უწყობდა“ – დოლაბი და სარეკელა; „ოქრო ბჟღვინავს, ოქრო ფშტვინავს, ოქრო პირში მეყერება“ – წისქვილი), სხარტულები („მა ბორძღვებით (უმარცვლო კლერტი) ვერ გარვძღე-ბი“; „ეს რა არის? მასლა (მასრა) არის, / მასლას იქით კასლა არის“), წყევლისა თუ დალოცვის ფორმულები („იმას დეეკარქა გამომზერა (მხედველობა, თვალის სინათლე), ვიცხამ ჩემი თხა გადაამბა!“; „ამო-წყტა მაგენის რჯული და კიაპი (ჯიში, შთამომავლობა), არ გეიარა მაგენის მონაგარმა“; „ცხონდარი || ცხონდარში“), შელოცვის ტექსტ-თა ფრაგმენტები („... ერგოს ლოცვა ჩემი / ნაკპენსა და დასუნულსო. / ბეწა-ბეწა გამობეწე!“), ფრაზები, რომელთა შედგენილობაში შემავალ

ფიგურალურ გამოთქმებს დამოუკიდებელ სალექსიკონო ერთეულად გატანა ეკუთვნით („მიეცი ჭკუა თავს და მეიპარცე მა ქოჩეჩი (ქოჩორი)“; „ვაი მაგის ბრიშტას (თავს), რავა ატოცის გლახასავით დეილუღება“).

როგორც აღვნიშნეთ, ნაშრომი 750 ერთეულს შეიცავს, იგი 160 ხელნაწერი გვერდისაგან შედგება, დიპლომს ერთვის ხელმძღვანელის, თსუ ახალი ქართული ენის კათედრის დოცენტ ელენე ბაბუნაშვილის, შეფასება: „სტუდენტი ამჟღავნებს არა მარტო ლექსიკონის შედგენის შესაძლებლობას, არამედ საქმის სიყვარულთან ერთად მასალის ცოდნასაც. შრომა უდავოდ ფასეულია. მასალა ახალია და სანდო, განმარტებაც დამაკმაყოფილებელია. იგი ერთგვარი წვლილია დიალექტურ ლექსიკოლოგიაში“.

დღეს, როდესაც დიალექტური თავისებურებები სულ უფრო სწრაფად იშლება, რითაც საფრთხე ექმნება ჩვენს დიალექტურ მრავალფეროვნებას, 65 წლის წინ ლეჩხუმის სოფლებში ცოცხალ მეტყველებაზე უშუალო დაკვირვებით შეკრებილი და განმარტებული მასალა მეტ მნიშვნელობას იძენს.

გამოყენებული ლიტერატურა

ალავიძე 1938 – მ. ალავიძე, ლეჩხუმური ლექსიკონი, ქართველურ ენათა ლექსიკა, I, გურული, ზემოიმერული და ლეჩხუმური ლექსიკონები (პროფ. ვ. ბერიძის რედაქციით), სსრკ მეცნ. აკად. საქ. ფილიალის გამომცემლობა, თბილისი.

ალავიძე 1949 – მ. ალავიძე, მასალები ლეჩხუმური ეთნოგრაფიისათვის, ა. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, IX, ქუთაისი.

ალავიძე 1955 – მ. ალავიძე, მასალები ლეჩხუმური ლექსიკონისათვის, ა. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, XIII, ქუთაისი.

თოფურია 1963 – ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. III, თბილისი.

ჩიქოვანი 1941 – მ. ჩიქოვანი, ლექსუმური ლექსიკონი, პუშკინის სახელობის თბილისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, I, თბილისი.

ჟყონია 1910 – ი. ჟყონია, სიტყვის-კონა: საბა-სულხან ორბელიანის და დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში გამოტოვებული სიტყვები, ს.-პეტერბურგი.

მ ე დ ე ა ს ა ლ ლ ი ა ნ ი

სვანური წისქვილის ტერმინოლოგიის ეთნოლინგვისტური ანალიზი. I. – კონსტრუქციული ნაწილები

საქართველოში, როგორც მიწათმოქმედების უძველეს კერაში, წისქვილს (როგორც წყლის, ისე ხელისას) გადამწყვეტი როლი ეკავა ტრადიციული საზოგადოების სამეურნეო ყოფაში. იგი წარმოადგენდა არა მხოლოდ მარცვლეულის დასაფქვავ ტექნიკურ ნაგებობას, არამედ საზოგადოებრივი თავშეყრისა და კულტურული ლანდშაფტის ერთ-ერთ შეუცვლელ ელემენტსაც. საკითხის კომპლექსურობიდან გამომდინარე, წისქვილის ფენომენი სამ განუყოფელ კომპონენტს აერთიანებს: *საინჟინრო მექანიზმს, მეწისქვილეობას* – როგორც მნიშვნელოვან სოციალურ ინსტიტუტს და უშუალოდ *დაფქვის პრაქტიკულ-რიტუალურ პროცესს*, რომელთაგან თითოეულს საკუთარი სპეციფიკური ლექსიკა ახლავს.

წინამდებარე ნაშრომში პირველად ხდება სვანურში წისქვილსა და მეწისქვილეობასთან დაკავშირებული ლექსიკური ფონდის კომპლექსური – სტრუქტურულ-სემანტიკური და ეტიმოლოგიური – შესწავლა სხვა ქართველურ ენებთან შედარება-შეპირისპირების ჩრდილში. სამეცნიერო ბრუნვაში შემოდის ახალი ეთნოგრაფიული და ენობრივი მასალა, რომელიც აქამდე ლინგვისტურად სისტემატიზებული არ ყოფილა. საერთოდ, ქართველურ ენებში წისქვილის ლექსიკური მიკროსისტემის მსგავსი კომპლექსური კვლევის პრეცედენტი თითქმის არ მოიპოვება; ეს მრავალფეროვანი მასალა დღე-

მდე სხვადასხვა ეთნოგრაფიულ, დიალექტოლოგიურ და დარგობრივ ნაშრომებშია მიმოვანტული.

ვინაიდან აღნიშნული ლექსიკური მასალა უაღრესად ვრცელია, პუბლიკაციის შეზღუდული მოცულობის გამო, წინამდებარე ეტაპზე საკვლევი არეალი მიზანმიმართულად შევზღუდეთ და ყურადღება გავამახვილეთ უშუალოდ წისქვილის კონსტრუქციულ (*არქიტექტურულ* და *სტატიკურ*) ნაწილებთან დაკავშირებულ ტერმინოლოგიურ მიკროსისტემაზე. სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე გამოვლენილია სიტყვაწარმოების ძირითადი მოდელები, ხოლო ეტიმოლოგიური ძიებანი საშუალებას გვაძლევს განვსაზღვროთ ამ დარგობრივი ლექსიკის გენეზისი – საერთოქართველურ (არქაულ) ძირებთან მიმართება და ლოკალური, ინოვაციური ფენები.

სანამ ნაშრომის ძირითად ნაწილზე გადავალთ, ორიოდ სიტყვით შევეხებით ზოგადად წისქვილის აღმნიშვნელ სვანურ სიტყვას – ლე-**ქტერ**¹ს, რომელსაც სვანური ენის დიალექტ-კილოკავთა მიხედვით სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიაცია უდასტურდება (**ლექტერ** (ბზ., ლმზ., ჩოლ.)/**ლექტერ** (ბქ.)/**ლეგტერ** (ლმზ., ჩოლ.)/**ლეგტერ** (ლნტ.)/**ლექერ** (ჩოლ.)/**ლექერ** (ჩოლ., ლხმ.)¹ „წისქვილი“; შდრ. ლხმ. **წირსგჟილ**), მ. ჩუხუას მიერ შედარებულია ქართულ-ზანურ მასალასთან (ქართ. **ფევილ**-ი, ზან. (მეგრ.) **ქვირ**-ი, ლაზ. **მეირ**-ი || **მქვერ**-ი || **ფქვერ**-ი „ფევილი“) და ფუძეთა რეკონსტრუქციის საფუძველზე, ს.-ქართვ. ფუძეენის დონისათვის აღდგენილია *მ-ქტ-ილ „ფევილი“ არქეტიპი (ჩუხუა 2007:520). ცხადია, სვანურში აღნიშნული -**ქტერ** (/ -**გტერ**) ძირისაგან ნაწარმოები არაერთი მასდარული და მიმღეობური ფორმა დასტურდება (მაგ.: **ლილგუჭერი** (ბზ.)/**ლილქტერი** (ბქ.)/**ლილგტერი** (ლმზ., ჩოლ.)/**ლილეგტერი** (ლნტ.)/**ლილქერი** (ლხმ.) „ფეკა (ზედმიწ. – მეწისქვილეობა)“...; **მულგუჭერი** (ბზ.)/**მულქტერი** (ბქ.)/**მულგტერი** (ლმზ., ჩოლ.)/**მელეგტერი** (ლნტ.)/**მელქერი** (ლხმ.) „მეწისქვილე“; **ლეღგუჭერი** (ბზ.)/**ლეღქტერი** (ბქ.)/**ლეღგტერი** (ლმზ., ჩოლ.)/**ლეღეგტერი** (ლნტ.)/**ლეღქერი** (ლხმ.) „დასაფეკავი“; **ლულგტერი** (ბზ., ლმზ., ჩოლ.)/ **ლულქტერი**

¹ წისქვილი შეიძლება იყოს: **ღგჳმ ლექერ** (ბქ.) „დაგმანული წისქვილი“; **მგსიბ ლექერ** (ბქ.) „მბრუნავი წისქვილი“.

(ბქ.)/**ლგლეგტერე** (ლნტ.)/**ლგლქერე** (ლზმ.) „დაფქვილი“; **ლწლგუჟერი** (ზზ.)/**ლწლქტერი** (ბქ.)/**ლწლქერი** (ლზზ.) „დასაფქვაჲ, ფქვისთვის გამოყენებული (წყალი)“; **წლგუჟირ** (ზზ.) „დაფქვის საფასური“...
მოხმობილი დიალექტური მასალის ანალიზი კი ცხადყოფს, რომ საერთოქართველური არქეტიპიდან მომდინარე **-ქტერ-** ძირი სვანურ ენობრივ ნიადაგზე უადრესად პროდუქტიულია და წისქვილის დარგობრივი ლექსიკის ძირითად მორფოლოგიურ ბირთვს აყალიბებს. თუმცა, უშუალოდ წისქვილის კონსტრუქციულ ნაწილთა, მისი არქიტექტურული ელემენტებისა და მექანიზმების ნომენკლატურა ბევრად უფრო კომპლექსურ სურათს ავლენს. გენეტიკურ-ქრონოლოგიური თვალსაზრისით, ეს ტერმინოლოგიური მიკროსისტემა ერთგვაროვანი არ არის და მასში მკაფიოდ გამოიყოფა სხვადასხვა ისტორიული პლასტი.

წინამდებარე ნაშრომში საანალიზო მასალა გენეტიკურ-ქრონოლოგიური პრინციპით არის დაჯგუფებული და წარმოდგენილია სამ ძირითად პლასტად: *საერთოქართველური მემკვიდრეობა, საკუთრივ სვანური (ინოვაციური) ლექსიკა და ნასესხები ერთეულები*. კვლევას კი ვიწყებთ უძველესი, საერთოქართველური ფესვების მქონე ტერმინების ანალიზით, რომელთა შორის, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს:

საერთოქართველური მემკვიდრეობა: შირა (ზზ., ლზზ., ჩოლ.)/**შირა** (ბქ., ლნტ.)¹ „დოლაბი/წისქვილის ქვა“. სვანური ენის დიალექტებში წისქვილის დოლაბის აღსანიშნავად ძირითადად კომპოზიტური სიტყვები გამოიყენება (**დოლებშირა** (ზზ.)/**დოლებშირა** (ბქ.)/**შირადოლებ** (ბქ., ლნტ.)/**დოლობშირა** (ლზზ., ჩოლ.)/ **დოლწშირა** (ლნტ.), თუმცა დასტურდება მარტივი ერთეულებიც, კერძოდ: **შირა/შირა**. მისი ძირეული ნაწილი – **შირ-/შირ-** სხვა დარგობრივ სიტყვებშიც გვხვდება (მაგ.: ლი-**შირ**-ე „ხელით დაფქვა“, ლწ-**შირ**-ა „ხელსაფქვაჲ...“). აღსანიშნავია, რომ ცალკე აღებული **დოლებ** სვანურში „დიდი ქვის/ლოდის“ მნიშვნელობით გამოიყენება.

¹ **შირა/შირა** იყო ორგვარი: **ჟიბე** ი **ჩუხე** „ზედა და ქვედა“. კარგად აწყობილ (ანუ მომუშავე) დოლაბს **მესყე შირა** (ბქ.) „კარგად მომუშავე დოლაბი (ზედმიწ. – გაკეთებული დოლაბი)“ ეწოდებოდა, ხოლო დაკოდილ დოლაბს **ლყყვწე შირა**. [ქა] **ლჟგჟწწე შირა** (ბქ.) „გალესილი/გაპრიალებული (ანუ დაუკოდავი) დოლაბი“...

ეტიმოლოგიურ ლექსიკონებში სვან. **შირ-||შირ-** ძირის შემცველი ფორმები (ა-**შირ-**ე (ბზ.), ა-**შირ-**ე (ბქ.), ა-**შირ-**ე (ლშხ.) „ფქვავს“, ლა-**შირ-**ა (ბზ.), ლა-**შირ-**ა (ბქ., ლნტ.), ლა-**შირ-**ა (ლშხ.) „ხელსაფქვა-ვი“, ლი-**შირ-**ე (ბზ., ლშხ.), ლი-**შირ-**ე (ბქ., ლნტ.) „დაფქვა“) შედარებულია შემდეგ ქართველურ მასალასთან: **ცარ-** → || **ცერ-**, არ-ვ-**ცარ**, სა-**ცერ-**ი, **ცრ-**ი-ს : ზან. **ცორ-** → || **ცგრ-** || **ცირ-**, **ცგრ-** || **ცირ-**უნ-ს „ცრის“, ო-**ცგრ-**ალ-ი „საცერი“, ჭან. ბ-**ცორ-**უმ „ვცრი“, ბ-**ცორ-**ი „გავცარ“, ო-ნ-**ცორ-**უ „საცერი“. ფუძეთა რეკონსტრუქციის საფუძველზე, ს.-ქართვ. დონისათვის აღდგენილია ***ცარ-** („ფქვა/ცრა“) არქექტიპი (ჩუხუა 2000-2003:306). აღნიშნულ ძირს სახელური ფორმები შეესატყვისება მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენებშიც „საცერის“ მნიშვნელობით. ამავე კონტექსტში საინტერესოა ბალსქვემოური ლექსემა – **ში** „კანაფის თესლის სანაყი, ხის ორსახელურიანი ფილთაქვა“, რომელიც ფონეტიკურად და მორფოლოგიურად ემთხვევა ანატომიურ ტერმინს **ში** („ხელი“). ვინაიდან მარცვლეულის დანაყვა უშუალოდ ხელით ფიზიკურ საქმიანობას უკავშირდებოდა, საფიქრებელია, რომ სიტყვა – **შირა/შირა** თავდაპირველად რთული აგებულების იყო და შემდგენიარად აღდგება: ბზ., ლშხ., ჩოლ. **შირა** / ბქ., ლნტ. **შირა** < ***ში-არ-აშ** („ხელებისა“). დროთა განმავლობაში, მრავლობითობის -**არ** სუფიქსი ფუძეს შეერწყა, სიტყვამ კი განიცადა სემანტიკური გადაწყვეა. ერთ შემთხვევაში მიიღო „დოლაბის“ მნიშვნელობა, ხოლო მეორეში – „ფქვის; ცრის“ ზმნურ რეალიებს დაუკავშირა.

შენიშვნა: ქართული ენის დიალექტებში (კერძოდ, ქიზიყურსა და იმერულში) გვხვდება სიტყვა *შირიმ-ი* „ცარცისმაგვარი ფაშარი ქვა“, რომელიც თითქმის სვანური საანალიზო სიტყვის (**შირა/შირა**) იდენტურია, თუმცა სიმყარით მათ შორის დიდი სხვაობაა.

ლამგნჟალ/ლამგნჟან (ბზ.)/**ლამანჟალ**[ა] (ჩოლ.) „წისქვილის ბორბლის მოწყობილობა, ბორბლის ადგილი, ასაწევ-დასაწევი მექანიზმი“.

აღნიშნული ლექსიკური ერთეულის სტრუქტურული შედგენილობა ასეთია: ლა-მგ-**ნჟ**-ალ/ლა-მგ-**ნჟ**-ან-ა/ლა-მა-**ნჟ**-ალ, სადაც ძირად გამოიყოფა -**ნჟ**-, ლა- – -**ალ** დაღნიშნულების სახელთა მაწარმოე-

ბელი ცირკუმფიქსია, **მე-/მა-** – {-**წ**} მოქმედების გამომხატველი პრეფიქსი. როგორც სვანური ეთნოგრაფიული მასალების განხილვამ აჩვენა, იგი წისქვილის ერთ-ერთი მთავარი მექანიზმია.

აღნიშნული სვანური ლექსემის სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი მთლიანად ემთხვევა ქართულსა და მის დიალექტებში დადასტურებულ შემდეგ ფორმებს: ქართ. სა-მა-**ქნ**-ელ-ი „ქვის ასაწევი ბერკეტი. ყოფაში დამოწმებულია წისქვილისა და ხელსაფქვავე ქვების ასაწევად...“ (ქმიელ 2024); რაჭ. ლა-მა-**ქან**-ა „წისქვილის ერთ-ერთი ნაწილი, ხის ასაწევი ფეხი“; ლეჩხ., რაჭ. ლა-მა-**ქან**-ი „ხის ბერკეტი, რომელიც გამოიყენება წყლის წისქვილის დოლაბის ასაწევად ან დასაწევად“; შდრ. ასევე კახ. ლა-ბა-**ქან**-ი „წისქვილის კიპორჩხზე დამაგრებული ასაწევ-დასაწევი სახელური“...

წარმოდგენილ ფორმებში ყველგან იდენტური ფუნქციის აფიქსები ვლინდება (**სა-** – **-ელ**, **ლა-** – **-ა...**). ჩვენი მიზანია, გავარკვიოთ ამ ფუძეებში გამოვლენილი **-ქნ-/ქან-** და **-ნქ-** ძირების თავდაპირველი სემანტიკა და მათი სტრუქტურული ურთიერთმიმართება. აქ ქართული **-ქნ-** და სვანური **-ნქ-** ავლენს ბგერათა გადასმის (მეტათეზისის) კლასიკურ მაგალითს, ხოლო სრული, ხმოვნით განვრცობილი **-ქან-** ფუძიდან აბლაუტის (ნულოვანი საფეხურის) სახით მიიღება ქართული **-ქნ-** ფორმა.

ქართველურ ენებში, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, **ქან-** და **ქნ-** ერთი და იმავე ძირის სხვადასხვა საფეხურია (ე. წ. აბლაუტი):

1. **სრული საფეხური:** *ქან-* – აქედან გვაქვს ქართული: *ქან-ა-ობა, აქან-ებ-ს*;

2. **ნულოვანი საფეხური** (ხმოვნის დაკარგვით): *ქნ-* – აქედან გვაქვს ქართული: *ქნ-ევ-ა, მო-ქნ-ევ-ა* და ჩვენ მიერ გამოვლენილი *სა-მა-ქნ-ელ-ი*.

უპირველეს ყოვლისა, ძალზე თვალსაჩინოა ცირკუმფიქსების იდენტურობა: ქართული **სა-** – **-ელ** და სვანური **ლა-** – **-ა** სრულიად ფარავს ერთმანეთს. როდესაც ტექნიკური ტერმინოლოგია სტრუქტურულად ასე ზუსტად ემთხვევა, ხშირად ეს მართლაც კულტურული და ეკონომიკური ექსპანსიით გამოწვეული სესხებაა (მაგალითად, ბარში შექმნილი წისქვილის ტექნოლოგიის მთაში ასვლა). თუმცა, მოცემულ შემთხვევაში, ნასესხობასთან არ უნდა გვქონდეს

საქმე, არამედ ორივე ენაში საერთოქართველური არქეტიპებისგან (*სა- და *-ელ) დამოუკიდებლად განვითარებული მორფემებია. სვანურს რომ ქართულიდან ესესხა მთლიანი ლექსიკური ერთეული, იგი მას გადმოიტანდა როგორც *სამაქნელ*- და არა საკუთარი, ფონეტიკურად გარდაქმნილი მორფემებით (*ლა-* *-ალ*). რაც შეეხება ძირეულ *ნქ*-კომპლექსს, მასში, როგორც უკვე აღინიშნა, სონორი თანხმოვნის წინ გადმოწევის (ანუ მეტათეზისის) პროცესი დასტურდება. ეს ფონეტიკური ტრანსფორმაცია კი დამახასიათებელია მხოლოდ ავტოქთონური (ადგილობრივი) სიტყვებისათვის, რომლებიც ათასწლეულების მანძილზე დამოუკიდებლად ვითარდებოდნენ სვანურ ენობრივ ნიადაგზე.

ეტიმოლოგიურ ლექსიკონებში დასტურდება *-ქან/-ქნ*- ძირის შემცველი ფუძეების ერთმანეთთან დაკავშირების მცდელობა. ერთ-ერთი თვალსაზრისის მიხედვით, *ქან*. *ქინ*-, მუ-*ნქინ*-უ „ქნევა“, მეგრ. *ქირ*-ინ-ი, მუ-*ქირ*-ინ-უ „ქნევა“ და ქართ. *ქნ*-, მო-უ-*ქნ*-ია ფორმები მიჩნეულია საერთოქართველურ მასალად (ჩიქობავა 1938:336). ჰ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველადის „ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ აღნიშნულ ძირებთან დაკავშირებულია სვანური მასალაც: ქართ. *ქან*-/*ქნ*- გა-*ქან*-ებ-ა; *ქნ*-ეგ-ა... : ლაზ. *ნქინ*- ი-*ნქინ*-ს/ი-*ნქინ*-აფ-ს „იქნევს“; მო-*ნქინ*-უ „მოქნევა“; მუ-*ნქინ*-უ „მოუქნია“; მო-ბ-უ-*ნქინ*-ი „მოვუქნიე“... : სვან. *ქნ*-/*ქინ*- ლი-*ქნ*-ე „გაქცევა“; ი-*ქნ*-ე „გარბის“; ად-*ქინ*-ე „გაიქცა“...) და საერთოქართველური ფუძეების დონისათვის აღდგენილია **ქან*- არქეტიპი (2000:485).

შენიშვნა: ერთი შეხედვით თვალისმომჭრელი ეს ეტიმოლოგიური ანალიზი, ვფიქრობთ, გადასახედია. სვანური ლი-*ქნ*-ე „გაქცევა“; ი-*ქნ*-ე „გარბის“; ად-*ქინ*-ე „გაიქცა“... ფორმები, ჩვენი აზრით, მხოლოდ ფორმალური დამთხვევაა (ჰომონიმია) და სემანტიკურად ქართ. გა-*ქან*-ებ-ა/გა-*ქან*-დ-ა მოდელისაგან უნდა მომდინარეობდეს (როგორც სწრაფი სტარტის, ადგილის მოწყვეტის მნიშვნელობა). ქართულ *ქნევა/მოქნევი*’ს ნამდვილ სემანტიკურ შესატყვისად კი სვანური დიალექტური ფორმები უნდა მივიჩნიოთ, კერძოდ: (ზზ.) ლი-*ქაჟინ*-ე, ლშზ., ჩოლ. ლი-*ქირლ*-ე, ჩოლ. ლი-*ქირჟან*-ე „მოქნევა“.

ზოგადად, მატერიალური კულტურის სფეროდან ტექნიკური იარაღების სახელები ხშირად მოგზაურობს ენიდან ენაში. თუმცა, მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში, გამოვლენილი ლინგვისტური კანონზომიერებები (*ბგერათა გადასვლა და სვანური აფიქსების ბუნებრივი განვითარება*) მკაფიოდ მიუთითებს, რომ **ლამენქალ** სვანურ ნიადაგზე დამოუკიდებლად აღმოცენებული სიტყვაა, რომელიც იმავე საერთოქართველურ ფესვს (***ქან-/ქნ-**) ეფუძნება, რასაც ქართული **სამაქნელი**. ამ თვალსაზრისით, მეტად საინტერესო სურათს გვაძლევს სამხმრთი შედარება: სანამ ქართულსა და სვანურში გვაქვს ***ქან-/ქნ-/ქნქ-** ძირისგან ნაწარმოები სტრუქტურულად იდენტური ტერმინები, ზანურ სივრცეში მსგავსი წარმოება რატომღაც არ გვხვდება. სამეგრელოს წყლის წისქვილის კონსტრუქციის აღწერილობისას, აღნიშნული მექანიზმისთვის გამოყოფილი სპეციფიკური ტერმინი ვერ დავაფიქსირეთ, რაც კიდევ უფრო უსვამს ხაზს ქართულ-სვანური იზოგლოსის ექსკლუზიურ ბუნებას.

ვინაიდან ჩვენ მიერ სამსჯელოდ გამოტანილი წისქვილის ერთ-ერთი მთავარი მექანიზმის აღმნიშვნელი სვანურ-ქართული ფუძეები დღემდე სპეციალური ლინგვისტური მსჯელობის საგანი არ ყოფილა, მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ ხელთ არსებული მასალის საფუძველზე მოგვეხდინა ამ ტერმინების სემანტიკურ-სტრუქტურული რეკონსტრუქცია. აღნიშნული ლექსიკური ერთეულები ეთნოგრაფიულად და ეტიმოლოგიურად მართლაც უკავშირდება **ქნევას** (*მოქნევას, რწევას, ქანაობას*). ქართული **სამაქნელი** (ისევე, როგორც მისი დიალექტური ვარიანტები – **ლამაქანა/ლამაქანი/ლამაქანი**), როგორც კონსტრუქციული ელემენტი, წარმოადგენს გრძელ ხის ბერკეტს. როდესაც მას ერთ ბოლოზე აწვებიან, მეორე ბოლო ვერტიკალურად ქანაობს (ზემოთ-ქვემოთ მოძრაობს, ანუ იქნევა), რის შედეგადაც წისქვილის მძიმე დოლაბს სწევს ან არეგულირებს. სრულიად იდენტური ფუნქციურ-სემანტიკური დატვირთვა აქვს სვანურ **ლამენქალ/ლამენქან/ლამანქალ**[ა] ფორმებსაც: ეს ტერმინები პირდაპირ გამოხატავს წისქვილის იმ მოწყობილობას, ადგილს ან ინსტრუმენტს, რომელიც მუშაობის პროცესში დინამიკურ მოძრაობაშია – „ქანაობს“.

ლამჰარ (ბქ.) „წისქვილის ღარის თავი, რომელიც დახრილია სპეციალურად ან ბუნებრივად; ამალღებული ადგილი“.

ლამპარ, როგორც წისქვილის კონსტრუქციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი – რომელიც ერთი შეხედვით გაურკვეველი ეტიმოლოგიის სიტყვად ჩანს – ჩვენი აზრით, უკავშირდება სამეცნიერო ლიტერატურაში რეკონსტრუირებულ ქართულ-სვანურ ძირებს (სვან. **ჰჷერ-ჷერ-ლი-ჰჷერ/ლი-ჷერ** „წვერვა (მზისა)“; ლა-მ-ჰერ „დასავლეთი“... : ქართ. **წვერ-** ი-**წვერ-**ებ-ა (მზე); ამო-ი-**წვერ-**ა (მზე)...). ამ ძირთა შედარების საფუძველზე, ფუძეენის დონეზე აღდგენილია ს.-ქართვ. ***ტჷერ-** არქეტიპი (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:739). მდებარეობისა და ფორმის მიხედვით, იგი სწორედ „წვერ/წვერო“ სიტყვას მოგვაგონებს, თუმცა არც სხვაგვარ ეტიმოლოგიას გამოვრიცხავთ.

ვფიქრობთ, ძალზე საინტერესო მასალა აქვს გამოვლენილი მ. ჩუხუას ერთ-ერთ ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში – „იბერიულ-იჩქერიულ ენათა შედარებით გრამატიკაში“ (2007:520). ავტორი „ფქვილ“ სიტყვის ეტიმოლოგიის განხილვისას შესადარებლად მოიხმობს კავკასიურ ენათა მასალას (მაგ.: იჩქ. **ჰერ** „წისქვილი“, ინგ. **ჰოარ** „ფქვილი“, ბაცბ. **ჰაირჷ** „ფქვილი“), რაც აუცილებლად ყურადსაღებია. ადვილი შესაძლებელია, რომ ტერმინი უძველეს კავკასიურ სუბსტრატს ან საერთო ფუძეს უკავშირდებოდეს, რომელიც უშუალოდ წისქვილისა და ფქვილის წარმოების პროცესს გამოხატავდა.

ქჷირაფ (ზზ., ლნტ.)/**ხჷიმრა** (ზს.)/**ქჷიბილ** (ბქ.)/**ქჷირაფ** (ლზზ., ჩოლ., უშგ.)/**გჷირაბ** (ჩოლ.) „ხვიმირი“. აქვე შემოგვაქვს **ქუფ** (ზს., ქს.) 1. „დაწნული კიდობანი“, 2. ზზ. „ბუდე“, 3. ბქ. „გაწურული ყველის შესანახი მოგრძო ჭურჭელი“, 4. ჩოლ. „წკნელებისაგან გაკეთებული ტალახით შელესილი დიდი ოთხკუთხა გოდორი“ (შდრ. ჩოლ. **ქუფჷნჩო** „წკნელებისაგან დაწნული გოდორი“), რომელიც წისქვილის ერთ-ერთი ატრიბუტი იყო.

როგორც ვხედავთ, სვანური ენის დიალექტებში ტერმინ *ხვიმირის* გამოსახატავად რამდენიმე საყურადღებო ლექსემა გამოიყენება, რომელთაც სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით განსხვავებული სტრუქტურულ-ეტიმოლოგიური კლასიფიკაცია ეძლევათ:

ა) **ხჷიმრა** (ზზ.) < ქართ. ხვიმირა (/ხვიმირ-ი) ფორმისაგან. აღნიშნავს წისქვილის ქვის ზემოთ დაკიდებულ ძირვიწრო ფიცრის ყუთს, საიდანაც მარცვლეული კრიჰაში ჩადის. სვანურში ტერმინი დამკვიდრებულია ინლაუტისეული ხმოვნის რედუქციითა და სემანტი-

კურად უცვლელი სახით (შდრ. ძვ. ქართ. ჯუმირი/ჯვმირი „ერთგვარი ჭურჭელი, პურეულის საწყაო“, ფშ. **ხუმიურ**-ი; ზან. (მეგრ.) ხვამურა/ხვიმირი/ხვიმრა „ხვიმრა; ხვრელი“).

ბ) **ქუბილ** (ბქ.) „ხვიმირი“. ლექსემა შეთვისებულია ზანური (მეგრული) ქუბილ-ი „ჩათხრილი; ორმოგაკეთებული“ ფორმისაგან, ფონეტიკურ-სემანტიკურად უცვლელი სახით. მოცემული სემანტიკური გადაწევის საილუსტრაციოდ საინტერესოა მონათესავე და მეზობელი დიალექტური პარალელები (შდრ. მეგრ. **ქვიბ**-ი 1. „ორმო/ქვაბული“, 2. „გატეხილი დოქის, კოკის, ქვევრის ქვედა ნაწილი/ძირი...“, **ქვიბ**-ია „გამოქვაბული/ორმო“, **ოქირიე** „ხვიმრა“, ლეჩხ. **ჩვიბე**, გურ. **ჩიბო**, იმერ. **ქვიბი**-ი „გატეხილი დოქისა და მისთანათა ქვედა ნაწილი, ხმარობენ მარილისა ან სხვა რისამე შესანახავად“, **ქვიბალ**-ი „ძალიან დაბალი“, ქიზიყ. **სახვარბლე** „ხვიმირი“, თუშ., ხევს. **ჯუმბურ**-ი „ხვიმირა“; ოკრიბ. **ჩიბე** „ალატი/წისქვილის ყუთი“, ქვ. იმერ. **ჩიბერა/ჩიბა** „საფქვილე“, აჭარ. **დიმრ**-ი „წისქვილის ჩიბო“...).

გ) **გუირაზ** (ჩოლ.) „ხვიმირი“ < ქართ. გვირაზ-ი (< სპარს.-არაზ.) „მიწისქვეშა ნაგებობა“ (შდრ. ძვ. ქართ. დარანი) ფორმისაგან ფონეტიკურად უცვლელი სახით, თუმცა სვანურის თითქმის ყველა დიალექტში დასტურდება მისგან ფონეტიკურად სახეცვლილი **ქუირაზ/ქუირაფ**, სადაც ადგილი აქვს როგორც კლასიკურ ფონეტიკურ ადაპტაციას, ასევე სემანტიკურ მეტაფორიზაციას (იხ. ქვემოთ!). ამგვარი მეტაფორიზაცია კი ენაში ფართოდ გავრცელებული მოვლენაა, რაზეც მოწმობს წისქვილის ნომენკლატურის ზემოთ განხილული ლექსიკური ერთეულები (იხ. **ჰაყება/ხაყება** „კრიჭა, წისქვილის ხვიმირის ღარი“...).

„ხვიმირის“ მნიშვნელობით დადასტურებული ტერმინი – **გუირაზ**, რომელმაც ფონეტიკურად სახეცვლილი ფორმებიც მოგვცა, იმისი დამადასტურებელია, რომ მოცემულ შემთხვევაში სახეზეა ფუნქციურ-ვიზუალური რეალიზაცია: საგნის არქიტექტონიკამ და მასში მარცვლეულის მასის მოძრაობის სპეციფიკამ (ვიწრო სივრცეში დინებამ) წარმოშვა მდგრადი ასოციაცია მიწისქვეშა გასასვლელთან, რაც ენაში ნომინაციის საფუძველი გახდა. ამდენად, წინამდებარე შემთხვევა თვალსაჩინო მაგალითია იმისა, თუ როგორ შეიძლება ნასესხები ლექსიკური ერთეული (მოცემულ კონტექსტში – ქართულიდან სვანურში ინტეგრირებული და ფონეტიკურად ადაპტირე-

ბული ფორმა) ახალ ენობრივ ნიადაგზე დამოუკიდებელი მეტაფორიზაციის პროცესის საფუძველი გახდეს.

დ) **ქუთრაფ** (ზზ., ლნტ.)/**ქუთრაფ** (ლშზ., ჩოლ., უშგ.) „ხვიმირი/ხვიმირა“ < ქართ. გვირაბ-ი „მიწისქვეშა ნაგებობა“ სიტყვისაგან ფონეტიკურ-სემანტიკურად სახეცვლილი ფორმით.

ე) **ქუფ** (ზს., ქს.) 1. „დაწული კიდობანი“, 2. ზზ. „ბუდე“, 3. ბქ. „გაწურული ყველის შესანახი მოგრძო ჭურჭელი, რომელიც სახლის ჭერზეა ჩამოკიდებული“, 4. ჩოლ. „წკნელებისაგან გაკეთებული დიდი ოთხკუთხა გოდორი“ (შდრ. ჩოლ. **ქუფუნზო/ქუფუნზი** „წკნელებისაგან დაწული გოდორი“) < ზან. (მეგრ.) **ქუფ**-ე „ფრინველის, ცხოველის დასამწყვდევი გალია; ურმის ლასტი; ხილის შესანახი გოდორი“ სიტყვისაგან აუსლაუტისეული ხმოვნის მოკვეციტ, შდრ. ასევე მეგრ. **ქუზ**-ია „გობის მსგავსი ჭურჭელი მიწის მოსაზელად“ და ქართ. (ფშ.) **ქუზდ**-ია, (ხეცს.) **ქუზდ**-ე „სამარილე ხისა, თავსახურიანი; ხის თავსახურიანი, ჭერში ჩამოსაკიდი ჯამი, მარილისა და მისთანათა შესანახი“ (საღლიანი 2023:360). აქვე აღვნიშნავთ, რომ მეგრული **ქუფე** სპეციალურ ლიტერატურაში მ. ჩუხუას მიერ შეპირისპირებულია ქართულ **კუთმ**-ირ-ი/**კვმ**-ირ-ი „მარცვლის ჩასაყრელი ხის ჭურჭელი წისქვილში“, „წისქვილის საკვარბლე“ (საბა) და სვანურ **ღუებ** (ზს.) „გობი“, **ღობ**-რა (ლშზ.) „ვარცლი, გეჯა“ ფორმებთან და ს.-ქართვ. ფუძეენის დონისათვის აღდგენილია ***ღუბ**- „ვარცლი, ჭურჭელი“ არქეტიპი (ჩუხუა 2017:574).

დიალექტური ფორმების ძველი (კუმირი/კვმირი) და ახალი ქართულის (ხვიმირ-ი/ხვიმირ-ა; კვიმირ-ი/კუმბურ-ი/კვიმბურ-ი...) მონაცემებთან შედარების საფუძველზე კი, ფუძისეულ მორფმად გამოყოფს **კუთმ**-/კუმ- ოდენობას ნ. არდოტელი და გამოთქვამს ვარაუდს ძველი ქართულის მონაცემის **კუთმირი**’ს შესაძლო დაკავშირებისა ადეკვატური მნიშვნელობის სვან. **კუთხილ**’თან, რომელიც, მისი აზრით, სვანურში დიალექტურ სახესხვაობებს გვიჩვენებს: ზზ. **ქუთრაფ**, ლშზ. **ქუთრაფ** (2020:6). ვფიქრობთ, ამ დაკავშირებას, რომელიც თავად ავტორსაც სიმძნელედ მიაჩნია, რთული ფონეტიკური გარდაქმნიდან გამომდინარე, ხელს უშლის სწორედ ჩოლურულ მეტყველებაში გამოვლენილი ფორმა **გუთრაბ**, რომელიც **ქუთრაფ**/**ქუთრაფ** ფორმის თავდაპირველ სახედ უნდა მივიჩნიოთ.

საკუთრივ სვანური (ინოვაციური) წარმოება: აღნიშნულ ჯგუფში საანალიზოდ გამოვყოფთ ტერმინს, რომელიც სვანური სამეურნეო ყოფის ავტოქთონურ ბუნებაზე მიუთითებს: **ნიღარ** (ჩოლ.) „ღრუ ხისაგან გაკეთებული ჭურჭელი, მარცვლის სათავსო წისქვილისათვის“, შდრ. ზს. **ნეღარ**, ბზ., ლშხ. **ნეღარ**, ბზ. **ნეღირ** „კასრი“.

აღნიშნული ლექსიკური ერთეული სამეცნიერო ლიტერატურაში საკუთრივ სვანურ ფორმად არის მიჩნეული. სწორედ სვანური ნიადაგიდან ნასესხებად მიაჩნია გ. როგავას მეგრული **ნიგა** „ხის ვედრო“, სადაც ფონეტიკური განვითარების შემდეგი ჯაჭვი იკვეთება: **ნეღარ** > ***ნეგარ** > ***ნიგარ** > **ნიგა**. თავის მხრივ, მეგრულიდან ეს ტერმინი დასავლურ-ქართველურ კილოებსა და აფხაზურ ენაშიც (**ანეგა** „საწველი, დურკი“) შევიდა. სვან. **ნეღარ** > **ნიგა** გადასვლა ფონეტიკური თვალსაზრისითაც საყურადღებოა: სვანური მჟღერი უკანანისმიერი ფრიკატივი (**ღ**) მეგრულმა ასახა მჟღერი უკანანისმიერი ხშულით (**გ**). გ. როგავას ვარაუდით, ეს ტრანსფორმაცია იმ ეპოქაში უნდა მომხდარიყო, როდესაც სვანურში ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო მჟღერი ფარინგალური ხშული ბგერა (1975:40). აღსანიშნავია, რომ მ. ჩუხუა ამოსავალ ფორმად მაინც საერთოქართველურ ***ნოგა** „ხის ჭურჭელი/დურკი“ არქექტიპს მიიჩნევს (2000-2003:171; ბუკია 2013: 230), თუმცა როგავასეული სვანური ეტიმოლოგია და დიალექტური დივერგენცია მოცემული დარგობრივი ერთეულის ლოკალურ, შიდასვანურ ფესვებზე მიაჩნდება.

წელ (ლშხ., ჩოლ.)/**წელრდ** (ჩოლ.) „კიბორჩხი, წისქვილის ნაწილი, ასაწევ-დასაწევი“, შდრ. ასევე **წელიშ ლადგლდ** „ჯორას ღერძი“.

იგივე ფუნქცია უნდა ჰქონოდა ქართულ **ჯორ-ა/ჯორ-აკ**-ი „სიმებიან საკრავზე სიმების გადასაჭიმი ქვესადგამი ფირფიტა“ (ქეგლ) სიტყვას, რის შესახებაც ძალზე საინტერესო მსჯელობა აქვს წარმოდგენილი ლ. აზმაიფარაშვილს თავის ერთ-ერთ ნაშრომში „კომპოზიტური სახელდების თავისებურებათა შესახებ ხუნძურ ენაში (ზოონიმების შემცველ კომპოზიტთა მაგალითზე)“. ავტორს შესაძარებლად მოხმობილი აქვს, „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ფიქსირებული **ხარაკ**-ი (სპარს. **ხარაკ**) „სიმების დასამაგრებელი მოწყობილობა თარის ქვემო ნაწილში“, სპარს. **ხარ** „სახედარი“, „ვირი“,

ოს. **ხარაგ** „ვირი“¹ (აგრეთვე, „სიმების ქვესადგამი ფირფიტა“) და სვამს კითხვას: „ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ კავკასიის ენებში სიმებიანი მუსიკალური ინსტრუმენტის დეტალის ასეთი სახელწოდება („ვირი“) სპარსულის გავლენით უნდა გაჩენილიყო“? თუმცა, იმასაც შენიშნავს, რომ „ხუნძური ენისათვის მეტად ნიშანდობლივია „ვირის“ აღმნიშვნელი სიტყვის გამოყენება „რადაცის საყრდენის“ მნიშვნელობით, რაც მხოლოდ ერთი მაგალითით არ ამოიწურება და ამიტომ არ გამოირიცხება, რომ ასეთი მნიშვნელობა („ფანდურის ვირი“) ხუნძურში სხვა ენისაგან დამოუკიდებლად იყოს გაჩენილი“. ასევე შესაძლებლად თვლის, რომ ქართულში **ჯორ-ა**, **ჯორ-აკ**-ი უკავშირდებოდეს **ჯვარ**- ფუძეს (მაგ., **ჯვარედ**-ინ-ი) და არა უშუალოდ პირუტყვის სახელწოდებას (**ჯორ**-ი), რომელიც თვითონაც **ჯვარ**- ფუძისაგან არის წარმომდგარი – ნა-**ჯვარ**-ი, შე-**ჯვარ**-ებ-ა (აზმაიფარაშვილი 2021:10). მის ამ თვალსაზრისს ვიზიარებთ, თუმცა სვანური საანალიზო ლექსიკური ერთეულის (**წელ** „კიბორჩხი“) შესახებ, ბუნებრივია, ჩვენც გვიჩნდება კითხვები და იგი ამ კითხვებსაც პასუხობს. მას საინტერესოდ მიაჩნია სვანური ენის ფაქტი, რაც გარკვეულწილად მსგავსია ხუნძურ, ლაკურ და ოსურ ენებში არსებული ვითარებისა: სვან. **წელ** „ვირი“ სიტყვის კნინობითი ფორმებია ბზ. **წელ**-რდ, ბქ. **წელ**-ილდ, ლშხ. **წელ**-რლ,ლნტ. **წელ**-ოდ-ილ, რომელთა მნიშვნელობაც არის „ჭუნირის ჯორი“, „ჭუნირის სიმების ქვესადგამი ფირფიტა“, ზედმიწ. – ვირუკა, თუმცა მას (ანუ **წელ** სიტყვას) „კიბორჩხის (წისქვილის ნაწილის)“ მნიშვნელობაც აქვს. ავტორი არ გამოირიცხავს, რომ „კიბორჩხის (წისქვილის ნაწილის)“ სახელდებისათვის სწორედ „ვირის“ აღმნიშვნელი იგივე **წელ** სიტყვა იყოს გამოყენებული“ და ამისი ანალოგიური მაგალითი მოჰყავს ხუნძური ენიდან, მაგ. **ყჷალა-ჰამა** „ფქვის რეგულატორი წისქვილში“, „კიბორჩხი“ (ხუნძ. **ჰამა** „ვირი“). მნიშვნელობის განვითარების სავარაუდო პროცესი კი შემდეგნაირად უნდა განვითარებულიყო: „ვირი“ → „მუშა პირუტყვი“ → „მომუშავე საგანი“ → „კიბორჩხი წისქვილის ნაწილი“ (აზმაიფარაშვილი 2021:10-11). აღნიშნული ტიპის

¹ შდრ. ბქ. **პირიგ** „ვირის უნარიგი“, რომელიც < ქართ. (ლექს.) ხირაგა (< ოს. **xæræg** „ვირი“) „ვირის კეხი“ (იხ. მ. საღლიანი, „ნასესხებ სიტყვათა ლექსიკონი სვანურში“, ტ. II, თბ., 2023:477).

მეტაფორიზაციის სიხშირეს ადასტურებს წისქვილის ნომენკლატურის არაერთი ტერმინი (იხ. **ჰაყბა/ხაყბა** „კრიჭა, წისქვილის ხვიმირის ღარი“...).

ნასესხები ლექსიკური ერთეულები: აღნიშნულ ჯგუფში გაკვრით მიმოვიხილავთ რამდენიმე საილუსტრაციო ტერმინს, რომლებიც სვანურმა კულტურულ-ეკონომიკური კონტაქტების შედეგად სხვადასხვა ენობრივი წყაროდან შეითვისა: **დოლებ** (ზს.)/**დოლობ** (ლშხ.)/ **დოლზ** (ლნტ.)/**დოლაზ** (ჩოლ.) 1. „დიდი ლოდი“, 2. „დოლაზი, წისქვილის ქვა“ < ქართ. დოლაზ-ი (< სპარს. *dobab*) „წისქვილის ქვა“ (შდრ. გურ. „წყლის დიდი წისქვილი“); **კამრაჰ** (ზზ.)/**კამრჷ** (ბქ., უშგ.)/**კამარაჰ** (ლშხ., ჩოლ.)/ **კამარა** (ლნტ.)/**კამრა** (უშგ.) < ქართ. კამარა (< ბერძ. *καμαρα*) 1. „გადამხურავი რკალისებური ნაგებობა“, 2. „ცის კამარა“, 3. **გადატ**. „დოლაზის სალტეები“; **კუტერუზ** (ჩოლ., კოდ.) < მეგრ. კვერუზ-ი „არქი, ცულა...“ (გადმოტანილია ფონეტიკურ-სემანტიკურად უცვლელი სახით); **სარკელ** (უშგ.) „წისქვილის ერთ-ერთი ნაწილი“ (ნიჟარაძე 1962:174) < ქართ. სარეკელა‘საგან ხმოვანთა დაკარგვით; **ფაცერ** (ზზ., ლშხ., ჩოლ.)/**ფაცერ** (ლნტ., ჩოლ.) „წისქვილის ღარის თავზე მოთავსებული წყალსაწმენდი მოწყობილობა“ < ქართ. ფაცერ-ი 1. „თევზის საჭერი ლასტის მახე ღარისნაირი“, 2. „მოწყობილობა, რომელიც წისქვილისკენ მიმავალ არხზე მონტაჟდებოდა“ (დასტურდება სახეცვლილი და უცვლელი ფრმით);...

ჩატარებული სტრუქტურულ-სემანტიკური და ეტიმოლოგიური ანალიზი ცხადყოფს სვანური წისქვილის კონსტრუქციულ ნაწილთა ტერმინოლოგიის მრავალშრიან ბუნებას. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ პუბლიკაციის შეზღუდული მოცულობისა და მკაცრი ფორმატის გამო, წინამდებარე სამუშაოში ვერ მოხერხდა ჩვენ მიერ მოპოვებული და სრულად სისტემატიზებული უხვი დარგობრივი მასალის (მათ შორის, მოძრავი იარაღების, მეწისქვილის ყოფისა და დაფქვის ამსახველი ზმნური ფონდის) სრულად ასახვა, რაც ჩვენი სამომავლო ვრცელი კვლევის საგანი გახდება. მიუხედავად ამისა, წარმოდგენილი ნაშრომი, თავისი ახალი სამეცნიერო აქცენტებით, მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს როგორც სვანური ენის ლექსიკოლოგიაში, ისე საერთოქართველურ დარგობრივ კვლევებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

არდოტელი 2020 – ნ. არდოტელი, ლექსიკურ ნასესხობათა წარმომავლობისათვის ქართულ და დიდოურ ენებში, ეტიმოლოგიური ძიებანი, XVII, თბილისი.

ბუკია 2013 – მ. ბუკია, ნარკვევები ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან, ნაწილი პირველი, თბილისი.

ლიპარტელიანი 1994 – ას. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული (ჩოღურული კილო) ლექსიკონი, თბილისი.

საღლიანი 2023 – მ. საღლიანი, სვანური ნასესხები ლექსიკის ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური ანალიზი, ტ. I, თბილისი.

საღლიანი 2023 – მ. საღლიანი, ნასესხებ სიტყვათა ლექსიკონი სვანურში, ტ. II, თბილისი.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი.

ქმიელ 2024 – ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი, თბილისი.

ჩუხუა 2000-2003 – მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი.

ჩუხუა 2007 – მ. ჩუხუა, იბერიულ-იჩქერიულ ენათა შედარებითი გრამატიკა, თბილისი.

ჩუხუა 2017 – მ. ჩუხუა, ქართულ-ჩერქეზულ-აფხაზური ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბილისი.

ნ ა რ გ ი ზ ს უ რ მ ა ვ ა

დროულ-კილოური ფორმების ომონიმიის დაძლევის ტენდენცია და გზები დიალექტურ მეტყველებაში (იმერული კილოს მაგალითზე)

1. ქვემოიმერულის სამეგრელოსთან მომიჯნავე, დასავლურ ზოლში – ხონურ-სამტრედიულსა და აბაშურ თქმებში, ამჟამინდელი ვითარებით, გაბატონებულია ობიექტის რიცხვის ზანურისებრი წარმოება – ობიექტის სიმრავლის გამოხატვა S3-ის მრავლობითის სუფიქსებით: *მეეწონენ* მათ იგი, *დაგასახლენ* მან თქვენ. ხოლო **-ყე** მორფემოიდი თავისი ძირითადი ფუნქციით (ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნა) ამ თქმებში აღარ არის მოქმედი, მაგრამ ნაშთის სახით შემორჩენილია კავშირებითის მწკრივთა დაბოლოებაში. გვხვდება მხოლოდ /**ნ**/-დართული სახით (**-ყენ**); S3-ის /**-ს**/ სუფიქსთან კომბინაციაში იძლევა **-სკენ** / **-წყენ** / **-წკენ** (←**-ს+ყენ**) ფონეტიკურ ვარიაციებს. **-სკენ** / **-წყენ** დაბოლოება ფუნქციურად გატოლებულია S3-ის მრავლობითის სუფიქსთან, იგი თავისუფლად მონაცვლეობს S3-ის მრავლობითის /**-ნ**/ სუფიქსთან, თუმცა გამოყენების სიხშირის თვალსაზრისით, **-ყენ/-კენ** ბევრად უფრო პროდუქტიულია.

პასუხგასაცემია კითხვები: 1. რამ განაპირობა **-ყე /-კე** ნაწილაკის შემონახვა მაინცადამაინც კავშირებითის ნაკვთთა პარადიგმაში? 2. რამ შეუწყო ხელი ობიექტის რიცხვის მაჩვენებელი **-ყე(ნ)** / **-კე(ნ)** მორფემოიდის ტრანსფორმაციას S3-ის მრავლობითის დაბოლოებად?

ხონურ-სამტრედიულსა და აბაშურ თქმებში **-ყე**-ს შემცველი დაბოლოებების კავშირებითის ნაკვთებში გამოყენებით **კავშირებითი-სა** და **ნამყო დროის** მრავლობითის ფორმები მკვეთრად ემიჯნება ერთმანეთს, შდრ. **უწყვეტელი**: *ჩერდენ* ისინი მას მას, *გჩერდენ* იგი თქვენ მას, *ქონდენ* მათ იგი, *გქონდენ* თქვენ იგი და **I კავშირებითი**: *ჩერდესკენ*, *გჩერდესკენ*, *ქონდეწყენ*, *გქონდეწყენ*; **წყვეტილი**: *მიცენ* მათ მას იგი, *მოქცენ* მათ თქვენ იგი, *გოუწყერენ* ისინი მას, *გაგიწყერენ* იგი თქვენ, *მოუკვტენ* მათ იგი, *დააბიწყდენ* მათ იგი, *წვეიდენ* ისინი

და **II კავშირებითი:** *მიცესკენ, მოქცეწყენ, გოუწყრეწყენ, გაგიწყრეწყენ, მოუკვტესკენ, დააბიწყდეწყენ* მათ იგი, *წევიდეწყენ*; **II თურმეობითი:** *გექნენ* თქვენ იგი, *ექნენ* მათ იგი, *მეეკლენ* მათ იგი და **III კავშირებითი:** *გექნეწყენ, ექნეწყენ, მეეკლეწყენ.*

ეჭვსგარეშეა, რომ **-ყენ / -კენ** დაბოლოება ხონურ-სამტრედიულ-აბაშურ მეტყველებებში ამჟამად ასრულებს ნამყო დროებისა და კავშირებითის მრავლობითის ფორმათა გამიჯვნის ფუნქციას. გრამატიკული ომონიმიის არიდების, განეიტრალების ტენდენციამ განაპირობა მისი შემონახვა კავშირებითის ნაკვთებში მას შემდეგ, რაც **-ყე / -კე** ნაწილაკით ობიექტის რიცხვის გამოხატვის სისტემა ამოვარდა ხმარებიდან ობიექტის რიცხვის აღნიშვნის სხვა სისტემის გაბატონების შედეგად.

სავარაუდოა, რომ ობიექტის მრავლობითის წარმოების სისტემათა მონაცვლეობა (**-ყე** მორფემოიდით წარმოების ჩანაცვლებისა **S3**-ის მრავლობითის მოდელით) – *წარიმართა* როგორც თანდათანობითი პროცესი **-ყე** ნაწილაკის სისტემური გამოყენებითა და მისი შენარჩუნებით კავშირებითის ნაკვთებში, სადაც იგი ობიექტის რიცხვის აღნიშვნასთან ერთად ასრულებდა ფორმათგანმასხვავებელ ფუნქციას; ანუ ქვემოთმერულის ამ უზანსაც უნდა გამოველო ის ეტაპი, რაც ამჟამად გვაქვს ვანურ თქმაში, სადაც პარალელურად ფუნქციონირებს ორივე სისტემა **-ყე(ნ)** მორფემოიდითა და **S3**-ის მრავლობითის მოდელით. **-ყენ/-კენ** დაბოლოების სუბიექტურ სუფიქსად რეინტერპრეტაცია და **S3**-ის ფუნქციონირების სისტემაში ჩართვა წარმოგვიდგება როგორც პროცესის დასასრული, რომლის აუცილებელი წინაპირობაა **-ყე**-ს როგორც ობიექტის რიცხვის მაწარმოებლის მოქმედების შეწყვეტა.

2. ნამყო დროისა და კავშირებითის მრავლობითის ომონიმურ ფორმათა გამიჯვნის ტენდენცია მოქმედებს ზემოთმერულშიც, სადაც ამ მიზნით სხვა საშუალება, კერძოდ, *კავშირებითის მწკრივის ნიშანთა (-ე, -ო) მონაცვლეობა, არის გამოყენებული:* მდრ.: **უწყვ:** *ბრუნდებოდენ* და I **კავშ:** *ბრუნდებოდონ, წყვ. დარჩენ* და II **კავშირ.** *დარჩონ*. ეს მოვლენა გამოწველილვითაა განხილული და დამაჯერებლად ახსნილი მკვლევარ ლამარა ნოზაძის მიერ. კავშირებითი მწკრივის **/-ე/** სუფიქსის **/-ო/-**თი ჩანაცვლება დასტურდება აჭარულის თქმებშიც: *წევდონ, ქქონდონ, შეეშინდონ*. ცხადია, აქაც ამ პრო-

ცეს ნამყო დროისა და კავშირებითის მრავლობითის ფორმათა გამიჯვნისკენ სწრაფვა უდევს საფუძვლად.

იმერულის მაგალითზე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ცალკეული დიალექტური ქვესისტემები მიმართავენ განსხვავებულ გზებს დროულ-კილოური ფორმოზირი ომონიმიის ასარიდებლად. ფორმოზირი ომონიმიის დაძლევის ტენდენცია დიალექტურ მეტყველებაში საკმაოდ მძლავრია და შესაძლებელია, სპეციფიკური მოვლენის (საკუთრივ დიალექტური თავისებურების) წარმოშობის მაპროვოცირებელიც იყოს.

გამოყენებული ლიტერატურა

ახულაძე 1955 – ც., ქვემოიმერულის თავისებურებანი სოფ. როკითის მეტყველების მიხედვით. სტალინის სახ. თსუს სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, №7, თბილისი.

კახიძე 1973 – ო. კახიძე, ოკრიბულის თავისებურებანი, იკე. ტ. VI, თბილისი

კუბლაშვილი 1985 – კ. კუბლაშვილი, ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი, თბილისი.

ნოზაძე 1986 – ლ. ნოზაძე, კავშირებითის ფორმათა წარმოებისათვის ზემოიმერულში, იკე, ტ. XXV. თბილისი.

სურმავა 1988 – ნ. სურმავა, პირთა მრავლობითობის აღნიშვნის საკითხისათვის აჭარულში, დიალექტოლოგიური კრებული, თბილისი.

შანიძე 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თბილისი.

ძიძიგური 1940 – შ. ძიძიგური, ლოგიკური სუბიექტის რიცხვის დიალექტური ვარიაციები ქართულში, სსრკ მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. 1, №2, თბილისი.

ძიძიგური 1970 – შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტური მიეზანი, თბილისი.

ძიძიგური 1956 – შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, თბილისი.

მოწენიძე 1973 – ქ. მოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბილისი.

მამია ფალავა

რამდენიმე ქართული გეოგრაფიული სახელი ბასიანიდან¹

მკვლევართა ნაწილის აზრით ისტორიულად **ბასიანი//ფასია-ნი ბაიხურთთან** ერთად სპერის ნაწილია. ჩვენც ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას. ცნობილია, რომ სპერში XVI საუკუნის დაამდეგიდან (1514 წელი) ოსმალური მმართველობა მყარდება, იწყება ქართული „ქვეყნის“ ასიმილაციის მძელი პროცესი. განვლილი ხუთი საუკუნის განმავლობაში სპერელებმა დაივიწყეს წინაპართა ენა, შეიცვალეს რწმენა, – ნაწილმა სომხურ ეკლესიას შეაფარა თავი და „გასომხდა“, ნაწილიც მაჰმადის რჯულზე მიიქცა. ამიტომაც თანამედროვე სპერელთა გაგებით, ერმენი მხოლოდ სომეხს არ ნიშნავს, რომ ერმენია ყველა, ვინც გრიგორიანული ეკლესიის მრევლია, მათ შორის სპერელიც. შესაბამისად, თურქი აღნიშნავს თურქსაც და გამუსლიმანებულ სხვა ტომელებსაც... ერთმა რესპონდენტმა, სპერელმა ხოჯამ გვითხრა: „ჩვენთან ერმენი და თურქია, სხვა არ არისო“. თანამედროვე სპერელს უჭირს გაიგოს, რომ ამ მიწაზე ქართველებიც (გურჯებიც) სახლობდნენ, მათი წინაპრები, რომ სპერი ქართული მიწაა. სწორედ მიწამ დაიცვა ინფორმაცია, რომ სპერი ქართული „ქვეყანაა“. სპერის ტოპონიმიაში მოიპოვება გეოგრაფიული სახელების ერთი ძველი ფენა, რომლებიც ქართულია. ქვემოთ რამდენიმე ტოპონიმზე გვექნება საუბარი...

* * *

ანდაკა, ახლა **იარბოლაზი** (სჯოზს დარბოლაზი).

ანდაკა ძველი სახელიო, ასე ჩააწერინა ინფორმატორმა ჩამწერს, მასთან ერთად ისმის **ანტაკი** და **ენდევი**.

დასახელებული ფორმები (**ანდაკა**, **ანტაკი**, **ენდევი**) საშუალებას გვაძლევს შემდეგი ვარაუდის: **ენდევი**<***ჰენდევი** (ხმოვნის წინ **ჰ** დაკარგულა)<***ხენდევი**; **ანტაკი**<***ანდაკი** (ტ:დ მონაცვლეობა დაშვე-

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული საგრანტო პროექტის „სპერი – ისტორიულ ფილოლოგიური გამოკვლევა“ (FR-23-6916) ფარგლებში.

ბულია)<ჰანდაკი<*ხანდაკი. **ხენდეკი** და **ხანდაკი** ფონეტიკური ვარიანტებია. **ხენდეკი** ძველი ქართული **ხანდაკის** შესატყვისი ჩანს (ცინცაძე, ფალავა, 1998:180). ილ. აბულაძე განმარტავს: **ჰანდაკი** – ხრამი, თხრილი (აბულაძე, 1973).

ხანდაკი ლექსიკონში შეუტანია სულხან-საბას და განუმარტავს: „სხვათა ენაა, ქართულად თხრილი ქვიან“ (ორბელიანი, 1949).

ნ. ჩუბინაშვილისათვის **ხანდაკი** თხრილია, სიმაგრისათვის მოვლებული (ჩუბინაშვილი, 1961).

ხანდაკი (/ხენდეკი) გვხვდება აჭარულში. შ. ნიჟარაძის განმარტებით, **ხანდაკი** სპარსულია, ნიშნავს თხრილს, ორმოს (ნიჟარაძე, 1971).

ხენდეკი განსხვავებული მნიშვნელობით იხმარება ქვემოაჭარულში, ნიშნავს: ციცაბო, დაღმართი: „მაგ **ხენდეკში** რაის ყანა და იქნას?“ (ორთაბათუმი).

ხენდეკი გვხვდება აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაშიც (ფუტყარაძე, 1993:671).

ზემო ხანდაკი სოფელია ქართლში (ქ. დ. I, 1961:9).

მოყვანილი მასალიდან ჩანს, რომ **ხანდაკი** (>ხენდეკი) იცის ძველმა და საშუალო ქართულმა, იცის ზოგიერთმა ქართულმა დიალექტმაც.

ანდაკა(<*ხანდაკა), **ანტაკი** (<ხანდაკი), **ენდეკი** (<ხენდეკი) ფონეტიკურად სახეცვლილი **ხანდაკი/ხენდეკია**.

აღვნიშნავთ, რომ handak, hendek გვხვდება თურქულშიც (იხ. ლექსიკონი, 2001), თუმცა ქართულში იგი არაა თურქულის გზით შემოსული. **ხანდაკი** უფრო ადრე ჩნდება ქართულში, ვიდრე ქართული და თურქული ენები შეხვდებოდნენ ერთმანეთს.

ანდაკა ქართული გეოგრაფიული სახელია.

* * *

არდი, ახლა **არდი**.

აღვნიშნავთ, რომ **არდი** მეგრულში მცენარეა (ქობალია, 2010), იგივეა, რაც цикорий салатный, энгувий, cichorium indivia L. (მაყაშვილი, 1991).

არდი შეიძლება დაუკავშირდეს სვანურ **ჰარდელ**, **ჰარდლი** (ერთგვარი მხალია, გრძელღეროიანი, მომჟავო) (ჩანტლაძე, ნაკანი, 2014).

აღვნიშნავთ, რომ სვანურში **ადრა//ჰადრა** მცენარეა, იგივეა, რაც **იელი**.

არდი ანთროპონიმაცაა (დლონტი, 1986).

ჩანს, მცენარის სახელი **არდი** იქცა ტოპონიმად.

არდი ქართული//ქართველური გეოგრაფიული სახელია.

* * *

გეოგრაფიული პუნქტის ძველი სახელია **არტიფი**, რომლის ერთადაც ისმის **ხერტევი**, **ხერტიფი**.

ვფიქრობთ, ადგილის ძველი სახელია **ხერტევი>ხერტიფი** (ე – ე > ე – ი დისიმილაციით).

ხერტევი სეგმენტირდება: **ხერტ-ევ**’ი.

ტოპონიმი **-ევ** სუფიქსით არის ნაწარმოები. ვფიქრობთ, **-ევ** სუფიქსიანი ტოპონიმის პოვნეირება სპერში მნიშვნელოვანი ფაქტია, რამდენადაც იზრდება „-ევ კილოს“ გავრცელების არეალი.

-ევ სუფიქსზე და მის გავრცელებაზე ჭოროხის ხეობაში საუბარს არ გავაგრძელებთ. დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია იხილოს ა. შანიძის (შანიძე, 1981:438-445), მ. ფაღვას (ფაღვა, 2017: 211-216) და სხვათა ნაკვლეუვები (ფაღვა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2022:234-235; 2023:180-184; 2024:189).

აღვნიშნავთ, რომ **-ევ<*-ებ**’ისაგან.

საინტერესოა **ხერტ**’ სახელური ფუძის მნიშვნელობა.

ხერტი იქნებ დაუკავშირდეს მეგრულ **ხერა**’ს, ნიშნავს ხეობა, ღრმული, ხრამი, ღრუ რამ (ქობალია, 2010) და ლაზურ **ხარგი//ხერგი** – არხი (თანდილაძე, 2013).

შევნიშნავთ, რომ ქართულში გვხვდება სახელი **ხერგი** (ზმნა – ხერგავს), მნიშვნელობით: ნიაღვრის ჩამონატანი ქვა, ღორღი, ხის ტოტები, ფესვები და მისთ. (ფუტყარაძე, 1993:672. შდრ.: სულხან-საბა: ხერგი – ძელნი მდინარეთ მონატანი. ორბელიანი, 1949).

ხერტ’ ფუძეს ვხედავთ მცენარის სახელშიც, – **ხერტალა** (ხერტ-ალ-ა), იგივეა, რაც ცხენისკუდა (მაყაშვილი, 1991).

ხერტევი ქართული გეოგრაფიული სახელია.

* * *

ახა, ახლა **კავუშტურანი**.

ახა<*ახო(?) დისიმილაციით: ა – ა>ა – ო.

თუმცა სულხან-საბა ლექსიკონში შეუტანია **ახა**: ცუდი ჯმა რამეა Z, რაიმეა ცუდი ABCab (ორბელიანი, II, 2024). ვფიქრობთ, ნაკლებადაა სარწმუნო „ცუდი ჯმა“ იყოს ადგილის სახელდების ნიშანი. ჩვენ უფრო იქეთ ვიხრებით, რომ **ახა** < *ახო'საგან. **ახო** კიდეც განმარტებულია: „საყანური გაკაფული“ (ორბელიანი, II, 2024).

ახა იქნება თუ **ახო**, ერთი რამ ნათელია, ტოპონიმი ქართულია.

* * *

ზადიჯუინი, ახლა **ესენდერე**.

ზადიჯუინის ვარიანტებია: **ზადიჯვანი**, **ზადიყვანი**, **ზადიჩილვანი**.

აქ აშკარაა წარმოთქმის თუ ჩაწერის პრობლემა, იქნებ, ორივე ერთად.

ამოსავალ ფორმასთან უფრო ახლოს უნდა იყოს **ზადიჯვანი**, **ზადიყვანი**, **ზადიჩილვანი**. დასახელებულ ფორმებში გამოიყოფა -**ვან** (<***-ოვან**) სუფიქსი, რომელიც გვხვდება ქართულ ტოპონიმებში და გამოხატავს კრებითობას, ზოგჯერ -**იან** სუფიქსის ბადალია (ვაშლოვანი, შდრ.: ვაშლიანი). დიალექტებში გვხვდება -**ოვან** სუფიქსის ფონეტიკური ვარიანტები: -**ვან** (ბალახვანი), -**ონ** (დიდრონი), -**ოან** (ბალახოანი) (იხ. ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე, 1988:348-349).

ჩანს, სპერულ კილოში -**ოვან** -**ვან** ფონეტიკური სახესხვაობით იხმარებოდა (შდრ.: კლარჯული -**ოვან**. ფალავა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2023:175; ტაოური -**ოვან**//-**ევან**. ფალავა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2024:207-208; შავშური -**ევან**//-**ოვან**. ფალავა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2022:237-238).

რაც შეეხება ფორმას **ზადიჯუინი**, ცუდად გამოთქმული **ზადიჯვანი** (<*ზადიჯოვანი) უნდა იყოს.

საძიებელია **ზადიჯ**//**ზადიყ**//**ზადიჩ**[ილ] ფუძის მნიშვნელობა.

დაბოლოს, აღვნიშნავთ, რომ **ზადიჯ**//**ზადიყ** ფორმებში გვაქვს ჯ:ჟ თანხმოვანთმონაცვლეობა, რაც საყურადღებო ფაქტია სპერული დიალექტის ფონეტიკური სტრუქტურის გასააზრებლად.

ზადიჯუინი თავისი ვარიანტებით: **ზადიჯვანი**, **ზადიყვანი**, **ზადიჩილვანი** ქართული სახელი ჩანს.

* * *

ზაშვირანი, ახლა **ზაშიორენი**.

ბაშვირანი სეგმენტირდება: **ბაშვირა-ნ**’ი.

ქართულ ანთროპონიმიში დასტურდება **ბაშირა**, **ბაშვირ**’, **ბაშარა** მამაკაცის სახელები თუ მეტსახელები (დლონტი, 1986). **ბაშვირანიც** ამავე რიგისაა.

ბაშვირანი ბაშვირას სახლეულია.

ბაშვირანი ბაშვირას სახლეულის კუთვნილის აღმნიშვნელად უქცევიათ.

ბაშვირანი ქართული გეოგრაფიული სახელია.

* * *

ბედრევანქი, ახლა **ძურუქათლი**.

სახელდება **ბედრევანქ**’ის სხვა ვარიანტებიც: **ბედრევანსი**, **ბედრევანცი**.

ბედრევანქი < ***ბედრევანი**’საგან.

ბედრევანსი < ***ბედრევან**[ი]ს’ისაგან.

ბედრევანი დაიყოფა: **ბედრ-ევან**’ი.

ბედრევანქ’ი, **ბედრევანს**’ი, **ბედრევანც**’ი **ბედრევან**’ის გასომხურების ცდაა, გარკვეულად წარმატებულიც.

საძიებელია **ბედრ**’ ფუძის მნიშვნელობა.

ბედრევანი ქართული გეოგრაფიული სახელია, წარმოებით მაინც.

* * *

ვანასორი, ახლა ჰორასანის რაიონი.

ვანასორი დაიყოფა: **ვან-ა-სორ**’ი.

სორ//**ძორ** ხევის აღმნიშვნელი ფუძეა სომხურში.

ვანასორი იგივეა, რაც ქართული **ვანისხევი**.

სულხან-საბას განმარტებით, **ვანი**, **ვანა** სადგომია (ორბელიანი, 1949).

ძველ ქართულში **ვან**’ს რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: „საყოფელი“, „სახლი“, სადგომი, მონასტერი, საცხოვრებელი (აბულაძე, 2014).

ვანისხევი ქართული ტოპონიმია, ნამალადევად **ვანასორად** ქცეული.

ვაღავერი, ახლა **დუმანკაია** (სჯობს: დუმანქადა).

* * *

ზარსი, ახლა **დალბაში**.

ზარსი (<***ზარისი**) სეგმენტირდება: **ზარ**-[ი]ს'ი. -ის სუფიქსით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელია. საინტერესოა **ზარ'** ფუძის მნიშვნელობა.

ზარი, „რვალის დიდი სარეკელი“; „ზარი – საზარელისგან, შიში“ ZA (ორბელიანი, II, 2024).

ძველ ქართულში **ზარი** რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება: ა. **შიში**; ბ. **მწყობრი**, **გუნდი**, **ხალხი** (აბულაძე, 2014).

მთიულურში დადასტურებულია **ზარა**, მნიშვნელობით: „ქვის პატარა ნიშანი, რომელსაც კოჭობანას თამაშის დროს უსვამენ“ (კაიშაური, 1967).

დასახელებულ მნიშვნელობებს არ გვგონია კავშირი ჰქონდეს ხსენებული ტოპონიმის ფუძესთან.

კოლხურში იხმარება **ზარი** მნიშვნელობებით: გლოვის ზარი, თავზარი, ელდა, უსიტყვო დატირება, გოდება... (ქობალია, 2010; შდრ.: თანდილავა, 2013).

ზარისი გლოვის ადგილი, საგოდებელი უნდა იყოს.

ზარისი ქართველური ტოპონიმია.

* * *

თორთან, ახლა **უზუნარკი**.

თორთან დაიყოფა: **თორთა**-ნ'ი (შდრ.: თორთანები).

ქართულ ანთროპონიმიაში გვხვდება მეტსახელი **თორთლა** (დლონტი, 1986), დაცულია გვარში **თორთლაძე**.

თორთა<***თორთლა**'საგან **ლ**'ს დაკარგვით (გამარტივდა რთლ თანხმოვანთკომპლექსი).

თორთან **თორთას** ჩამომავლობაა, იმავე სახელწოდებას ატარებს მამული თუ უბანი სოფელში.

* * *

კალბულასი, ახლა **იეშლიოზი** (სჯობს იეშლიოზი).

კალბულას' ფონეტიკური ვარიანტია **გალბულასი** (სიტყვის თავში გ:კ ხშულთა მონაცვლეობით მიღებული).

კალბულას'ი//**გალბულას'**ი სეგმენტირდება: **კალბულა**[ი]ს'ი //**გალბულა**-[ი]ს'ი.

ტოპონიმი -ის სუფიქსითაა ნაწარმოები.

კალბულა//გალბულა მეტსახელი უნდა იყოს. შდრ.: კალგუ-ცა//გალგუცა.

კალბულა//გალბულა ქართულია.

* * *

კარაველეთი, ახლა **კარაველეთი**.

კარაველეთის ფონეტიკური ვარიანტია **კარაველეთი**. ამოსავალი ფორმა ჩანს პირველი.

კარაველეთი სეგმენტირდება: **კარავ-ელ-ეთ**’ი.

-ეთ ცნობილი სუფიქსია ქართულ გეოგრაფიულ სახელებში. -ეთ სუფიქსიანი წარმოება ფართოდაა გავრცელებული ჭოროხის ხეობის ტოპონიმიში.

საძიებელია **კარაველ**’ ფუძის მნიშვნელობა.

ძველ ქართულში იხმარება **კარავი**, ნიშნავს – ტალავერი (აბულაძე, 1973).

კარაველ’ი წარმომავლობის სახელია. ჩანს, კარავი ადგილის სახელიცაა.

კარაველი მეტსახელია კაცისა (შდრ.: იშხნელი, მთაწმინდე-ლი...).

აღვნიშნავთ, რომ ქართულ ანთროპონიმიში გვხვდება -ელ სუფიქსიანი წარმომავლობის სახელები საკუთარ სახელად: **კარახელი, კანთელი, კარბელა...** (ღლონტი, 1986).

კარაველიც მათ რიგში ჩადგება.

კარაველეთი კარაველის კუთვნილია.

კარაველეთი ქართული ტოპონიმია.

* * *

კინდიგოთი, ახლა ქოფრუქოღს რაიონი.

კინდიგოთი ძველი სახელიაო, ამბობენ ინფორმატორები და მოიყვანენ ვარიანტებსაც: **კინდაგუთი, ინდილუთი**.

კინდიგოთი, კინდაგუთი, ინდილუთი ფონეტიკურ ვარიანტებად უნდა ჩაითვალოს; და, რაც მთავარია, -ოთ, -უთ სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმებია.

-ოთ, -უთ გეოგრაფიული სახელის ფუძის საწარმოებლად, შედარებით ნაკლებად, მაგრამ გვხვდება ქართულში.

კინდიგოთი, კინდაგუთი, ინდილუთ’ის ამოსავალი ფორმა უნდა იყოს **კინდაგუთი**, რომლისგანაც პროგრესული ასიმილაციით (ი – ა>ი – ი) მიღებულია კინდიგოთი, ამ უკანასკნელისაგან ანლაუტში კ’ს დაკარგვითა და **გ:ღ** მონაცვლეობით ინდიგუთი. დაშვებულია -ოთ:-უთ სუფიქსების მონაცვლეობაც.

კინდაგ//კინდიგ//ინდიღ ფუძის მნიშვნელობა საძიებელია. ახლა მნიშვნელოვანია, რომ ტოპონიმი წარმოებით ქართულია.

მენდევანი, ახლა **ბუღდაილი**.

მენდევანი სეგმენტირდება: **მენდ-ევან**’ი.

-**ევან** ფონეტიკური ვარიანტებით ცნობილი სუფიქსია ქართულში. საძიებელია **მენდ**’ ფუძის მნიშვნელობა.

მენდ’ი დასტურდება მეგრულში, **იმედის** მნიშვნელობით (ქობაღია, 2010), ხოლო ლაზურში – **მენდა**’ ნიშნავს **შორს** (თანდილავა, 2013).

მენდევანი კოლხური გეოგრაფიული სახელია.

ონკომი, ახლა **ულუმუ**.

ონკომი „ძველი“ სახელია, მასთან ერთად ისმის **ოგომი**.

ონკომი სეგმენტირდება: **ონკ-ომ**’ი.

ოგომი დაიყოფა: **ოგ-ომ**’ი.

ორივე ტოპონიმში -**ომ** სუფიქსი გამოიყო.

შევნიშნავთ, რომ ერთ შრომაში ვსაუბრობთ -უმ//ომ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმების (ბათომ’ი//ბათუმ’ი, თორთომ’ი//თორთუმ’ი, ღორჯომ’ი//ღორჯუმ’ი...) შესახებ და აღვნიშნავთ, რომ -უმ//ომ’ის ერთ-ერთი ფუნქციაა მცენარის სახელწოდებიდან ადგილის სახელის წარმოება (**ფაღავა, 2009:3-9**).

საინტერესოა **ონკ//ოგ** ფუძის მნიშვნელობა. დასტურდება მცენარე **ოგნარი**, იგივეა, რაც ტაბლაყურა, ჭანჭყატა (მაყაშვილი, 1991).

ოგნარ’ში -**ნარ** სუფიქსია, **ოგ**’ – ფუძე.

-ნარ, რ’ ნარე ფუძეებთან ნალ, „დაერთვის არსებითი სახელის ფუძეს (უპირატესად- მცენარეთა სახელის ფუძეს) და გამოხატავს კრებითობას, ერთობლიობას...“ (ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე, 1988:318).

ოგომი და **ოგნარი** საერთო მნიშვნელობის ფუძეებია.

ოგომი (ოგნარიც) ადგილია, სადაც ტაბლაყურა თუ ჭანჭყატა ხარობს.

ონკომში ნ' გავითარებული უნდა იყოს, ამოსავალია **ოკომი**.

ოგომი>**ონკომი** გ:კ მონაცვლეობითა და ნ'ს განვითარებით.

ოგომი//**ონკომი** ქართული გეოგრაფიული სახელია.

* * *

სალქორი, ახლა ჰორასანის რაიონი.

სალქორის გვერდით ისმის **სერქური**.

ყურადღებას მივაქცევთ სახელს **სერქური**.

სერქური სეგმენტირდება: **სერქ-ურ**ი.

-**ურ** მაწარმოებლიანი სახელები მრავალია ქართულ ტოპონი-
მიაში. საინტერესოა **სერქ** სახელური ფუძის მნიშვნელობა.

„ქართლის ცხოვრებაში“ გვხვდება სახელი **სერუქ** (ქ.ცხ. I, 1955:372). იგი იშვიათია ქართულ ანთროპონიმიაში. გვხვდება სახე-
ლები **სერგი**, **სერგე**. დასაშვებია, **სერგ**>**სერქ** გ:ქ მონაცვლეობით.
სერქ კიდეც დაუკავშირდება „ქართლის ცხოვრების“ **სერუქ**ს (სერუ-
ქურ'ი >სერქური, ფუძიდან ამოვარდება **უ**).

დაკვირვების ობიექტია ასევე **სალქორი**.

სალქორი სეგმენტირდება: **სალ-ქორი**.

სალ<***სახლ**'ისაგან.

ქორი კიდეც სხვადასხვა მნიშვნელობით გვხვდება სამხრულ
კილოებში:

აჭარულში **ქორი** სახლის ზედა სართულია, საკუჭნაო (ფალავა,
მგელაძე, 2012:191).

შავშეთში **ქორი** საბძელია: „**ქორებ** ავავსებთ თივით“ (ფალავა,
ცინცაძე, ბარამიძე, 2022:603).

ტაოში **ქორი** შემოღობილი ადგილია ბოსელში წვრილფეხა სა-
ქონლისათვის: „სახლის ძირშია ბოსელი და **ქორი**. **ქორში** ცხვრები
და თხები შეიყრება“ (ხვეკი) (ფალავა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2024:494).

სამხრულ მეტყველებებში **ქორი** სახლის ნაწილია ან საკარმიდა-
მოში ცალკე მდგარი შენობა.

სალქორი<***სახ**[ის]**ქორია** სახეცვლილი.

ჩანს, **ქორი** იცოდნენ სპერშიც, მისი ხსოვნა ტოპონიმმა შეინახა.

სალქორი და **სერქური** ქართული ტოპონიმებია.

თხუთმეტიოდე გეოგრაფიული სახელი განვიხილეთ: ანდაკა, არდი, ხერტევი, ახა, ბადიჯვანი, ბაშვირანი, ბედრევანქი, ვანასორი, ზარსი, თორთანი, კალბულასი, კინდაგოთი//კინდაგუთი, მენდევა-ნი, ონკომი, სალქორი. დასახელებული ტოპონიმები ან ქართული ფუძეებია, ან წარმოებით ქართულია. ორივე შემთხვევაში ვფიქრობთ, რომ გეოგრაფიული სახელი ქართულია.

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე 1973 – ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, მასალები, თბილისი.

აბულაძე 2014 – ილია აბულაძე, ძველქართულ ძველსომხური ლექსიკონი, თბილისი.

თანდილავა 2013 – ალი თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, თბ.

კაიშაური 1967 – ლია კაიშაური, მთიულურის დარგობრივი ლექსიკა, თბილისი.

ლექსიკონი 2001 – თურქულ-ქართული ლექსიკონი ლია ჩლაიძის რედაქციით, სტამბული.

მაყაშვილი 1991 – ალექსანდრე მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი.

ნიჟარაძე 1971 – შოთა ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.

ორბელიანი 1949 – სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსიკონი, ს. იორდანიშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბილისი.

ორბელიანი, II 2024 – სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, ლექსიკონი ქართული. სამტომეული, ტ. II-III, თბილისი.

ფაღავა 2009 – მამია ფაღავა, -უმ/-ომ სუფიქსი ქართულ ტოპონიმებში და ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელის ეტიმოლოგიის ცდა. ბსუ შრომები, XIII, ბათუმი.

ფაღავა 2017 – მამია ფაღავა, „ევ კილოს“ კვალი სამხრეთ საქართველოში. კლარჯული ჩანაწერები, თბილისი.

ფაღავა, მგელაძე 2012 – მამია ფაღავა, ნუგზარ მგელაძე, ქორი (სახლი, ოხორი) მნიშვნელობისათვის ჭოროხის ხეობის ქართულ მოსახლეობაში. II საერთაშორისო კონფერენცია ტაო-კლარჯეთი, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი-ბათუმი.

ფაღავა, ცინცაძე, ბარამიძე 2023 – მამია ფაღავა, მერი ცინცაძე, მაია ბარამიძე, ქართული ენის კარჯული დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი), თბილისი.

ფაღავა, ცინცაძე, ბარამიძე 2022 – მამია ფაღავა, მერი ცინცაძე, მაია ბარამიძე, ქართული ენის შავშური დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი), თბილისი.

ფაღავა, ცინცაძე, ბარამიძე 2024 – მამია ფაღავა, მერი ცინცაძე, მაია ბარამიძე, ქართული ენის ტაოური დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი), თბილისი.

ფუტყარაძე 1993 – შუშანა ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი. აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა, ბათუმი.

ქ.დ. I, 1961 – ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი.

ქ.ცხ. I, 1955 – ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.

ქობალია 2010 – ალიო ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბილისი.

ღლონტი 1986 – ალექსანდრე ღლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბილისი.

შანიძე 1981 – აკაკი შანიძე, ვინაობის სუფიქსი -არ ქართულ ენაში, თხზ. 12 ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 – აკაკი შანიძე, -ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში, თხზ. 12 ტომად, ტ. II, თბილისი.

ჩანტლაძე, ნაკანი 2014 – იზა ჩანტლაძე, ნინო, ნაკანი, სვანეთის ფლორა, I, თბილისი.

ჩუბინაშვილი 1961 – ნიკო ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ცინცაძე, ფაღავა 1998 – მერი ცინცაძე, მამია ფაღავა, სამხრული დიალექტები და ქართული სამწერლობო ენა (V-XVIII სს, ბათუმი).

ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე 1988 – ბესარიონ ჯორბენაძე, მანანა კობაიძე, მარინე ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბილისი.

ე ლ ზ ა ფ უ ტ კ ა რ ა ძ ე

ერთი ლექსიკური ერთეულის გააზრებისათვის

როგორც ცნობილია, სიტყვა კულტურის ნაწილია. მასში კონკრეტული ეთნოსის ისტორიული გამოცდილება, ყოფა-ცხოვრება ჩანს და კულტურული მეხსიერების მატარებელიცაა. ნაშრომში, სწორედ, ერთ-ერთი ასეთი ლექსიკური ერთეულის-ქუშინარობის შესახებაა საუბარი.

ლექსიკური ერთეული ქუშინარობა მხოლოდ შუახევის მუნიციპალიტეტის სოფელ მაწყვალთის გეოგრაფიულ-კულტურულმა არეალმა შემოგვინახა. ამ სიტყვამ შეიძინა სპეციფიკური ყოფიერი, რიტუალური და სოციალური დატვირთვა.

ქუშინარობა ქუშინარი ფორმისაგან ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულია. ქუშინარი კი მცენარეთა კრებულის შინაარსის გამომხატველი -ნარ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმია. ის არ გვხვდება არც აჭარული დიალექტის ლექსიკონში და არც ქართველი ხალხის ეთნოლოგიურ ლექსიკონში-აჭარა. ქართული ენის დიალექტებში კი ქუში ასეა განმარტებული: ქუში ერთგვარი ბალახია (თ. ბეროზაშვილი 1981; ლ. კაიშაური 1967; ა. ღლონტი 1975). ა. მაყაშვილის ბოტანიკურ ლექსიკონში ვკითხულობთ: „ქუჩი, ველის წივანა: ქიზიყურში – მწივანა, ხევსურულში-ქოჩი, მთიულულში-ქუშაი, მოხევურში-ქუჩმკრივაი, მესხურში-ქოჩორა, სვანურში-ბოჯგერ“ (ა.მაყაშვილი, 1961). აღნიშნულის გარდა, ქუში ავადმყოფობა, სენიცაა (ს. ორბელიანი, 1949; ა. ღლონტი, 1975; ს. მენთეშაშვილი 1943; ნ. ჩუბინაშვილი 1961; ა. კობახიძე 1987).

როგორც საენათმეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, ზემო აჭარა მცენარეულობით მდიდარია, რაც სათანადოდ ასახულია ტოპონიმიაში. მცენარის სახელი პირდაპირ ჰქვია გეოგრაფიულ ობიექტს (მ. ქამადაძე 1992, 53). ვფიქრობთ, რომ ამ შემთხვევაშიც ქუში ბალახია, ქუშინარი კი ამ მცენარით დაფარული სათიბი ველი. ამას ამყარებს ის გარემოებაც, რომ აჭარის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ქუშინარი რამდენიმე ადგილას დასტურდება. კერძოდ, ისევ მაწყვალთაში-შუა ქუშინარი, ოლადაურში-ქუშინარი (სათიბი), მახალაკიძეებში-ქუშინარი (სათიბი), ქვემო მაჭახელში-ქუშინარა (ი. სიხარულიძე 91-92, 129). ერთგან საყანე მიწად დასტურდება ნაქუშევი ფორმით. დასახელებულ შემთხვევებშიც ქუშინარი სათიბი, ბალახიანი ადგილია.

ქუშინარობა ფორმაში -ობა სუფიქსი აბსტრაქტულ, განყენებულ შინაარსს სძენს სიტყვას. მართლაც, ქუშინარობა მხოლოდ მაწყვალთაში ფრაგმენტულად შემონახული დღესასწაულია, რომელიც გასული საუკუნის 40-იანი წლებიდან აღარ ტარდება. ხალხის მეხსიერებით შემონახული მონაცემები კი დაგვეხმარება სიტყვის მნიშვნელობის განსაზღვრაში. ადგილობრივები დღესასწაულს გუშინარობა ფორმითაც მოიხსენიებენ (ა. თავდგირიძე... 2012, 25). მათივე აზრით, გუშინარობა უნდა მომდინარეობდეს ტოპონიმი გუშინარიდან, სადაც სოფლის სათიბებია გადაჭიმული. ამ ადგილიდან კარგად ჩანს მაწყვალთის მთა ქუშინარი. სავარაუდოა, რომ სახელწოდება გუშინარი სწორედ ქუშინარიდან უნდა მომდინარეობდეს“ (ა. თავდგირიძე... 2012, 28). სხვა ვერსიით, დღესასწაულის სახელწოდებას ქუშინარი შეიძლება მთის სახელი კუშინარიც დასდებოდა საფუძვლად. უნდა აღინიშნოს, რომ ქუშინარობის ეტიმოლოგია საგანგებო კვლევას საჭიროებს (მ. შალიკავა 2012, 206).

ამდენად, დასტურდება პარალელური ფორმები: გუშინარი//კუშინარი// ქუშინარი. გ კ ქ ბგერათა მონაცვლეობის გათვალისწინებით, მიგვაჩნია, რომ უნდა იყოს ქუშინარი ფორმა და მისგან ნაწარმოები ქუშინარობა.

ქუშინარობის ზუსტი მნიშვნელობის აღსადგენად, გასათვალისწინებელია ადგილობრივთა გადმოცემები. ასევე, განმსაზღვრელია იმ ეთნოგრაფიული ყოფის აღდგენა, რაც ამ ერთი სოფლის მაგალითით ჩანს. შესაბამის ლიტერატურაში საკმაოდ მწირი ინფორ-

მაციაა ამ დღესასწაულის შესახებ. ფაქტია, რომ ნაკლებად ცნობილ დღესასწაულთა ციკლის ნაწილია. ისიც იკვეთება, რომ მამაკაცთა მონაწილეობა არ შეიძლებოდა. შესაბამისად, ქალთა დღეობების რიგს მიეკუთვნება.

სიტყვის მნიშვნელობის განსაზღვრაში, ვფიქრობთ, გადა-მწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ასევე დღესასწაულის ჩატარების დროს. „გუშინარობა ყოველწლიურად სოფელში ნათესების მეორე თოხნის დამთავრების შემდეგ იმართებოდა (ა. თავდგირიძე...2012, 25). სხვა ვერსიით, ქუშინარობის დღესასწაული რამდენიმე დღით წინ უს-წრებდა შუამთობის დღესასწაულს“ (მ. შალიკავა 2012, 202). ჩვენ მი-ერ მოძიებული საველე მასალებით ჩანს, რომ „მარიობაში (აგვისტო) კვირკობა დღეს ყანა-ჭალაში გასვლა და მუშაობა რადგან არ შეიძ-ლებოდა, ტრადიციულად დილაადრიაანად მიდიოდნენ მაღალ მთა-ზე-ქუშინარზე, იქ იმართებოდა ქუშინარობა (საველე მასალები, ინ-ფორმატორი ნ. დიასამიძე).

მოძიებული საველე მასალებით დაზუსტებულია დღესასწაუ-ლის ჩატარების კონკრეტული დრო-მარიობის (აგვისტო) თვის კვირკობა დღე. კვირიკობა//კვირკობა აჭარის ეთნოგრაფიულ ყოფა-ში დამკვიდრებული დაცდაა. ამ დღეს არ გადიან სამუშაოდ. ყველა-ფერს ნიაღვარი წალეკავსო. როგორც ცნობილია, მართლმადიდებ-ლური კალენდარის მიხედვით, 28 ივლისი წმინდა მოწამეების კვი-რიკესა და ივლიტას ხსენების დღეა. თუმცა ძველი სტილით აგვის-ტოს შუა რიცხვებია. კონკრეტული დროის დაზუსტება მთავარი ას-პექტია ქუშინარობის სავარაუდო განმარტებისათვის.

რაც შეეხება დღესასწაულს, მასში მხოლოდ ქალები და ბავ-შეები მონაწილეობდნენ. ისინი ფეხით 7-8 კმ. აღმართს აივლიდნენ. მეზობელი სოფლებიდანაც ეპატიჟებოდნენ ახლობლებს. ზეიმზე უნდა ჰყოლოდათ ჩონგურზე, ფანდურზე, აკორდიონზე დამკვრე-ლები. მონაწილეებს შუადღისას უმასპინძლდებოდნენ მაწყვალთის მთის მემთეური ქალები (ა.თავდგირიძე... 2012,25-26). აღნიშნულს ჩვენ მიერ მოპოვებული საველე მასალაც ადასტურებს: „დილიანაი წევდოდით თლათ სოფელი ვორირამას სიმღერით. იქ ასლამდე 3-4 ადგილას შევდგებოდით, მევსვენებდით, ვისამებდით, ვიჭედებდით ქალები. ასე მივაღწევდით სადილობიხან ქუშინარზე და იქ იმართე-ბოდა მთავარი სეირი. ამასობაში ჩვენი მემთევრები ჩახვებში გამო-

კოჭილ ხავიწ, გევრეგ, ყაიმაღ გამეიტანდენ“ (საველე მასალები, ინფორმატორი ა. ზოიძე.); „ქუშინარობაზე გაცოცხლებული იყო ქალთა ხორუმი. მიდიოდენ აგვისტოში, შუა რიცხვების მერე“ (საველე მასალები, ინფორმატორი ო. ცინარიძე).

შესაბამისი ლიტერატურიდან ჩანს, რომ დღესასწაულს ხელმძღვანელობდა მეწინავე ქალი(ნ. ჩელებაძე 2005:115). ირკვევა, რომ დღეობა მზის ჩასვლამდე ორი საათით ადრე მთავრდებოდა. ზეიმის მონაწილენი ორირამას ჰანგებით ბარისკენ მოდიოდნენ (ა. თავდგირიძე 2012, 25; მ. შალიკავა 2012, 203).

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ქუშინარობა ავთენტური კალენდარული დღესასწაულების ერთიანი ციკლია. ის დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო სამეურნეო კულტურის ტრადიციებთან. თუ თავდაპირველად სიტყვა ქუშინარი აღნიშნავდა კონკრეტულ გეოგრაფიულ ადგილს, მისგან ნაწარმოები ფორმა ქუშინარობა დღეს მაწყვალთის მთის ყოფის მახასიათებლად ჩანს.

ისიც მითითებულია, რომ ქუშინარობა წარმართული დროიდან მომდინარე ქალთა დღესასწაულია. „მისი მასშტაბები და აღმოცენების პირველწყარო გაცილებით ღრმა დატვირთვის მატარებელი იყო და რომელიმე ღვთაებისადმი მიძღვნილ რიტუალსაც ითავსებდა... ვფიქრობთ, შუამთობა და ქუშინარობა საერთო ძირიდან უნდა მომდინარეობდეს (მ.შალიკავა 2012,203).

შესაძლოა, რომ ქალთა მსგავსი დღესასწაული მთიან აჭარაში გავრცელებული იყო და მხოლოდ მაწყვალთამ შემოინახა. თუმცა დღესასწაულის ჩატარების სხვადასხვა დროის მითითება ქუშინარობას არაერთგვაროვნად გაგვააზრებინებს და მას მესაქონლეობასთან, სათიბებთან, ჭალობასთან დაკავშირებულ კალენდარულ-სამეურნეო დღეობად გვაგარაუდებინებს.

ერთი მხრივ, ქუშინარობა ემთხვევოდა სოფელში ნათესების მეორე თოხნის დამთავრების პერიოდს. ეს გვაფიქრებინებს, რომ დღეობა აღნიშნავდა სათიბების დაცვის, თივის აღების სეზონის საზეიმო დასაწყისს. სანამ შუამთობას იხეიმებდნენ, შესაძლოა, ცალკეული ხეობები მართავდნენ ლოკალურ დღეობებს.

მეორე მხრივ, დღესასწაული მარიობის თვეში, კვირიკობა დღეს (მვ. სტილით აგვისტოს შუა რიცხვებში) იმართებოდა. ეს კი ქუშინარობას ჭალობის დასრულების, ბარისაკენ წამოსვლის, მემთე-

ურთა წამოზარგვის, მთა-ზარობის დამთავრების მზადების ციკლად აქცევს. სავარაუდოდ, ამ სამეურნეო ციკლის პირველი ნაწილი შუამთობას უსწრებდა, შემდეგ შუამთობა და დამამთავრებელი უნდა ყოფილიყო აგვისტოს, კვირიკობა დღის ციკლი. ამით ქუშინარობა ერთიანი კალენდარულ-საწესჩვეულებო დღესასწაული, მთიანი აჭარის ტრადიციული სამეურნეო-საკულტო ყოფის უწყვეტი ციკლი ჩანს – მესაქონლეობის, მთაზე საქონლის აყვანის, მემთევრობის, ჭალობის დასაწყისისა და იმავდროულად, დასასრულისაც. შუამთობა ამ ციკლის შუა მონაკვეთია, ხოლო ქუშინარობა – ამ პროცესების დასაწყისი და დასასრული. ვფიქრობთ, ხალხის მეხსიერებაში დღესასწაულის სხვადასხვა დროის მითითებით შემოგვენახა ქუშინარობის ერთიანი სამეურნეო წრე.

დღესასწაულის სხვადასხვა დროს აღნიშვნის აღრევა უნდა მიანიშნებდეს აგრარული და ქრისტიანული კალენდარის სინკრეტიზმს. მეორე თოხნის დასასრულის დრო მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული ციკლი უნდა ყოფილიყო. ხოლო კვირკობა, მარიობის თვე უკვე ქრისტიანული კალენდარის გავლენაა.

ამდენად, ქუშინარობა საზაფხულო კალენდარულ-საწესჩვეულებო ციკლის აღმნიშვნელი ტერმინი ჩანს, რომელიც აერთიანებდა სამ ეტაპს- მეორე თოხნის შემდეგი მონაკვეთი (ივნისი), შუა მონაკვეთი(შუამთობა) და დასასრული (აგვისტო, კვირიკობა). ფაქტიურად, სიტყვამ შეძლო ერთი სოფლის კულტურული მეხსიერების დაცვა. როგორც არნ. ჩიქობავა ამბობდა: „იგი ეპოქის დოკუმენტია“(ჩიქობავა 1950, 007).

გამოყენებული ლიტერატურა

ბეროზაშვილი 1981 – თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე, ქართლური დიალექტის ლექსიკონი (მასალები), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

თავდგირიძე 2012 – ა. თავდგირიძე, მ. ზოიძე, ჩვენი სოფელი (მაწყვალთა), ბათ., თბილისი.

კაიშაური 1967 – კაიშაური ლ., მთიულურის დარგობრივი ლექსიკა, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

კობახიძე 1987 – ა. კობახიძე, რაჭული დიალექტის ლექსიკონი (მასალები), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

მაყაშვილი 1961 – ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი (მცენარეთა სახელწოდებანი), გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

მენტეშაშვილი 1943 – ს. მენტეშაშვილი, ქიზიყური ლექსიკონი. გამომცემლობა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, თბილისი..

ორბელიანი 1949 – ს. ორბელიანი, „სიტყვის კონა“, საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა, თბილისი.

სიხარულიძე 1958 – ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმთა. წიგნი I. სახელმწიფო გამომცემლობა ბათუმი.

ქამადაძე 1992 – მ. ქამადაძე, ზემო აჭარის ტოპონიმთა: აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

ღლონტი 19745 – ა. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. ტ. II. გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.

შალიკავა 2012 – მ. შალიკავა, ხალხური დღესასწაული – ქუშინარობა: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოგრაფია, ტ. II, ბათუმი.

ჩელეზაძე 2005 – ნ. ჩელეზაძე, ქალი და ოჯახი, თბილისი.

ჩიქობავა 1950 – არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, წინასიტყვაობა, თბილისი.

ჩუბინაშვილი 1961 – ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, ალ. ღლონტის რედაქციით და გამოკვლევით, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

ჭ ა ზ უ კ ი ქ ი რ ი ა

ჯგურა / ჯურა სიტყვის გრამატიკული კვალიფიკაციის საკითხი მეგრულში

ბრუნვათა მიხედვით სახელის ფორმათა კლასიფიკაციის სამი სხვადასხვა ტიპის სისტემა იკვეთება მეგრულში:

ერთიანი სისტემა („ძირითადი“ და „თანდებულიანი“ ბრუნვები ერთად, ერთ პარადიგმაში);

ორ ჯგუფად წარმოდგენილი სისტემა („მარტივი“ ბრუნვები და „რთული“ ბრუნვები);

სამ ჯგუფად წარმოდგენილი სისტემა („ძირითადი“ ბრუნვები, „ნანათესაობითარი“ ბრუნვები და „თანდებულიანი“ ბრუნვები) [იხ.: ჩიქოვაძე, 1936; ქაჯაია, 2001, დადიანი, ფუტყარაძე, 2004...]

ლაზურ-მეგრულ გრამატიკაში გაუმართლებლად არის მიჩნეული „ე. წ. **თანდებულიანი ბრუნვების ცალკე ჯგუფად გამოყოფა**. ბუნებრივი იქნება, – აღნიშნავენ ავტორები, – თუ ამ შემთხვევაში ვიმსჯელებთ **თანდებულიანი ბრუნვების ფუნქციურ თავისებურებებზე და არა ბრუნვათა კიდევ ერთ ჯგუფზე** [ქირია, ... 2015, 24].

ფუნქციის მიხედვით თანდებულიანი ბრუნვების ცალკე გამოყოფის ნიმუშია **ლოკალური** ბრუნვები ქართულში, რასაც ბევრი წინააღმდეგობა ახლავს.

საერთოდ, ფუნქციების მიხედვით ბრუნვის ფორმათა წარმოდგენა არ არის გამართლებული პირველ რიგში, იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ ფორმა და ფუნქცია სხვადასხვა განზომილებაა, მათი აღრევა თანმიმდევრულ ანალიზს შეუძლებელს ხდის. მაგალითად, თუ რომელიმე სახელობითი ან მიცემითი ბრუნვა **-ვით** თანდებულთან ერთად **მსგავსების** ფუნქციას გამოხატავს, ამ შემთხვევაში ეს იქნება არა **მსგავსებითი** ბრუნვა, არამედ **ვით-თანდებულიანი სახელობითი ან მიცემითი**; ნათესაობითის **ფორმაზე** უნდა ვიმსჯელოთ **ბავშვის** და **ბავშვისთვის** ფორმათა **ფორმალური ანალიზისას**, ხოლო **ფუნქციური ანალიზისას** ვიმსჯელებთ ამ ფორმათა უნარზე, გამოხატოს **კუთვნილება** თუ **დანიშნულება**.

ყურადღებას იქცევს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმასთან წარმოდგენილი **ზოგიერთი ელემენტი**.

პირველ რიგში, ეს არის **ჯგურა / ჯგუა**, რომელიც მსგავსებას გამოხატავს:

-ჯგუა (ჯგუას) ჯგუარ (შდრ. მრ. რიცხვი -**ჯგუარ-ეფ-ი**) იგივეა, რაც **ჯგურა**, – ნაირი, მსგავსი; -ვით, -თანა. **სუმი ანგილოზიჯგუა ოსურსქუალეფი ქობენა**: მ.ხუბ., გვ. 3 -- სამი ანგელოზისნაირი ქალიშვილები სხედან. **ირფელი მოსაწონი გიღუ, ოფუჩერი -ხატიჯგუა, ...პიჯო-მესიში ვარდიჯგუა**: : ქხს, 1, გვ. 123 – ყველაფერი მოსაწონი გაქვს, საფიცარი -- ხატივით, სახით მაისის ვარდივით. **ეჯგუა** ამისთანა; **ეთიჯგუა** იმისთანა...; **ეთი კოჩიჯგუ[არ]-ეფ-ი** იმ კაცისნაირები; **თიჯგუარეფი** იმისთანები, იმნაირები. შდრ. -**ნერი**, -**ცალი** [ქაჯაია, 2001].

შევადართ **ნერი**:

-ნერ-ი (-ნერს) იხ. -**ნეერი**, -- რთული ფუძის მეორე შემადგენელი ნაწილი: 1. -ნაირი. **კოროფა რე ოშინერი**: ქხს, 1, გვ. 56 – სიყვარული არის ასნაირი. **ჩქიმი კოროფა შხვანერი რე**: ქხს, 1, გვ. 60 -- ჩემი სიყვარული სხვანაირია. **თენა რდასი მუთუნნერი**: კ. სამუშ., ქართ. ზეპ., გვ. 29 – ეს იყოს რამენაირი. **ირინერი** ყოველ-ნაირი (შდრ. **ირი ყოველი**). -**ნერო/-[ტ]ორო** ნაირად, დარად. **თიშენ გოცქვა ვარდიშ ნერო**: მასალ., გვ. 32 – იმიტომ გაქებ ვარდის დარად. **ასე ხოლო წოხო-ლენიშნორო იყუ**: აია, 1, გვ. 26 – ახლაც წინანდელისნაირად იქნა. **ათე-ნერი**, **თე-ნერი** ამნაირი; **ათეშ-ნერი**, **თეშნერი** ამისნაირი; **მუ-ნერი** რანაირი; **მუთუნ-ნერი** რამენაირი; **მუთუნ-ნერო** რამენაირად... 2. -დელი: **გოდა-ნერი** გუშინდელი (შდრ. **გოდა** გუშინ); **გოწოხ[უ]-ნერი** შარშანწინ[ან]დელი (შდრ. **გოწოხ[უ]გ** შარშანწინ); **ღუმ-ნერი** წუხანდელი (შდრ. **ღუმა** წუხელ).

შევადართ **ცალი**:

2. -ცალი, ნაირი, მსგავსი: **ათე-ცალი/ათე-ცაი** ამნაირი, ამის მსგავსი. **ოსურიში ფუჩიცალი რენია** -- ქალის ფიცივით (ფიცის მსგავსი) არისო. **სქანიცალი შხვას მის კუნსუ?**: ი. ყიფშ., გვ. 125 -- **შენნაირი (შენი მსგავსი) სხვას ვის ჰყავსო?** შდრ. -**მანგი**; -**შორო**; -**ჯგურა**.

შევადართო **მანგი**:

მანგი-ი (მანგის) სწორი; დარი, ნაირი, ტოლი; შესაფერისი; ფარდი, ფერი. **არბა მუში მანგის გორუნსია**: ხალხ. სიბრ., 1, გვ.13 -- ყველა თავის შესაფერისს (სწორს) ეძებსო. **მანგიში მანგი რენანია** -- სწორის სწორი არიანო. **სინათლე დო ვალიშ მანგი**: ი. ყიფშ., გვ. 108 - - სინათლისა და ელვის დარი (ნაირი). **მანგო ზმნზ.** სწორად; ნაირად: **წურწურა ართი მანგო ქიგნუქიორუათი ფურცელემც**: ყაზაყ., 16.03.1930, გვ. 2 -- გოგირდი ერთნაირად (თანაბრად) შევაფრქვიოთ ფოთლებს.

აქვე შეიძლება წარმოვადგინოთ **მანგის** სემანტიკური მეწყვილე **მანგური**:

მანგური-ი (მანგურს) ბადალი; მსგავსი. **ჯაში მანგური** ხის მსგავსი; გადატ. უგრძნობო, არაადამიანური. **გვალო მუჭო**

იყუაფუ უღორონთე, ჯაში მანგური: შ. ბერ., გვ. 84 -- მთლად როგორ იქნება უღმერთო, ხის მსგავსი. **ემ მანგური საონჯდორო სოთინი ვაჭარელე** -- ამის მსგავსი სასირცხვო არსად არ დაწერილა. **გი-იჯინენი, გური წაგალე, ცილოში მანგური ბოშ-კათეფი**: შ. ბერ., გვ. 91 -- რომ გაიხედო (იქით-აქეთ), გული წაგივა, ვეფხვის მსგავსი ვაჟ-კაცები.

ამ სისტემაში, ვფიქრობთ, არ არის **-შორო** სიტყვის ადგილი, რომელიც განსხვავებულია როგორც ფორმით (ზმნისართია) ისე, ფუნქცია-შინაარსით (ფორმიდან გამომდინარე).

მივუბრუნდეთ ისევ **ჯგურა** ფორმას:

გ. კარტოზიას დაკვირვებით, „ეს სიტყვა თითქოს შეიძლება დავუკავშიროთ არაბულ **ჯურა** სიტყვას, რომელიც მნიშვნელობით სავსებით უდგება მას. **ჯურა** ქართულშიც შემოსულა. განსაკუთრებით ფართოდ იხმარება იგი ინგილოურში, სადაც **ჟურა**-ს სახითაა წარმოდგენილი“ [კარტოზია, 1961, 250].

აქვე უარყოფილია ეს დაკავშირება: „თეორიულად შეუძლებელი არაა არაბული **ჯურასა** და მეგრული **ჯგურას** დაკავშირება, მაგრამ საკითხი შეიძლება თვით მეგრულის ნიადაგზე აიხსნას... საქმე ისაა, რომ **ჯგურა**-ში შეიძლება გამოიყოს ბგერათა კომპლექსი, რომელიც მეგრულში მსგავსებაზე, გვარობაზე მიუთითებს. ესაა **გურ**.

გურ ფუძე გვაქვს ზმნაში **უ-გურ-უ-ანს** (ამსგავსებს, ამგვანებს), **ა-გურ-უ** (დაემგვანება და მისგან ნაწარმოებ მასდარსა და მიმღეობაში: **მეგურ-აფა** (მიმსგავსება), **მე-გურ-აფ-ილ-ი** (მიმსგავსებული). ეგვე **გურ** ფუძე გვაქვს სიტყვაში **მა-გურ-ი** (მსგავსი). მეგრულის **გურ** ფუძის ზუსტი ქართული შესატყვისი ჩანს **გვარ** ფუძე...“ [კარტოზია, 1961, 250; კარტოზია..., 2010; გვ.299-300].

სავსებით მისაღებია და დამაჯერებელი ასეთი ახსნა, უბრალოდ **ჯგურა**-ს **გრამატიკული კვალიფიკაცია**, ჩვენი აზრით, დასაზუსტებელი.

საქმე ის არის, რომ **ჯგურა** თანდებული კი არა, სახელი ჩანს, მართულ მსაზღვრელთან ერთად წარმოდგენილი, ანუ, მართული სახელი: **კოჩიჯგურა** (< **კოჩ-იშ-ჯგურა**) სტრუქტურულად არის ზუსტად იგივე, რაც არის **ბატონიშვილი (ბატონ-ის-შვილი)**, – ორივე შემთხვევაში ნათესაობითის თანხმოვანია დაკარგული და მსაზღვრელ-საზღვრული კომპოზიტადაა ქცეული. **კოჩიჯგურა** (< **კოჩიშ გურა**) არის ქართულად **კაცისმაგვარი** (< **კაცის მაგვარი**) და როგორც ქართ. **მაგვარი/მსგავსი...** არ არის თანდებული, ასევე არა არის თანდებული მისი მეგრული სემანტიკურ-გრამატიკული ეკვივალენტი **ჯგურა**.

გავიხსენოთ:

თანდებული ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილია. ის არ იბრუნვის; არა აქვს მრავლობითი რიცხვი.

შდრ.:

თენერ-ი (თენერსლ თე-ნერს) ასეთი, ამნაირი. **თენერი** სიტყვა **მაფუ გილანწყუმირი: მ.ხუბ., გვ. 17** -- ასეთი(ამნაირი)

სიტყვა მაქვს ჩამორთმეული. **თენერო ზმნზ.** ამნაირად. **შხვათ თენერო მიჯინე: ი. ყიფშ., გვ. 7** -- სხვაც ამნაირად მიყურებს.

იორ[ი]ნერ-ი (იორ[ი]ნერს) ყველანაირი. ირინერი უწესობა თი-ნემქ ქედიკყესი: კ.სამუშ., ქხპს, გვ. 113 -- ყოველნაირი

უწესობა მათ დაიწყეს. ირნერო ზმნზ. ყოველნაირად, ყოველმხრივ. მა იორ[ი]ნერო გინწყუნქ ხეს -- მე ყოველნაირად

შეგიწყობ ხელს. სქანი უჯგუში მა მი ბძირა, ირინერიში მოსა-წონე?: ი. ყიფშ., გვ. 165 -- შენზე უკეთესი მე ვინ ვნახო,

ყოველმხრივ მოსაწონი?

ეთი კოჩიჯგურა-ეფ-ი იმ კაცისნაირები; **თიჯგურეფი** იმის-
თანები, იმნაირები.

მუცალ-ი (**მუცალ/რსლ მუჭში+ცალი** მისი მსგავსი) თავისი
(მისი) მსგავსი. **მუცალეფი** ბრელი **ყუნცუ** **ყუდეს** ათე **მინუტისგ**:
კ. სამუშ., ქართ. ზეპ., გვ. 98 -- თავისი (მისი) მსგავსი ბევრი ჰყავს სა-
ხლში ამ წუთში. შდრ. **ცალი**.

ფუი! შორსდ. ფუი! **ფუი, თეცალეფქ დინთხორი!**: კ. სამუშ.,
ქართ. ზეპ., გვ. 30 -- ფუი, ასეთები დაიმარხე!

კომპოზიტად ქცეული მსაზღვრელ-საზღვრული საერთო წე-
სების მიხედვით იბრუნება, ისევე როგორც კომპოზიტის სტატუსის
არმქონე მსაზღვრელ-საზღვრული:

სახ.	კოჩიჯგურა	კაცისმაგვარი / კაცის მსგავსი
მოთხრ.	კოჩიჯგურაქ	კაცისმაგვარმა / კაცის მსგავსმა
მიც.	კოჩიჯგურას	კაცისმაგვარს / კაცის მსგავსს
ნათ.	კოჩიჯგურაშ	კაცისმაგვარის / კაცის მსგავსის
მოქმ.	კოჩიჯგურათ	კაცისმაგვარით / კაცის მსგავსით
ვით.	კოჩიჯგურათ	კაცისმაგვარად / კაცის მსგავსად
წოდ.	—	კაცისმაგვარო / კაცის მსგავსო

ბუნებრივია, ასეთივე კვალიფიკაცია მიეცეს **ჯგურა**-ს სინონი-
მურ მსგავსების გამომხატველ სიტყვებსაც: **ცალი, ნერი**:

სახ.	კოჩიშნერი	კაცისნაირი
მოთხრ.	კოჩიშნერქ	კაცისნაირმა
მიც.	კოჩიშნერს	კაცისნაირს
ნათ.	კოჩიშნერიშ	კაცისნაირის
მოქმ.	კოჩიშნერით	კაცისნაირით
ვით.	კოჩიშნეროთ	კაცისნაირად
წოდ.	—	კაცისნაირო

სახ.	კოჩიცალი	კაცისნაირი
მოთხრ.	კოჩიცალქ	კაცისნაირმა
მიც.	კოჩიცალს	კაცისნაირს
ნათ.	კოჩიცალიშ	კაცისნაირის
მოქმ.	კოჩიცალით	კაცისნაირით
ვით.	კოჩიცალოთ	კაცისნაირად
წოდ.	–	კაცისნაირო

გამოყენებული ლიტერატურა

დადიანი, ფუტკარაძე 2004 – დადიანი ე., ფუტკარაძე ტ., თანდებულიან ბრუნვათა საკითხისათვის თანამედროვე ზანურ დიალექტებში, ქართველური მემკვიდრეობა, VIII, თბილისი.

კარტოზია 1961 – ერთი თანდებულის გენეზისისათვის მეგრულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბილისი.

კარტოზია 2010 – გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, „მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი“, თბილისი.

ლომთაძე 1987 – ა. ლომთაძე, ბრუნების თავისებურებათა ისტორიისათვის მეგრულში, თბილისი.

ნაჭყეზია 2012 – მ. ნაჭყეზია, ქართველური სახელის ბრუნების პარადიგმა, თბილისი.

ნაჭყეზია 2009 – მ. ნაჭყეზია, სახელის ბრუნების პარადიგმა მეგრულ-ლაზურში, თბილისი.

ქაჯაია 2001 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ქირია 2025 – ჭ. ქირია, ნანათესაობითარი ბრუნვების საკითხი მეგრულ-ლაზურში, XLV რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, ქუთაისი, 2025 წლის 17-18 ოქტომბერი, თბილისი.

ქირია 2015 – ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა, ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, I, მორფოლოგია, თბილისი.

შანიძე 1980 – ა. შანიძე, თხზ. ტ. 3, თბილისი..

ჩიქობავა 1936 – არნ. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი.

ჩიქობავა 1961 – არნ. ჩიქობავა, თანდებულიან ბრუნვათა საკითხისათვის ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბილისი.

ჩუხუა 2020 – მ. ჩუხუა, ზოგი თანდებულიანი ბრუნვისა და ფორმის შედგენილობისათვის ლაზურ-მეგრულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, XV, თბილისი.

ხ ა თ უ ნ ა ყ ა ნ დ ა შ ვ ი ლ ი

ფუძედრეკადი ზმნების უღლების თავისებურება კახურში

სალიტერატურო ენისა და დიალექტების მიხედვით ზმნის თემისა და თემის ნიშანთა გამოყენების შესახებ არაერთი გამოკვლევა არსებობს სამეცნიერო ლიტერატურაში. თემა ერთ-ერთი საინტერესო კატეგორიაა ქართული ზმნისა, ეს საკითხი ამჟამადაც აქტუალობას არ კარგავს და ინტერესს კვლავაც აღძრავს მკვლევართა შორის. ა. შანიძე „ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“ ასე განმარტავს თემას: „თემა ჰქვია ზმნის ბაზისს, რომელზედაც დაყრდნობილია პირველი სერიის მწკრივთა ფორმები ან მეორე სერიისა, ე.ი. რომელიც მოეპოვება I ან II სერიის მწკრივთა ყველა ფორმას. თემა – ეს არის ჩონჩხი, რომელზედაც ასხმულია ზმნის ფორმები ერთ-ერთ სერიაში: პირველში ან მეორეში“ (შანიძე, 1953: 396). ქართულ ენაში გამოყოფენ ერთთემიან და ორთემიან ზმნებს. ა. შანიძე განმარტავს: „ერთთემიანია ზმნა, რომელსაც პირველისა და მეორე სერიის ფორმები ერთსა და იმავე ბაზისზე აქვს დაყრდნობილი. ორთემიანია ზმნა, რომელსაც, პირველსა და მეორე სერიაში განსხვავებული თემები მოეპოვება“ (შანიძე, 1953: 397). ორთემიანი ზმნებია თემისნიშნისანი და ხმოვანმონაცვლე, ფუძედრეკადი ზმნები. ზმნების გარკვეულ ჯგუფს პირველ და მეორე სერიაში მარტივი თემა აქვთ, თუმცა

მათ ფუძეში ეცვლებათ ხმოვანი. ა. შანიძე მიუთითებს, რომ „ეს შენაცვლება (ალტერნაცია) ყველთვის ერთი ტიპისაა: პირველ სერიაში რომ **ე** არის, მეორეშია **ო** (**ე – ო**); მაგალითად, ვ-გრ**ე**ხ და ვ-გრ**ი**ხ-ე“ (შანიძე, 1953: 399).

საინტერესოა ხმოვანმონაცვლე ზმნები ქართული ენის დიალექტებში. ამ შემთხვევაში განვიხილავთ ორთემიან ხმოვანმონაცვლე (ფუძედრეკად) ზმნათა უღლების თავისებურებას ქართული ენის კახურ დიალექტში. საკვლევ მასალად ვიყენებთ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დიალექტურ კორპუსს.

აკაკი შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ წარმოდგენილია ხმოვანმონაცვლე ზმნების ჩამონათვალი (შანიძე, 1953: 399). ქართულ სალიტერატურო ენაში ვითარება ერთგვაროვანია – ხმოვანმონაცვლე (ფუძედრეკადი) ზმნების გამოყენების მხრივ რაიმე ტიპის ცვლილება არ შეინიშნება. პირველ სერიაში არის ვჟლ**ე**ტ, ხოლო მეორე სერიაში – ვჟლ**ი**ტე, ვფშვნ**ე**ტ– ვფშვნ**ი**ტე, ვზვრ**ე**ტ– ვზვრ**ი**ტე და ა. შ.

პროცესი არათანაბრად განვითარდა ქართული ენის კახურ დიალექტში. ხმოვანმონაცვე (ფუძედრეკად) ზმნებს დაერთვის თემის ნიშნები **-ავ** და **-ამ**. ვხდებით ასეთ ვარიანტებს: **იგრეხავს//იგრეხამს** – აწმყოს ფუძეს დაერთვის **-ავ//ამ** თემის ნიშნები, აწმყოშივე გამოყენებულია წყვეტილის ფუძე და დაერთვის **-ავ//ამ** თემის ნიშნები: **იგრიხავს//იგრიხამს**. საინტერესოა ფორმათა ამგვარი პარალელიზმი. „ახალ ქართულ ენაში“ (დიალექტების მორფოლოგია, კრებისითი ანალიზი, 2017) მითითებულია, რომ „პასუხგაუცემელია კითხვა: რატომ დასჭირდა II სერიის ფუძის გამოყენება აწმყოს ფორმისათვის“ (გოგოლაშვილი, არაბული, 2017: 303). ტენდენცია ისეთია, რომ კახურში ერთთემიანი ზმნებიც ორთემიანი გახდა. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ ამ გარემოებამ შეუწყო ხელი იმ ფაქტს, რომ არარედუცირებულ **გრეხ** და რედუცირებულ **გრიხ** ფუძეს დაერთვის **-ავ** და **-ამ** თემის ნიშნები პირველი სერიის ყველა მწკრივში. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ „მარცვლოვან მორფემასთან ხდება რედუცირებულის შეუღლება: **დრიკ-ავ**; მეორე შემთხვევაში ეს წესი ირღვევა: **დრიკ-ავ** – მარცვლოვანი მორფემა შეუღლებულია არარედუცირებულ ვარიანტთან“. (გოგოლაშვილი, არაბული,

2017: 303). გამოყენების სიხშირის მიხედვით, კახურში **-ამ** თემისნიშ-
ნიანი ფორმები ჭარბობს. ზოგადად, **-ამ** თემის ნიშნის ჩანაცვლება
-ავ თემისნიშნიან, ერთთემიან თუ ფუძედრეკად ზმნებთან ჩვეუ-
ლებრივი მოვლენაა კახურ დიალექტში. ფუძედრეკადი ზმნების ულ-
ლების პარადიგმა სქემის მიხედვით ასეთია:

მოვიყვანთ **გრება** ზმნის პარადიგმას სამივე სერიაში:

I სერია		
აწმყ.	ვ-გრეხ-ამ//ავ მ-გრეხ-ამ//ავ მ-გრეხ-ამ//ავ-ს // ვ-გრიხ-ამ//ავ მ-გრიხ-ამ//ავ მ-გრიხ-ამ//ავ-ს	ვ-გრეხ-ამ//ავ-თ მ-გრეხ-ამ//ავ-თ მ-გრეხ-ამ//ავ-ენ // ვ-გრიხ-ამ//ავ-თ მ-გრიხ-ამ//ავ-თ მ-გრიხ-ამ//ავ-ენ
უწყ.	ვ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ი მ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ი მ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ა // ვ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ი მ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ი მ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ა	ვ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ი-თ მ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ი-თ მ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ნენ // ვ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ი-თ მ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ი-თ მ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ნენ
I ხოლ.		
აწმყ. კავშ	ვ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ე მ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ე მ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ე-ს // ვ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ე მ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ე მ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ე-ს	ვ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ე-თ მ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ე-თ მ-გრეხ-ამ//ავ-დ-ნენ // ვ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ი-თ მ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ი-თ მ-გრიხ-ამ//ავ-დ-ნენ
მყოფ.	და-ვ-გრეხ-ამ//ავ და-მ-გრეხ-ამ//ავ და-მ-გრეხ-ამ//ავ-ს // და-ვ-გრიხ-ამ//ავ-თ და-მ-გრიხ-ამ//ავ-თ და-მ-გრიხ-ამ//ავ-ს	და-ვ-გრეხ-ამ//ავ-თ და-მ-გრეხ-ამ//ავ-თ და-მ-გრეხ-ამ//ავ-ენ // და-ვ-გრიხ-ამ//ავ-თ და-მ-გრიხ-ამ//ავ-თ და-მ-გრიხ-ამ//ავ-ენ

ხოლ.- შედ.	და-ვ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ი და-მ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ი და-მ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ა // და-ვ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ი-თ და-მ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ი-თ და-მ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ნენ	და-ვ-თეს-ამ// -ავ -დ-ი-თ და-მ-თეს-ამ// -ავ -დ-ი-თ და-მ-თეს-ამ// -ავ -დ-ნენ // და-ვ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ი-თ და-მ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ი-თ და-მ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ნენ
მყოფ. კავშ.	და-ვ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ე და-მ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ე და-მ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ე-ს // და-ვ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ე-თ და-მ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ე-თ და-მ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ე-ნენ	და-ვ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ე-თ და-მ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ე-თ და-მ-გრეხ-ამ// -ავ -დ-ნენ // და-ვ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ე-თ და-მ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ე-თ და-მ-გრიხ-ამ// -ავ -დ-ნენ
II სერია		
წყ.	და-ვ-გრიხ-ე და-მ-გრიხ-ე და-დაგრიხ-ა	და-ვ-გრიხ-ე-თ და-მ-გრიხ-ე-თ და-გრიხ-ეჲ
II ხოლ.		
II კავშ.	და-ვ-გრიხ-ო და-მ-გრიხ-ო და-გრიხ-ო-მ	და-ვ-გრიხ-ო-თ და-მ-გრიხ-ო-თ და-გრიხ-ო-ნ
III სერია		
I თურ.	და-მ-ი-რეხ-ნ-ი-ა და-გ-ი-გრეხ-ნ-ი-ა და-უ-გრეხ-ნ-ი-ა	და-გვ-ი-გრეხ-ნ-ი-ა და-გ-ი-გრეხ-ნ-ი-ა-თ და-უ-გრეხ-ნ-ი-ა-თ
II თურ.	და//დე-მ-ე-გრიხ-ნ-ა და//დე-გ-ე-გრიხ-ნ-ა და//დე-ე-თეს-ნ-ა	და//დე-გვ-ე-გრიხ-ნ-ა და//დე-გ-ე-გრიხ-ნ-ა-თ და//დე-ე-გრიხ-ნ-ა-თ
III კავშ.	და//დე-მ-ე-გრიხ-(ნ)-ო-მ და//დე-გ-ე-გრიხ-(ნ)-ო-მ და//დე-ე-გრიხ-(ნ)-ო-მ	და//დე-გვ-ე-გრიხ-(ნ)-ო-მ და//დე-გ-ე-გრიხ-ნ-ო-თ და//დე-ე-გრიხ-ნ-ო-თ

არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის
დიალექტურ კორპუსში დადასტურდა ფუძედრეკადი ზმნების რო-

გორც **-ამ** თემისნიშნისანი, ისე **-ავ** თემისნიშნისანი ვარიანტები, იშვიათად შევხვდით ქართული სალიტერატურო ენისათვის დამახასიათებელ ფორმებს. როგორც მოსალოდნელი იყო, **-ამ** თემისნიშნისანი ზმნები სჭარბობს **-ავ** თემისნიშნისანი ფუძედრეკად ზმნებს გამოყენების სიხშირის მიხედვით. მოვიყვანთ ილუსტრაციას საკვლევი მასალიდან:

არარედუცირებულ ზმნის ფორმებს დაერთვის **-ამ** თემის ნიშანი:

„გადააგრებამს“ ; „გადააგრებამს“; „დავგრებამ“; „გადაგრებამდი“; ვაგრებამდით“; „აცვეთამს“... (corpora.co)

არარედუცირებულ ზმნის ფორმებს დაერთვის **-ავ** თემის ნიშანი:

„გადავგრებავდი“; „ავრებავდენ“; „გრებავს“; „გავავრებავთ“; „დავრებავდა“; „დავფხეკავდი“ დავფხეკავთ“... (corpora.co)

რედუცირებულ ზმნის ფორმებს დაერთვის **-ამ** თემის ნიშანი:

„დავგრიხამთ“; „გრიხავდენ“; „დავგრიხამდენ“; „დავგრიხავთ“... (corpora.co)

რედუცირებულ ზმნის ფორმებს დაერთვის **-ავ** თემის ნიშანი:

„მოვგრიხავთ“; „მოუგრიხავს“... (corpora.co)

იშვიათ შემთხვევებში დადასტურდა უთემისნიშნო ფორმებიც:

„გაფხეკენ“; „დაფხეკთ“; დაფხეკ“; „დაფხეკედენ“... (corpora.co)

აღსანიშნავია, რომ ამგვარი ფორმები, ფაქტობრივად, აღარ გვხვდება ამჟამინდელ კახურში.

ვფიქრობთ, რომ თავდაპირველად აწმყოს არარედუცირებულ ფუძესთან უნდა გაჩენილიყო თემის ნიშანი და შემდეგ აწმყოშივე II სერიის – რედუცირებული ფუძე გამოყენებინა თემისნიშნისანი ვარიანტით. ვფიქრობთ, **დგრის-ამ// -ავ-ს; დფხიკა-ამ// -ავ-ს** ზმნის ფორმები **დგრეს-ამ// -ავ-ს** ტიპის ფორმების ანალოგიით არის განპირობებული.

საკითხი რომ შევაჯამოთ, ტენდენცია ასეთია: ფუძედრეკად ზმნებთან დასტრუდება **-ავ** და **-ამ** თემის ნიშნები, რომლებიც პირველი სერიის ყველა მწკრივში ჩნდება. **-ამ** თემისნიშნისანი ფორმების გამოყენება უპირატესია კახურისთვის. ასევე სიხშირის მიხედვით უმეტესად არარედუცირებულ ფუძეს დაერთვის თემის ნიშნები,

ვიდრე რედუცირებულ ფუძეს. ძალზე იშვიათია ქართული სალიტერატურო ენისათვის დამახასიათებელი – ვდრეკ – ვდრიკე, ვგრეხ– ვგრიხე ფორმების არსებობა.

გამოყენებული ლიტერატურა

გოგოლაშვილი, არაბული 2017 – გოგოლაშვილი გ., არაბული ა., დიალექტების მორფოლოგია, კრებსითი ანალიზი, ტ. III, თბილისი.

ქართული დიალექტური კორპუსი, corpora.co

ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, <https://ice.tsu.ge/liv/ortograf.php>

შანიძე 1953 – შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები (I გამოცემა), თბილისი.

შანიძე 1976 – შანიძე ა., ძველი ქართული ენა, თბილისი.

ჯორბენაძე 1989 – ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, ტ. I, თბილისი.

ნ ა ტ ჲ შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი

დედნის კვალდაკვალ

(XX საუკუნის 20-იანი წლების საარქივო მასალების მიხედვით) საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულია ბალსქვემოური (ლახამულური) ტექსტების ხელნაწერი ნიმუშები, რომელიც ჩაუწერია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტს, სოგრატ ჭკადუას, სავარუდოდ, 1925 წელს. როგორც ჩანს, აღნიშნული მასალა აკაკი შანიძეს გადასცა და მოგვიანებით (12.V.1936 წ.) მასვე გაუკეთებია რვეულის გარე ყდაზე მინაწერი, რომ „სოგრატ ჭკადუა, ამისი ჩამწერი, გარდაიცვალა 1935 წელს შემოდგომაზე ხაიმში“.

აღნიშნულ ხელნაწერში დაცულია შემდეგი ზღაპრები: „**პისვარ მარე**“¹, „**დი გეზალ**“ (ნაამბობი 70 წლის ქექვე ქობალიასი); „**დი გეზალ**“ (ნაამბობი 35 წლის ხვამში ჭკადუასი); „**დი გეზალ**“ (ნაამბობი 26 წლის სოუხ ჭკადუასი); „**სემი ლახვზა**“, „**ემდიორი ლახვზა**“, „**სემი ლახვზა ი დი**“ (ნაამბობი 15 წლის დოდი ჭკადუასი); „**მირმ**“ (ნაამბობი 35 წლის ბარბაღე ჭკადუასი), ასევე, ერთი უსათაურო ზღაპარი, რომლის მხოლოდ 2 გვერდია, დანარჩენი ამოხეულია და ზღაპარი „**კვაპა**“, რომელიც ასევე ამოხეული უნდა იყოს დედნიდან, თუმცა სოგრატის მიერ რომ არის ჩაწერილი, მითითებულია პროზაული ტექსტების მეორე ტომში (სვანური პროზაული ტექსტები II, 1967:361).

ხელნაწერი მასალის საფუძველზე, უნდა აღინიშნოს, რომ სტუდენტ სოგრატ ჭკადუას კარგად ჰქონია გაცნობიერებული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშთა შეგროვების მნიშვნელობა და ჩაწერის პრინციპები, რაც კარგად ჩანს დედნისეული ტექსტის შენიშვნებში, რომელიც თავად დაურთავს ზღაპრებისთვის: „ნაწერები შეიცავს მთლიანად ზღაპრებს, ვინაიდან იმათში უფრო დაცულია წმინდა სვანური. ვიწერდი სიტყვა სიტყვით. არის წმინდა ლახამულური კილო. მხოლოდ სვანურ ზღაპრებს უმთავრესად ახასიათებთ ის, რომ მთხრობელი არის მესამე პირი, და ძალიან იშვიათია პირველი და მეორე პირის დიალოგი. უკანასკნელი კი ძალიან საჭიროა სვანური ენის გრამატიკულად უფრო გარკვევისთვის... ლახამულურ კილოს და სიტყვებს ახასიათებთ მეტად თავისებური, რთული კონსტრუქცია... ჩემ მიერ სვანურ (ლახამულურ) ნაწერში, დაკარგული ქართული ასოებიდან ვიხმარე მხოლოდ ასო „ვ“. აუცილებელი საჭიროა ხმარება ბევრ ადგილას. ასო „გ“ (თანხმოვნების თითქოს შერბილებისათვის საბა ს. ორბელიანი). ყველგან სადაც ამ ასოს დასმა საჭიროა გასმულია ქვევიდან ორი პატარა ხაზი (=)“ (სეა 1925:80). ასევე ძალიან მნიშვნელოვანია, რომ მასალებს თან ერთვის მთქმელთა ვინაობა, წლოვანება და ინფორმაცია, თუ სადაა დაბადებული და გაზრდილი მთქმელი: „ნაამბობი 35 წლის ხვამში ჭკადუასი, ლახამულაში დაბადებული-გაზრდილი“; ნაამბობი 35 წლის ბარბაღე ჭკა-

¹ დედნიდან მოხმობილი მასალა ხელნაწერს მისდევს!

დუასი, დაბადებული და გაზრდილი ლახამულაში. მისივე თქმით მას გაგონილი აქვს 140 წლის მოხუცისგან“ (იქვე:42).

ზემოთ ჩამოთვლილი ზღაპრებიდან პროზაული ტექსტების მეორე ტომში დაბეჭდილია მხოლოდ „კვაპა“ და „**ემდიორი ლახვა**“. მოხსენებაში წარმოვადგენთ ხელნაწერი დედნისა („**ემდიორი ლახვა**“) და სვანურ პროზაულ ტექსტებში დაბეჭდილი ზღაპრის („**ემდიორი ლახვა**“) შედარება-შეპირისპირებით ანალიზს.

როგორც ცნობილია, მეოცე საუკუნის 20-იანი წლებისათვის უკვე შემუშავებული იყო ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების ჩაწერისა და შემოწმების პრინციპები, რომლის თანახმადაც უნდა ეხელმძღვა-ნელათ მასალის შემკრებთ: „უმთავრესი მოთხოვნილება კილოკა-ვურ მასალების შეკრების დროს იმაში მდგომარეობს, რომ ყველაფე-რი ისე იყოს ჩაწერილი, როგორც სინამდვილეშია, როგორც თვით ხალხი ლაპარაკობს (პროგრამა, 1916); „მუდამ გახსოვდეს, რომ ჩვენთვის ძვირფასია სიტყვა იმგვარად ჩაწერილი, როგორც მას იტყვიან ხოლმე ხალხში... ნუ დაივიწყებთ, რომ პირველ შეხედვით თითქოს უმნიშვნელო სიტყვა ფასდაუდებელი განძია მეცნიერე-ბისათვის და სწორედ იმ ფორმით, როგორითაც მას თქვენი სოფლის მცხოვრები ამბობს, ამიტომ ჩასწერეთ ისე, როგორც ამბობენ, ნურა-ფერს შეცლით“ (ანკეტა, 1923). ასევე მნიშვნელოვანი იყო ჩაწერილი მასალის შემოწმება, რომელიც უნდა გადამოწმებულიყო იმავე დია-ლექტის სხვა წარმომადგენლებთან.

სოგრატ ჭკადუას მიერ ჩაწერილი ზღაპარი „**ემდიორი ლახვა**“, რომელიც შეუმოწმებია, უფრო მეტიც, გადაუსწორებია აკაკი (გელოვან) ჭკადუას და ამის შემდეგ დაიბეჭდა სვანური პროზაული ტექსტების მეორე ტომში, ნათელი მაგალითია იმისა, თუ როგორი თავისუფლება ჰქონდათ მინიჭებული შემმოწმებლებს.

დედნის იმ სახით პროზაულში დაბეჭდვა ნამდვილად არ იქ-ნებოდა მართებული, ვინაიდან შეიცავს გარკვეულ ტექნიკურ ხარვე-ზებს: სასვენო ნიშნები ხშირად უმართებულოდ, ან არ არის გამოყე-ნებული, ანაპტიქსური ნიშანი გამოხატულია ტოლობის ნიშნით, ასევე უმლაუტების გამოყენებაც არაერთგვაროვანია, თუმცა ცვლი-ლება შეეხო სინტაქსურ კონსტრუქციებსაც და მოცულობას, დედნის ასე ხელყოფა კი ეწინააღმდეგებოდა იმ დროისათვის არსებულ პროგრამისა და ანკეტის პრინციპებს.

წარმოვადგენთ ხელნაწერ დედანთან შედარების საფუძველზე სინტაქსური თვალსაზრისით გამოვლენილ სხვაობებს, რაც ზღაპრის პირველივე გვერდზე თვალსაჩინო რაოდენობით გვხვდება. ხშირია შემთხვევები, როცა წინადადება დედანში თანწყობილია, ხოლო პროზაულის ტექსტში მარტივი წინადადების სახითაა წარმოდგენილი, დედნისეული თანწყობილის პირველი, ან მეორე კომპონენტის ამოღების საფუძველზე.

დედანი: **იმეგ არიხ ეშდიორი ლახვბა ი ეშვი გარ დაჩვირ ხორიხ** „სადღაც არიან თორმეტი ძმა და მხოლოდ ერთი და ჰყავთ (ზედმიწ. – სად არიან ათ-ორ-ი ძმები და ერთი მხოლოდ და ჰყავთ)“

პროზაული: **იმეგ არიხ ეშდიორი ლახვბა** „სადღაც არიან თორმეტი ძმა (ზედმიწ. – „ძმები“)“. (დედნისეული თანწყობილის მეორე ნაწილს დამატებული აქვს სხვა წინადადება და განსაზღვრება, რომელიც დედანში არ გვხვდება: **დი გარ ხორიხ** ი ეშვი **ხოხრა** დაჩვირ „მხოლოდ დედა ჰყავთ და ერთი უმცროსი და (ზედმიწ. – **დედა** მხოლოდ ჰყავთ და ერთი პატარა და)“.)

დედანი: **აშუნღვე ამპარხ ყი ი უშვარ ხაფხეკხ** „კარგა ხნის შემდეგ წამოხტნენ და ეთმანეთს შეერკინნენ (ზედმიწ. – ერთი მერე აფრინდნენ და ერთმანეთს სტაცეს)“

პროზაული: **უშვარი ხაფხეკხ** „ერთმანეთს შეერკინნენ (ზედმიწ. – ერთმანეთსაც სტაცეს)“.

დედანში თანწყობილი წინადადებით გამოხატული აზრი, პროზაულში ქვეწყობილი წინადადებითაა გადმოცემული:

დედანი: **ნებოზს ანტაჰხ მაფაშშე ჩუ ლდგარ ლახვბა ი მინე დის ლოხბინეხ ლიმშერალ** „სალამოს დაბრუნდნენ გადაღლილი ძმები და თავიანთ დედას შესჩივლეს (ზედმიწ. – სალამოს დაბრუნდნენ დაღლილობით მკვდარი ძმები და თავიანთ დედა-ს დაუწყეს ჩივილი)“.

პროზაული: ქორთე ანტაჰხ ნებოზს, **ერქას** მინე დის ლოხბინეხ ლიმშერალ „სახლში {რომ} დაბრუნდნენ, მაშინ თავიანთ დედას შესჩივლეს (ზედმიწ. – სახლისკენ დაბრუნდნენ სალამოს, მაშინ თავიანთ დედა-ს დაუწყეს ჩივილი)“.

დედანში თანწყობილი წინადადებაა, ხოლო პროზაულში ზერთული:

დედანი: **ანმარე ლევიზ მინე დიდ ი ისგლადელქა ქა ლახემ ცხეტე დინას** „დედამ საგზალი მოამზადა და შუადღეზე გოგოს ტყეში გაატანა (ზედმიწ. – მოამზადა საგზალი მათმა დედა-მ და შუადღეზე მისცა ტყისკენ გოგოს)“;

პროზაული: მინე დიდ ლევიზ ქ'ანმარე ი, ლახთირ, **ერქას** დინას ქა ლახემ მიჩა ლაჯმილათე „მათმა დედამ საგზალი მოამზადა და, {რომ} შეატყო, მაშინ გოგოს მისცა ძმებთან წასაღებად (ზედმიწ. – მათმა დედა-მ საგზალი მოამზადა და, შეატყო, მაშინ გოგოს მისცა მისი ძმებ{ის}კენ)“... (ასევე ლექსიკური ერთეული **ცხეტე** „ტყისკენ“ ამოღებულია, ხოლო **ლაჯმილათე** „ძმებთან“, **ლახთირ** „შეატყო“ ჩამატებული).

ხელნაწერი ტექსტის ქვეწყობილი წინადადება პროზაულში სხვა მარტივი წინადადებითაა ჩანაცვლებული:

დედანი: **ლახვბა ლათხელითე ანღერდხ, ერქას მინე დი ღანავ ოთსადხ** „ძმები {რომ} საძებნელად მოდიოდნენ, მაშინ მათი დედა ფეხმძიმედ იყო (ზედმიწ. – ძმები საძებნელ{ის}კენ მოდიოდნენ, მაშინ მათი დედა ორსული *დაურჩათ)“

პროზაული: **ეჯმარე დის ეშვი ნაღჟურ ადჷიდ ახთავან** „მათ დედას ერთი ვაჟი კიდევ გაუჩნდა (ზედმიწ. – იმეების დედა-ს ერთი ნა-ვაჟ-ევ-ი კიდევ დაებადა)“.

დედანში არსებული ქვეწყობილი წინადადება პროზაულში გაერცობილია და ზერთული წინადადების სახით გვევლინება:

დედანი: **ჩვადჯაბან ლელვ, {ერქას} ანკიდ ჩუ დჷვდ** „{რომ} მოიხარშა ხორცი, {მაშინ} ჩამოიღო დევმა“

პროზაული: **ჩვადჯაბან ლელვ, ჩვანკიდ დჷვდ ი ტაბჷგი ესდე** „მოიხარშა ხორცი, ჩამოიღო დევმა და ტაბაგზე დადო“.

დედანში გვაქვს ზერთული წინადადება ერთი დამოკიდებულებით, ხოლო პროზაულში მივიღეთ რამდენიმე დამოკიდებულებიანი ზერთული წინადადება:

დედანი: აშვ ლჷდედ ყჷრჷშ ლაყარათე აჩჷდხ ი მინე დის ჩუ ათშგურანეხ **ერე მინე დაჩვირდ ლევიზოვ ქა ოხკიდ** „ერთ დღეს ყავრის დასამზადებლად წავიდნენ და დედას დაუბარეს, რომ დას საგზალი მიეტანა (ზედმიწ. – ერთ დღე-ს ყავრ-ის გა-სა-ყავრ-ებლ-ად წავიდნენ და მათ დედა-ს გააფრთხილეს, რომ მათმა დამ საგზალიმც გამოუტანა)“.

პროზაული: აშვ ლჷდეღ ყჳრჷშ ლაყარათე აჩჷდხ ი მინე დის ჩვათშეურანეხ, ერე: **დინად ლახთერეს**, ეჩჳს ლევიზ ქოვ ოთჳიდ, **იმგვჳ ჳრიხ, ეითე** „ერთ დღეს ყავრის დასამზადებლად წავიდნენ და დედას დაუბარეს, რომ: გოგომ {რომ} შეატყოს, მაშინ საგზალი მოგვიტანოსო, სადაც არიან, იქ (ზედმიწ. – ერთ **დღე**-ს **ყავრ**-ის გა-სა-ყავრ-ებლ-ად წავიდნენ და მათ **დედა**-ს გააფრთხილეს, რომ: გოგომ შეატყოს, მაშინ საგზალი გაუტანამცა, სადაც არიან, იქამდე)“.

ზღაპრის გარკვეული ნაწილი დედანში მოკლედ და ლაკონურადაა აღწერილი, ხოლო პროზაულ ტექსტში გავრცობილი (ჩამატებულია ისეთი ლექსიკური ერთეულები, რაც დედანში არ გვხვდება), მოვლენათა ნაწილი დედანშია ვრცელი, პროზაულში კი პირიქით:

დედნისეული მოკლე ვარიანტი: ჳლიჳრდ ათემზაჳეხ ი გუდ აჳჷდხ ერე ალი დავაშ ესერ ნაცხვაჳ ლი... „ამათმა გაიკვირვეს და მიხვდნენ, რომ ეს დევის მოტაცებულიაო (ზედმიწ. – ამეებმა გაიკვირვეს და **გულ**-ად მოვიდნენ, რომ ეს **დევ**-ის-ო მონატაცები არის)“

პროზაული: **ლახვზად ხჳჳეხ, ერე: – მინს ესერ დემეგ ხოწვახ აჷღვე დინა.** ჳჳ, ეჳი დჷვს ესერ ხარ, აჷღვე ნაცხვაჳ „მმეებმა უთხრეს, რომ: – ჩვენ არ გვინახავსო, აბა, გოგო. ჳა, ის ალბათ დევმა მოიტაცაო (ზედმიწ. – მმეებმა უთხრეს, რომ: – მათო არ უნახავთ, აბა, გოგო. ჳა, ის **დევ**-ს-ო აჳეს, აბა, მონატაცები)“

დედნისეული ვრცელი ვარიანტი: ხელნაწერის ქვეწყობილი და თანამიმდევრული თანწყობილი წინადადებები გამოტოვებულია და პროზაულში მოკლედ, მოვლენათა მიზეზშედეგობრივი თანწყობილი წინადადებითაა წარმოდგენილი:

დედანი: ალი შიშდ ლაიმარან ლათხელითე ი აჩად შუჳვს, ალიი მეჳეგს ათასდ. ამნემ ღოღჳქდ ლოხვეგ. ახვფიშდვ ი შიშდ აფიტ ნენსგაჳა. ჳა სევიან ესეროჳ ლი ი მიჩ ესერ ხაჳა ტკიცდ მეთხელიდ. ესხრი ი დჷვე ყორთელისგე ათჳედდნ „ეს უცებ მოემზადა სამეზნელად და გზას გაუდგა, ესეც მეჳოგეს გადაეყარა. ამან ცხვარი დაუყენა წინ. ესროლა და შუაზე გახვრიტა. ჳა, სვიანი იყავიო და შენ მართლა ვარგიხარო მმეზნელად. მიდის და დევის კარს მიადგა (ზედმიწ. – ეს ხელად მოემზადა სამეზნელისკენ და წავიდა **შუჳა**-ს, ესეც მე-**ჳოგ**-ე-ს გადააწყდა. ამან ცხვარი მ-ი-უ-**დგ**-ა. ესროლა და ხელად გახვრიტა შუაზე. **ჳე, სვ**-იან-ი-ო-მცა არის და მასო ვარგა მართლაც მმეზნელად. მიდის და **დევ**-ი{ს} კარისკენში *მიენასვლა)“

პროზაული: **ჰნმარან ა ნაღჟურ ი ისგაჩად დავე ლაზგათელის-**
გა „მოემზადა ეს ვაჟი და შევიდა დევის საცხოვრისში (ზედმიწ. – მო-
ემზადა ეს ნა-ვაჟ-ევ-ი და შევიდა დევ-ი{ს} სამოსახლოსკენში)“. აქ
გამოტოვებულია მარტივი და თანწყობილი წინადადებები, თუ რო-
გორ მიაღწია პერსონაჟმა აღნიშნულ შედეგამდე.

ჩამოთვლილი მაგალითების საფუძველზე შეიძლება ითქვას,
რომ გვაქვს წინადადებათა როგორც ნაწილობრივი (როცა წინადადე-
ბის პირმომართი წევრი შეცვლილია პირმიუმართავი წევრით; დამა-
ტებულია ან ამოღებულია მსაზღვრელი, ასევე, დამატებულია მო-
ქმედი პერსონაჟი, საკორელაციო სიტყვები და საკავშირებელი საშუ-
ალებები; შეცვლილია მოქმედების დრო და ადგილი), ისე სრული
(როცა სრულიად არის დედნისეული წინადადება პროზაულში შე-
ცვლილი და სხვა წინადადებით ჩანაცვლებული) ცვლილების შე-
მოხვევები.

დედანი: იბურგელხ ი დინად მიჩა ჯიმილს ჭეშხარ ჩუქაქა
როგ ლოხვშიდ „ჭიდაობენ და გოგომ თავის ძმას ფეხებზე ცერცვი
დაუყარა (ზედმიწ. – ჭიდაობენ და გოგომ მის ძმას ფეხებ{ს} ქვემოთ
ცერცვი მიუყარა)“

პროზაული: იბურგელხ ი ანკად ა დინა ი მიჩა ჯიმილს
ჭეშხარქა **როგაშ ითქარ** ლოხჰარე „ჭიდაობენ და ადგა ეს გოგო და
თავის ძმას ფეხებში ცერცვის მარცვლები მიუყარა (ზედმიწ. – ჭიდა-
ობენ და მოვიდა ეს გოგო და მის ძმას ფეხებზე ცერცვის მარცვლები
მიუყარა)“.

დედანი: ი ეშვი გარ **დაჩვირ** ხორიხ „და მხოლოდ ერთი და
ჰყავთ“

პროზაული: ი ეშვი **ხოხრა დაჩვირ** ხორიხ „და მხოლოდ ერთი
უმცროსი და ჰყავთ“

დედანი: **ღეშდოვ ეშჰვენხ** „უკან მიტრიალდითო (ზედმიწ. –
უკანმცა მიტრიალდნენ)“

პროზაული: **ქორთევ პტახხ** „სახლში დაბრუნდითო (ზედმიწ.
– სახლშიმც დაბრუნდნენ“

დედანი: ეშვი გარ კინჩხ **ხასიდ**, ექქას **ლახვგრან** დავ, ერე
კინჩხ ნომოვ **ახქვიც** ველიშ ი ცხეკიშ ლაშყვამბუნალდ ი იმ ესერ ხე-
ქინე ეჯის **ხეჩო** „მხოლოდ ერთი თავი რომ შერჩა, მაშინ შეეხვეწა
დევი, რომ თავი არ მომაჰრაო ტყესა და ველში სახეტილოდო და

რასაც მეტყვი იმას გაგიკეთებო (ზედმიწ. – ერთი მხოლოდ **კინჩხ**-ი *არჩენია, მაშინ შეეხვეწა **დევ**-ი, რომ **კინჩხ**-ი **ნუ**-არ-მცა მოაჭრა **ველ**-ის{ა} და ტყის სახეტილოდ და რასო ეტყვის, იმას *უქმს)“

პროზაული: ეშვი გარ **ხოკლივ**, ეჩქას დვდ **ხაქვ**, ერე: – ეშვი თხვიმ ისგ’ესეროვ **ლახცვირ** ველიშ ი ცხეკიშ ლაშყანბუნალდ ი მიჩა ლახვბას ქ’ესერ **ხატხე** „მხოლოდ ერთი {რომ} ჰქონდა დარჩენილი, მაშინ **უთხრა** დევმა, რომ: – ერთი თავი **შემატოვეო** ტყესა და ველზე სახეტილოდო და შენს ძმებს **დაგიბრუნებო** (ზედმიწ. – ერთი მხოლოდ **უ-კლ**-და, მაშინ **დევ**-მა უთხრა, რომ: – ერთი თავი შეატოვა-ომცა **ველ**-ის და ტყის სახეტილოდ და მის ძმებს დაუბრუნებსო)“.

გამოცემულ ზღაპარში გამოტოვებულია დედნის ძირითადი ტექსტის გარკვეული ნაწილი, სადაც უხვადაა თანწყობილი და ზერთული წინადადებები. თუმცა ამის პარალელურად, გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა წინადადებები და ვრცელი დიალოგებია ჩამატებული, რაც დედანში არ გვხვდება.

პროზაულში დაბეჭდილი ტექსტის ბოლო დასკვნითი ნაწილი (ერთი აზრადი) არის შემაჯამებელი, მოკლე ვარიანტი, დედნის გამოტოვებული ვრცელი ტექსტისა. მიუხედავად ამისა, პროზაულში დაბეჭდილი ზღაპარი, არ ქმნის დაუსრულებელი ტექსტის შთაბეჭდილებას და შინაარსობრივადაც არ არის ძალიან დედნისგან დაშორებული, თუმცა დედნის ვარიანტი, განსაკუთრებით დასკვნითი ნაწილი, არის ძალიან საინტერესო, ვრცელი და ენობრივი თვალსაზრისითაც ძალიან მნიშვნელოვანი. საინტერესოა რატომ მიიღეს ჩამსწორებელმა და რედაქტორმა ასეთი გადაწყვეტილება, შეეტანათ მრავალი შესწორება და ზღაპრის მოკლე ვარიანტი დაებეჭდათ.

მასალის ჩაწერის დროსთან დაკავშირებით დედანსა და პროზაულ ტექსტებში მითითებულ ინფორმაციას შორის გარკვეული სხვაობაა. დედნის ყდაზე მასალის ჩაწერის დროსთან დაკავშირებით კითხვის ნიშანია დასმული და მითითებულია, რომ „ლახამულური კილო (ჩაწერილია სტუდ. სოგრ. ჰკადუას მიერ 1925 (?) წელს“, ხოლო დაბეჭდილ პროზაულ ტექსტებში ჩაუწერიათ „აქ დაბეჭდილი ზღაპრები დაწერა სტუდენტობის დროს 1929 წელს“ (სვან. პროზ. ტექსტ., II, 1967:361). პროზაულ ტექსტებში არის კიდევ ერთი უზუსტობა, „კვპას“ (N-178; მთქმელი ჩვენთვის უცნობია, ვინაიდან დედანში ამოხეულია ეს ზღაპარი) და „ემდიორი ლახუბას“ (N-179,

მთქმელი – 15 წლის დოდი ჭკადუა) მთქმელები მთქმელთა სიაში არ არიან მითითებული, რადგან სოგრატ ჭკადუას დაწერილად მიუჩნე-
ვიათ (სვან. პროზ. ტექსტ., II, 1967:355-456). ასევე, დედანში ჩამწერის
სახელად **სოგრატია** მითითებული, ხოლო პროზაულ ტექსტებში
სოკრატი.

გამოყენებული ლიტერატურა

განმარტებანი ანკეტისათვის 1923 – არნ. ჩიქობავას პირადი
ფონდი, თსუ, კავკასიოლოგიის ს/ს ინსტიტუტი.

პროგრამა 1916 – პროგრამა ქართული ენის დიალექტური (კი-
ლოკავური) მასალის შესაკრებად, პეტერბურგი.

სეა 1925 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 268, ან.-1

სვან. პროზ. ტექსტ. 1957 – სვანური პროზაული ტექსტები, II,
ბალსქვემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. დავითიანმა, ვ. თოფუ-
რიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი.

შორენა შავრეშიანი

სვანური გამოცანები გლობალური ფოლკლორული პარალელების კონტექსტში

ისტორიულად მხატვრული სიტყვიერი შემოქმედება ზეპირ-
სიტყვიერებით იწყება, რომელშიც იყრიდა თავს წინაკლასობრივი
საზოგადოების ყოველგვარი გამოცდილება და მსოფლმხედველობა.
მისი შესწავლა კი, ბუნებრივია, მოითხოვს ყველა ჟანრის ნაწარმოებ-
თა ფიქსირებას, რაც კი დღემდე ადამიანის მეხსიერებაში შემონახუ-
ლა. ფოლკლორისტების ფართო და სისტემატური მუშაობის შედე-
გად მდიდარი ჩანაწერები გროვდებოდა და გროვდება დღესაც, რო-
მელშიც წარმოდგენილია ამა თუ იმ პირის, პროფესიის, კუთხის,
ტომის, ერის მეტყველების ძირითადი თავისებურებანი. ენის
მკვლევარისთვის ასეთ მასალას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა
204

აქვს. ხალხური პოეტური ტექსტების ენობრივი მნიშვნელობა კი უფრო მეტად იზრდება, თუ შესასწავლი ენა უმწერლობო ენაა. ვინაიდან რიგიანად ჩაწერილი ხალხური ტექსტი ენის ისტორიის გათვალისწინების ძირითადი წყაროა. იგივე ითქმის სვანურ ენაზეც, როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში მიუთითებენ სასიცოცხლო მნიშვნელობა ენიჭება ამ ენაზე არსებულ, დღემდე მოღწეულ **გაქჟავე-ბულ თქმებს, ანდაზა-გამოცანებს**.

გამოცანები, ერთი მხრივ, ასახავს საზოგადოების ყოფას, მსოფლმხედველობასა და კულტურულ გამოცდილებას, ხოლო, მეორე მხრივ, წარმოადგენს ენის ისტორიისა და ლექსიკური ფენების შესწავლის მნიშვნელოვან წყაროს. მათი გავრცელება სხვადასხვა ეპოქასა და კულტურაში მიუთითებს, რომ გამოცანა უნივერსალური აზროვნების მოდელია, რომელიც ეფუძნება მეტაფორას, სიმბოლურ ენასა და ობიექტების გადატანით აღწერას.

სწორედ ამიტომ, სვანური გამოცანების შედარება სხვა კულტურულ ტრადიციებთან საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ როგორც მახასიათებელი თავისებურებები, ისე უნივერსალური ფოლკლორული მოდელები და აზროვნების საერთო სტრუქტურები.

სვანურ ზეპირსიტყვიერებაში დაცული გამოცანები, ერთი მხრივ, მკაფიოდ ავლენს თვითმყოფად სპეციფიკას და გამოირჩევა არქაული ბუნებით, ხოლო, მეორე მხრივ, ე. წ. „მოხეტიალე სიუჟეტების“ მეშვეობით, იკვეთება მათი კავშირი მსოფლიო ფოლკლორულ ტრადიციასთან. ამ თვალსაზრისით სვანური გამოცანები მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენს როგორც ეროვნული კულტურის, ისე უნივერსალური ფოლკლორული მოდელების შესასწავლად.

„მოხეტიალე სიუჟეტების“ თვალსაჩინო მაგალითია სვანურ ტრადიციაში დადასტურებული გამოცანა: ჰამს ურმთხჷ ლგჳიშხ ლი, ისგლადღღჳნ ორრი ი ნჳბოჳს სემი (**ამსტჳლდ**) (სეა, ფ. 268) – „დილას ოთხფეხაა, შუადღისას ორი და საღამოს სამი“ (**ადამიანი**), რომელიც სტრუქტურულად და შინაარსობრივად ემთხვევა ანტიკური ტრადიციის ცნობილ სფინქსის გამოცანას: “The Riddle of the Sphinx (circa 5th century BC) - What is it that walks on four legs in the morning, two legs in the afternoon and three legs in the evening?” (**Moore, 2024:18**) – რა არის ის, რაც დილით ოთხ ფეხზე დადის, შუადღეს ორ ფეხზე, ხოლო საღამოს სამ ფეხზე? (**ადამიანი**).

აღნიშნული პარალელი აჩვენებს ადამიანის ცხოვრების ციკლის ალეგორიულ გააზრებას, რომელიც სხვადასხვა კულტურულ სივრცეში უნივერსალურ ფოლკლორულ მოდელად გვევლინება.

ამგვარი უნივერსალური სიმბოლიზმის ადრეულ ნიმუშებს მსოფლიო ფოლკლორში სხვა მაგალითებიც ადასტურებს. ერთ-ერთი მათგანია ძველი ინდური ტრადიციიდან ცნობილი ე. წ. „წლის გამოცანა“, რომელიც დაცულია წიგნში „Rig Veda“ (ძვ. წ. XV–X სს.). მასში წელი წარმოდგენილია თორმეტთვიანი ბორბლისა და 720 შვილის სახით, რაც ალეგორიულად გამოხატავს თორმეტ თვესა და წლის დღე-ღამეების ერთობლიობას – “twelve-spoked wheel, upon which stand 720 sons of one birth (i.e. the twelve months of the year, which together supposedly have 360 days and 360 nights” (Tupper, 1903:102). ამ კონტექსტში სვანური გამოცანებიც არა მხოლოდ ადგილობრივი ფოლკლორული ტრადიციის გამოხატულებაა, არამედ მსოფლიო გამოცანათა მემკვიდრეობის ორგანული ნაწილიც.

ანალოგიურ თემატიკას ვხვდებით სიმფოსიუსის (Symphosius – გვიანანტიკური პერიოდის ლათინურენოვანი პოეტი) გამოცანაში (IV–V ს.): „More have I borne than one body ought. Three souls did I have, all of which I had within me: a pair departed, but the third nearly perished too” (Moore, 2024:19) – „უფრო მეტი ვიტვირთე, ვიდრე ერთ სხეულს შეეფერება. სამი სული მქონდა, რომლებიც ყველა ჩემში იყო: ორი წავიდა, მაგრამ მესამე თითქმის დაიღუპა” (**ადამიანი - ადამიანის სიცოცხლის ალეგორია**, პირველი „სული“ → ბავშვობა, მეორე → ახალგაზრდობა/ზრდასრულობა, მესამე → სიბერე).

ამავე კონტექსტში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სვანური დროის ალეგორიული გამოცანა: აშხუ მეგამს ემდირორი აშხალ ხაყა, აშხალს თუთით სემეშდ ზალე ხარ, ხომშდნი მარე ეჩუშმ სგანდ ხეტხენი (**ზაჲ, თოჷრ ი ლადღარ**) (სეა, ფ. 268) – „ერთ მორს თორმეტი ტოტი აქვს, ტოტს 30 ფოთოლი აქვს, სცვივა, მაგრამ იმდენივე უბრუნდება“ (**წელიწადი, თვეები და დღეები**), რომელიც პარალელს ავლებს კლეობულოსის (Cleobulus) (დაახლოებით ძვ. წ. VI საუკუნე) „წლის გამოცანასთან“ – “A father had twelve children, and these twelve children each had thirty white sons and thirty black daughters, who are immortal although some die every day. Who are the father, children, and grandchildren in this riddle?” (Moore, 2024:18) – „ერთ მამას ჰყავდა

თორმეტი შვილი, და ამ თორმეტ შვილს თითოეულს ჰყავდა ოცდაათი თეთრი ვაჟი და ოცდაათი შავი ქალიშვილი, რომლებიც უკვდავები არიან, თუმცა ზოგი ყოველდღე კვდება. ვინ არიან ამ გამოცანაში მამა, შვილები და შვილიშვილები?” – მამა → წელი, 12 შვილი → 12 თვე, თითო თვეს 30 ვაჟი და 30 ქალიშვილი → დღეები და ღამეები (ან დღე-ღამის ციკლი).

ორივე შემთხვევაში დრო წარმოდგენილია გენეალოგიური მეტაფორით, სადაც წელი „შობს“ თვეებს, თვეები კი დღე-ღამის ციკლს, რაც ხაზს უსვამს დროის ციკლურ და იერარქიულ ორგანიზაციას სხვადასხვა კულტურულ ტრადიციაში.

ეს დამთხვევები ადასტურებს, რომ ადამიანის ცხოვრების ციკლის ალეგორიული გააზრება სხვადასხვა კულტურაში დამოუკიდებლად ან კულტურული კონტაქტების გზით გავრცელებული უნივერსალური ფოლკლორული მოდელია.

გლობალური ფოლკლორული პარალელების გვერდით, სვანურ ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდაა წარმოდგენილი მკაფიო ნაციონალური კოლორიტის მქონე გამოცანებიც. ისინი გამოირჩევიან ინდივიდუალურობით, რიტმულობითა და ალეგორიული პოეტური აღწერით.

თქეთნე ბულჟა მეშხა ბულჟას ახწინდა (**ღეთ ლადალ**) (სეა, ფ. 268) – „თეთრი ბულა შავ ბულას მოერია“ (**დღე და ღამე**). დროის სიმბოლური გააზრება და მსგავსი ალეგორიული სახეები წარმოდგენილია ძველ ბერძნულ გამოცანებშიც. მაგალითად, ბერძნულ ანთოლოგიაში დაცულია გამოცანა: “My mother I bring forth, she brings forth me: I'm sometimes greater, sometimes less than she (xiv.41)” (Forster, 1945:43-44) – „დედაჩემს მე ვშობ, ის კი მე მშობს. ზოგჯერ მასზე დიდი ვარ, ზოგჯერ კი – პატარა“ (**დღე და ღამე**). სვანურ გამოცანაში დღისა და ღამის მონაცვლეობა გადმოცემულია თეთრი და შავი ბულების ბრძოლის მეტაფორით, ხოლო ძველ ბერძნულ გამოცანაში – დედა-შვილის ურთიერთობის ალეგორიით. მიუხედავად განსხვავებული მხატვრული სახეებისა, ორივე გამოცანა ერთსა და იმავე ბუნებრივ მოვლენას – დროისა, დღისა და ღამის ციკლურ მონაცვლეობას ასახავს, რაც მათ უნივერსალური ფოლკლორული აზროვნების ნიმუშებად წარმოაჩენს და გამოცანის პოეტურობასა და სიმბოლურ ხასიათს უსვამს ხაზს.

სვანურ და ინგლისურ ხალხურ გამოცანებში საყოფაცხოვრებო ნივთები ხშირად იქცევა მხატვრული გააზრების ობიექტად, თუმცა მათი აღწერის პრინციპები განსხვავებულია. ზოგ შემთხვევაში პასუხის ამოცნობა საგნის ფუნქციას ეფუძნება, ხოლო ზოგ შემთხვევაში – მის გარეგნობასა და პერსონიფიკაციას. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება შევადაროთ სვანური გამოცანა ნემსის შესახებ და XVIII საუკუნის ინგლისური გამოცანა მაკრატელზე.

ჩუ ლგზე ამშიე ი ჩუ უბად დემა (ნესყე) (სეა, ფ. 268) – „დაბმული მუშაობს და დაუბმელად არა (ნემსი)“.

“From The Little Puzzling Cap (18th century): (XVIII საუკუნის გამოცანა)

I have two eyes, both large and bright	„ორი თვალი მაქვს, ორივე დიდი და კაშკაშა
Tho' neither head, nor legs, nor feet	თუმცა არც თავი მაქვს, არც ფეხები.
A mouth too that will keenly bite	პირიც მაქვს, რომელიც ძლიერ კბენს,
Although I ne'er a morsel eat	რასაც მე ვკბენ,
My meat my master makes his prey	ჩემი პატრონი თავის ნადავლად აქცევს,
'Tis good against a rainy day (scissors)	წვიმიანი დღისთვისაც
გამოსადეგი ვარ“ (მაკრატელი) (Moore, 2024:22)	

ამის საპირისპიროდ, XVIII საუკუნის ინგლისურ ხალხურ გამოცანაში მაკრატელი პერსონიფიცირებულია: მას აქვს „ორი თვალი“, „პირი“ და „კბენს“. ამგვარად, ინგლისურ ტექსტში პასუხის ამოცნობა საგნის ფორმისა და გარეგნული ნიშნების გასულიერებით ხდება, ხოლო სვანურ გამოცანაში – მისი ფუნქციური თავისებურების ხაზგასმით.

განსაკუთრებით საინტერესოა და თვალშისაცემი იმ გამოცანათა რაოდენობა, რომლებიც რამდენიმე ობიექტის, ან მოვლენის რთულ აღწერას შეიცავს, შესაბამისად, გამოსაცნობია რამდენიმე საგანი ან მოვლენა და პასუხებიც რამდენიმე ლექსიკური ერთეულით გამოიხატება, მაგ. ოხუიშდ ლიხ, ჩომიშდ ხაყახ, ქუინიშდ, ღერთაშდ ი ამსუალდაშდ (ლაჰრწყა ცხუად, ლაფრი, გუბეგლდ, დორაჲ ი პა-

რაც) (სეა, ფ. 268) – „ხუთნი არიან, ყველაფრისთვის ვარგანან, სულისთვის, ღმერთისთვის და ადამიანისთვის (**არყის სახდელი ქვაბი, თავსახურავი, გობი, დოქი და არაყი**)“; ჩიქე ლეძარ ლი, ლო ლეძგარ ი ლო ლეძარ (**ჩჰე, ჰენგირი ი მწრე**) (სეა, ფ. 268) – „ჯერ ცოცხალია, მერე მკვდარი და შემდეგ ცოცხალი (**ცხენი, უნაგირი და კაცი**)“; ლეძგარს ლეძარ ახლვა (**ლაცხნირი ი ტიშნარ**) (სეა, ფ. 268) – „მკვდარს ცოცხალი მოჰყვას“ (**სავარხელი და ტილეზი**). ასეთი ტიპის, რამდენიმე დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეულისგან შემდგარი პასუხები მსოფლიო ფოლკლორში შედარებით იშვიათია. სხვა ტრადიციებში უფრო ხშირად გვხვდება რთული, პარადოქსული აღწერის პრინციპზე აგებული გამოცანები, რომელთაც ერთი, თუმცა არაპირდაპირი პასუხი აქვს. მაგალითად, ბერძნულ ფოლკლორში ცნობილია გამოცანა: „What we caught we left; what we did not catch we have brought“ – „რაც დავიჭირეთ, იქვე დავტოვეთ; რაც ვერ დავიჭირეთ, ის თან წამოვიღეთ“, რომლის პასუხია ტილეზი (Forster, 1945:42). გამოცანის პარადოქსული ლოგიკა ეფუძნება ტილეზის ორ განსხვავებულ მდგომარეობას: რაც ადამიანმა დაიჭირა, ანუ შეამჩნია და მოიშორა, მოკლა, „დატოვა“, ხოლო რაც ვერ აღმოაჩინა და ვერ გაანადგურა, კვლავ თან „წამოიღო“. საინტერესოა, რომ როგორც ბერძნულ, ისე სვანურ ტრადიციაში ტილეზი გამოცანის ერთ-ერთ მთავარ კომპონენტად გვევლინება, თუმცა სვანურ მაგალითში პასუხი მრავალპასუხიანია და სავარცხელსაც მოიცავს. ამგვარად, როგორც სვანურ, ისე ბერძნულ ტრადიციაში გამოცანის საფუძველს აღწერითი და პარადოქსული აზროვნება წარმოადგენს, თუმცა სვანური მასალის ერთ-ერთ გამოჩეულ თავისებურებას სწორედ მრავალპასუხიანი სტრუქტურა ქმნის. შუმერულ ტრადიციაში გვხვდება გამოცანები, სადაც პასუხი ხშირად იშლება ასე: ობიექტს + ფუნქცია + მოქმედება: “There is a house. The blind enter it and then come out seeing. What is that house?” – Answer: school / learning. აქაც ერთ პასუხში ჩართულია: house (სკოლა) blind (უცოდინარი) seeing (ცოდნის მიღება) წყარო: (Moore, 2024:18) – „არის ერთი სახლი. ბრმები შედიან მასში და შემდეგ მხედველნი გამოდიან“ – სკოლა / სწავლა.

სხვა ტრადიციებში უფრო ხშირად გვხვდება რთული, ირეალური ან მრავალელემენტური აღწერის პრინციპზე აგებული გამოცანები, რომელთა ამოხსნა რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებული

ნიშნის გააზრებას მოითხოვს. მაგალითად, ალდჰელმის (დაახლ. VII საუკუნე) გამოცანაში "Six eyes are mine; as many ears have I; Fingers and toes twice thirty do I bear. Of these, when forty from my flesh are torn, Lo, then but twenty will remain to me" – „ექვსი თვალი მაქვს; იმდენივე ყური მაქვს; თითები და ფეხის თითები ორჯერ ოცდაათი მაქვს. როდესაც მათგან ორმოცი ჩემი სხეულიდან მოიშორება, მაშინ მხოლოდ ოცი დამრჩება". გამოსაცნობი სახე რამდენიმე პიროვნების ფიზიკური ნიშნების გაერთიანებით არის წარმოდგენილი. გამოცანის პასუხია ტყუპებზე მშობიარე ქალი, რადგან აღწერაში ერთიანდება დედისა და ორი ბავშვის მახასიათებლები. მიუხედავად იმისა, რომ პასუხი ერთი ობიექტია, მისი ამოცნობა რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებული ელემენტის ერთობლივ გააზრებას მოითხოვს.

გლობალური ფოლკლორული პარალელების გვერდით, სვანურ ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდაა წარმოდგენილი თვითმყოფადი, მკაფიო ნაციონალური კოლორიტის მქონე გამოცანებიც. ისინი გამოირჩევიან ინდივიდუალურობით, რიტმულობითა და ალეგორიული პოეტური აღწერით. მაგ.: ტან ლელუიშ ი ლერქუშ კვეცნაშ (**კუბაძე**) (სეა, ფ. 268) – „ტანი ხორცის და ტანსაცმელი ცომის (**ანუ ხორბლის, კუბდარი**)“; ტან თაშიშ ი ლერქუშ **კუეცნაშ (ქუთ)** (სეა, ფ. 268) – „ტანი ყველის და ტანსაცმელი ცომის („ხორბლის“) (**ხაჭაპური**)“; აშხუ საფუტარს ქუეყანა ლათრას დემ შდიხე (**ლენჯარა სგიმ**) (სეა, ფ. 268) – „ერთ საფუარს ქვეყანა სმით ვერ გამოლევს“ (**ლენჯერის მთავე წყალი**); სგანჩუ ხვაძ ხორი აშხუ ზურნალს ი ლაჩქ დორი გარ ხაფრახ ჩუ (**ლუმნუ ქორ**) „შიგნით ბევრი ჰყავს ერთ ქალს და ლეჩაქი მხოლოდ ორი აფარიათ“ (**სვანური სახლი**) და სხვ.

სვანური გამოცანების შედარებითი ანალიზი მსოფლიო ფოლკლორულ ტრადიციებთან ცხადყოფს, რომ გამოცანის ჟანრი უნივერსალური კულტურული ფენომენია, რომელიც სხვადასხვა ეპოქასა და ცივილიზაციაში მსგავს კოგნიტიურ და სიმბოლურ მოდელებს ეფუძნება. ანტიკური, ადმოსავლური და ევროპული ფოლკლორული ტრადიციების პარალელური განხილვა აჩვენებს, რომ დროის, ადამიანის ცხოვრების ციკლისა და ბუნებრივი მოვლენების ალეგორიული გააზრება ფართოდ გავრცელებული უნივერსალური აზროვნების ფორმაა.

გამოყენებული ლიტერატურა

სეა, უიგა, 1925 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 268, N 402.

Forster 1945 – Forster, E. S. “Riddles and Problems from the Greek Anthology.” *Greece & Rome* 14: 42-47.

Moore, Gareth (ed.) 2024 – Moore, Gareth (ed.). *The Penguin Book of Puzzles*. London: Penguin Books.

Tupper, Frederick 1903 – Tupper, Frederick, Jr. “Originals and Analogues of the Exeter Book Riddles.” *Modern Language Notes* 18(4): 97-106.

ე თ ე რ შ ე ნ გ ე ლ ი ა

ხელობის/საკმეიანობის აღმნიშვნელი სახელები მეგრულში სამოსელთან დაკავშირებული ლექსიკის მიხედვით

ხელობის/საკმეიანობის სახელები განხილულია სამოსელთან დაკავშირებული გარკვეული სემანტიკური ჯგუფის ლექსიკის მიხედვით. ესენია: სამოსლის სახეობები – ტანისამოსი, ფეხსაცმელი, ფეხსამოსი, თავსაბურავი, სამოსლის ჩაცმა-დახურვის აღმნიშვნელი სიტყვები, სამოსლის რეწვა-წარმოებასთან დაკავშირებული ერთეულები (ჭრა-კერვა, ძაფის დართვა, ქსოვა/ქსელვა, ქარგვა).

სამეცნიერო ლიტერატურის თანახმად, ხელობის/საკმეიანობის სახელთა მაწარმოებლად ძირითადად გამოყოფილია, ერთი მხრივ, ქართულიდან შეთვისებული ნაკლებ პროდუქტიული **მო- -ე (მო-გვერდე (მო-გვერდ-ე) || მოგვერდე (მო-გვერდ-ი-ე) „მონახვერე“** < გვერდ-ი „ნახვეარი“; **მოჯიმალე (მო-ჯიმალ-ე) „მომმე“** < ჯიმა „ძმა“) და ფართოდ გავრცელებული **მე- -ე** კონფიქსები (**მეშხურე (მე-შხურ-ე) „მეცხვარე“** < ცხვარ-ი „შხური“; **მეკოტუე (მე-კოტუ-ე) „მექოთნე“** < კოტო „ქოთანა“). **მე- -ე** მეგრულში, ისევე, როგორც ქართულში, რამე

თვისებასაც აღნიშნავს (**მეკვარჩხანე** (მე-კვარჩხან-ე) „ცაცია“ < კვარჩხან-ი „მარცხენა“, შდრ. ქართ. **მედროვე** (მე-დრო-ვ-ე) „ადამიანი, რომელიც დროის და გარემოების მიხედვით ცვლის პოზიციას“; „ან-გარებიანი“; **მეძვირე** (მე-ძვირ-ე) „ვინც ძვირად აკეთებს ან ძვირად ყიდის რასმე; ძვირის მთქმელი – ვისიმე ავად მხსენებელი“). მეორე მხრივ, წარმოდგენილია საკუთრივ მეგრული აფიქსები. **მე- -ე-ს** პარალელურად გვხვდება რთული **მე- ა-ლ-ე** (**მესქალე** (მე-სქ-ა-ლ-ე) || **მესკალე** (მე-სკ-ა-ლ-ე) „მეფუტკრე“) < სქა || სკა „ფუტკარი“. მეგრულში, ასევე, დასტურდება **მე- -ოლ** კონფიქსიანი წარმოებაც, რომელიც მხოლოდ ორიოდე მაგალითშია გამოვლენილი (**მენიშოლ-ი** (მე-ნიშოლ-ი) „მენავე“ < ნიშ-ი „ნავი“; **მესქიბოლ-ი** (მე-სქიბოლ-ი) „მედოლაზე“ < სქიბუ „დოლაბი“); **მა- -ერ** (**მაჩხომერ-ი** (მა-ჩხომ-ერ-ი) „მეთევზე“ < ჩხომ-ი „თევზი“); **მა- -ურ** (**მაქუდურ-ი** (მა-ქუდ-ურ-ი) „მხურავი“ – ვინც ხურავს რასმე, სახურავის მკეთებელი ოსტატი); აგრეთვე, ხელობის სახელთა მაწარმოებელი ისტორიულად უნდა ყოფილიყო **მა-**, რომელიც ქართული **მე-** პრეფიქსის შესატყვისია, მნიშვნელობით **მე- -ე-ს** ფარდია. ის ამ ფუნქციით აღარ გამოიყენება, მაგრამ შემოჩენილია **ანთროპონიმებში** (მაკალათია (მა-კალათ-ია) „მეკალათე“ < კალათ-ი „კალათა“), **მცენარეთა** (მაფატია (მა-ფატ-ია) – „მეფეტვი“, ფეტვს ეტანება, მცენარეც არის) < ფეტვ-ი) და **ფრინველთა** (მაფშალია (მა-ფშალ-ია) „ბულბული“, ზედმიწ. „მესვლე“ < ფშალ-ი „სვია“) და სახელებებში (გოგოლაშვილი... 2011, 230; კარტოზია... 2010, 443-444; ქირია... 2015, 176-182).

საკვლევ მასალაში გამოვლინდა როგორც ნაწარმოები, ასევე მარტივი ფუძეები და შესიტყვებები. გვაქვს პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოება. გამოიყოფა სამი ძირითადი მაწარმოებელი: **მე- -ე, მე- -ოლ, მა- -არ-/ალ**. საანალიზო ფორმები ნაწარმოებია სახელისგან ან ზმნისგან. მასალა დაჯგუფებულია მაწარმოებლების მიხედვით.

მე- -ე-თი ნაწარმოები სახელები ამგვარად არის წარმოდგენილი: **მექუდე** (მე-ქუდ-ე) „მექუდე“ (ქაჯაია 2002) < ქუდ-ი. შდრ. ქართ. **მექუდე** – ქუდების მკერავი ხელოსანი (ქეგლ); **მედართე** (მე-დართ-ე) „მეჩოხე, ჩოხის მკერავი“ < **დართ-ი** ჩოხა” (ქობალია 2010). შდრ. ქართ. **დართ-ი** „ჩოხა; საწვიმარი ნაბადი“ (ქეგლ, საბა), ასევე, გურულ დიალექტში გვხვდება **დართ-ი** „შინ მოქსოვილი საჩოხე“ (ქეგლ); **მე-ნაბადე** (მე-ნაბად-ე) „მენაბდე“ (ქობალია 2010) < **ნაბად-ი** „ნაბადი;

თქა“ (ქობალია 2010); „ნაბადი“ (ქაჯაია 2002). შდრ. ქართ. **მენაბდე** – ნაბდის მთელელი (ქეგლ); **მეწულე** „მეწალე“ (ქობალია 2010) < **წულა, წულაზი**-ი „წალა“; **მეჩაფულე (მე-ჩაფულ-ე)** „მეწულე, ხარაზი“ (ქაჯაია 2002); „მეჯღანე, მეხამლე“ (ქობალია); დასტურდება ფონეტიკურად სახეცვლილი ფორმაც: **მეჩაფლე (მე-ჩაფლ-ე) || მეჩაფდე (მე-ჩაფდ-ე)** (მარტვ.) < ჩაფულა/ჩაფილა/ჩაფლა/ჩაფდა „ფეხსაცმელი“. ფეხსაცმლის მკერავის მნიშვნელობით გვხვდება მარტივი ფორმა **ხარაზი**-ი „ხარაზი“ (ქაჯაია 2002), რომელიც მეგრულში ქართულიდან არის შესული, ქართულში კი არაბულიდან – **xarraz** (ანდრონიკაშვილი 1996, 214). გავრცელებულია შესიტყვებაც: **ჩაფლაში-ი მაქალ-ი /ჩაფდაში მაჭამ-ი** (მარტვ.) „ფეხსაცმლის მკერავი“.

როგორც აღინიშნა, სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, **მე-ოლ** აფიქსებით მეგრულში ხელობის მნიშვნელობით ორიოდ სახელია წარმოდგენილი – **მენიშოლ-ი** „მენავე“ და **მესქიბოლ-ი** „მედოლაზე“. ამ რიგს სამოსელთან დაკავშირებული ლექსიკიდან შეიძლება დავმატოს **მექუდოლ-ი** (მე-ქუდ-ოლ-ი) „მექუდე“ (ქობალია 2010) < ქუდ-ი.

მოცემული სემანტიკური ჯგუფის სახელთა მაწარმოებლებიდან ყველაზე აქტიურია **მა- -ალ/-არ** პრეფიქს-სუფიქსი, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ხელობის/საქმიანობის მაწარმოებელ აფიქსთა სიაში არ შედის. მორფოლოგიურად ეს კონსტრუქცია ძირითადად მოქმედი პირის მიმღეობას (აქტიურ სუბიექტს) აწარმოებს, მაგ.: **მაჭარალ-ი** (მა-ჭარალ-ი) „მწერალი“ < ჭარ-უნ-ს „წერს“, **მაგურაფალ-ი** (მა-გურ-აფალ-ი) „მასწავლებელი“ < გურ-აფ-ა „სწავლა“ (კარტოზია 2010, 285-286). შინაარსობრივად ამგვარი სახელები ხშირად პროფესიას, ხელობას თუ მუდმივ საქმიანობას გამოხატავენ. ამდენად, **მა- -ალ/-არ** სიტყვაწარმოებაში შეიძლება განვიხილოთ როგორც ხელობის/საქმიანობის მაწარმოებელი აფიქსები. ქართულშიც მსგავსი ვითარებაა: **მწერალ-ი** (მ-წერ-ალ-ი), **მხატვარ-ი** (მ-ხატვ-არ-ი) (გოგოლაშვილი... 2011, 254-259).

მა- -ალ/-არ აფიქსებით ნაწარმოები ერთეულები: **მახართალ-ი** (მა-ხართ-ალ-ი) „მხლართავი; თავმოსაკრავი“ (ქობალია 2010) < **ხართუა** (ხართ-უა) „ხლართვა, შეკვრა, გაკოჭვა“; სინონიმებია: ა) **მათავვალი** (მა-თავვ-ალ-ი) „მხლართავი, ამბურდველი (ძაფისა)“ < **თაკუა** (თაკ-უა) „დაბურდვა, ჩახლართვა“; ბ) **მახანძღალი** (მა-ხანძღ-ალ-ი)

„მხლართველი (ხვანჯებისა); ამრევი“ < **ზანძლუა** (ზანძლ-უა) „აზურ-
დვა, ხლართვა, არევ-დარევა“ (ქობალია 2010);

მახეშალ-ი (მა-ხეშ-ალ-ი) „ხელზე დამხვევი ძაფისა“ (ქობალია 2010) < ხეშუა (ხეშ-უა) „ხელზე დართვა, გადახვევა, ხელში მოგროვება (რისამე); ნამკალში თავთავების მოგროვება“ (ქობალია 2010); „და-
ხვევა (ძაფის, თოკის)“, „დაგორგლება“ (ქაჯაია); მისი სინონიმია **გე-
მართაფალ**-ი (გე-მა-რთაფ-ალ-ი) „ზედ დამხვევი“ (ქობალია 2010) < გერთაფა „ზედ დართვა; ცხვირწინ ტრიალი, ბრუნვა“;

მაჩეჩალ-ი (მა-ჩეჩ-ალ-ი) „მჩეჩავი, მპენტავი“ (ქობალია 2010) < **ჩეჩუა** (ჩეჩ-უა) „პენტვა“;

მაჭალ-ი (მა-ჭ-ალ-ი) „მკერავი, მოსაკერი“ < **ჭალა** (ჭ-ალ-ა) „კერვა“ (ქაჯაია, ქობალია 2010); ამ შინაარსით გვხვდება **მათანგალ**-ი (მა-თანგ-ალ-ი) „თერძი, თარგზე გამომჭრელი“ < თანგუა (თარგ-უა) „თარგზე აჭრა, წყლის გაყვანა“ (ქობალია 2010). ასევე, საყურადღებოა მარტივი ფორმა **თერზ**-ი „თერძი“ (ქაჯაია 2002). სიტყვის ისტორიასთან მიმართებით შდრ. არაბული **derz** „ნაჭერი“, სპარსული **terzi** „გამომჭრელი“ (ჯავახიშვილი 1930, 256). ქართულში **თერძი**-ი განმარტებულია როგორც „მამაკაცის ტანსაცმლის მკერავი“. **თერზ** || **თერჯ** ფორმა დასტურდება სვანურში (ჟღენტი 1949, 180), ლაზურში კი **თერზ**-ი. **თერძ**-ი || **თერზ**-ი სიტყვა გავრცელებულია ქართული ენის დიალექტებში, კერძოდ, **თერზ**-ი (აჭარ., მესხ.-ჯავახ., ფერეიდნ, ინგილ. კლარჯ., შავშ., იმერხ, ზოგადად, ჩვენებურების ქართულში), **თერძ**-ი (ქართლ., კახ., იმერ.), გურულში ორივე ფორმაა (ქდვ). მკერავის მნიშვნელობით გავრცელებულია რუსულიდან შემოსული სიტყვა **მოდისქა** || **მადისკა** „მკერავი ქალი“ შდრ. რუს. modistka (ქაჯაია 2002);

მაქარგალ-ი (მა-ქარგ-ალ-ი) „მქარგავი; ჩუქურთმის მჭრელი; დამჭრელეხელი თიხისა; მოსაქარგი“ (ქობალია 2010) < **ქარგუა** (ქარგ-უა) „ქარგვა“;

მაშევილარ-ი (მა-შევილ-არ-ი) „მპენტავი“ (ქაჯაია 2002) < **შევილუა** (შევილ-უა) „მშვილდით პენტვა“ (ქაჯაია 2002); „პენტვა, მორკალვა, მომშვილდვა, მოდრეკა, მოგრეხა, გაწეკვვლა, მშვილდოსნობა“ (ქობალია 2010); **შევილ**-ი „მშვილდი“.

მარშვალ-ი (მა-რშვ-ალ-ი) „მქსელავი“ (ქობალია 2010) < **რშუალა** (რშუ-ალ-ა) „ქსელვა, ბეჭვა, ქსოვა, ჭედვა (ჯაჭვის პერანგისა)“

(ქობალია 2010); **რშუალა** იგივეა, რაც **შუალა** (შუ-ალ-ა) „ქსოვა“, შდრ. **რშუაფა** (რშუ-აფ-ა) „ქსელვა, ქსოვის დაწყება“ (ქაჯაია); **მაშუალ**-ი (მა-შუ-ალ-ი) „მქსოველი“ (ქაჯაია 2002), „მქსოველი, მბეჭველი“ (ქობალია 2010);

მაბანდალ-ი (მა-ბანდ-ალ-ი) „მქსელავი, ქსლის მბეჭველი“ (ქობალია 2010). **ბანდუა** (ბანდ-უა) „ბლანდვა, შორიახლო ქსელვა“;

მაბეჭალ-ი (მა-ბეჭ-ალ-ი) „მბეჭველი“ (ქობალია 2010) < **ბეჭუა** (ბეჭ-უა) „(და)წვნა“;

მალიშარ-ი (მა-ლიშ-არ-ი) „დამნემსავი“ (ქობალია 2010) < ლიშ-ი, ლიფშ-ი, ლიფს-ი „ნემსი, ნემსკავი“, **ლიშუა** (ლიშ-უა) „ნემსვა“ (ქობალია 2020); შდრ. ქართ. **ნემსვა** – ნემსით კერვა (ჩაწყვეტილი ქსოვილისა), კემსვა, წინდების ნემსვა (ქეგლ);

მამოსალ-ი (მა-მოს-ალ-ი) „მქსელავი; ბადის მქსოველი; მესათხველე, მეზადური“ (ქობალია 2010) < **მოსუა** (მოს-უა) „მოსვა, ქსელვა, ბადის ქსოვა“;

მაკვათალ-ი (მა-კვათ-ალ-ი) „მჭრელი, მკვეთელი“ (ქაჯაია 2002) < კვათუა (კვათ-უა) „კვეთა, ჭრა“; **ემაკვათალ**-ი (ე-მა-კვათ-ალ-ი) „ამჭრელი, აღმკვეთი“ < ეკვათუა (ე-კვათ-უა) „კვეთა, ჭრა“ (ქობალია 2010);

მაჭკირალ-ი (მა-ჭკირ-ალ-ი) „გამომჭრელი, მჭრელი, დამჭრელი, მოსაჭრელი“ (ქობალია 2010); „მჭრელი“ (ქაჯაია 2002) < ჭკირუა (ჭკირ-უა) || ჭკერუა (ჭკერ-უა) „ჭრა, გაჭრა, დაჭრა“ (ქობალია 2010, ქაჯაია). **ემაჭკირალ**-ი (ე-მა-ჭკირ-ალ-ი) „ამჭრელი, გამომჭრელი (თერძი)“ (ქობალია 2010);

აკმაშქვაფალ-ი (აკ-მა-შქვ-აფ-ალ-ი) „შემაერთებელი, შემმახველი (მაფებისა)“ (ქობალია 2010). **აკოშქვაფა** (აკო-შქვ-აფ-ა) || **აკოშქუ-მალა** (აკო-შქ-უშ-ალ-ა) „ერთმანეთში შერთვა, შეერთება, შემახვა (მაფებისა)“ (ქობალია 2010, ქაჯაია 2001);

აკმაცხირალ-ი (აკ-მა-ცხირ-ალ-ი) „დამქსელავი“ (ქობალია 2010). ცხირუა (ცირ-უა) „ბადის მოქსოვა“ (ქაჯაია 2001); „დაცხირილვა, დაცხავეზა, დაქსელვა, ძუის დაგება“ (ქობალია 2010);

მათუხალი (მა-თუხ-ალ-ი) „მრთველი“, **თუხუა** (თუხ-უა) „რთვა (მაფისა), მაფის გრეხით გამოყვანა“ (ქაჯაია 2002), მატყლის დართვა თითისტარზე, რთვა (საზოგადოდ); თხზვა (ქობალია 2010).

მასურდალ-ი (მა-სურდ-ალ-ი) „შემსუდრავი“ < სურდუა „გა-

სუდრა“ (ქობალია 2010); გასუდვრა, სუდრის გადაფარება მკვდრის-თვის (ქაჯაია). ეთნოგრაფიული ჩანაწერების მიხედვით, მსუდრავე-ბი მიცვალებულს დაბანდნენ, ჩააცმევდნენ მას ახალ ტანისამოსს და კუბოში ჩაასვენებდნენ. შიგ ჩაატანდნენ ყველაფერს, რაც მას სიცო-ცხლეში უყვარდა: ფულს, თამბაქოს, სასმელს ბოთლით ჩაუდგამ-დნენ და სხვ. (მაკალათია 1941, 283). როგორც ჩანს, **მასურდალ-ი** „მე-მსუდრავი“ მიცვალებულს ტანისამოსითა და, ხალხური წარმოდგე-ნით, ყველა საჭირო ნივთით შემოსავდა.

მასურდალ-ი „შემსუდრავი“ სიტყვასთან სემანტიკური მიმარ-თების თვალსაზრისით, საყურადღებოა შესიტყვება **ბარგიში მუკმა-ქუნალი/მგკმაქუნალი** – პირი (ქალი თუ მამაკაცი), რომელიც მიცვა-ლებულს სამარის სამოსს ჩააცმევს, ზედმიწევნით: „ტანსაცმლის ჩა-მცემლი“ < ბარგ-ი „ტანსაცმელი“, **მუკმაქუნალ-ი** (მუკ-მა-ქუნ-ალ-ი) < მუკო-ქუნ-ა „ჩაცმა“. შესიტყვება **ბარგიში მუკმაქუნალი/მგკმაქუნა-ლი** გამოცემულ წყაროებში ვერ დავადასტურეთ, ცოცხალ მეტყვე-ლებაში კი ფართოდ გავრცელებულია. ამგვარად, ის ერთგვარ ტერ-მინად შეიძლება იქნეს გააზრებული. **მასურდალ-ი** ყველა საჭირო ნივთით თუ საგნით შემოსველ-აღმჭურველია, ხოლო **ბარგიში მუკ-მაქუნალი/მგკმაქუნალი** – ტანისამოსით შემოსველი, ვისაც ჭირი-სუფალი, მადლიერების ნიშნად, მიცვალებულის სახელზე რამე ნივ-თით ასაჩუქრებს (ეს ტრადიცია ამჯერადაც ცოცხალია).

რომ შევაჯამოთ, სამოსელთან დაკავშირებულ ლექსიკაში ხე-ლობის/საქმიანობის აღმნიშნელი სახელები გაანალიზებულია სტრუქტურულ-სემანტიკური თვალსაზრისით. გამოვლინდა ნაწარ-მოები, მარტივი ფუძეები და შესიტყვებები. გვაქვს პრეფიქსულ-სუ-ფიქსური წარმოება. ამ შემთხვევაში მითითებული სემანტიკური ჯგუფის ერთეულებში გამოიყოფა სამი ძირითადი მაწარმოებელი: **მე- -ე, მე- -ოლ, მა- -არ/-ალ** ეს მოდელები ძირითადად ენათესავება საერთოქართველურ აფიქსურ სისტემას. მათ შორის **მე- -ე** ქართუ-ლიდან არის შეთვისებული. საანალიზო ფორმები ნაწარმოებია სახე-ლისგან ან ზმნისგან. სტატისტიკურად, პროდუქტიულობის თვალ-საზრისით, უპირატესია **მა- -ალ/-არ**, შემდეგ – **მე- -ე** და ბოლოს – **მე- -ოლ. მა- -ალ/-არ**, სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია მოქმედი პირის მიმღეობის (აქტიური სუბიექტის) მაწარმოებლად, სიტყვა-წარმოებაში შეიძლება განვიხილოთ როგორც ხელობის/საქმიანობის

მაწარმოებელი აფიქსები. სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემით, გამოვლინდა უცხო ლექსიკაც. მასალა, რომლის შევსება და ისტორიულ-ეტიმოლოგიური კუთხით შესწავლა შესაძლებელია, საყურადღებოა ლინგვისტურ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით.

გამოყენებული ლიტერატურა

ანდრონიკაშვილი 1996 – II. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბილისი.

გოგოლაშვილი, არაბული, სუხიშვილი, მანჯგალაძე, ჭუმბურიძე, ჯორბენაძე 2011 – გ. გოგოლაშვილი, ა. არაბული, მ. სუხიშვილი, მ. მანჯგალაძე, ნ. ჭუმბურიძე, ნ. ჯორბენაძე, თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, თბილისი.

კარტოზია, გერსამია, ლომია, ცხადაია 2010 – გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, თბილისი.

მაკალათია 1941 – ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი.

ჟღენტი 1949 – ს. ჟღენტი, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, თბილისი.

ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, ჩუხუა 2015 – ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. I. მორფოლოგია, თბილისი.

ქაჯაია 2001 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. 1, თბილისი.

ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. 2, თბილისი.

ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. 3, თბილისი.

ქობალაია 2010 – ა. ქობალაია, მეგრული ლექსიკონი, თბილისი.

ქობალაია 2020 – ა. ქობალაია, ქართულ-მეგრული ლექსიკონი, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1930 – ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ.1, თბილისი.

corpora.co – ქდც (ქართული დიალექტური კორპუსი).
ice.tsu.ge – ლექსიკონები.

ა ს მ ა თ შ ო ნ ი ა **მ ა კ ა შ ე რ ო ზ ი ა**

ემოციების გამომხატველი იდიომები ქართულ და ინგლისურ ენებში

ქართულ ლინგვისტიკაში იდიომთა კვლევები XX საუკუნის შუა წლებიდან ჩნდება. 1955 წელს არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით გამოცემული ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის IV ტომში იდიომი განისაზღვრება, როგორც ამა თუ იმ ენის თავისებური გამოთქმა, რომელიც, ჩვეულებრივ, სხვა ენაზე სიტყვასიტყვით არ ითარგმნება (ქეგლ, 1955).

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება იდიომის განმარტებასთან დაკავშირებით. იდიომი მომდინარეობს ძველი ბერძნულიდან, რაც თავისებურებას ნიშნავს, რომლის შესატყვისია საკუთარი/კერძო. იდიომთან დაკავშირებული განმარტებების მრავალფეროვნებაც სწორედ ამ „კერძო თავისებურებების“ სუბიექტურ გეგმა-წარმოდგენას უკავშირდება (ახალაძე, 2021 :13).

ქართულში ტერმინი „იდიომი“ იდიომური გამოთქმის მნიშვნელობით დამკვიდრდა რუსულის გავლენით, რომელიც ინგლისურის მსგავსად აქტიურად იყენებდა **-ატი-** სუფიქსს. შესაბამისად, ქართულ ენაშიც რუსული ენისა და დასავლეთევროპული ენების მიბაძვით გაჩნდა ტერმინი იდიომატური. ტერმინ „იდიომურის“ საპირისპიროდ, რომელიც ქართული ენისთვის უფრო ბუნებრივი იქნებოდა, რაკი უშუალოდ „იდიომისაგან იწარმოება“ (ლობჯანიძე, 2012:30).

ა. თაყაიშვილი იდიომს ასეთ დეფინიციას აძლევს, რომლის მიხედვით „იდიომი არის შესიტყვება ფორმისა და ექსპრესიული ფუნქციის მქონე სემანტიკურად დაუშლელი ერთეული, რომლის

მნიშვნელობა არ უდრიდა კომპონენტების მნიშვნელობათა ჯამს“ (თაყაიშვილი 1961:41).

თ. გამყრელიძის მიხედვით, „იდიომები ანუ იდიომატური გამოთქმები ფორმით ემთხვევა თავისუფალ შესიტყვებებს, მაგრამ მათი ლექსიკური სტრუქტურა აზრობრივად გარდაქმნილია. მათთვის დამახასიათებელია ერთიანი (ბმული) მნიშვნელობა, ლექსემების მსგავსი სინთეზური ფუნქცია. იდიომები ლექსემათა ექსპრესიული სინონიმებია, მათი მნიშვნელობა შეიცავს არა მარტო კომპონენტებისთვის დამახასიათებელ კონოტაციებს, არამედ თვით ფრაზების ხატოვან საფუძველსაც; ამიტომ იდიომის მნიშვნელობა ლექსემის მნიშვნელობაზე უფრო მდიდარია“ (გამყრელიძე 2008:376).

რ. შეროზია კი ასე განმარტავს: „იდიომი მხატვრული აზროვნების შედეგად არის წარმოქმნილი და ისეთივე მყარი, უცვლელი ოდენობაა, როგორიც ნებისმიერი სიტყვა. „იდიომი“ შეფარვით ამბობს სათქმელს და არა პირდაპირ. იგი „გაქცავებული“ მეტაფორაა (შეროზია 2014: 179-181).

საინტერესო დაკვირვებები აქვს იდიომის წარმოშობის შესახებ ა. ფრანგიშვილს. იგი აანალიზებს ზოგიერთ გამოთქმას და მათ წარმოქმნას ფსიქოლოგიურ საფუძველს უძებნის (თაყაიშვილი 1961: 8-9).

კვეტკოს აზრით, იდიომები შეიძლება ასე დავახასიათოთ :

- მათ აქვთ მრავალსიტყვიანი ბუნება
- ისინი არიან ინსტიტუციონალიზებული – მიჩნეულნი არიან, როგორც ერთეულები ენის საზოგადოების მიერ
- ისინი წარმოადგენენ სიტყვების მყარ კომბინაციას
- მათი მნიშვნელობა არაზუსტია, მაგრამ სრულიად ხატოვანი/ფიგურალური და უნიკალური (Kvetko 2009:103).

იდიომები შეიძლება აგრეთვე დაიყოს არარეგულარობის თვალსაზრისით:

- იდიომები, სადაც სტრუქტურა, სიტყვების გამოთქმა/გამოხატვა არაწესიერია, მაგრამ მნიშვნელობა შედარებით გასაგები.
- იდიომები სწორი / წესიერი ფორმით, მაგრამ გაუგებარი მნიშვნელობით.
- იდიომები, რომლებშიც ორივე ფორმა და მნიშვნელობა ანომალურია (Kvetko 2009:107).

ავტორების აზრით, იდიომები არ წარმოადგენენ სასაუბრო ფრაზებს, როგორც ბევრი ადამიანი ფიქრობს, ისინი ჩნდებიან ოფიციალურ სტილში, სლენგში, პოეზიაში, შექსპირისა და ბიბლიის ენაში (Seidl & McMordie 1988:12)

ფერნანდო (1996) შემდეგი სახის იდიომებს განასხვავებს:

1. წმინდა იდიომები - კონვენციონალიზებული, არაზუსტი მრავალსიტყვიანი გამოთქმა, არაზუსტი მნიშვნელობა აკისრია იდიომს, როგორც მთლიანს

2. ნახევრად სიტყვასიტყვითი/ზუსტი იდიომები - შეიცავს ერთ ან მეტ ზუსტ შემადგენელს, სადაც ყველაზე ცოტა ერთს გააჩნია არაზუსტი ქვემნიშვნელობა

3. სიტყვასიტყვითი იდიომები - ისინი არიან სემანტიკურად ნაკლებად რთული, ვიდრე სხვები

ავტორები განსხვავებულ იდიომთა ტიპებს გამოყოფენ:

ფორმა - ზმნა + დამატება, წინდებულიანი ფრაზა, ნაერთი მსგავსება/შედარება (as+adj+as, or like +noun), ორწვერა (word+and+word), სამწვერა (word+word +and+word), მთავარი ან დამოკიდებული წინადადება ან წინადადება (McCarthy & O'Dell 2002:6) ვილკეს აზრით, მეტყველება არის უფრო ინტერაქცია, ვიდრე პირადი განზრახვების გამოხატვა. მნიშვნელობა, ქმედითუნარიანობა და ემოცია ურთიერთქმედების პროცესში ყალიბდება. სწორედ ამ ინტერაქტიულ სისტემაში - და არა არსებითად. რადიკალურად ინდივიდუალურ გონებაში - წარმოიშობა ემოციური და სხვა სემიოტიკური მოქმედებები (Wilce 2009:22) კოვეჩეში განასხვავებს ემოციურ სიტყვებს ორ ჯგუფად:

1. სიტყვები, რომლებიც პირდაპირ გამოხატავენ ემოციას;

2. სიტყვები, რომლებიც აღწერენ ემოციას ან ხსნიან, რის მიმართ არის ეს ემოცია მიმართული (Kövecses 2000:2).

მაკლარენის აზრით, ემოციები განსაკუთრებული და ღირებული გზავნილების მატარებლები არიან. თუ მათ ყურადღებით მოვუსმენთ, ისინი დაგვცხადებენ უფრო შეგნებული და მიზანმიმართული ცხოვრების წარმართვაში (McLaren 2010:5)

ემოციების გამოხატველი იდიომები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს როგორც ქართულ, ისე ინგლისურ ენაში, რადგან ისინი ადამიანის შინაგან განცდებს მეტაფორული და ექსპრესიული ფორ-

მით გადმოსცემენ. ინგლისური იდიომი on cloud nine აღნიშნავს ძალიან ბედნიერ მდგომარეობას, ხოლო ქართული ეკვივალენტია მეცხრე ცაზე ყოფნა. ბედნიერების გამომხატველ იდიომებში გვხვდება შემდეგი იდიომები happy as a clam-ძალიან ბედნიერი, walking on sunshine-აღწერს ადამიანის ძლიერ სიხარულსა და ბედნიერებას, grinning from ear to ear-ყურებამდე გაღიმებული, გამოხატავს ძლიერ სიხარულს. in seventh heaven-გამოხატავს უკიდურეს ბედნიერებასა და ნეტარების განცდას. ([https://www.scribd.com/document/725772061/ IDIOMS-Happiness](https://www.scribd.com/document/725772061/IDIOMS-Happiness))

გულში ნათელი ჩაუდგა – განიცადა უსაზღვრო სიხარული, მეტისმეტად ისიამოვნა, ძალზე გაიხარა „ტრედს გულში ნათელი ჩაუდგა. იმან დაინახა თავისი საყვარელი წყაროც“. (ვაჟა) (სახოკია 1979:121). ასეთი ტიპის იდიომებისთვის დამახასიათებელია ადამიანის სულიერი მდგომარეობა, გამოირჩევა ექსპრესიულობით, სადაც ჩანს ადამიანური გრძნობები, ემოციები და განცდები. **გულზე ვარდის გადაფენა** – უსაზღვროდ გახარება, ნეტარება, დაუსრულებელი სიხარული, ისიამოვნება. „ეთერსაც იმის დანახვაზე გულს ვარდი გადაეფენა“ (ვ. ზარნ.) (სახოკია 1979:105); **მზის ამოსვლა** – გაბედნიერება, სასიხარულო ამბის შემთხვევა, გამარჯვება „ხალხმა მაშინვე იცნო თედე, საბრალო ხალხს ღამე გაუთენდა, მზე ამოუვიდა“ (ვაჟა) (სახოკია 1979:396); **ცხრა მზე ამოხდება** – ცაზე ჩემზე ბედნიერი კაცი არ იქნება. მზე სინონიმია სინათლისა, სიხარულისა, ბედნიერებისა. უმზეოდ წარმოუდგენელია დედამიწაზე არსებობა ორგანულ არსთა უმზეობა უდრის მოსკობას, არსებობის შეწყვეტას. ეს ითქმის ერთ მზეზე, რაღა უნდა ითქვას იმაზე, როცა ცაზე, ერთის მაგივრად, ცხრა მზე ანათებს და ჩვენ გვაცოცხლებს (სახოკია 1979:827); **ხუთი თითი სანთელი შეანათებს** – უხვი სინათლე და ბედნიერება მოეფინება იქაურობას. „ხუთი თითი სანთელი შეანათებს იქ (ოჯახში) ანთებულო. (ვ. ზარნ.) (სახოკია 1979:944)

განხილული ქართული და ინგლისური იდიომები ემოციების გამოხატვის უნივერსალურ ტენდენციას ასახავს, თუმცა მათი ფორმირება განსხვავებულ კულტურულ და ისტორიულ საფუძვლებს ეყრდნობა. ინგლისურ იდიომებში ხშირია ცის, მზისა და სივრცის მეტაფორები, ხოლო ქართულში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს გულის, სინათლისა და ბუნების სიმბოლოებს.

ადამიანის ემოციური მდგომარეობის გამოხატვაში იდიომები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს, რადგან ისინი არა მხოლოდ აღწერს განცდებს, არამედ ასახავს კონკრეტული საზოგადოების ხედვასა და გამოცდილებას. ინგლისურ ენაში გვხვდება სევდასთან დაკავშირებული შემდეგი იდიომები: down in the dumps-ძალიან მოწყენილი, გულდაწყვეტილი, down in the mouth – პირი ჩამოშუპა, გამოხატავს ადამიანის სევდიან ან იმედგაცრუებულ მდგომარეობას, face like a wet weekend – აღწერს ადამიანს, რომელსაც ძალიან მოწყენილი ან უკმაყოფილო სახე აქვს, your heart sinks – გული ჩაგწყდა, გული გაგიტყდა, გამოხატავს უეცარ სევდას ან ცუდი ამბის გაგებით გამოწვეულ ემოციურ რეაქციას, lump in your throat – ინგლისური იდიომი, რომელიც აღწერს ძლიერ ემოციურ მდგომარეობას, განსაკუთრებით სევდას ან აღელვებას. ეს გამოთქმა დაკავშირებულია ფიზიკურ შეგრძნებასთან, რომელიც ხშირად ჩნდება ტირილის სურვილის დროს. ქართულ ენაში მისი მნიშვნელობა გადმოიცემა ფრაზით – ყელში ბურთი მომადგა. იდიომი feeling blue or to have the blues – გამოხატავს სევდას, მოწყენილობას ან დაბალ ემოციურ მდგომარეობას-დაღონებული ყოფნა (<https://www.scribd.com/doc/196799343/Idioms-About-Sadness>).

სემანტიკური თვალსაზრისით, ეს იდიომები შეიძლება პირობითად დაიყოს როგორც შინაგანი ტკივილის გამომხატველი იდიომები – ნაღველას ჩაწურვა გულში, გულის მოხარშვა; უიმედობისა და სასოწარკვეთილების გამომხატველი იდიომები – *სანთელდაშრეტილი ვარ, სულის დაგირავება*; ხანგრძლივი დარდისა და სულიერი ტანჯვის გამომხატველი იდიომები – საკირე უნთია გულში. სევდა აღიქმება არა მხოლოდ ფსიქოლოგიური, არამედ ფიზიკურად განცდილ მდგომარეობადაც. მაგ.: **ნაღველას ჩაწურვა გულში / ნაღველას ჩაქცევა გულში.** გულის დადარდიანება. მწუხარებას რომ დაეჩაგვრინება. ეს რომ მცოდნოდა (რომ – ბატონსა და ყმას შუა სიყვარულის ხიდი არ გაიდება), ღმერთსა ვფიცა და ჩემ მამა-პაპის სალოცავსა, გულში -ნაღველას ჩავიწურავდი და იმის(ბატონის) სიყვარულს კი იქ არ გავიტარებდი (ილ. ჭავჭავაძე). (სახოკია 1954:66). **სანთელდაშრეტილი ვარ** – ჩემი სანთელი გამქრალა. უბედური ვარ, უსაშველო ვარ, ჩემი საქმე უკუღმაა წასული (სახოკია 1954:112). **საკირე უნთია გულში** – საკირეს ცეცხლი აქვს გულში გაჩაღებული.

დიდი დარდი აქვს. დიდად სწუხს, უზომოდა ნაღვლობს, „რა საკირე ენთოთ გულში და რა (ცეცხლმა გაიარა! (გ. ლეონიძე). კირის გამო-საწვავად. როგორც ცნობილია, დიდი ცეცხლის შეკეთებაა ხოლმე საჭირო (სახოკია 1954:123); **გულის მოხარშვა** – გამწარება, შეწუხება, გულის მოკვლა, გულის მოშხამვა. გაჭირვებამ ფიქრში ჩააგდო, სირცხვილმა გული მოუხარშა და რავარც ეხლა ხედავ, ასე მოაქცია (დ. კლდ.). ამ უკანასკნელმა გარემოებამ სულ მთლად მოხარშა მაინც მე-ლანჩის გული. მთელ ღამეებს ტირილით ატარებდა (ე. ნინოშ.) (ონიანი 1966:31);

ქართულ და ინგლისურ ენებში სევდასთან დაკავშირებული იდიომები ემყარება სხეული ნაწილებს, ფერებს, ბუნებრივ მოვლენებსა და ყოველდღიურ გამოცდილებას. მიუხედავად საერთო სემანტიკური მიზნისა – სევდის, დარდისა და იმედგაცრუების გამოხატვისა – ქართული იდიომები უფრო ხშირად ეფუძნება ეროვნულ-კულტურულ გამოცდილებას, ხოლო ინგლისური იდიომები ხშირად იყენებს უნივერსალურ მეტაფორებსა და სხეულის ფიზიოლოგიურ რეაქციებს.

ბრაზის გამოხატველი იდიომების შესწავლა საშუალებას გვაძლევს უკეთ გავიგოთ ენის, ემოციებისა და კულტურის ურთიერთკავშირი. ასეთი იდიომების ანალიზი გვიჩვენებს, თუ როგორ გამოხატავენ და აღიქვამენ ინგლისურენოვანი ადამიანები ბრაზს ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ შემდეგი იდიომები: hit the roof-გამოხატავს ადამიანის უკიდურეს გაბრაზებას ან ძლიერ ემოციურ რეაქციას. ქართულში მასთან ახლოს დგას მოთქმები გაცოფდა და ჭკუიდან გადავიდა.

Hot under the collar- აღწერს ადამიანის გაღიზიანებულ ან გაბრაზებულ მდგომარეობას. ითარგმნება როგორც გაღიზიანდა ან ბრაზი მოერია. On the Warpath-თანამედროვე ინგლისურში აღნიშნავს ადამიანს, რომელიც ძალიან გაბრაზებულია და მზად არის მკაცრი რეაგირებისთვის. მისი მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცეს შემდეგი მოთქმებით: გაცეცხლებულია ან ბრძოლისთვის მზად არის. Steam coming out of ears – **იდიომი, რომელიც აღწერს ადამიანის უკიდურეს გაბრაზებას. იგი ეფუძნება წარმოსახვით სურათს, თითქმის ბრაზის დროს სხეულიდან ორთქლი გამოდის. ქართულ ენაში მსგავსი ემოციური მდგომარეობა შეიძლება გამოიხატოს მოთქმე-**

ბით გაცეცხლებულია ან ბრაზისგან იწვის. Seeing red-ინგლისური იდიომი, რომელიც გამოხატავს უკიდურეს გაბრაზებას. ქართულში მისი მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცივს გაცოფდა ან ბრაზმა მოიგვა. (<https://idiominsider.com/idioms-for-anger/>)

ზოგადად ისევე როგორც ინგლისურში ქართულშიც თვალში-საცემია მათი ემოციური შეფერილობა : ბრაზი, რისხვა, გაღიზიანება, უკმაყოფილება, სიჯიუტე, გაკერპება – ეს განსხვავებული სემანტიკური ნიუანსი ასახულია მაგალითებში: **მიზეზიანი ხატია** – ისეთს ხატსა ჰგავს (კაცი), რომელიც ხან რას გამოიგონებს თავის წყრომის მიზეზად და ხან რას. ჭირვეული, ახირებული, მიზეზიანი, ჟინიანი, ჯიუტი. ჩვენი ხალხის ძველი რწმენით, ავადმყოფობის მიზეზი – ღვთაების თუ ამა თუ იმ წმიდანის ხატი იყო. ამ ხატისათვის მის მავედრებელს ადამიანს უნდა პატივი ეცა, შესაწირავი მიერთმია პატივისცემის ნიშნად. ბუნებრივია, რომ ხატი, რომელსაც სთხოვდნენ ავადმყოფის განკურნებას და ამისათვის მასთან შესაწირავი მიჰქონდათ, შესაწირავს მიიღებდა, მაგრამ, უმეტეს შემთხვევაში, ავადმყოფს ვერა შველიდა, ვითომც შესაწირავი ეცოტავა, დაიწუნაო, და შემწირველნი შესაწირავს უმატებდნენ, მაგრამ ხატი მაინც თავის „მეოხებას არ იმეტებდა“ მთხოვნელისათვის, „მოწყალე თვალით არ გადმოხედავდა“ თავის მმოსავს, „მიზეზობდა“ და ამ მის მიზეზიანობისა ვერც ასავალი გაეგოთ და ვერც დასავალი. ასეთ შემთხვევაში იტყოდნენ: ეს ხატი მიზეზიანიაო, ე. ი ჭირვეული, არ ვიცით, რითი მოვიგოთ მისი გული, რითი დავაკმაყოფილოთო (სახოკია 1954:25).

პირიდან ცეცხლის ყრა – როცა ვისმე პირიდან ცეცხლი სცვივა. უზომო გულმოსულობა, გაანჩხლება, სიცოფე, გაბრაზება, გაბოროტება, რისხვის სიტყვების წამოსროლა, წყრომა, გაჯავრება. ლომი პირიდან ცეცხლს ჰყრიდა, კლანჭები მოიმარჯვა, კბილები დაიღესაო (ვაჟაფშაველა); ბევრი არწმუნა ბატონმა თეიმურაზმა, იგი ყველა ტყუილიაო... ბევრი ეხვეწა თათრებს, ქართველებსაც... ჯავრობდა, პირიდან ცეცხლსა ჰყრიდა, მაგრამ საქმეს მაინც არა ეშეულა-რა. (ნ. ლომოური) (სახოკია 1954:89) **თავზე ხელის აღება** – უკიდურესობამდე მისვლა, გამძვინვარება, თავის გადადება, თავგანწირვა. კაცმა თუ თავზე ხელი აიღო, იმაზე საშიში რაღაა ქვეყანაზე! გაბილას ხომ ბევრი აღარ უკლია თავზე ხელის აღებას (ე. ნინოშ.). იმ დამეს რომ არსენა გავარდა და სხვებიც გაიყოლა, შენი ბრალი არ იყო? მერმე რომ

სხვებმაც თავზე ხელი აიღეს და ტყეში გაცვივდნენ, ესეც შენი წყალობით არ იყო? (მ. ჯავახ.) (ონიანი 1966:56) **სისხლის ყელში მოწოლა** – გაბრაზება, გაშმაგება, ბოლმის მოწოლა. – სისხლი ყელში მომაწვა და თვალთ დამიბნელდა. სავსე ჩარექა ავიტაცე, დასარტყმელად გავაქან-გამოვაქანე და... (მ. ჯავახ.). გული მოსდის, ბრაზდება, სისხლი ყელში აწვება (თ. რაზიკ.) (ონიანი 1966:105) **ქვა ააგდო და თავი შეუშვია** – დაიჟინა რამე, გაჯიუტდა, გაკერპდა, უარზე დადგა. ქართველები კი (იტყვიან ხოლმე): ... ქვა ააგდო და თავი შეუშვიაო (ილია) (ონიანი 1966:121)

„ყოველი ენის ფრაზეოლოგიას (ისევე როგორც ენის სისტემის სხვა ელემენტსაც) გარდა ამ საერთო ნიშნებისა, აქვს სპეციფიკურიც, მისი ბუნებიდან გამომდინარე. საჭიროა ფრაზეოლოგიზმების ანალიზი ენის ისტორიასთან კავშირში, იმდენად რამდენადაც ეს თავისებურებანი განპირობებულია ენის განვითარების შინაგანი კანონებით (თაყაიშვილი 1961:123).

სტატიაში განხილული ბრაზის გამომხატველი იდიომები ასახავს ბრაზისა და გაღიზიანების სხვადასხვა ინტენსივობას. მათი უმეტესობა დაფუძნებულია სხეულის, სიტბოსა და მოძრაობის სიმბოლურ ასოციაციებზე, რაც ინგლისური ფრაზეოლოგიის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია. ბრაზის გამომხატველი ქართული იდიომები ემოციური მდგომარეობის გადმოსაცემად იყენებს მეტაფორულ და სიმბოლურ ხატებს.

ინგლისურ ენაში შიშის გამომხატველი იდიომები ხშირად დაკავშირებულია სხეულის რეაქციებთან, ფიზიკურ შეგრძნებებთან და წარმოსახვით სურათებთან. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ შემდეგი ინგლისური იდიომები: *make your blood run cold* – გამოხატავს ძლიერ შიშს ან შემზარავ განცდას. ქართულ ენაში მასთან ახლოს დგას იდიომი *სისხლი გაგვეყინა*. *Jumped out of my skin* – ეს იდიომი აღწერს ადამიანის უეცარ და ძლიერ შიშს. ქართულში მისი მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცეს შიშისგან შევხტი.

Heart missed a beat – ეს იდიომი აღწერს უეცარ ემოციურ რეაქციას. ქართულ ენაში მისი მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცეს გამოთქმებით გული შემეკუმშა ან გული გამიჩერდა.

Scared out of my wits – ეს იდიომი მეტაფორულად აღწერს მდგომარეობას, როდესაც ადამიანი იმდენად შეშინებულია, რომ

დროებით კარგავს სიმშვიდესა და კონტროლს-შიშისგან ჭკუაზე აღარ ვიყავი. Quaking in my boots – ეს იდიომი გამოხატავს ძლიერ შიშსა და შფოთვის. ქართულში მისი მნიშვნელობა ყველაზე ახლოს გადმოიცემა გამოთქმებით – შიშისგან ვკანკალებ ან შიშისგან ვძრწი (<https://www.scribd.com/document/690432961/Idioms-About-Fears-and-Agreement-Disagreement-Vocabulary>)

ქართული ენაში შიშისა და ძლიერი ფსიქოემოციური დაძაბულობის გამოხატვა სომატურ (სხეულის ნაწილებთან დაკავშირებულ) მეტაფორებზეა აგებული: *გული, ენა, თმა*. ამ ორგანოების ცვლილება ან მოქმედება ემოციური მდგომარეობის მეტაფორულ ნიშნად გვევლინება.

ემოციის გამოხატვის თვალსაზრისით შეიძლება გამოიყოს სამი ძირითადი ქვეჯგუფი: შინაგანი ემოციური რეაქცია: გულის გადატრიალება, გულზე გახეთქა; გარეგანი ფიზიოლოგიური რეაქცია: თმების ყალყზე დადგომა, ენის მუცელში ჩავარდნა; ფსიქიკური წონასწორობის დაკარგვა: ელეთმელეთის მოსვლა. **გულის გადატრიალება** – შეშინება, შეწუხება, გულის გახეთქა, ელდის დაცემა, გულის გადაბრუნება. ერთი უეცრად წამოიძახა: „მჭვალი! მჭვალიო!“ და წამოვარდა ზეზე. მე გული გადამიტრიალდა (აკაკი). იმისი ზარიანი ხმა რომ გულს მომხვედებოდა, გული გადამიტრიალდებოდა სიხარულით (ილია) (ონიანი 1966:25); **ელეთმელეთის მოსვლა** შეშინება, თავზარის დაცემა; ძალზე გახარება, სიხარულისაგან, სიამოვნებისაგან დაბნედა. ტყავიანი კაცი რომ დაინახოს (ქაჯანამ), სულ ელეთმელეთი მოსდის ხოლმე (ნ. ლომ.). ხელმწიფეს უფიქრია, ქვიშაზე უმრავლესია ე თავადაზნაურობაო, ყმები რო ჩამოვართვა, დამესევთან და სულ შემჭამენო; მოდი არც მწვადს დავწვავ, არც შამფურსაო. თითო სულზე ფული გადაუწყვეტია; ფულს რო დავპირდებო, სულ ელეთმელეთი მოუვათო (ს. მგალობ.). შეჩერდება მოქალაქე, მოსდის ელეთმელეთი, ფიქრობს, ალბათ ღვინის სუნით სუნთქავს მთელი ხმელეთი (ი. ნონეშ.) (ონიანი 1966:44); **ენის მუცელში ჩავარდნა** -გაჩუმება, დადუმება, ენის დაბმა, ხმის ჩაწყვეტა (შიშის, აღელვების გამო), ენის ჩავარდნა. მაშინვე შიშით ფერი ეცვლება და რაც გინდ მართალი იყოს, ენა მუცელში ჩაუვარდება, – რა ღმერთი გამწყრომიო (ილია) „არწივი!“ „არწივი!“ გაისმა ხმა: „მეფე მობრძანდებაო!“ ერთბაშად ყველას ჩაუვარდათ მუცელში ენა, ხმის ამოღებას

ველარ ჰბედავდნენ ყველანი ცახცახმა, კანკალმა აიტანა (ვაჟა). ქალი კარებს აეტუზა, მეც ენა მუცელში ჩამივარდა (შ. არაგვ.) (ონიანი 1966:47);

თმების ყალყზე დადგომა – შეშინება, შეძრწუნება; აღელვება, აღშფოთება. გლეხკაცის სიკვდილის ამბავი რომ წავიკითხე, სწორედ მოგახსენოთ, თმები ყალყზე დამიდგა და კანკალი მომივიდა. ხუმრობაა, კაცის სიკვდილის მიზეზად გახდომა? (ილია) (ონიანი 1966:72).

ორივე ენა შიშისა და ძლიერი ემოციური დამაბულობის გამო-სახატავად აქტიურად იყენებს სხეულის ნაწილებსა და ფიზიოლოგიურ პროცესებს. სანამ ინგლისური იდიომების უმეტესობა კონკრეტულად იყენებს უარყოფით ემოციას, ქართული ფრაზეოლოგიზმები უფრო ფართო, დიფუზური ხასიათისაა.

ზიზღის გამოხატველი იდიომები მნიშვნელოვანი ნაწილია როგორც ქართული, ისე ინგლისური ენის ფრაზეოლოგიური სისტემისა. ისინი ასახავენ ადამიანის ძლიერ უარყოფით ემოციებს, როგორცაა ზიზღი, უკმაყოფილება და მორალური მიუღებლობა. ზიზღის გამოხატველი იდიომების გასაანალიზებლად განვიხილოთ შემდეგი მაგალითები:

Sick to my stomach – ეს იდიომა გამოხატავს ისეთ ძლიერ უარყოფით ემოციას, რომ იგი ფიზიკურ რეაქციად – გულისრევის შეგრძნებად – აღიქმება. ეს იდიომა ხშირად გამოიყენება ზიზღისა და ღრმა აღშფოთების გამოსახატავად. Turned my stomach – გული ამერიდა, ძლიერი ზიზღი გამოიწვია. That leaves a bad taste in my mouth – ამან ცუდი შთაბეჭდილება დატოვა. ეს იდიომა გამოხატავს უარყოფით ემოციურ რეაქციას, რომელიც უკავშირდება იმედგაცრუებას, ზიზღსა და მორალურ მიუღებლობას. I can't stomach that – მას ვერ ვიტან, ვერ შევეგუები. ეს იდიომა ხშირად გამოიყენება იმის აღსანიშნავად, რომ ადამიანი ვერ ეგუება მისთვის მიუღებელ ქცევას ან სიტუაციას. It makes my skin crawl – ჟრუანტელს მგვრის. ეს იდიომა ისეთი საგნებისა და მოვლენების აღსაწერად გამოიყენება, რომლებიც ადამიანს ძლიერ ზიზღს გვრის ან დისკომფორტს უქმნის (<https://www.bodhisutra.com/top-11-phrases-to-express-disgust/>).

იდიომებში ზიზღი მეტაფორულად გადმოცემულია, როგორც ემოციური კავშირის მოცილება გულიდან (გულიდან ამორეცხვა,

გულიდან ამოგლეჯა, გულიდან ამოგდება); ან ფიზიოლოგიური, აგრესიული რეაქციის მეშვეობით გამოხატული უარყოფითი ემოცია (გულის ამრევი, კბილის ჩასობა). **გულის ამრევი** – საზიზღარი, საძაგელი, თავის მომაბეზრებელი; ცუდი, უვარგისი. ქაღალდის ისეთი ნიაღვარი მოდის, პირდაპირ გულის ამრევია (კ. გამს.). რეზოსათვის არაფერი არ იყო ისე გულის ამრევი, მგონი საჭმელიც კი, როგორც სახელმძღვანელოს დანახვა (ა. ბელ.) (ონიანი 1966:23). **გულიდან ამორეცხვა** – დავიწყება, ხელის აღება, შეძულება [https:// idioms.tsu.ge/?cat=54&paged=57&utm-source=chatgpt.com](https://idioms.tsu.ge/?cat=54&paged=57&utm-source=chatgpt.com) **გულიდან ამოგლეჯა** (რისამე, ვისიმე) – დავიწყება, შეძულება, გულიდან ამოგდება (რისამე, ვისიმე) <https://idioms.tsu.ge/?cat=54&paged=57&utmsource=chatgpt.com> **გულიდან ამოგდება** (რისამე, ვისიმე) დავიწყება, გულიდან ამორეცხვა (რისამე, ვისიმე) <https://idioms.tsu.ge/?cat=54&paged=57&utm-source=chatgpt.com> **კბილის ჩასობა** – ამოჩემება, ჩავივება, გადაკიდება; შეძულება, ათვალწუნება, გადამეტება <https://idioms.tsu.ge/?cat=128>

ორივე ენაში ემოციების (ზიზღი, ბრაზი) გამოხატვა ეფუძნება როგორც სომატურ-ფიზიოლოგიურ რეაქციებს, ისე ემოციური დისტანცირების მეტაფორებს. ინგლისურ ენაში უპირატესად ჭარბობს ფიზიკური შეგრძნებების აღმწერი იდიომები, ხოლო ქართული ენის ფრაზეოლოგიური ფონდი მდიდარია ღრმა კულტურულ-ეთნოგრაფიული და კონცეპტუალური შინაარსის მქონე ერთეულებით.

ქართულ და ინგლისურ ენებში გაკვირვების გამომხატველი იდიომები მრავალფეროვანია და გადმოსცემს ემოციის სხვადასხვა ხარისხს-მსუბუქი გაოცებიდან ძლიერ განცვიფრებამდე. ინგლისურ ენაში გვხვდება შემდეგი იდიომები: **jump out of your skin-ეს იდიომი გამოიყენება მოულოდნელი შიშის ან გაოცების გამოსახატავად. Taken aback – გამოხატავს მოულოდნელ გაკვირვებას, არა მხოლოდ გაოცებას, არამედ მცირე შოკსა და დაზნეულობას** Blow your mind – **შოკში ჩაგდება (დადებითი მნიშვნელობით).** ეს იდიომი გამოხატავს ძლიერ გაკვირვებასა და აღფრთოვანებას. **Knock your socks off – გამოხატავს დადებით გაკვირვებასა და ძლიერ შთაბეჭდილებას. A bolt from the blue – უკავშირდება ძლიერ გაკვირვებას, რადგან აღწერს ისეთ მოვლენას, რომელიც მოულოდნელად ხდება.** ქართულში მრავლადაა გაოცებისა და გაკვირვების გამომხატველი

იდომები, რომელიც აღწერს მოულოდნელი მოვლენისადმი ადამიანის მყისიერ ემოციურ რეაქციას. მაგ.; **გულის ამგერება** – აღელვება, გულის ატოკება. თუ რა ტანჯვა გამოიარეს იმათ, იმას ნულარ მოვიგონებთ, რადგანაც მოგონებაც კი კმარა გულის ასამგერებლად (აკაკი). ალბათ ვაჟსაც ამ უსიტყვო ცქერამ გული აუბგერა (გ. ტაბ.). გულის ბუდიდან ამოვარდნა აღელვება. – რა დროს ეგ არის! ერთი წაიკითხე-მეთქი, რა სწერია, ლამის გული ბუდიდამ ამომივარდეს, ვეღარ მომითმენია (ილია) (ონიანი 1966:24); **პირს კატა ეცა** – გაოცდა, სახტად დარჩა (არასასიამოვნო მოულოდნელობისაგან). ეფრემს პირს კატა ეცა, რადგან ქების მაგივრად დედისაგან სამდღურავი მიიღო (ვაჟა) (ონიანი 1966:97);

სახტად დარჩენა – განცვიფრება, გაოცება, გაკვირვება, გაშტერება. პირველ წამში ოტია სახტად დარჩა სონიას ასეთი მოქცევით (დ. კლდ.). მორიგე მოუხედავად მოხურა ფანჯარა და სახტად დარჩენილმა დავითმა შაქროს გადახედა (ა. ბელ.) (ონიანი 1966:103);

ორივე ენაში იდიომები ეყრდნობა ადამიანის ფიზიკურ მდგომარეობას. როგორც ინგლისურ, ისე ქართულ ენაში გამოყოფილია დადებითი და უარყოფითი გაოცების გამომხატველი იდიომები.

ნაშრომში განხილული ქართული და ინგლისური იდიომების მაგალითების საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ არსებობს როგორც მსგავსება, ასევე გარკვეული განსხვავება ქართულ და ინგლისურ იდიომებში მათი შემადგენელი კომპონენტების თვალსაზრისით. ორივე ენაში გვხვდება ორი, სამი თუ ოთხ კომპონენტი იდიომები, თუმცა ინგლისური ენის იდიომებში უფრო კომპონენტთა სიმრავლე შეიმჩნევა. კვლევამ აჩვენა, რომ როგორც ქართულ, ისე ინგლისურ ენაში ემოციური იდიომები ადამიანის შინაგანი განცდების გამოხატვის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფრაზეოლოგიური საშუალებაა. ორივე ენაში ისინი გამოირჩევა მაღალი ექსპრესიულობით, მეტაფორულობითა და შეფასებითი ფუნქციით, რის შედეგადაც ემოციური მდგომარეობა არა მხოლოდ სახელდება, არამედ ხატოვნად და ინტენსიურად გადმოიცემა.

შედარებითმა ანალიზმა გამოავლინა, რომ ორივე ენის იდიომებში ფართოდ გამოიყენება სომატური კომპონენტები (გული, თვალი, სისხლი, თავი და სხვ.), რაც მიუთითებს ემოციების უნივერსალურ სხეულებრივ კონცეპტუალიზაციაზე. მაგალითად, შიშის, სევ-

დისა და ბრაზის გამომხატველი იდიომები ორივე ენაში ხშირად ეფუძნება ადამიანის ფიზიოლოგიური რეაქციების მეტაფორულ გააზრებას, ხოლო ბედნიერებისა და გაკვირვების იდიომებში დომინირებს სივრცითი და ვიზუალური მეტაფორები. ამავე დროს, კვლევამ აჩვენა, რომ ქართული და ინგლისური იდიომები განსხვავდება კულტურული სპეციფიკით, სახეობრივი სისტემითა და ემოციის ენობრივი კოდირებით.

გამოყენებული ლიტერატურა

გამყრელიძე... 2008 – გამყრელიძე თ., კიკნაძე თ., შადური ი., შენგელია ნ., თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, მეორე კურსი, მეორე გამოცემა, თბილისი.

შეროზია 2014 – შეროზია რ., იდიომთან დაკავშირებული საკითხები, ქართველური მემკვიდრეობა, XVIII, თბილისი.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი 1965 – არნ.ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. IV, თბილისი, 1955, ტ. IV, თბილისი.

სახოკია 1979, 1954 – სახოკია თ., ქართული ხატოვანი სიტყვა თქმანი, თბილისი.

ლობჯანიძე 2012 – ლობჯანიძე ი., იდიომის სტრუქტურა და სემანტიკა ქართულში (შედარებით-შეპირისპირებითი ანალიზი ინგლისური, ახალი ბერძნული და რუსული ენების საფუძველზე, სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი.

ახალაძე 2011 – ახალაძე ა., იდიომური გამოთქმები ქართულ და თურქულ ენებში, ბათუმი.

თაყაიშვილი 1961 – თაყაიშვილი ა., ქართული ფრაზეოლოგიის საკითხები, თბილისი.

ონიანი 1966 – ონიანი ალ., ქართული იდიომები, თბილისი.

Fernando 1996 – Fernando, Ch. Idioms and Idiomaticity. Oxford: Oxford University Press.

Kövecses 2000 – Kövecses, Z. Metaphor and Emotion. Cambridge University Press.

Kvetko 2009 – Kvetko, P. English Lexicology in Theory and Practice. Trnava: Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave MC.

McCarthy & O'Dell 2002 – McCarthy,M & O'Dell,F. English Idioms in Use.Cambridge:Cambridge University Press.

McLaren 2010 – McLaren, K. The Language of Emotions. Read HowYouWant.com.

Seidl & McMordie 1988 – Seidl,J. & McMordie,W English Idioms.Oxford:Oxford University Press.

Wilce 2009 – Wilce J.M.Language and Emotion.Cambridge University Press,New York.

ინტერნეტყარო

<https://www.scribd.com/document/725772061/IDIOMS-Happiness>
(გადამოწმებულია 10.05.2026)

<https://www.scribd.com/doc/196799343/Idioms-About-Sadness> (გადამოწმებულია 10.05.2026)

<https://www.scribd.com/document/690432961/Idioms-About-Fears-and-Agreement-Disagreement-Vocabulary> (გადამოწმებულია 10.05.2026)

<https://idiominsider.com/idioms-for-anger/> (გადამოწმებულია 10.05.2026)

<https://www.bodhisutra.com/top-11-phrases-to-express-disgust/> (გადამოწმებულია 10.05.2026)

<https://idiominsider.com/idioms-for-surprise/> (გადამოწმებულია 10.05.2026)

<https://idioms.tsu.ge/?cat=54&paged=57&utm-source=chatgpt.com>
(გადამოწმებულია 10.05.2026)

<https://idioms.tsu.ge/?cat=128> (გადამოწმებულია 10.05.2026)

ნ ა ნ ა ზ ო შ ი ა შ ვ ი ლ ი

ხატოვანი შესიტყვებები თამაზ ხმალაძის პროზაში

მწერლის ენა არის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ნიშანი შემოქმედის ნიჭისა და ინდივიდუალობისა. მწერლის მიერ შექმნილი პერსონაჟები, ამბავი, ტროპული მეტყველების ნიმუშები, ლექსიკური ერთეულები დიდ შთაბეჭდილებას ახდენენ მკითხველზე. ბესარიონ ჯორბენაძეს დავესესხებით: „*მწერლის გამარჯვებაც და მარცხიც იმით განიზომება, თუ როგორ ფლობს იგი სიტყვას... თუ როგორ დაიმადლიანებს იგი სიტყვის სტიქიას*“ (ჯორბენაძე 2002: 11). მწერალმა კარგი ქართულით უნდა წეროს, მის მიერ შექმნილი სიტყვათშეხამებანიც ორგანული უნდა იყოს და არა ხელოვნურად დაკავშირებული ერთმანეთთან; მიხეილ ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: *სალიტერატურო გამარჯვებისათვის ჯერ კარგი ქართულია საჭირო, მერე კარგი ქართული და ბოლოს ისევ კარგი ქართულიო*“ (ჯავახიშვილი 2005: 771).

მხატვრულ ლიტერატურაში მწერლები ხშირად ქმნიან ისეთ სიტყვათშეთანხმებებს, რომლებიც ამრავალფეროვნებენ ნაწარმოებს და მკითხველზე სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ტოვებენ. ასეთ გამოთქმებს მწერალი ხშირ შემთხვევაში ხალხურ მეტყველებას დაესესხება და თხრობის პროცესს მეტ ბუნებრიობას შემატებს. ბესარიონ ჯორბენაძის აზრით, ამ შემთხვევაში მწერალი „*გამომგონებელი კი არ არის, არამედ პირველადმოიჩენია*“; „*მწერალი იძლევა იმპულსს ენის შესაძლებლობათა ასამოქმედებლად*“ (ჯორბენაძე 1987: 26). ენაში დავანებულია ლექსიკის ის სიმდიდრე, რომელსაც მწერალი მიაგნებს, საკუთარ ყალიბში გაატარებს და ახალ სიცოცხლეს შესძენს მას.

მოვიხიშოთ კონსტანტინე გამსახურდიას მოსაზრებასაც: „*სიტყვის ხმარებაში მწერალს ათასნაირი მოსაზრება ამოძრავებს: ზოგი სიტყვა დაობებულია, გაცვეთილი, ათასი სხვა მწერლის პირში, ზოგი სიტყვა ყრუა, ზოგიც ბლაგვი, ზოგი მივიწყებულია და ჟანგმოდებული, ზოგი ხორკლიანი, ზოგიც გამოფიტული*“ (გამსახურდია

1963: 628) – ჩანს, რომ სიტყვას განსხვავებულად აღიქვამენ მწერლები, სწორედ ამიტომ არიან ისინი პირველადმოძრეები. ჩვენ თუ ყურადღების მიღმა ვტოვებთ ზოგიერთ ლექსემათა ერთობლიობას, შემოქმედმა შესაძლოა სრულიად სხვა კუთხით დაგვანახვოს ის.

მწერალთა აზრით, სიტყვას შეიძლება ჰქონდეს ფერი, სუნი, გემო... მაგალითად, ანა კალანდაძე ამბობდა: **„ფერი“ და „კილო“ ყოველ ქართულ დიალექტურ სიტყვას თავისებური, განუმეორებელი აქვს**“ (გოგოლაშვილი 2022: 13); გიორგი შატბერაშვილი ამგვარად დაახასიათებს სიტყვას: **„როცა ძალიან, ძალიან დაიტანჯები, სიტყვასაც ეკარგება ფერი და გემო. შეგიძლია ბევრი თქვა, ბევრი წერო, მაგრამ ნათქვამ სიტყვას ფერი და გემო აღარა აქვს. აღარ გათბობს მისი სურნელი. ასეთი სიტყვა ვეღარც სხვას დაათრობს“** (გოგოლაშვილი 2022: 15). გიორგი ლეონიძე ეთაყვანება „მადლიან“ სიტყვებს: **„ო, როგორ მიყვარს მუხლადი, ბედაური, მამღარი სიტყვა!“** (ლეონიძე 2019: 16). როგორც ვხედავთ, სხვადასხვა მწერალი სხვაგვარად აღიქვამს სიტყვის ძალას და ცდილობს მის დამორჩილებას; მწერლობის სამსახურში ჩაყენებას.

მწერალთა ამგვარი შეფასების შემდეგ დაგვაინტერესა, ენის მკვლევრები, მეცნიერები, როგორ აფასებენ სიტყვის ოსტატთა ენას. ამიტომაც ჩვენი ყურადღება მიიქცია ბესარიონ ჯორბენაძის წერილმა „სიტყვის მადლი“.

„მზით ნაფიცხი სიტყვები“ – ასე მოიხსენიებს **ბესარიონ ჯორბენაძე** ხალხურ მეტყველებაში შემონახულ და სამწერლობო ენაში იშვიათად ხმარებულ სიტყვებსა და გამოთქმებს. მკვლევარმა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შემონახული ლექსემები ამგვარად დაახასიათა: **„ბაგაღლო ოქროდ არის დაუნჯებული საქართველოს კუთხე-კუნჭულებში ნედლი, მუხლადი, მზით ნაფიცხი ქართული სიტყვა, ჯერაც გაუხუნარი და ჭკნობას გადარჩენილი“** (ჯორბენაძე 2002: 11). მეცნიერმა აღნიშნული სტატია მწერალ **თამაზ ხმაღაძესა** და მის შემოქმედებას მიუძღვნა. თამაზ ხმაღაძე ქიზიყში დაბადებული და გაზრდილი მწერალია, შესაბამისად, მისი შემოქმედება ნაზარდობია ამ არეალით. **„გული დამიცოტავდა“, „მარაგიანი ღამე“, „გაუზზარავი სიჩუმე“, „ძილი გაიხშირა“** – ამ და სხვა მრავალმა ხატოვანმა შესიტყვებამ დააინტერესა ბ. ჯორბენაძე. გამოჩენილი მკვლევრის ამგვარმა შეფასებამ მიიქცია ჩვენი ყურადღება და გააჩი-

ნა სურვილი, ამ თვალსაზრისით შეგვესწავლა თამაზ ხმალადის პროზა. ამიტომაც მიზნად დავისახეთ, ამოგვეწერა და განგვემარტა მსგავსი სიტყვათშეხამებანი. საკვლევ ობიექტად გამოვიყენეთ მწერლის ერთტომეული¹ (ხმალადე 2026).

ვფიქრობთ, ამგვარი ფრაზეოლოგიზმების შემოტანა და დამკვირება გაამდიდრებს სალიტერატურო ენას...

ამდენად, ეს მოხსენება წარმოადგენს მწერალ თამაზ ხმალადის შემოქმედებაში დადასტურებულ იმ ზოგიერთ გამოთქმათა ერთობლიობას, რომლებიც მწერალმა ცოცხალი მეტყველებიდან შეითვისა და გაითავისა, რამაც ზოგჯერ ბიძგი მისცა მწერალს, საკუთარი სიტყვაშემოქმედებაც შეექმნა. აღსანიშნავია, რომ თითოეული მაგალითის განმარტებაში თავად მწერალი გვიწევდა დახმარებას.

გამოთქმები – მხატვრული თქმები:

გული დაღდაღაზე მომივიდა – გაგბრაზდი, ავლელდი (თურქული წარმომავლობა ეტყობა, „დაღ“ მთაა თურქულად, ფიგურალოურად გულის აღმა-დაღმა მოძრაობა) (თ. ხმალადე): „*გულზე ცეცხლი შემომენთო, სუ დაღდაღაზე მამივიდა*“ (ორი ზოლი).

დროში ჩაკარგული – გარდასული, წარსულში დანთქმული (თ. ხმალადე): „*ეჩვენება, რომ სხვებისათვის უკვე დავიწყებულ და დროში ჩაკარგულ თავიანთი ოჯახის საიდუმლოს უცხოებსაც უმხელს ლიზა ბებო*“ (ორი ზოლი).

ერთი პირი ძილი წყალსაც ესტუმრება და მიაყურებს – გათენებისას, როცა ყველა და ყველაფერი დადუმდება, რაღაც ხანი მდინარი წყალიც მიყურდება და მიიძინებსო, ნათქვამია (თ. ხმალადე) (სასესე მთვარე).

თქვენის ყველაყისამ – გინებაა. ყველაყისა – ყველასი (თ. ხმალადე): „*ჰარიქა, თქვენის ყველაყისამ, თავლი გამოუვა! უნდა გკრათ კაცმა ეს ხაჩეკალი ყბებში და...*“ (დროის მკვლელები).

კაცები...**საწოლებიდან გამოყოლილ ძილს ეზოებში ჩამოიბღერტავენ** – საწოლიდან ადრინადად ამდგარ ადამიანს ძილი რაღაცა

¹ თ. ხმალადის ლექსიკაზე მუშაობისას შევადგინეთ „მზით ნაფიცხი სიტყვების“ ლექსიკონი, რომელიც გაგზავნილია „დიალექტოლოგიურ კრებულში“ გამოსაქვეყნებლად.

ხანი თან დაჰყვება, შეიძლება ეზოშიც არ მოეშვას (თ. ხმალამე) (სავსე მთვარე).

მარაგიანი ღამე – ზამთრის ღამეში ცას დაფარავს თხელი უადრო ღრუბელი, ამ ღრუბელს ეწოდება მარაგი, მარაგი როცაა, თბილა. როცა მარაგია, ასეთ ღამეს მარაგიანი ღამე ჰქვია (თ. ხმალამე): „*მარაგიანი ღამეა, ამღამ ძალიან აღარ ეცივება*“ (ორნი ღუმელთან).

მთვარის ჩავარდნა – დრო ძველი მთვარის დასრულებისა, ხანძარი ძველი მთვარის გაქრობიდან ახალ მთვარობამდე „თიბათვის მთვარე მკათათვის მეორე ნახევარში ჩავარდა“ (თ. ხმალამე): „*მერე ეკრანი თვალებმა დაფარა, ორმა შავმა ღამემ, მხოლოდ საქართველოს მთიანეთში რომ იცის შემოდგომობით, მთვარის ჩავარდნისას*“ (სანამ ახალგაზრდები გვქვია).

მიწის ტუსადი – დამარხული მიცვალებული, წყევლა იციან: „შე მიწის ტუსადო“ (ქიზიყური ლექსიკონი 1943: 114): „*უი! რატო არ დაგიდუნდება ეგ ენა-პირი, ჩემზე ეგ ითქმის, შე მიწის ტუსადო!*“ (რიკულებიან აივანზე).

ნაიფური ფილოსოფია – გულუბრყვილო, ბავშვური (თ. ხმალამე): „*საკუთარი ნაიფური ფილოსოფიის დაწვრილებით გაცნობა მომინდომა*“ (ამბავი ჩალამბარასი და კიდეც სხვისა).

ოსოქოლოში გადაქაჯულა – ოსოქოლო სოფელია დაღესტანში, ქართველი მოტაცებული ტყვეები მიჰყავდათ იქ, წყევლაც იყო: ოსოქოლომდეც გზა გქონია! (თ. ხმალამე): „*ეს ოხერი კატა მაინც სად ჯანდაბაში წათრეულა, სად ოსოქოლოში გადაქაჯულა?*“ (დროის მკვლელები).

რის საფუძველზე ეთოთხმეტებიან – ვახტანგ მეექვსის სამართლით ქალს მამის ქონების მეთოთხმეტედი ნაწილი ერგებოდა. აგრეთვე, ქვრივი თუ დააპირებდა გათხოვებას, გარდაცვლილი ქმრის ქონების მეთოთხმეტედი უნდა გაეტანა. ეს ძალიან მცირე პროცენტი იყო და ხშირად არცკი თხოულობდნენ მას. რაც სადაოდ არა ღირს, ანდა უსაფუძვლოდ ედავებიან, რას ეთოთხმეტებო, ამაზე იტყვიან (თ. ხმალამე): „*აი, ამას კი ვერ მიმხვდარიყო, ვერ გაუგია, ეგრე დაეინებულები რის საფუძველზე ეთოთხმეტებიან*“ (დროის მკვლელები).

სამანქანური ჯაჭვის პერანგი – ქაჯების მიერ მოქსოვილი ჯაჭვის პერანგი ქართულ მითოლოგიაში. თორღვა ძაგანს ჰქონდა ეგეთი

ჯაჭვის პერანგი (თ. ხმალაძე): „სამანქანო გზის ხსენებისას სამანქანური ჯაჭვის პერანგი არ ახსენდებოდა ყველას“ (უხელავი).

უძმოს ძმა გამომიხვედი – ვინც უმწეოსა და უპატრონოს ექომაგება, ისეთ კაცს ვინც ამოუდგება გვერდში, ვისაც მიმხმარე და მშველელი არა ჰყავს, „უძმოს ძმას“ უწოდებენ (თ. ხმალაძე): „ბიჭო, მერე შენ რა „უძმოს ძმა“ გამომიხვედი?“ (ღრჯუ).

ფათერაკით დაორსულებულა – ეს ის შემთხვევაა, როცა შეიძლება, მეტაფორა ხატოვან სიტყვა-თქმად იქცეს (თ. ხმალაძე): „ჰაერის ყოველი მტკაველი, მიწის ყოველი გოჭი ფათერაკით დაორსულებულა და არავინ იცის, როდის გასკდება ზრდადასრულებული ჭუპრის პარკივით“ (დროის მკვლელები).

ქარი ამოიღო – აღმართზე მოსიარულე მგზავრი შესაფერის ადგილზე მცირე ხნით რომ შეისვენებს, ამას ჰქვია „ქარის ამოღება“. „ოდნავ რო აივაკა, არც კი დამჯდარა, ცოტა ქარი ამოიღო და ისევ გააგრძელა გზა“ (თ. ხმალაძე): „შესასვენებლად დიდ თელასთან შეჩერდა – ქარი ამოიღო, შეიქაქანა, როგორც ოდესღაც იცოდა“ (დროის მკვლელები).

ქიშმიშზე ნაგდები კვიცივით – ნაპატიებ კვიცებს (ცხენებსაც) ძლომაზე აჭმევდნენ ქიშმიშს, რაც მათ გარეგნობაზეც აისახებოდა (თ. ხმალაძე): „მთვარისფერი თმები მხრებზე ჩამოშლია და ქიშმიშზე ნაგდები კვიცივით გავსებულა“ (სავსე მთვარე).

შემოტეული ზამთარი – ძლიერი ზამთარი (თ. ხმალაძე): „ზამთარი შემოტეული სჯობს, ცივი და თოვლყინულიანი“ (დროის მკვლელები).

ჰიაფრად მღუარი – წითლად მოკიაფე. მეტაფორაა იმ ღამისა, პერანგს რომ ცეცხლი წაუკიდეს (თ. ხმალაძე): „ქარი ააფრიალებდა დროის დამტვერილ კრეტსაბმელს და წარსულში ჩარჩენილ ჰიაფრად მღუარ ღამეს თვალწინ დაუყენებდა“ (ქვიშანი დარჩებიანი).

ჭიშკრებს ჭრიალი ჩაუდგათ – ჭიშკრების კოჭაკებს არავინ პოხავს, უნდა იჭრიალოს თუნდაც იმიტომ, რომ გაიგონ, ვინ შევიდა და ვინ გამოვიდა (თ. ხმალაძე): „თანდათანობით ჭიშკრებს ჭრიალი ჩაუდგათ სახსრებში“ (სავსე მთვარე).

ხელშეუქცევი მტერი – სიკვდილი (თ. ხმალაძე): „ხელშეუქცევმა მტერმა ალაღივით ჩამოუქროლა თინას და ცალად დაატოვებინა ქმარი“ (დაცლილი ჭურჭელი).

გამოყენებული ლიტერატურა

გამსახურდია 1963 – კ. გამსახურდია, თხზულებანი, ტ. მე-6, თბილისი.

გოგოლაშვილი 2022 – გ. გოგოლაშვილი, რა ფერისაა სიტყვა? (ესეები), ენა და მწერალი. თსუ-ის გამომც., არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეც. ინ-ტის გამომც., თბილისი.

ვაჟა-ფშაველა 2011 – ვაჟა-ფშაველა წერილები..., ნიჭიერი მწერალი. ტ. V. პალიტრა L. 242-248. თბილისი:

ლეონიძე 2019 – გ. ლეონიძე, ნატვრის ხე. პალიტრა L, თბილისი.

ხმალაძე 2026 – თ. ხმალაძე, ერთტომეული, საარი. თბილისი.

ჯავახიშვილი 2005 – მ. ჯავახიშვილი, უბის წიგნაკიდან 1924-1935. მერანი, თბილისი.

ჯორბენაძე 1987 – ბ. ჯორბენაძე, ბალავარი მწერლობისა, საბჭოთა საქართველო, თბილისი.

ჯორბენაძე 2002 – ბ. ჯორბენაძე, სიტყვის მადლი. ჟურნ. ბურჯი ეროვნების №3-4, თბილისი.

ლექსიკონი

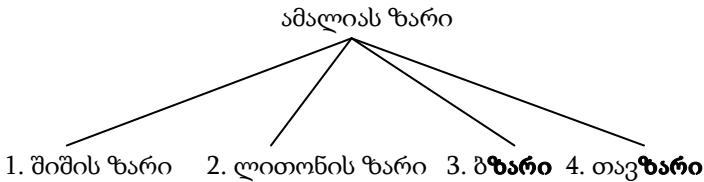
ქიზიყური ლექსიკონი, ს. მენთეშაშვილი, ქიზიყური ლექსიკონი, თბილისი.

მ ა ნ ა ნ ა ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე

ლექსემა ზარი და ლექსიკური ასოციაციების ზოგი თავისებურება მოთხრობაში „ამალიას ზარი“

ლექსიკური ასოციაციები მხატვრული პირობითობის განუყოფელი ნაწილია. ძალიან ხშირად მათი მეშვეობით იქმნება ის მხატვრულ-ლინგვისტური სივრცე, სადაც ენისა და ტექსტის ნიჭიერი თანამშრომლობით პირობადებული ინვარიანტულობა ნაწარმოების უპირველეს ღირსებათაგანია.

მხატვრული პირობითობის თავისებურებათა გამო უახლესი ქართული პროზიდან ჩვენი ყურადღება მიიქცია ნათია როსტიაშვილის მოთხრობამ „ამალიას ზარი“ (დაიბეჭდა მეცნიერულ-ლიტერატურულ ჟურნალში „აფინაჟი“. ქუთაისი, 2020, № 4; I-III, გვ. 24-25). მოთხრობა მცირე მოცულობისაა, სულ ორი ნაბეჭდი გვერდია. მასში ოთხი მთავარი მოქმედი პირია: ამალია, მამიდა ტასო, ავტორი და ზარი. ნაწარმოების კომპოზიციური ქარგა ოთხი დასათაურებული მინიატურული ეპიზოდისაგან შედგება:

ცხადია, ოთხივე ეპიზოდის **ზარი**, საკუთარი ამბავით, მოთხრობის უმთავრეს პერსონაჟს – ამალის უკავშირდება. სწორედ ეს დაკავშირება, უფრო ზუსტად კი, ურთიერთკავშირი და ასოციაციები ქმნის მოთხრობის ესთეტიზმით სავსე მხატვრულ-ლინგვისტურ სივრცეს (სხვათაშორის, სიტყვათა ასოციაციურ კავშირებზე მსჯელობისას ნიშანთა სისტემისა და სიმბოლოების მიმართებებს ჩვეულებრივი **ზარის** მაგალითზე განიხილავს ბ. ფოჩხუა თავის სახელმძღვანელოში; იხ. ფოჩხუა 1974: 53-54).

მკითხველი პირველი ეპიზოდის პირველივე სტრიქონებით ეცნობა ამალიას: „ამალია თქვენ ისეთი ქალი კი არ გეგონოთ, ზაფხულობით, მამიდაჩემივით, ღოღნოშოს მურაბას ხარშავდეს, ზამთრობით კი – იმ წარუმატებლად მოხუფულ ქილებში ჩაშაქრულ მურაბას გულდაწყვეტილი წამოდუღებდეს და წელიწადის ოთხივე დროს, რეცხვისაგან ქანცგაწყვეტილ ხელებს, წინსაფრის ბოლოთი, დიდი მონდომებით იმშრალეზდეს.

არაა... სულ სხვანაირი ქალია ამალია. სულ სხვანაირი ხელები აქვს“ (გვ. 24). მთელი მოთხრობა ამ სხვანაირობის აღწერა-ჩვენება-წარმოდგენაა უაღრესად ლაკონური ფრაზებითა და სათქმელისათვის ყველაზე მოხერხებული ფორმით. ამალია გარეგნულადაც სხვანაირია: „ამალია ისეთია, გინდა სულ უყურო და თვალები დაი-

ძლო, მაგრამ დასანაყრებლად არასდროს გყოფნის. მაქსიმუმ „წახი-
მსო“ და ეგრევე სადღაც გარბის“ (გვ. 24). სხვანაირია ამალიას ლექსი-
კონი და საუბრის კულტურა: „– ტასენკა, არჩილიკომ კრუჟაოებიანი
სარაფანჩიკი მიყიდა. სასწაული რამეა. ხვალ გამოდი, გაჩვენებ“ (გვ.
25), „იცი, ტასიკ, ეს არის ჩემი გარანტია სამუდამო ჯოჯოხეთზე“ (გვ.
25), „დაბადების დღეს გილოცავ, მეტკა!“ (გვ. 25), „– მკლავს, ტასენკა,
მკლავს, მაგრამ ვეღარ ვეშვები. ჯანდაბა... ეს ისეთი საძაგელი ვინ-
მეა, შენ კიდე არ იცი! – კაცებზე ხშირად, მუნდშტუკის მისამართით
იტყოდა ხოლმე. – აი, პირდაპირ, მეძახის, რომ ავიღო და პირში გა-
ვირჭო. საზიზღარი“ (გვ. 24), „... ძირითადად ამალია ლაპარაკობდა
და მამიდაჩემი უსმენდა. იშვიათად თუ ჩაურთავდა მოკლე, არაფ-
რისმთქმელ ფრაზებს, ამალიას მონოლოგს მოჩვენებითი დიალოგის
ფორმა რომ მისცემოდა“ (გვ. 24). სხვანაირია მისი ძვირადღირებული
მუნდშტუკი, ექსტრასენსუალი ზარი და ბოლოს, უცნაურობებით სა-
ვსეა და სხვანაირია ის ზარი, რომელიც მოთხრობაში ხმიანობს ამა-
ლიას ნამდვილ ზართან ერთად. ჩვენი ყურადღება სწორედ ამ „სა-
განგებო ხმიანობამ“ – ზართა ნაირგვარობის ამბებმა მიიპყრო, რო-
გორც ავტორის სამწერლო ოსტატობის თავისებურმა დასტურმა.
მწერლის მიერ ფაქიზად აქცენტირებული, ლინგვისტურ ბაზაზე და-
ფუძნებული, სახელური ომონიმიისა და სინონიმიის მხატვრული
შესაძლებლობები მოთხრობას განსაკუთრებულ ხიბლს სძენს; მათი
მეშვეობით სათქმელის, უფრო სწორად კი ტექსტში თქმულისა და
ართქმულის სირღმე და სისავსე საუკეთესო ფორმითა და ხარისხი-
თაა მოწოდებული.

როგორც აღვნიშნეთ, მოთხრობის ყველა ეპიზოდს თავისი ზა-
რი აქვს, საკუთარი ზარი მხატვრულ-ასოციაციური მახასიათებლე-
ბით. „**შიშის ზარი**“ გვამცნობს, რომ სხვანაირ ამალიას თუმცა ჩვეუ-
ლებრივი მოკვდავივით ეშინია, მაგრამ ამ შიშში, როგორც მის ცხოვ-
რებაში საერთოდ, მაინც საგანგებო ადგილზეა ექსტრასენსუალ-ჯა-
დოქრული ზარი და მისი გასხვისებით მოპოვებული, ოდესღაც სა-
ყვარელი ადამიანის კუთვნილი მუნდშტუკი; უფრო სწორად, ახლა
ეს შიშის ზარია მისი ცხოვრება: „– მძულს. აი, მძულს. მძულს. მძუ-
ლ-ულს! – ერთხელაც ჩვეულებისამებრ, მუნდშტუკის ლანძღვას მო-
ჰყვა, – იცი, ტასიკ, ეს არის ჩემი გარანტია სამუდამო ჯოჯოხეთზე,
მეკუთვნის, კი... გაგეცინება და ღამ-ღამობით სულს „შიშის ზარს

მცემს“ იმის გააზრება, რომ ღმერთების ატრიბუტი ზარი, ამ ეშმაკის სადილ (თუ როგორც ამბობენ), სიგარეტის ჯანდაბაზე გადავცვალე მხოლოდ იმიტომ, რომ იმ დამპალი კაცის ტკბილ ტუჩებში იყო ხოლმე გამოჩრილი...” (გვ. 24). ეპიზოდი „**ლითონის ზარი**“ ნამდვილ ზარზე მოგვითხრობს, ოღონდ ეს ნამდვილი ზარი რამდენიმეა, თითოეული საინტერესო ისტორიით. „ერთხელ კარზე ზარი დარეკეს. გავაღეთ და დგას ზღურბლზე ვიღაც მაღალი, ეშხიანი ქალი. ცალ ხელში ლითონის ულამაზესი ზარი უჭირავს (აი, ნამდვის ხის სათამაშოები რომაა, ეგეთი, ოღონდ ნამდვილი), მეორეში – ლითონისავე გრძელი ჯოხი.

– ექსტრასენსი ვარ, – თქვა და ჯოხი ზარს ისე თეატრალურად შემოჰკრა, თითქოს „ექსტრასენსი ვარ“ კი არა, „წარმოდგენა იწყება“ ეთქვას.

ასე გავიცანით ამალია“ (გვ. 24).

„ერთხელ, დაბადების დღეზე, რაღაც შეფუთული მომიტანა ამალიამ. გაგხსენი და... ზარი! ძალიან ჰგავდა იმას, სენსებს რითაც ატარებდა. თვითონ ის სახელოვანი „ექსტრასენსული“ ზარი ერთი კლიენტისთვის გაუცვლია ამ სახელოვან მუნდშტუკში... მოკლედ, ამალიამ ნამდვილი, ლითონის ზარი მაჩუქა და ასეთი ნამდვილი ცხოვრებაში არასდროს ყოფილა ჩემი სიხარული, დაბადების დღის გამო“ (გვ. 25). საგულისხმოა, რომ დაბადების დღეზე ნაჩუქარი ზარი მაინც სიმბოლურ და საგანგებო ფუნქციას იძენს, არა როგორც თავისთავად საჩუქარი, არამედ იმ სიტყვების ძალით, რითაც ამალიამ ზარი უსახსოვრა ახლანდელ მფლობელს: „– იცოდე, ამ ზარზე ჯოხის შემოკვრის უფლება მხოლოდ სამჯერ გაქვს: როცა დიდი მწუხარება გეწვევა, როცა რაიმეთი ძალიან გაოცდები და როცა ნამდვილ სიყვარულს შეხვდები. დაბადების დღეს გილოცავ, მეტკა!“ (გვ. 25). მომდევნო ეპიზოდი „**ზზარი**“ ასოციაციათა ნაირგვარობით გამოირჩევა და მოთხრობის საკვანძო საფეხურს წარმოადგენს: „– მიყვარდა ამალიას სტუმრობა, მაგრამ ერთხელ ამ სიყვარულს ზზარი შეეპარა. ზზარიდან კიდევე, იქვე, ერთ გადაფურთხებაზეა (ამალიას ლექსიკონია) ნაპრალი“ (გვ. 25). როგორც ამალიასთან დაკავშირებული სხვა ყველაფერი, ეს ზზარიც სხვანაირია, განსაკუთრებული: „იმ წამიდან ვიგრძენი რომ ზზარი დაიდრა. ნელ-ნელა და თანდათან კი არა, როგორც ბაზრების მოდგმას სჩვევია, უცებ გავარდა ერთი კიდე-

დან მეორემდე“ (გვ. 25). აქ ყველა ბზარი განგაშის ხმას გამოსცემს და რაღაც უკეთურის მოლოდინს მოიყოლებს, იქნება ეს: ჩამოშლილი სიყვარული, შერყეული ჯანმრთელობა, მორღვეული ურთიერთობები, სიმართლისა და სიცრუის გზაგასაყარი, სიბრალულობა და შეუბრალებლობაც, ცოდვაცა და პატიებაც, დიდი თუ მცირე ადამიანური სისუსტეები: „ისე საშინლად ახველებდა მზად ვიყავი შემბრალებოდა, მაგრამ ხველება რომ ჩაიწმინდა თქვა: არჩილიკომ ფრან-ღული სუნამო მომართვა, ტასინკ. გამო ხვალ, დაგასხამ.

რადას შემბრალებოდა...“ (გვ. 25).

„არ მეჯერა, რომ სამყაროში ოდესმე შეიძლებოდა მკვდარ ამალიას ეარსება, მაგრამ... ღმერთო მაპატიე, ამალიას ცოდვა. ისეთი რამეებისთვის რომ შევიძულე, რაშიც ბრალი არ მიუძღოდა, მაგისთვის კი არ გთხოვ პატიებას, ამალიას მუნდშტუკი ოდესმე ჩემი რომ გახდებოდა, ეს რომ მიხარია... ეს სიხარული მაპატიე, ღმერთო“ (გვ. 25). მოთხრობის ბოლო ეპიზოდი „**თავზარი**“ ავტორ-პერსონაჟისათვის ამალიას გარდაცვალების საკვირველ და დაუჯერებელ ამბავს მეტად სარწმუნოდ გვამცნობს: „ერთ დღესაც, თითქოს ვიდაც ჩემთვის უცნობი მოხუცი ყოფილიყოს, ადგა და მოკვდა ლამაზი ამალია. ჩემი ამალია მოკვდა, ხალხო!“ (გვ. 25). მართალია, **თავზარის** თავი და თავი ამალიას გარდაცვალების ამბავია, მაგრამ აქ უკვე სხვა ზარები ხმიანობს – გაოცების, დარწმუნების, სინანულის, რიტუალის, პირობის ერთგულებისა და სიყვარულის: „ტასოს მუდარის მიუხედავად, დასაფლავებას არ დავესწარი. მე ჩემი რიტუალი მქონდა შესასრულებელი. სახლისკენ მივრბოდი და ვფიქრობდი: „დაუჯერებელია, დაუჯერებელი!.. სახლში შემოვედი თუ არა – ამალიას ზარი ლენტებიანი ყუთიდან ამოვიღე და ლითონის ჯოხის ნაცვლად ამალიას მუნდშტუკი ორჯერ, მთელი ძალით შემოვკარი“ (გვ. 25).

მოთხრობის კომპოზიციური სრულყოფა, საწყისი და ბოლო ეპიზოდების შინაარსობრივი რაკურსის თანხვედრით, საოცარ ესთეტიკურ ეფექტს ქმნის: **შიში ზარისა** და **თავზარის** აზრობრივი ნიუანსები მრავალგვარი დატვირთვით მიემართება სილამაზის გაუხუნარ ხატს. საინტერესოა, რომ ეს ასოციაციურ-სინონიმური წყვილი მოთხრობაში **ზარის** ომონიმურ მნიშვნელობათა ხაზგასმას ემსახურება. სათქმელის ამგვარად ემფატირება სათანადო მონაკვეთების შინაარსობრივ დატვირთვას ერთი-ორად ზრდის, ფაქტობრივ, მათ საბა-

ზო მნიშვნელობას ებმის დანარჩენი სათქმელიც; თვალსაჩინოებისათვის ორივე ემფატირებულ მონაკვეთს დავიმოწმებთ: „მამიდაჩემ ტასოს მეგობარი ამალია სიგარეტს ძვირადღირებული მუნდმტუკით ეწევა და საუბრისას, წვრილ, გრძელ თითებს მარაოსავით შლის და კეცავს. ყოველთვის დარწმუნებული ვიყავი, რომ თითო ხელზე მინიმუმ შვიდი-რვა თითი მაინც ექნებოდა. აბა, უფრო ნაკლებით, ხელებს ასე ლამაზად და თეატრალურად როგორ გადაშლიდა?..“ (გვ. 24, **შიშის ზარი**). „რომ მივედით, ზღუბლზე დავდექი და ჩაველურსმნე, ვეღარ შევედი. ვუყურებდი კუბოში მწოლიარეს და ვფიქრობდი: თითქოს შიგნიდან თავის თავი გამოაცალეს ამალიას. ლამაზი სიცილი და ხელების გადაშლა, მხიარული ხმა და გრძელი ფეხების ერთმანეთზე გადადება-გადმოდება გამოაცალეს. გამოაცალეს და ჰა, რაც დარჩა – ესაა... სახლისკენ მივრბოდი და ვფიქრობდი: დაუჯერებელია, დაუჯერებელი! მაგრამ ჩემი თვალით ვნახე: მხოლოდ ხუთ-ხუთი თითი ჰქონია თითო ხელზე, მეტი არა! წარმოუდგენელია!“ (გვ. 25, **თავზარი**). ირკვევა, რომ სხვანაირი ამალიას გარდაცვალებაზე მოულოდნელი მისი არასხვანაირი, ჩვეულებრივი ხელების აღმოჩენა ყოფილა.

ლექსიკური ვარიაციები, სემანტიკური გარდაციები და მათი ასოციაციური განშლადობა, ერთგვარად სიტყვათა თამაშის მსგავსი, თხრობას საოცარ სიმსუბუქესა და დინამიზმს ანიჭებს. ასე, მაგ.: „თავის საამაყო, ძვირფას-ლამაზი (როგორც გვითხრა: ოქრო-ძვალეტიხრული მინანქარი) მუნდმტუკის „ვითომ-ვითომ“ გაჭორვა ხიბლავდა ამალიას. მე კიდეც – ამალია რომ მუნდმტუკს ვითომ-ვითომ ჭორავდა – ეგ.

– კლიანუს! აი ჩემი ექსტრასენსუალ-ჯადოქრული ზარივით რეკავს ეს ჩემის მუნდმტუკიც, თან პირდაპირ ტვინში: წკრნ-წკრნ... ამალი-ა!.. ერთი ღერი გამირჭე და გააბოლე!.. ზრრრ! წკრრრ! ბრახ-ბრუხ! კაკ-კუკ! მო-დი ამალი-ა!..“ (გვ. 24).

„ბოლოს რომ მოვიდა, რაღაცნაირად, ორ ხმაში ახველებდა. მე სულელური ასოციაცია გამიჩნდა, რომ ამალიას ერთი ფილტვი გოგოა და მეორე – ბიჭი, რომ ამალიას მუნდმტუკიდან გამოსრუტული ბოლის დანახვისას ერთდროულად იწყებენ ყვირილს „გვიშველეთ!..“ ადამიანურ ენაზე მოთარგმნილი კი ორ, წვრილ და ბოხ ხმაში ხველებაა და ვიზუალურად ასე გამოიყურება: „აახხმმ – აახხმმ!..“ (გვ. 25).

ზარის გააზრების ავტორისეული ჩანაფიქრი მოთხრობაში „ამალიას ზარი“ ენობრივი ალღოს მკვეთრი წახნაგებით, მრავლის-მთქმელი ასოციაციებითა და თხრობის ლაპიდარული სტილით, სახელურ ომონიმიაზეა ფოკუსირებული. ტექსტში სახელური ომონიმის მეშვეობითა და საფუძველზე წარმატებით ხორციელდება მხატვრულ-ლინგვისტური სივრცის მონიშვნა-განზოგადება; მხატვრული კომუნიკაციის ნებისმიერ ეტაპზე (უერცესი არეალით: ენა-ტექსტი-ინტერტექსტი) მოთხრობის მთელი ლინგვისტური ინვენტარი – სიტყვა, შესიტყვება, კომპოზიტი, ფრაზეოლოგიზმი – ამ სივრცის შესაძლებლობათა წარმოჩენას ემსახურება. ამასთანავე, ტექსტის ანალიზით, სულ უფრო ცხადი ხდება დისკურს-რეფლექსიის აქტუალურობა და უახლესი კულტურული პარადიგმის სამოტივაციო ნიშნული, ერთი მხრივ, და, მეორე მხრივ, ლინგვისტური შესაძლებლობების ხიბლი ნაწარმოების მხატვრული სივრცის კონსტრუირებისათვის. ბუნებრივია, ნაწარმოების ამგვარი ღრმა ასოციაციურ-ვარიაციული პირობითობით აღჭურვა თანამედროვე მკითხველს სიტყვისა და აზრის უჩვეულოდ საინტერესო სამყაროში იხმოზს.

ლიტერატურა

როსტიაშვილი 2020 – ნ. როსტიაშვილი, „ამალიას ზარი“, მეცნიერულ-ლიტერატურული ჟურნალი „აფინაჟი“, № 4; I-III, ქუთაისი.

ჩაჩანიძე 2023 – მ. ჩაჩანიძე, ლინგვისტური ვარიაციები მხატვრული სივრცისათვის მოთხრობაში „ამალიას ზარი“, ენა და კულტურა VIII, ქართულ-ამერიკული უნივერსიტეტი, თბილისი.

ფოჩხუა 1974 – ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი.

მერაბ ჩუხუა

ზანიზმები ხევსურულში

ხევსურულ დიალექტში, ისევე როგორც სხვა მთის კილოებში, დასტურდება გარკვეული ლექსიკური ერთეულები და ძირები, რომლებიც საერთოზანურ (ლაზურ-მეგრულ) შრეს უკავშირდება.

ლექსიკური პარალელები და საერთო ფუძეები

პინკა (ავის სული, ტყის სული) – ხევსურულ ფოლკლორსა და დემონოლოგიაში კოლხურიდან დამკვიდრებული პერსონაჟია, რომელიც თავად ზანურში დასტურდება, როგორც მკვიდრი ლექსიკის ნაწილი.

ოჩხარ-ი ხევსურულსა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთის სხვა დიალექტებში ორი ძირითადი შინაარსით გვხვდება: ეთნოგრაფიული (ტრადიციული ჩვეულება) და ლექსიკური. იგი შინაარსით დაზარალებულის შეწევნაა: **ოჩხარ**-ი ეწოდებოდა ხელმოკლე ან უბედური შემთხვევის (მაგ., საქონლის ჭირი, მგლების დასხმა) გამო დაზარალებული მეცხვარის/ოჯახის კოლექტიურ დახმარებას. დაზარალებული მართავდა პატარა სადილს ან ნადიმს, სადაც მოწვეული თემის წევრები და მეზობლები მას ასაჩუქრებდნენ საქონლით (ძირითადად ცხვრით) ან მარცვლეულით, რათა ზარალი შეეცხო.

ფორმობრივად, **ოჩხარ**-ი შეიცავს ზანურში გავრცელებულ **ო-არ**- კონსუფიქსურ კონსტრუქციას – **ო-ჩხ-არ**-ი, რაც ზანურში დანიშნულების გამომხატველ ვნებითი გვარის მიმდებარე წარმოებას შეესაბამება, ისევე, როგორ მისი ზუსტი ქართული შესატყვისი **სა-ცხოვარ**-ი „პირუტყვი, ცხვარი“.

ოჩო-პინტრე ქართულ მითოლოგიაში გარეულ ცხოველთა წინამძღოლი და მფარველია. მისი სახელის პირველი ნაწილი **ოჩო** ზანურია და **ტყეს** აღნიშნავს, შდრ. მეგრ. **ოჩო-კოჩ**-ი (← ***ოჩო-შ-კოჩ**-ი „ტყის კაცი“), ლაზ. **გერმა-კოჩ**-ი „id“; ხოლო მეორე ნაწილი (პინტე, პინტრე) უკავშირდება ბერძნულ სამყაროს.

ძველქართული **ზოჩ**-ი საქონლის/ნადირის მფარველი ღვთაებაა. იგი ქართული **ვაც**-ის კანონზომიერ ლაზურ შესატყვისი **ზოჩ**-ის უკავშირდება (შდრ. ლაზ. **ზოჩ**-ი „ვერძი“, **ზოჩ**-იკა = ქართ. ვაც-იკ-ი) და, შესაძლოა, კოლხურიდან დამკვიდრდა მთელს ქართულში; ან,

სულაც, დამოუკიდებელი ქართული სიტყვაა, ფუძეენური წარმომავლობისა, რომელიც კანონზომიერად შეეფარდება ხუნძურ **ბეჩე**-დ- „ღმერთი“ სიტყვას, შდრ. კარატ. **ბეჩე**-დო „მდიდარი“ (რუს. Бог ~ Богатый).

ქორჩ-ი ქართულში (ფშ., ხევსურ., მოხ., გუდამაყ., მთიულ., ქართლ.) რკინის იარაღია, ან მიწის სათხრელი, წერაქვი (ი. ჭყონ.); ბოსტნის დასამუშავებელი იარაღი, რომელსაც წერაქვივით ორი პირი აქვს: ერთი ფართო, მეორე – წვეტიანი (ვაჟა, I, 1946, ა. შან.); ქვის დასამუშავებელი იარაღია (ა. ჭინჭარ., 276); ერთგვარი თოხია (დიალექტ., 564); ცალპირა წერაქვის მსგავსი თოხი, ხმარობენ მიწის ასაშლელად, გორახის სამტვრევად (დიალექტ., 574); ცალპირა წერაქვის მსგავსი თოხი (დიალექტ., 643); ცალპირა თოხი (ს. მაკალ.; ლ. კაიშ.), მას კანონზომიერი შესატყვისი **ქორჩ**-ის სახით უდასტურდება ზანურში, მაგრამ ქართულურმა შეითვისა სწორედ **ქორჩ**-ი ფორმით და დღესაც *ხის თოხია ერთგვარი* (გ. გოგატიშვილი, უფურეთი, მცხეთის რ.).

ხევსურულში **ყუჯა** „უყურო ან ყურებდაჭრილი“ მესაქონლეობასთან მჭიდროდ დაკავშირებული ტერმინია, რომელსაც ზანური **ყუჯ**- „ყური“ სიტყვა უდევს საფუძვლად, შდრ. ქართ. **ყურ**-ი : ზან. **ყუჯ**-ი / **ყუჯ**-ი „ყური“.

მეტად საყურადღებოა ხევსურულსა და ფშაურში **ქურ**-ი „ლოყა“ სიტყვა, რომელიც ასევე ზანიზმად მიიჩნევა, ვინაიდან ზანური **ქურ**- კანონზომიერი შესატყვისია ქართული **ქავრ**- „ყბა“ ძირისა, შდრ. ქართ. მ-**ქავრ**-ე „ყბედი“. ზგერათშესატყვისობათა პრაქტიკა გვაჩვენებს, რომ ქართულ **ქავრ**- ძირს ზანურში **ქურ**- უნდა მოეცა კანონზომიერ შესატყვისად.

დაბოლოს, **ქორთო-შ**-ი-მე გვარის (რომლის ფუძეა ლაზ. ქორთო-შ-ი, შდრ. **ქორთო**-ლ-ონა „საქართველო“) თუშეთში არსებობა მეტად საინტერესო ეთნო-ლინგვისტური და ისტორიული პროცესების შედეგია. გვარში **ქორთოშიძე** სუფიქსი **-შ**- ტიპური ზანური (მეგრულ-ლაზური) კუთვნილებითი აფიქსია (*ქორთო-შ*-ი – ქართველის-ი) ენათმეცნიერებასა და ეთნოგრაფიაში ამ მოვლენას სპეციალური განმარტება სჭირდება.

ზანური (მეგრულ-ლაზური) სუბსტრატი აღმოსავლეთ საქართველოში ლინგვისტური და ისტორიული კვლევები მოწმობს, რომ

უძველეს ხანაში ზანურად მოლაპარაკე ტომები, **წანარები** (კოლხური ტომების აღმოსავლური შტო) მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში კი არ ცხოვრობდნენ, არამედ მოსახლეობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიან ზოლში, მაღალმთიან ტერიტორიაზეც (მათ შორის ქართლსა და კახეთში).

ირკვევა, რომ წანარები არ ყოფილან „გარეშე სტუმრები“, რომლებმაც უცხო ენიდან სიტყვები შემოიტანეს; არამედ ისინი იყვნენ **ადგილობრივი ავტოქთონური მოსახლეობა**, რომელთა ენობრივი შრეც დროთა განმავლობაში ქართულმა დიალექტებმა შთანთქმეს.

წანარები იყვნენ იმ უძველესი ტომობრივი გაერთიანების ნაწილი, რომელიც მთის უღელტეხილებსა და ხეობებში ბინადრობდა. ისინი აკონტროლებდნენ კავკასიონის უმნიშვნელოვანეს გასასვლელებს, პირველ რიგში – დარიალის კარს. მთიანეთის ბუნებრივი პირობებიდან გამომდინარე, ხევსურეთს, ხევს, მთიულეთსა და გუდამაყარს შორის მუდმივად არსებობდა მჭიდრო სამეურნეო, სამხედრო და ეთნიკური კავშირი. საქონლის სამოვრული გადარეკვა, თავდაცვითი სისტემები და შიდა გადანაცვლებები მთის ხეობებს შორის ბუნებრივად აკავშირებდა აღმოსავლეთის მთის ტერიტორიას წანარების ძირითად ბირთვთან.

კიდევ ერთი ლინგვისტური პარალელი ახსნას ითხოვს; ვგულისხმობთ ვაინახური **ჭანუო** „ბარიდან შემოტანილი, ხორბლისგან გამოცხობილი პური ან ნამცხვარი“ ტერმინს, რომელიც უშუალოდ **წანარების (ეთნონიმ „წანარის“) სახელწოდებას** უკავშირდება, ისევე, როგორც ბევრ ენაში პროდუქტის სახელი იმ ხალხის ან რეგიონის სახელიდან მოდის, ვისაც ის შეჰქონდა რეგიონში. ჩანს, ვაინახურშიც „წანარების პური/ხორბალი“ გადაიქცა *ბარის პურის* ზოგად სახელწოდებად – **ჭანუო**.

ვფიქრობთ, ჩვენ მიერ მოყვანილი დაკვირვება საკმაოდ ზუსტი და საინტერესო ისტორიულ-ლინგვისტური არგუმენტია. ჩანს, წანარებს ბარიდან მაღალმთიანეთში ამოჰქონდათ ხორბალი, ფქვილი და პური, რასაც შემდგომში ჩრდილოეთ კავკასიის მეზობელ ტომებში (ვაინახებში) ცვლიდნენ საქონელზე, მატყლზე, ტყავზე ან ლითონის ნაწარმზე. წანარეთი საუკუნეების განმავლობაში წარმოადგენდა „კავკასიის კარბჭეს“. დარიალისა და ასას ხეობებით წანარები პირდაპირ ესაზღვრებოდნენ ვაინახურ ტომებს. და ეს სავაჭრო-

სამეურნეო კონტაქტები იმდენად ინტენსიური და ხანგრძლივი იყო, რომ ბარის ხორბლისგან გამოცხოვრილ პურს ვაინახურ მეტყველებასში სამუდამოდ შემორჩა წანარების სახელი. შესაბამისად, ჩეჩნურ-ინგუშური **ჰანუო** არა მხოლოდ უბრალო ლექსიკური დამთხვევაა, არამედ **მატერიალური კულტურის უტყუარი ისტორიული ნაშთია**, რომელიც ადასტურებს, რომ წანარები ვაინახებისათვის ბარის პროდუქტების, მათ შორის, პურისა და ხორბლის, ძირითად მიმწოდებლებს წარმოადგენდნენ.

ზემოთ აღწერილი სიტყვები არ წარმოადგენს უბრალო ან შემთხვევით ნასესხობებს. ისინი ასახავენ იმ ეპოქას, როდესაც **წანარეთი** (ხევი, ფშავ-ხევსურეთი, თუშეთი) **წარმოადგენდა კულტურულ და ეკონომიკურ დონორს** ჩრდილოეთ კავკასიის ხეობებში განსახლებული ხალხებისათვის.

ნ ი ნ ო ც ი ხ ი შ ვ ი ლ ი

დიმიტრი ყიფიანი – იაკობ გოგებაშვილის

„დედაენის“ პირველი შემფასებელი

„კარგი წიგნი რომ არა ყოფილიყო, არას ვიტყვოდი.“

მიმდინარე წლის აპრილში „დედაენის“ პირველი გამოცემის 150 წლის საიუბილეოდ საქართველოს ეროვნულმა ბიბლიოთეკამ თავისსავე ფონდში დაცული უნიკალური ეგზემპლარი დაბეჭდა. უნიკალური იმითაა, რომ „დედაენის“ ეს ცალი დიმიტრი ყიფიანისეულია, დიმიტრი ყიფიანს საკუთარი ხელით ჩაუსწორებია. ბიბლიოთეკის მიერ დაბეჭდილ საიუბილეო გამოცემას ახლავს ყიფიანისავე რეცენზიაც, რომელიც დიდ ქართველ საზოგადო მოღვაწეს „დედაენის“ გამოსვლიდან მალევე, 1876 წლის 2 ოქტომბერს, დაუწერია. სატიტულო ფურცლის მეორე მხარეს აღნიშნულია, რომ იმპერიულმა ცენზურამ ნებართვა „დედაენის“ დასაბეჭდად 1876 წლის 4 სექტემბერს გასცა. ავტორისავე წინასიტყვაობიდან კი ვიგებთ, რომ იმავე წლის 7 სექტემბერს წიგნი ცნობილი ქართველი მეცენატის, სტეფანე ზარაფოვის (ზარაფიშვილის), პრემიით დააჯილდოეს.

გადაწყვეტილება დაჯილდოების შესახებ მიიღო სახელმძღვანელო-ების შემდგენელმა კომიტეტმა. როგორც ცნობილია, ამ კომიტეტის ქართული ენის განყოფილების თავმჯდომარე დიმიტრი ყიფიანი იყო. 1952 წელს მან დაიწუნა მისთვის სარეცენზიოდ გადაცემული ორი საანბანე სახელმძღვანელო, ვართანოვის „ქართული წერის დედანი“ და ივანე კერესელიძის მიერ რუსულიდან თარგმნილი „ყრმა-თა მეგობარი“ (გოგოლაშვილი 2024, 397-399). იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოს კი დადებითი შეაფასება მისცა. ზემოაღნიშნულ რეცენზიაში ვკითხულობთ: „დედა ენა ი. გოგებაშვილისა ძალიან გამოსადეგი, ძალიან სასარგებლო წიგნი არის და საუცხოოთ არის შედგენილი. მაგრამ ახალ-მოსწავლეთათვის გამოცემულს პირველ-საკითხავს წიგნში შეცთომა არა უნდა იყოსრა, რომ ნაკლულევანება კანონიერებად არ დამკვიდრდეს და შეცთომა შემეცნებათ არ მიი-ღონ... კარგი იქნება უკეთ გაშალაშინდეს... კარგი წიგნი რომ არა ყო-ფილიყო, არას ვიტყოდი!“ ამიტომაც გულისყურით წაუკითხავს და საგულდაგულოდ შეუსწორებია ახალგამოსულ წიგნში მოთხრობე-ბი, ლექსები, ანდაზები, გამოცანები, სასაუბროები, საღმრთო ნაწი-ლი. ზოგიერთი უზუსტობა ტექსტშივე გაუსწორებია, ზოგი შეცდო-მისათვის სწორი ვარიანტი მინდორზე მიუწერია. ზოგან მეტი სი-ცხადისათვის შენიშვნა თუ განმარტება სქოლიოს სახითაც დაურ-თავს და მერე ორმოცამდე შენიშვნა რეცენზიაშიც შეუტანია. ასე „გა-უშალაშინებია“ „დედაენა“ ქართული ენის ოსტატსა და მომავალში „ახალი ქართული გრამმატიკის“ (დაიბეჭდა 1882 წელს სანკტ-პე-ტერბურგში) ავტორს. ცხადია, იაკობ გოგებაშვილისათვის ამგვარი შეფასება ძალიან მნიშვნელოვანი და ფასეული იყო. მით უმეტეს, რომ შესწორებებიც და შენიშვნებიც ეროვნულ საქმეს – პირველი სა-ანბანე სახელმძღვანელოს დახვეწა-გაუმჯობესებას ემსახურებოდა. „დედაენის“ ავტორს წიგნის სრულყოფილებაზე არც ჰქონია პრეტენ-ზია. ამას თვითონვე ამბობს წინასიტყვაობაში: „თუმცა ამ წიგნის შე-დგენაზედ ერთგულად და კაი ხანი ვიშრომეთ, მაგრამ ყოველგვარი სისრულით მაინც ვერ შევამკეთ და ზოგიერთი ნაკლულევანებანი ვერ ავიცილეთ... ვინც ამ წიგნის ნაკლულევანებებს ჩვენთვის სასაყ-ვედურო საგნათ ჩასთვლის, იმას ჩვენ მოვაგონებთ, რომ გამოჩენი-ლი პედაგოგები ერთხმით სთვლიან პირველი საბავშვო წიგნის შე-დგენას უძნელეს საქმეთ... რამდენათ მომეტებული უნდა იყვეს ეს

სიძნელე იქ, ... სადაც კაცმა თითქმის არა ფრიდგან უნდა დაბადოს წიგნი!“

„დედაენის“ რეცენზირებულ ტექსტში გვხვდება ფონეტიკური ხასიათის შესწორებები. დიმიტრი ყიფიანს პირვანდელი ფორმები მათი ფონეტიკური ვარიანტებით ჩაუნაცვლებია. ფონეტიკური ვარიანტები ერთმანეთს უპირისპირდებან უმეტესად, როგორც – სალიტერატურო და დიალექტური:

<i>შეჰამანდი</i>	(1876) →	<i>შეჰამადი</i>	(დ.ყ.)
<i>მემცხვარესა</i>	(1876) →	<i>მეცხვარესა</i>	(დ.ყ.)
<i>სუბუქი</i>	(1876) →	<i>მსუბუქი</i>	(დ.ყ.)
<i>კუხე</i>	(1876) →	<i>მკუხე</i>	(დ.ყ.)
<i>ბაღლინჯო</i>	(1876) →	<i>ბაღლინჯა</i>	(დ.ყ.)
<i>ახალოხი</i>	(1876) →	<i>ახალოხი</i>	(დ.ყ.)
<i>ეხლა</i>	(1876) →	<i>ახლა</i>	(დ.ყ.)

ხმაბაძვითი ზმნების თანხმოვნით განსხვავებული ფონეტიკური ვარიანტებია შემდეგ მაგალითებში:

<i>დაამჩხვრია</i>	(1876) →	<i>დაამსხვრია</i>	(დ.ყ.)
<i>დაიყურჭუმელავა</i>	(1876) →	<i>დაიყურყუმელავა</i>	(დ.ყ.)

მართალია, „ტიულპანი“ და „დიუიმი“ მომდევნო გამოცემაში საერთოდ აღარ გვხვდება, საყურადღებოა დ. ყიფიანის ენობრივი პოზიცია იო-ს შემცველი რუსული და რუსულის გზით შემოსული სიტყვების ქართულად გადმოცემისას. ქართველი გრამატიკოსი „დედაენის“ პირველ გამოცემაში აღმოაჩენს რა უმართებულო ფორმებს, ასწორებს და რეცენზიაშიც მოკლე განმარტებებს აკეთებს მათზე. თუმცა „ტიულპანი“ (Тюльпан) ბარბარიზმია, დ. ყიფიანი შეცდომას მხოლოდ მის დაწერილობაში ხედავს და ამბობს, რომ ქართულად „ტულპანი“ („გასწიეს ფუტკრებმა ტიულპანთანა.“) უნდა იყოს. რაც შეეხება მეორე სიტყვას, („ერთ ფუტში რამდენი დიუიმი?“), მისი აზრით, რუსულის გზით (Дюйм) შემოსული ჰოლანდიური „დიუიმი“ ქართულში უნდა იწერებოდეს როგორც „დლიმი“. რეცენზიაში კი შენიშნავს: „აქ პირველი **ი** სულ არ უდგება ქართულს გამოთქმას და არც არის საჭირო. აქ კ იქნებოდა თავის ადგილს, მაგრამ აღარა ხმარობთ და რა გაეწყობა. მაშ სწერეთ **დლიმი**.“ აქვე აღვნიშნავთ, რომ „დლიმი“ იმ გამონაკლისთაგანია, რომლებიც იო ბგერის **იუ** მი-

მდევრობად გადმოცემის წესს არ მიჰყვება (თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბილისი, 1986).

დიმიტრი ყიფიანის მიერ შესწორებულ ტექსტში დიდი ნაწილი მორფოლოგიური ხასიათის შენიშვნებს უკავია. გასწორებულია არსებითი სახელის ფორმები კუმშვადობა-უკუმშველობის მიხედვით. იგი თვლის, რომ „ფრინველი“ და „წამწამი“ კუმშვადი სახელებია:

„ვანო და ფრინველები“ (1876) → „ვანო და ფრინველები“ (დ.ყ.)
„წამწამები, ქუთუთოები, კაკალი, გუგა და ბაია რის ნაწილები არიან?“ (1876) → „წამწამები, ქუთუთოები, კაკალი, გუგა და ბაია რის ნაწილები არიან?“ (დ.ყ.)

დ. ყიფიანის აზრით, „მხარე“ კუმშვადი სახელია („შუადღისას ჩრდილი სწორეთ იმ მხარისაკენ იცქირება“). იგი სქოლიოში რუსულთან მიმართებით აზუსტებს კიდევ პარონიმების ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებს:

მხარისაკენ – къ плечу; მხრისაკენ – къ стороне „დედაენის“ ახალ გამოცემაში აღნიშნული შესწორება გათვალისწინებულია.

შენიშვნები გვხვდება სახელის ფუმესთან შერწყმულ და ცალკე მდგომ თანდებულებთან. გრამატიკოსი ორგან ცვლის „ზედ“ თანდებულს „ში“ თანდებულებით:

„ორი კაცი მიდიოდა ქუჩაზედ.“ (1876) → „ორი კაცი მიდიოდა ქუჩაში.“ (დ.ყ.)

„მამა და მისი შვილი მომწიფებულ ყანაზედ მიდიოდნენ.“ (1876) → „მამა და მისი შვილი მომწიფებულ ყანაში მიდიოდნენ.“
სემანტიკურად და სტილისტურად მეორე ფორმა უფრო მისაღებია შემსწორებლისთვის, „ზედ – ში“ მონაცვლეობა ცვლის სივრცის აღქმის პერსპექტივას და აზუსტებს მოქმედების ლოკალიზაციას. „ში“-თანდებულებიანი ფორმა მოიაზრებს მოქმედებას სამგანზომილებიან სივრცეში, ხოლო „ზედ“-თანდებულებიანი სახელი მხოლოდ ორგანზომილებიან სიბრტყეზე მოძრაობას გულისხმობს. შეუსაბამობა კიდევ უფრო შესამჩნევია „ყანაზედ“ სიარულის შემთხვევაში.

ასევე, სტილისტურ ხარვეზს ასწორებს დ. ყიფიანი ამჯერად ცალკე მდგომი თანდებულის შენაცვლებით ერთ ზღაპარში, რომელიც 1878 წლის „დედაენაში“ აღარ შეუტანიათ. სქოლიოში კი გან-

მარტავს: „თუ ცას მიეკრა, ზედ კი არ გადაეფარებოდა, ქვევიდამ უნდა ამოჰფარებოდა.“:

„წერომ შეისვა ზურგ ზედ ყმაწვილი, აფრინდა, წავიდა მალლა-მალლა, ზედ ცაზედ მიაკრა ყმაწვილი და გადაეფარა **ზედა**.“ (1876) → „წერომ შეისვა ზურგ ზედ ყმაწვილი, აფრინდა, წავიდა მალლა-მალლა, ზედ ცაზედ მიაკრა ყმაწვილი და გადაეფარა **ქვევიდამ**.“ (დ.ყ.)

საინტერესო შემთხვევას ვხვდებით „გამოცანების“ ტექსტში. ერთ-ერთ გამოცანაში ი. გოგებაშვილი ერთმანეთის გვერდით იყენებს „ვით“-თანდებულიან სამ სხვადასხვა ბრუნვის ფორმას. ამათგან დ. ყიფიანს ნათესაობითი ბრუნვა მიცემითით, ხოლო თავად მიცემითი ბრუნვა სახელობითით ჩაუნაცვლებია:

„ერთი რამა სულიერი ლურჯი არის მგლისავითა, გრძელი ყურები ასხია მშიშარა კურდღელსავითა, ღონიერი ქუსლები აქვს ბედაური ცხენავითა.“ (1876) → „ერთი რამა სულიერი ლურჯი არის მგელსავითა, გრძელი ყურები ასხია მშიშარა კურდღელსავითა, ღონიერი ქუსლები აქვს ბედაური ცხენავითა.“ (დ.ყ.)

დ. ყიფიანი ასწორებს კითხვითი ნაცვალსახელების ზოგიერთ ფორმასაც. მაგალითად, 1876 წლის გამოცემაში შემსწორებლის მიერ სხვადასხვა წინადადებაში ხუთჯერ არის ხაზგასმული არსებით სახელთან შეწყობილი კითხვითი ნაცვალსახელი („რა ნაწილები“). სწორ ვარიანტად მითითებულია „რა და რა ნაწილი“. ამ ფორმათა შორის შინაარსობრივი სხვაობის ნათელსაყოფად დ. ყიფიანი სქოლიოში რუსულ გამოთქმებსაც იშველიებს: „რა ნაწილები – какія мощи?“ ≠ „რა და რა ნაწილი – какія части?“. მერმინდელ გამოცემაში შესწორება გათვალისწინებულია, მაგრამ ხუთჯერვე არსებითი სახელი ისევ მრავლობითის ფორმაშია დატოვებული:

„რა ნაწილები აქვს ახალობსა?“ (1876 წ.) → „რა და რა ნაწილი აქვს ახალობსა?“ (დ.ყ.)

„რა და რა ნაწილები აქვს ახალობსა?“ (1878 წ.)

დ. ყიფიანს შენიშვნები აქვს წარმოქმნილ სახელებთან დაკავშირებითაც. იგი ასწორებს აბსტრაქტულ და დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელ აფიქსებს. ხოლო აბსტრაქტული სახელების მრავლობითის ფორმებს არ მიიჩნევს გამართლებულად:

უბედურობა (1876) → უბედურება (დ.ყ.)

უხვობა (1876) → სიუხვე (დ.ყ.)

სიშურე (1876) → შური (დ.ყ.)

სათნოებანი (1876) → სათნოება (დ.ყ.)

დ. ყიფიანის მიერ შესწორებულ ტექსტში **-ა** სავრცობ ხმოვანთან დაკავშირებული შვიდი შენიშვნაც ვნახეთ. **-ა** ხმოვნის დართვის აუცილებლობას ხედავს ის სხვადასხვა პოზიციაში: 4 შემთხვევაში **-ა** ჩართულია ერთმარცვლიანი ან ხმოვნის შემცველი მორფოლოგიური თავსართის არმქონე ზმნების წინ:

„უნდა გამოვცადო ჩემი შვილები და შევიტყო – რომელსა აქვს სამეფო ჭკუაო.“ (დ.ყ.)

„სალაპარაკო ბევრი მაქვს, მაგრამ პირი წყლითა მაქვს სავსეო.“ (დ.ყ.)

„არცა ძევს და არცა მშინაო.“ (დ.ყ.)

„სახნისითა ხვწენ, ნამგლით რალასა შვრებიან?“ (დ.ყ.)

სავრცობი ხმოვანი ერთგან წინადადების ბოლოსაა დამატებული. როგორც მიუთითებენ, ამგვარი ტენდენცია ჩვეულებრივი იყო XIX საუკუნის II ნახევრის სალიტერატურო ქართულისათვის (ზურაბიშვილი 1972, 57):

„ღვინოზე უფრო მომეტებულათ რა ათრობს კაცსა?“ (დ.ყ.)

ერთ ადგილას იგი „და“ კავშირის წინ ჩაურთავს **-ა**-ს: „*მოიშლა გლეხისა და დათვის მეგობრობა.*“ (დ.ყ.)

ერთ-ერთ „სასაუბროში“ კი, პირიქით, ზედმეტად მიიჩნევს **-ა** ხმოვანს:

„სახლსა, საყდარსა, შკოლასა, ბოსელსა, მარანსა, სათონესა, საწნახელსა, დუქანსა რა საზოგადო სახელი ჰქვიათ?“ (1876)

„სახლსა, საყდარსა, შკოლასა, ბოსელსა, მარანსა, სათონესა, საწნახელსა, დუქანს რა საზოგადო სახელი ჰქვიათ?“ (დ.ყ.)

აშკარაა, დ. ყიფიანის მიერ ჩასწორებულ ტექსტში სავრცობი ხმოვანი გადახაზულია მხოლოდ ჩამონათვალის ბოლოს. მაგრამ ის შენარჩუნებულია ყველა წინამავალ სახელთან, როგორც ინტონაციურად გამოყოფილი ნაწილის ჩამკეტი ელემენტი. მომდევნო გამოცემაში შენიშვნების უმეტესობა გაზიარებულია.

დიმიტრი ყიფიანის შენიშვნები შეეხება ზმნის მორფოლოგიასაც. ტექსტში ვხვდებით სუბიექტური და ობიექტური პირისა და რიცხვის ნიშნებთან დაკავშირებულ ჩასწორებებს. ის ჩაურთავს ან ასწორებს პირის ნიშანს იქ, სადაც ამის აუცილებლობას ხედავს. მო-

მდევნო გამოცემაში შენიშვნების უმეტესობა გათვალისწინებულია. მაგალითად, S3 პირის ნიშნად **-ს** ბოლოსართია დართული **-ა** სუფიქსის ნაცვლად:

„წინ რა უდგა?“ (1876 წ.) → „წინ რა უდგას?“ (დ.ყ.) ჩამატებულია **ს-** თავსართი O3 პირის ნიშნად. თუმცა, ანდაზაში ირიბი ობიექტი არ ჩანს. ალბათ, ამიტომაც ახალ გამოცემაში ისევ ძველი ფორმაა დატოვებული:

„მწიფეს ესროდნენ, მკვახე ცვივოდა.“ (1876) → „მწიფეს ესროდნენ, მკვახე სცვივოდა.“ (დ.ყ.)

„მწიფეს ესროდნენ, მკვახე ცვივოდა“ (1878) შემსწორებელი გრამატიკული ობიექტის პირის გადმოსაცემად **ჰ-** თავსართს ჩაურთავს ფრაზაში:

„მეჭურჭლეს მიქონდა სოფელში ჭურჭელი.“ (1876) → „მეჭურჭლეს სოფელში ჭურჭელი მიჰქონდა.“ (დ.ყ.)

რეცენზიაში კი საინტერესო მინიშნებას აკეთებს ამაზე: „მიქონდა ... დაჰკარგა. **ჰ** ისე მეორე სიტყვაში არ არის საჭირო, როგორც პირველში, თუმცა კი ორივეშია საჭირო; ბევრნი არა თუ **ჰ**-ს ცხადად გამოსთქვამენ, მოჰქონდაო, **ჰ**-ს მაგიერად თითქმის **ხ**-საც ხმარობენ – მიხქონდაო.“

გამომდინარე აქედან, არ უნდა იყოს მოულოდნელი მესამე პირდაპირობიექტური თავსართის ჩამატება შემდეგ სალექსო სტრიქონში:

„ზაფხულის ერთსა დილასა ნაგავსა ქექდა მამალი.“ (1876 წ.) → „ზაფხულის ერთსა დილასა ნაგავსა ჰქექდა მამალი.“ (დ.ყ.)

დ. ყიფიანი ზოგჯერ ზედმეტად მიიჩნევს მესამე ირიბობიექტური პირის მრავლობითობის **-თ** სუფიქსს. ერთგან ირიბ ობიექტად პირის ნაცვალსახელია წინადადებაში:

„რა საზოგადო სახელი ეწოდებათ ყველა ამათა?“ (1876 წ.) მეორეგან ირიბი ობიექტის როლში სიმრავლის აღმნიშვნელი სიტყვაა.

„მაგრამ [ეჭვნის-ნ.ც.] შემბმელი ვერავინ ამოარჩიეს. ყველას ეშინოდათ.“ (1876 წ.)

ახალ გამოცემაში ცვლილება შეტანილი არ არის. რეცენზიაში კი ვკითხულობთ დ. ყიფიანის შენიშვნას: „ყველას ეშინოდათ.“ ყველა მხოლოობითად იხმარება და ზმნა მრავლობითი ვერ დაჰყვება.“

საინტერესო მაგალითს ვხვდებით მოთხრობაში „ირემი და ვენახი“. დ. ყიფიანი მესამე ირიზობიექტური პირის მრავლობითობის - **თ** ბოლოსართის გადახაზავს წინადადებაში:

„ირემი მონადირეებს ვაზებში დაემალათ.“ (1876 წ.) სქოლოლიში კი მოიშველიებს რუსულ შესატყვისებს და **ე**-პრეფიქსიანი ვნებითისა და II თურმეობითის ფორმათა მსგავსებით გამოწვეული ორაზროვნებისაგან გამოსარკვევად -**თ** ბოლოსართის დართვა-დაურთველობას გვთავაზობს:

„მონადირეებს დაემალათ – охотники спрятали.

მონადირეებს დაემალა – отъ охотниковъ спрятался.“

„დედაენის“ პირველი გამოცემის ტექსტში გვხვდება შენიშვნები ზმნისწინებთან მიმართებითაც. აქ, ყურადღება გამახვილებულია, ძირითადად, მათ მართლწერასა და სტილისტურ ნიუანსებზე. ცნობილია, რომ XIX საუკუნის ქართულ სალიტერატურო ენაში „აღვიარებს“ ზმნის პირველი პირის სამი ფორმა თანაარსებობს (აღვიარებ, ვაღვიარებ, ვაღიარებ) (ნორმები 1986, 178). „დედაენის“ პირველ გამოცემაშიც ორგან ვნახეთ „ვაღვიარებ“ ზმნა. დ. ყიფიანი ასწორებს მას „ვაღიარებ“ ფორმით. სქოლიოში აუღლებს სამივე პირსა და ორსავე რიცხვში, მოჰყავს მისი საწყისისა და მიმღეობის ფორმები ზმისწინისა და პირის ნიშნის ურთიერთთანმიმდევრობის საჩვენებლად და რეცენზიაში ამბობობს: „თუ იტყვი: ვალმავაღლებ, ვაღვაშენებ – მაშინ ვაღვიარებ საც იტყვით. მაგრამ ქართული არცერთი არ იქნება.“ დანარჩენ შემთხვევებში კი კონტექსტით ნაგულისხმევი მიმართულებისა და სემანტიკის გათვალისწინებით უფრო ზუსტი შესატყვისით ცვლის მას:

„ჯერ ფონს იკითხავენ, მერე წყალში გავლენ.“ (1876) → „ჯერ ფონს იკითხავენ, მერე წყალში შევლენ.“ (დ.ყ.)

„შენ ვერ შეუძლებ აქ ტყვეობასა.“ (1876) → „შენ ვერ გაუძლებ აქ ტყვეობასა.“ (დ.ყ.)

„მოფრინდა ყვავი, შემოჰდა ხეზედ და ჩააგდო კაკალი ძირსა.“ (1876) → „მოფრინდა ყვავი, შემოჰდა ხეზედ და ჩამოაგდო კაკალი ძირსა.“ (დ.ყ.)

„ცოლმა სადილათ ერთი ქოთანი მაწონი მოუტანა.“ (1876) → „ცოლმა სადილათ ერთი ქოთანი მაწონი მიუტანა.“ (დ.ყ.)

„თავათ არ იყო ძმარიო, შიგ შეურიეს წყალიო.“ (1876) → „თავათ არ იყო ძმარიო, შიგ გაურიეს წყალიო.“ (დ.ყ.)

„[ფუტკარმა] მოარჩინა მტრედი სიკვდილსა.“ (1876) → „[ფუტკარმა] გადაარჩინა მტრედი სიკვდილსა.“ (დ.ყ.)

„ურიაშ მოუზომა და უთხრა: როგორიც ალაგიაო, იმისთანა ალაგიაო.“ (1876) → „ურიაშ მიუზომა და უთხრა: როგორიც ალაგიაო, იმისთანა ალაგიაო.“ (დ.ყ.)

მას შემდეგ, რაც „მო“-ს „გა“ ზმნისწინით ცვლის, საგულისხმო ჩანაწერსაც აკეთებს: „ტყე რომ აქეთ, ჩვენსკენ ყოფილიყო, მაშინ ითქმოდა მღჰკურცხლა აქეთაო.“

„მალა ახტა და მოჰკურცხლა ტყისკენ.“ (1876) → „მალა ახტა და გაჰკურცხლა ტყისკენ.“ (დ.ყ.)

თემის ნიშანთა შესწორებისა და საწყისის ფორმათა დაზუსტების ცამეტი შემთხვევაც დავითვალეთ. ამათგან თორმეტი ცვლილებაა 1878 წლის გამოცემაში შეტანილი.

დავსჰიკჰიკობდით → დავსჰიკჰიკებდით

ვაპირობ → ვაპირებ

ანამყნედა → ამყნობდა //ამყნიდა

ჰკრეფავდა → ჰკრეფდა

სთესვენ → სთესენ

ზელვენ → ზელენ

საინტერესოა მეცამეტე მაგალითი – „გლახაკის გაძლობას და ობოლის შემოსვას როდის აპირობო?“. აქ „ომ“ ელემენტი, რომელიც, ზოგადად, გარდაუვალი შინაარსის მქონე საწყისს ახლავს, შეცვლილია „ობ“-თემის ნიშნით. ამ შესწორებას, სწორედ, ზმნის გარდამავალი შინაარსი უნდა განაპირობებდეს. თუმცა, შემდეგი გამოცემა ამ ცვლილებას არ ემხრობა.

ფორმათა განსასხვავებლად არ უნდა იყოს ჩამატებული მეორე **5** „მეწყინა“ ზმნაში, სადაც პირველი **5** ფუძისეულია. „ბერიკაცის ნატვრაში“ კონტექსტით ისედაც II თურმეობითია ნაგულისხმევი. რედაქტორისათვის ეს **5** ისეთივე ფუნქცისაა, როგორიც „მეშოვნა“, „მეპოვნა“ ზმნებში აქვს მას:

„ნეტავი ჩემი სასახლე მალა მთაზედა ამეგო,

სიტყვა არვისთვის მეწყინნა, სულ ყველას გული მომეგო,

რაც მეშოვნა და მეპოვნა, სულ ღარიბებზედ გადმეგო.“ (დ.ყ.)

დ. ყიფიანის მიერ შესწორებულ „დედაენაში“ 8 შემთხვევა დავთვალეთ, როცა „ჰყვანდა“ „ჰყავდა“ ზმნიტაა შეცვლილი. შესწორებულ ფორმათაგან მხოლოდ ნახევარია მერმინდელ გამოცემაში შეტანილი. როგორც მიუთითებენ, მართალია, გასულ საუკუნეში ორივე ფორმა გამოიყენება, მაგრამ უკვე შეზღუდულია ხმარება „ჰყვანდა“ ზმნისა. ამ უკანასკნელში პირვანდელი ფუძე გაფართოებულია **-ან** თემის ნიშნით, რომელიც აქ ნაშთის სახითაა შემორჩენილი (ჰყავ-ან-და-ა → ჰყვ-ან-და-ა) (შანიძე 1980, 416, 524, 546).

„ერთი დიდებული მეფე იყო და სამი ვაჟი ჰყვანდა.“ (1876) → ჰყავდა (დ.ყ.)

„დედაენის“ პირველ გამოცემაში ავტორი „ჰქვიანთ“, „ჰქვიან“ ფორმებს, რომლებშიც **-ან** სუფიქსი ძველი ქართულის II ხოლმეობითისეულია (ჰ-რქვ-ი-ან), ანაწილებს გრამატიკული ობიექტის რიცხვის მიხედვით:

„ხალიჩასა, ფარდაგსა, ქუჩას რა საერთო სახელი ჰქვიანთ?“ (1876) → ჰქვიათ (დ.ყ.)

„ბალახის ქვემო ნაწილს რა ჰქვიან“ (1876) → ჰქვია (დ.ყ.)

დ. ყიფიანი კი მთლიანად ანაცვლებს „ან“-იან ფორმებს ახალი ქართულის ფორმებით და, ამავე დროს, მრავლობითი რიცხვის „ჰქვიანთ“ ზმნების დიფერენცირებასაც ახდენს. კერძოდ: თუ ამ უკანასკნელთან შეწყობილი ირიბი ობიექტი რამდენიმე სახელია, ზმნაში მისი მრავლობითობა ასახულია, ხოლო თუ ირიბი ობიექტის მრავლობითობა გადმოცემულია **-ებ** ნიშნით, ზმნაში ობიექტის სიმრავლე ასახული არ არის:

„ბაყაყსა, გველსა და კულსა რა საერთო სახელი ჰქვიანთ?“ (1876) → ჰქვიათ (დ.ყ.)

„რა სახელი ჰქვიანთ ამ მთებსა?“ (1876) → ჰქვია (დ.ყ.)

აქვე აღვნიშნავთ, რომ „ჰქვიანთ“, „ჰქვიან“ ზმნებთან დაკავშირებული 25 შესწორებიდან მომდევნო გამოცემაში 16 ცვლილებაა ასახული.

შესწავლილია, რომ იმავე წარმომავლობისაა **-ან** სუფიქსი „დედაენის“ პირველ გამოცემაში დიმიტრი ყიფიანის მიერ ჩასწორებულ „სჯობიან“, „მირჩევნიან“, „გეშინიან“, „გრცხვენიან“ ზმნებთან. ის აქ სახელობითში მდგარი მორფოლოგიური სუბიექტის სიმრავლეს ასახავდა. „სჯობიან“, „მირჩევნიან“ ზმნებთან „ვეფხისტყაოსანში“

ჯერ ისევ დასტურდება ნარიან მრავლობითში მდგარი სუბიექტი. „გემინიან“, „გრცხვენიან“ ზმნებთან კი ისტორიულად აღადგენენ მას. დროთა განმავლობაში **-ან** სუფიქსს თავის თავზე უნდა აელო მხოლოდობით რიცხვში მდგარი სუბიექტის გამოხატვაც. „*ურჩვენი მას იგინი – ურჩვენიან მას იგი*“ ტიპის ზმნათა რიცხვის მიხედვით დაპირისპირების მოშლა ძველ ქართულშივე დაიწყო და XIX საუკუნის ბოლომდე გასტანა (შინჯიაშვილი 1972). პირველ სალიტერატურო ძეგლად ხანმეტი მრავალთავია დასახელებული, სადაც „მრცხვენიან“ ტიპის ზმნები ჩნდება (სარჯველაძე 1984, 410). ამგვარი ფორმები ჩვეულებრივია XIX საუკუნის კლასიკოსთა ენისათვის და ცოცხალია ზოგიერთ დიალექტში დღესაც. გასული საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მომწესრიგებელმა კომისიამ **-ან** სუფიქსიანი ფორმები უარყო, თუმცა სალიტერატურო ენაში **მქვია** // **მქვია** პარალელურ ფორმებად დატოვა (სალიტერატურო ქართულისთვის, 1921, 35). 1927 წელს ს. ხუნდაძე წერდა: „უნარო ფორმა ცოცხალ ენაში უფრო ხშირია ... და ვისაც სწამს პრინციპი ენის გამარტივებისა და გაკეთილხმოვანებისა, მათ უნარო ფორმები უნდა აირჩიონ“ (ხუნდაძე 1927, 22). როგორც ჩანს, ნახევარი საუკუნით ადრე არა მარტო გავრცელებულობა უნარო ფორმებისა, სწორ არჩევანს დიდი გრამატიკული ალღოც ჰპარნახობდა დ. ყიფიანს, როცა ზემოხსენებულ ზმნებს მართებული ფორმებით ანაცვლებდა შემდეგ წინადადებებში:

„ხერხი სჯობიან ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსა.“ (1876) → სჯობია (დ.ყ.)

„ის ურჩვენიან მამულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასა.“ (1876) → ურჩვენია (დ.ყ.)

„სველს წვიმისა არ ეშინიან.“ → ეშინია (დ.ყ.)

„არა გრცხვენიანთ, ჩემ გაშინაურებულ ირემს დასდევთ დასაქერადო.“ (1876) → გრცხვენიათ (დ.ყ.)

თუმცა 1878 წლის გამოცემაში შესწორებულ ფორმათა მხოლოდ ნახევარია შეტანილი.

პირველი გამოშვების ტექსტში გვხვდება შესწორებები მოდალობის სემანტიკის შემცველ წინადადებებთანაც. დ.ყიფიანი „უნდა“ მოდალურ ელემენტს სამჯერვე „უნდა“ ზმნის ფორმებით ცვლის, რამდენადაც სამივე შემთხვევაში კონტექსტი სასურველ და არა

გარდაუვალ, სავალდებულო მოქმედებას (დებიტის) გულისხმობს (ჯორბენაძე 1993):

„მე უნდა გთხოვო, ეგ სამი თუმანი ფულათ მაჩუქო.“ (1876) → მინდა გთხოვო (დ.ყ.)

„მაწონი რომ გაათავა, თავი ამოიწია, უნდა ამოეღო და მოეკურცხლა.“ (1876) → უნდოდა ამოეღო (დ.ყ.)

„მგელმა პირი ჩლიქთან მიიტანა, უნდა ლურსმანი ამოეღო.“ (1876) → უნდოდა ამოეღო (დ.ყ.)

აქვე ერთ-ერთი ლექსის სარიტმო ერთეულად ვნახეთ ზმნა, რომლის შესახებაც დიმიტრი ყიფიანი სქოლიოში ამბობს, „რა არის, არ ვიცი“:

„ნისკარტითა და კლანჭებით ერთმანეთს ჩასციებიან და ბურტყლებს იმდენს აგლეჯენ, მინამ არ დაიბნედიან.“ (1876) გაურკვევლობას იწვევს ის, რომ „და-ი-ბნედ-ი-ან“ გარეგნულად ი-პრეფიქსიანი ვნებითის II ხოლმეობითის ფორმას ჰგავს, თუმცა, მოქმედებითი გვარის პირველი სერიის ფუძეა გამოყენებული: ბნედს ის მას – დაბნ^იდა მან იგი. მოქმედებითი გვარის „ბნ^იდ“-პირიანი ფორმა ი. გოგებაშვილის სხვა მოთხრობაშიც დასტურდება: „იმ წამსვე ზედ დაყოლა მეორე ქვაც და ძალლი იმდენად გაბნ^იდა, რომ წყალში ჩაიოთხა“ (გოგებაშვილი 2003, 29). („დაბნედა – ცნობიერების დაკარგვა, უგრძნობელობა“ (ქეგელი 1953, III, 185)). ლექსის საჭიროებისათვის ხმარებულ არასწორ ფორმას იმავე რიტმისა და სალექსო საზომის სასარგებლოდ დ. ყიფიანი დ-სუფიქსიანი ვნებითი გვარის მყოფადის ფორმით ანაცვლებს და სქოლიოშივე შენიშნავს, „იქნება დაბნედდებიან უნდოდეს.“

დიმიტრი ყიფიანი „დედაენის“ 1876 წლის გამოცემაში ყურადღებას ამახვილებს სინტაქსურ პრობლემებზეც. შესწორებულია პირობითი დამოკიდებული წინადადების წევრკავშირები და ზმნათა მწკრივის ფორმები. იგი ზუსტად განსაზღვრავს საკავშირებელი სიტყვისა და ზმნის ფორმის შესაბამისობის ნორმას. მოთხრობასთან „მეფე და მხატვარი“ („თუ ბრმა დაეხატო, მომკლავს... , თუ ორ თვალი დაეხატო, თავს მომჭრის...“ (1876)) სქოლიოში ასე აწყვილებს ამ უკანასკნელთ: „თუ დაეხატე -- რომ დაეხატო“. ასევე, მცდარ ფორმადაა მონიშნული პირობითი დამოკიდებული წინადადების კავშირი მოთხრობაში „მთიული და ვენახი“:

„**თუ** ამაზე უფრო დიდი ნაყოფი ბმოდა, თავს გამიჭყლუტდაო.“ (1876)

რეცენზიაში კი ამბობს: „აქ **თუ** არ ვარგა; ქართულად ასე ვიტყვით: „ამაზე რომ უფრო დიდი ნაყოფი ბმოდა ...“

ასეთივე უზუსტობაა გასწორებული შემდეგ წინადადებაში: „ვინემ ამომიყვანდა, საყვედურით ამავსო, **თუ** შინ მიმეწია, კიდეც დამახრჩობდაო.“ (1876) → შინ **რომ** მიმეწია (დ.ყ.)

ერთ-ერთ „სასაუბროში“ ხუთგან არის განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების „რომელიც“ წევრკავშირი „რომ“ კავშირით შეცვლილი. მომდევნო გამოცემაში ხუთჯერვე პირვანდელი ფორმითაა ის დატოვებული:

„იმ ადამიანს რას ეძახიან, რომელიც მუდამ გარჯილობაშია?“ (1876) → „იმ ადამიანს რას ეძახიან, მუდამ რომ გარჯილობაშია?“ (დ.ყ.)

შემსწორებელი მისათითებელ სიტყვასაც ჩაურთავს წინადადებაში იქ, სადაც ამის საჭიროებას ხედავს:

„შენ ჩემზედ ნუ სწუხარ, ვისაც გული დაეწვის, მე ვიციო.“ (1876) → „შენ ჩემზედ ნუ სწუხარ, ვისაც გული დაეწვის, ის მე ვიციო.“ (დ.ყ.)

რეცენზენტის თვალი ზოგან სხვათა სიტყვის **ო** ნაწილაკის საჭიროებასაც ხედავს და ისეთი შემთხვევებიც არ გამოეპარება, სადაც ეს უკანასკნელი ჭარბადაა გამოყენებული. იგი ორი **ო** ნაწილაკიდან ტოვებს მხოლოდ იმას, რომელიც სხვათა სიტყვების ბოლოშია. საგულისხმოა, რომ 1878 წლის გამოცემაში მხოლოდ ბოლო ორი შესწორებაა გადატანილი:

„ეს უთუოდ ალუბალია, იფიქრა ვანომ.“ (1876) → „ეს უთუოდ ალუბალიაო, იფიქრა ვანომ.“ (დ.ყ.)

„სპილომ უთხრა: შენი არც შემოსვლა გამიგიაო და არც გავსვლაო.“ (1876) → „სპილომ უთხრა: შენი არც შემოსვლა გამიგია და არც გავსვლა.“ (დ.ყ.)

დიმიტრი ყიფიანი ასწორებს სიტყვათა რიგსაც. მაგალითად, 2-პირიანი გარდამავალი ზმნის შემცველ წინადადებაში ადგილის გარემოებას პირდაპირი დამატების წინ მიუჩენს ადგილს. ხოლო შემასმენელი გადააქვს პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წი-

ნადადეგის ბოლოში. ამით იგი წინადადებას და, ზოგადად, თხრობას უფრო ბუნებრივ ელფერს აძლევს:

„თოვლი მზემ მინდვრებში გააქრო.“ (1876) → „მზემ მინდვრებში თოვლი გააქრო.“ (დ.ყ.)

„[მებადურმა] ნახა, რომ იმდენ უთვალავ თევზებში ერია ერთი სისხლივით წითელი და მეტათ ლამაზი თევზი.“ (1876) → „[მებადურმა] ნახა, რომ იმდენ უთვალავ თევზებში ერთი სისხლივით წითელი და მეტათ ლამაზი თევზი ერია.“ (დ.ყ.)

გვხვდება კორექცია ორმაგი უარყოფის შემცველ წინადადებთან:

„ჩვენ დღეს სადილათ არაფერი არა გვაქვს.“ (1876) → „ჩვენ დღეს სადილათ არა გვაქვს რა.“ (დ.ყ.)

რეცენზენტს შენიშვნები აქვს ზმნურ კონსტრუქციასთან დაკავშირებით, მაგრამ შენიშვნა ახალ გამოცემაში გაზიარებული არ არის. კერძოდ, დ. ყიფიანი ბრუნვის ფორმას უცვლის „მოუყვა“ ზმნასთან შეწყობილ პირს:

„უთხრა ვირმა [ღორს] და მოუყვა თავის თავგადასახადი დაწვრილებით.“ (1876) → „უთხრა ვირმა [ღორს] და მოუყვა თავის თავგადასახადს დაწვრილებით.“ (დ.ყ.)

რეცენზიაში კი უფრო მეტი სიციხადისათვის მსგავსი სემანტიკის სხვა ზმნაც მოუყვანია და კონსტრუქციათა საზღვრებიც გაუმიჯნავს: „მოუყვა – რასა? ...ხადსა. უამბო – რა? ...ხადი.“

დიმიტრი ყიფიანის მიერ შესწორებულ ტექსტში აშკარავდება მისი პოზიცია, მაქსიმალურად იქნეს გამოყენებული გრამატიკული კატეგორიებით მდიდარი ქართული ზმნის მორფოლოგიური ინვენტარი მოქმედების (ან მდგომარეობის) მიმართებისა და კუთვნილების გადმოსაცემად. ამიტომ თანდებულებსა და კუთვნილებით ნაცვალსახელებს ზოგან ვნებითი გვარის, ქცევის, კაუზატივის ან პირის აფიქსებით ანაცვლებს, ზოგან თავად ქცევის ნიშნებს აზუსტებს და ზემოხსენებული პრობლემით გამოწვეულ სტილისტურ ხარვეზებს ამგვარად ასწორებს. თუ არ გავითვალისწინებთ ორიოდ შემთხვევას, რომელთა შესწორების რეალური საფუძველიც არ არსებობს, „დედაენის“ ახალ გამოცემაში შემსწორებლის ყველა შენიშვნა გათვალისწინებულია:

„დახე, დახე, ქურდზედ ქუდი იწვისო.“ (1876) → „დახე, დახე, ქურდს ქუდი იწვისო.“ (დ.ყ.)

ამ უკანასკნელზე იგი რეცენზიაშიც აღნიშნავს: „ეს ხომ წმინდა რუსულია, на воре шапка горит. ქართველი იტყვის: ქურდს ქუდი ეწვისო.“

„ერთმა გლეხმა ფიცხლავ სტაცა ხელი თავის ქუდსა.“ (1876) → „ერთმა გლეხმა ფიცხლავ იტაცა ქუდზედ ხელი.“ (დ.ყ.)

„ლეში ყარს, დამწვრის სუნი მოდის, რომელი გრძნობით გავიგე ესენი?“ (1876) → „ლეში ყარს, დამწვრის სუნი მომდის, რომელი გრძნობით გავიგე ესენი?“ (დ.ყ.)

„ადამიანის ხორცი რაზედ აკრავს?“ (1876) → „ადამიანის ხორცი რას აკრავს?“ (დ.ყ.)

აქვეა ზემოხსენებული ორივე წინადადება, რომლებიც პირვანდელი სახით შეუტანიათ მომდევნო გამოცემაში:

„შეშის აწვევის შელა მინდაო.“ (1876) → „მიშველე, ეს შეშა ამაწვეინო.“ (დ.ყ.)

ზოგან გამსწორებელი უმართებულოდ დასმულ მძიმეს უცვლის ადგილს ან ზედმეტად ხმარებულ მძიმეს იღებს წინადადებიდან:

„დიდი რამ მხეცი უნდა იყვეს ასე მალლა, რომ ჰყვირისო.“ (1876) → „დიდი რამ მხეცი უნდა იყვეს ასე მალლა რომ ჰყვირისო.“ (დ.ყ.)

„ნათელი ნათლისაგან, ღმერთი ჭეშმარიტი, ღვთისაგან ჭეშმარიტისა შობილი და არა ქმნილი...“ (1876) → „ნათელი ნათლისაგან, ღმერთი ჭეშმარიტი ღვთისაგან ჭეშმარიტისა შობილი და არა ქმნილი...“ (დ.ყ.)

„დედაენაში“ მონიშნული და შესწორებულია ლექსიკურ-სემანტიკური და სტილისტური სხვა უზუსტობებიც. ზოგჯერ ცალკეული სიტყვებია სინონიმებით ჩანაცვლებული. როგორც ჩანს, გამსწორებელისათვის „დასაპალნებული-დატვირთული“, „მოგლიჯამოწყვიტა“, „ღაღანებს-ბიბინებს“, „უთხრა-ჰკითხა“ წყვილები აბსოლუტური სინონიმები არ არის. მართლაც, „რისამე მოგლეჯა“ ასოცირდება უფრო მეტ ძალისხმევასთან, ვიდრე „მოწყვიტა“. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ მოყვანილი მაგალითებიც ამას

ადასტურებს, რომ ძალაყურძენას შემთხვევაში მტევნიდან ერთი მარცვლის მოშორებას უფრო „მოწყვეტა“ უნდა შეესაბამებოდეს:

„მოგლიჯა ერთი მარცვალი და შეჭამა.“ (1876) → „მოწყვეტა ერთი მარცვალი და შეჭამა.“ (დ.ყ.)

ახალ გამოცემაში არც მესამე წყვილთან („დასაპალნებული-დატვირთული“) დაკავშირებული შესწორებაა შეტანილი. ვფიქრობთ, დ. ყიფიანმა „დატვირთული“ არჩია პირველს, რადგან წარმოქმნილი სახელისაგან შედგენილ მიმღეობას (დანიშნულების სახელი: **სა-პალნ-ე** („პალანი“) → **და-სა-პალნ-ებ-ულ-ი**) არაბუნებრივ წარმოებად თვლის:

„მარილით დასაპალნებული ვირი წყალში უცებ წაიქცა.“ (1876) → „მარილით დატვირთული ვირი წყალში უცებ წაიქცა.“ (დ.ყ.)

მიმართული მეტყველების გამომხატველი სინონიმებიდან დ. ყიფიანი არჩევს სიტუაციისათვის ზედმიწევნით შესაბამის ენობრივ ერთეულს და ასე აკონკრეტებს სათქმელს:

„მესამეთ კიდევ უთხრა: კარგათ ვქენიო?“ (1876) → „მესამეთ კიდევ ჭკითხა: კარგათ ვქენიო?“ (დ.ყ.)

ზოგჯერ ორწევრიანი შესიტყვებაა ერთი სიტყვით შეცვლილი. ერთი მხრივ, ეს შესაძლოა შეფასდეს რუსული კალკისაგან („хлебные растения“, „домашние животные“) თავის არიდებად და მშობლიურ ცოცხალ მეტყველებასთან დაახლოებად. ხოლო, მეორე მხრივ, შეიძლება მივიჩნიოთ სემანტიკურ დაზუსტებად, რა დროსაც კონტექსტით ნაგულისხმევ შინაარსს (ჩამონათვალშია: ხარი, ძროხა, ცხვარი) ჰიპერონიმზე („შინაური ცხოველები“) უკეთ ჰიპონიმი („საქონელი“) გამოხატავს. ამაზე რეცენზენტი რეცენზიაშიც გარკვევით ამბობს: „საპურე მცენარეს ქართულად ჰირნახული ჰქვია.“ იქვე: „რასაც რუსულად домашние животные ჰქვია, იმას ქართულათა ჰქვია, საზოგადოდ: საქონელი“; ახალ გამოცემაში ორივე შესწორებაა შეტანილი.

პარონიმულ აღრევას ასწორებს დ. ყიფიანი შემდეგ მაგალითში:

„პურს რითი რწყვენ? ღვინოს რითი რწყვენ?“ (1876) → „პურს რითი ხწყვენ? ღვინოს რითი ხწყვენ?“ (დ.ყ.)

სქოლიოშიც შენიშნავს: „*ქართულს ენაზედ ორი სხვადასხვა ზმნა არის: წყვა და რწყვა... პური, ქერი, ფქვილი, ღვინო **აიწყვის**; ბოსტანი, ვენახი **მოირწყვის**.“*

დ. ყიფიანი თანდებულიან მიცემითს მოქმედებითი ბრუნვით ცვლის ერთ-ერთ გამოცანაში შინაარსობრივ-სტილისტური ხარვეზის გასასწორებლად, რათა ფეხის, როგორც ინსტრუმენტის, ფუნქციას გაუსვას ხაზი:

„ის რა სულიერია, რომ დილით ოთხფეხზედ დადის, შუადღისას ორზედ და საღამოზედ სამზედ?“ (1876) → „ის რა სულიერია, რომ დილით ოთხიფეხით დადის, შუადღისას ორითა და საღამოზედ სამითა?“ (დ.ყ.)

ზღაპარი „მებადურის შვილი“ „დედაენის“ 1878 წლის გამოცემაში აღარ შეუტანიათ. თუმცა დიმიტრი ყიფიანის მიერ გასწორებულ ტექსტში ორი საინტერესო მაგალითი მოვინიშნეთ, როცა იგი კონტექსტისათვის შესაფერისი ლექსიკური ერთეულის მოძებნას ცდილობს. ერთგან შეუსაბამო განსაზღვრებას ზუსტი შესატყვისით ცვლის და სქოლიოშიც წერს, „თვალთმაქცი აქ არ ითქმის. **გულთმისანი** უნდაო“. სიცხადისათვის სრულად წარმოვადგენთ ნაწყვეტს:

„ქალს ძალიან გაუკვირდა: თქვენი ჭირიმე, ეს რა ეშმაკი ვინმე ყოფილაო. მეორე დღეს ყმაწვილი თამამად გამოეცხადა ქალსა. ქალმა უთხრა: ტყუილად თამამობ, კარგად დაგინახე, ზღვის ძირში რომ იჯექი და წითელი თევზი გეფარაო. განცვიფრდა ყმაწვილი: ეს რა **თვალთმაქცი** ყოფილაო.“ (1876) → „... ეს რა **გულთმისანი** ყოფილაო.“ (დ.ყ.)

ზღაპრის მეორე ნაწყვეტში, სადაც ვაჟი ისევ ცდილობს, დაემალოს მზეთუნახავს, დიმიტრი ყიფიანს ვერ გაურკვევია ხაზგასმული სიტყვის მნიშვნელობა: „ქალმა ამოიღო სარკე, გაიხედა ოთხივ-კუთხივ, ვერ იპოვნა და შეფიქრიანდა. ბოლოს მალლა აიხედა სარკითა და დაინახა ზეცაზედ მიკრული ყმაწვილი. გაუკვირდა მეტათ ქალსა: ეს რა **ჯასჯანჯიელი** ვინმე ყოფილაო.“ (1876)

„ჯასჯანჯიელი არ ვიცი რა არის და თვალთმაქცი რამ ყოფილაო, ეს კი ითქმის.“ – წერს იგი სქოლიოში და რეცენზიაშიც ამბობს: „ამის მეტად არც გამიგონია და არც ვიცი რას ნიშნავსო.“

კონტექსტზე მორგებული ლექსიკური ერთეულებით იგი სტილისტურად ხვეწს და ქართულ ხასიათთან აახლოებს თხრობას.

ლოგიკურია, რომ ორმოში ჩაგდებული მეფე ჯერ უნდა ამოიყვანონ და მერე გააპარონ:

„კარგს არა ვიქ, რო გაგაპაროვო?“ (1876) → „კარგს არა ვიქ, რო ამოიყვანო?“ (დ.ყ.)

„გენაცვას“ ქალი იტყვისა და არა ვაჟი. ვაჟი იტყვის – გეთაყვაო“, – ასე განმარტავს „დედაენის“ რეცენზიაში დიმიტრი ყიფიანი ერთი საალერსო შორისდებულის მეორეთი ჩანაცვლების მიზეზს მოთხრობაში „კეთილი გული“:

„როცა კოტე სახლში შევიდა, მამას ყელზე მოეხვია და უთხრა: მამილო, გენაცვა. ნუ კი გამიჯავრდები და მე უნდა გთხოვო...“ (1876) → „როცა კოტე სახლში შევიდა, მამას ყელზე მოეხვია და უთხრა: მამილო, გეთაყვა. ნუ კი გამიჯავრდები და მე უნდა გთხოვო, ...“ (დ.ყ.)

დიმიტრი ყიფიანი ლექსიკურ-სემანტიკურ უზუსტობას ასწორებს ანდაზებშიც. მართლაც, ერთი ხელით ორი საზამთრო შეიძლება როგორმე დაიჭირო, მაგრამ შეუძლებელია ორი საზამთრო საიდანმე ერთი ხელით აიღო. რა თქმა უნდა, ვერც კედელს შერჩება შეყრილი ცერცვი, მაგრამ „დადგმა“ ზმნა მხოლოდ ჰორიზონტალურ სიბრტყესთანაა სემანტიკურად თავსებადი:

„ერთი ხელით ორ საზამთროს ვერ დაიჭერ.“ (1876) → „ერთი ხელით ორ საზამთროს ვერ აიღებ.“ (დ.ყ.)

„კედელს რომ ცერცვი შეაყარო, ზედ არაფერი დადგება.“ (1876) → „კედელს რომ ცერცვი შეაყარო, ზედ არაფერი შერჩება.“ (დ.ყ.)

დ. ყიფიანი მსგავს შეცდომებს აღმოაჩენს სხვა ფრაზეოლოგიზმებთანაც, ასწორებს და სქოლიოსა და რეცენზიაში შენიშვნებსაც დაუერთავს:

„კუ რომ წყალში შეცურდა, მორიელმა კისერში კბენა დაუწყო. კუმ ჰკითხა: ძმაო, რასა იქო?“ (1876) → „კუ რომ წყალში შეცურდა, მორიელმა კისერში კბენა დაუწყო. კუმ ჰკითხა: ძმაო, რას შვრებიო?“ (დ.ყ.)

ამასთან დაკავშირებით სქოლიოში წერს: „რასა იქ – მოკითხვა არის. რას შვრები – საყვედური.“

მეორე მაგალითში გამსწორებელს თავად სიტყვათშეხამებაში შეუცვლია ზმნა:

„აკეთებს გროვებსა“ (1876) → „აყენებს გროვებსა“ (დ.ყ.)

რეცენზიაში კი საინტერესო შენიშვნას ვკითხულობთ: „*ქართულად აქ აკეთებს არ ითქმის... გაკეთებას ჩვენში ცოტაც არის მოაზრება უნდა უძღოდეს.*“

„დედაენის“ პირველ გამოცემაში გვხვდება პარონიმული აღრევა ორი მყარი გამონათქვამისა („თავი დაანებეს რამეს“ + „ხელი აიღეს რამეზე“), რასაც დიმიტრი ყიფიანი ასწორებს:

„*შვილები გონზედ მოვიდნენ და მაშინვე ხელი ანებეს ამ საქმესა.*“ (1876) → „*შვილები გონზედ მოვიდნენ და მაშინვე ხელი აიღეს ამ საქმეზე.*“ (დ.ყ.)

ორი წლის შემდეგ, 1878 წლის ივნისის დასაწყისში, დაიბეჭდა „დედაენის“ მეორე გადამუშავებული გამოცემა. წინანდელიდან ზოგი რამ ამოიღეს, ზოგიც დაუმატეს. რა თქმა უნდა, იაკობ გოგებაშვილმა დიმიტრი ყიფიანის შენიშვნების დიდი ნაწილი გაითვალისწინა და შესწორებები შეიტანა. „დედა ენა ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სახალხო შკოლებისათვის“, მეორე შესწორებული გამოცემა 159-გვერდიანია.

გამოყენებული ლიტერატურა

გოგებაშვილი 2026 – ი. გოგებაშვილი, დედა ენა ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სახალხო შკოლებისათვის, თბილისი.

გოგებაშვილი 1878 – ი. დედა ენა ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სახალხო შკოლებისათვის, მეორე შესწორებული გამოცემა თბილისი.

გოგებაშვილი 2003 – ი. გოგებაშვილი, საგანძური, თბილისი.

გოგოლაშვილი 2024 – გ. გოგოლაშვილი, თხზულებანი, IV, თბილისი.

ზურაბიშვილი 1972 – თ. ზურაბიშვილი, მავრცობი ა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი პირველი, თბილისი.

ნორმები 1986 – ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბილისი.

სალიტერატურო ქართულისთვის 1921 – სალიტერატურო ქართულისთვის (პროექტი ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მოსაწესრიგებლად), თბილისი.

სარჯველაძე 1984 – ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბილისი.

ქეგლი 1953 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, III, თბილისი.

შანიძე 1980 – ა. შანიძე, თხზულებანი, III, თბილისი.

შინჯიაშვილი 1972 – მ. შინჯიაშვილი, ეშინიან თუ ეშინია? ურჩევნიან თუ ურჩევნია? ჰქვიათ თ ჰქვია?: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, I, თბილისი.

ხუნდაძე 1927 – ს. ხუნდაძე, ქართული მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძვლები, ქუთაისი.

ჯორბენაძე 1993 – ბ. ჯორბენაძე, ნაზმნარი მოდალური ელემენტები ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, X, თბილისი.

სოფიკო ჭაავა

(1923 წლის საარქივო მასალების მიხედვით)

საენათმეცნიერო საზოგადოების დავალებით, 1923 წელს, ახალგაზრდა მეცნიერმა არნოლდ ჩიქობავამ დიალექტოლოგიური მასალების ჩასაწერად იმოგზაურა გარე კახეთში. სამეცნიერო ექსპედიციის ამსახველი საარქივო მასალები, რომლებიც დაცულია მის პირად ფონდში (თსუ, კავკასიოლოგიის სასწავლო/სამეცნიერო ინსტიტუტი), 2 ნაწილისგან შედგება: 1. მოგზაურობის დღიური (26 გვ.); 2. ცალკეულ ფურცლებზე ფანქრით ჩაწერილი შენიშვნები და დაკვირვებები, რომლებიც გაუფერებულია და ძნელად იკითხება. ზემოაღნიშნული საარქივო მასალა წარმოადგენს უნიკალურ პირველწყაროს, რომელშიც ასახულია არა მხოლოდ სამეცნიერო მუშაობა, არამედ იმ პერიოდის კახეთის სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული და სხვა საყოფაცხოვრებო მოვლენები.

საკვლევი მასალებიდან ირკვევა, რომ 1923 წლის 23 ივლისიდან 5 სექტემბრამდე (43 დღე) არნ. ჩიქობავა იმყოფებოდა საგარეჯოსა და მის მიმდებარე სოფლებში: გიორგიწმინდა, ანთოკი, ნინოწმინდა, პატარძელი, თოხლიაური, თარეკი, მანავი, ხაშმი, მალხაზოვკა, Ново-Георгиевская, ბურდიანი, კოდა, მარიამჯვარი, წნორი... დღიურში მოხსენიებული პირები არიან: ვასილ ბურჯანაძე – გიორგიწმინდის აღმასკომის რწმუნებული, „მეტაჩკე“ ანტონ დემუროვი, სოზან გულისაშვილი, მეპურე – შაჭრია, ნასირაჯალი – სანდრო ჭიჭინაძე, გუბერნატორი – მალხაზ მალხაზის ძე ანდრონიკაშვილი, დრეიძე გიორგი, ლევან შაქარაშვილი, ექიმი იბზნელი, ნიკო გოდერძიშვილი, ნიკა ნუკრაძე, შუშანიკ კოჭლამაზაშვილი, ნატალი ბურჯანაძე, ოტატიშვილი ბურდიანიდან, ბედოშვილი, ქიტა ხუციშვილი, მელექსე სიკო დულაშვილი, ხუციშვილი, სიმონ ფირყულაშვილი, ალექსანდრე ბედიაშვილი, ლევანა შაქარაშვილი, კომკავშირის წევრი დრეიძე, მილიციონერი ბესარიონ ესებია, ქიტესა კურთიკაშვილი, მარიამ-ჯვრის რწმუნებული გოგლა თორმანიშვილი, ანდრია ჟამერაშვილი, მედუქნე – ბაღდასარ ბაღდასაროვი, ექიმი ტერ-მატუხოვი, მეგრელი ბოკერია, ფოული შამუგია, ვაქირელი ჩიგოგიძე, მასწავლებლის შვილი ირაკლი იასონიძე, მღვდელი – ივ. კველიშვილი, დულაშვილი, ხუციშვილი, ტერ-გასპარიანცი და ა. შ.

სხვა სამეცნიერო მოგზაურობის დღიურების მსგავსად, არნ. ჩიქობავა აღწერს გადაადგილებასთან, დაბინავებასთან და კვებასთან დაკავშირებულ სირთულეებს, დეტალურად ინიშნავს ფინანსურ ხარჯებს, წერს ოფიციალური სტრუქტურების წარმომადგენლებთან ურთიერთობების შესახებ (მათ მიერ გაცემული დოკუმენტების გარეშე ვერ შედგებოდა მოგზაურობა), რომლებიც ეხმარებოდნენ მასპინძელი ოჯახის შერჩევასა და რესპონდენტების მოძიებაში. არაოფიციალური სტილით დაწერილი დღიურის ტექსტებიდან ჩანს, რომ მეცნიერს გამორჩეული დაკვირვების უნარი, საქმისადმი მაღალი პასუხისმგებლობის გრძნობა და თავისებური იუმორი ჰქონდა.

როგორც ახალგაზრდა მეცნიერი აღნიშნავს, კახეთში წავიდა „კახურად, დინჯად და ზანტად მოსიარულე“ მატარებლით, რომლიდანაც თურმე მგზავრები ისე ხტებოდნენ, როგორც თბილისის ტრამვაიდან. მატარებლის მერე, საგარეჯოდან გიორგიწმინდასკენ

არნ. ჩიქობავამ თავისი „ხაბაკებით“ გზა „ტაჩკით“ გააგრძელა. ჯერ აღმასკომის თავმჯდომარეს წარუდგინა საბუთები, რომელმაც წერილი გაუგზავნა რწმუნებულს, ვასილ ბურჯანაძეს და დაავალა, სასწრაფოდ გამოენახათ ოთახი სტუმრისთვის. ვ. ბურჯანაძის თანაშემწემ არნ. ჩიქობავა კანცელარიაში წაიყვანა, რომელიც ეკლესიის გვერდითა კოშკში იყო მოწყობილი. ეს კოშკი ეკლესიის ნაწილი იყო, რომლისთვისაც სარკმლები გაუკეთებიათ, კიბე მიუჭედებიათ და კოშკ-კანცელარიად გადაუკეთებიათ. არნ. ჩიქობავა საბჭოს წევრ მილიციონერთან ერთად, სოხან გულისაანთან გაუშვეს დასაბინავებლად. მისცეს ერთი ოთახი, დაუდგეს რაღაც ტახტისმაგვარი, პატარა მაგიდა და სკამი. რძე და მაწონი მეზობლისგან უნდა ეყიდა, ხოლო სადილი და პური საგარეჯოს ბაზრიდან უნდა მოეტანა.

დღიურის ჩანაწერებიდან ჩანს, კახეთში იმ პერიოდში არსებული მძიმე ეკონომიკური ვითარება და ინფლაციის მაღალი მაჩვენებელი. მაგ. არნ. ჩიქობავა ერთი თვით ბინის დასაქირავებლად იხდიდა 5 მილიონ მანეთს, 4 „კრუჟკა“ წყალ-წყალა რძეში 20 000 მანეთს, მწვადში – 300 000 მანეთს, ერთ გირვანქა თაფლში – 600 000 მანეთს („Vis-a-vis კართან დამდგარიყო ერთი მედუქნე (მიკიტანი) და იგინებოდა ყოვლად ძლიერი ტემპერით; აგინებდა პატენტის მომტანს, მთავრობას – „ოუქუჟუმჭსი“ ჟარგონით... თურმე ასი მილიონი მოეთხოვათ პატენტში...“).

სამეცნიერო მივლინებისას, ახალგაზრდა მეცნიერი ხშირად ვერ შოულობდა საკვებს („პური არ მქონდა; თუმცა მშოიდა, მაგრამ სიკო დულაშვილის ლექსების გადაწერას შევუდექ 2 ს. 25 წ. და 7.15 წამამდი ვწერე; საათის 2-ზე საგარეჯოს წაველ სადილათ ვერაფერი ვიშოვე: მხოლოდ მწვადი იქნებო, 1/2 საათი მალოდინა მიკიტანმა, 1/2 მილ. გადამახდევინა და ...ნახევრათ შემწვარი ხორცი მომიტანა... უხეირო სადილის შემდეგ სიკო დულაშვილთან აველ;

ზემოაღნიშნულ სიძნელეებს ემატებოდა ისიც, რომ საღამოს 10 საათის მერე არ ჰქონდა ლამფა, რის გამოც ღამის საათებში ვერ აგრძელებდა მუშაობას („საათის 10-ზე რაკი ლამპა არ გამაჩნდა, იძულებული გავხდი დავწოლილვიყავი, თუმცა ჯერ კიდევ არ მეძინებოდა; უხეიროდ ვარ, მცირე, მაჟრჟოლებს ცოტა და თავი მტკივა. 7-9-მდი უსინათლობის გამო „დავისვენე“ – ვერაფერს ვაკეთებ; რაიც ნიშნავს, უნდა დაწვე; „ლამფა“ არ არის! მას შემდეგ რაც მასპინძელი

დაწვება ის მათხოვებს ხოლმე ლამფას. 8-9.10-მდი ჩვეულებრივ ბნელში ვარ.“).

გარე კახეთის სამეცნიერო მოგზაურობის დღიურის მიხედვით, ახალგაზრდა მეცნიერის ყოველი დილის რუტინა ასეთი იყო: კითხულობდა წიგნებს („პროგრამა სადიალექტოლოგიო მასალების შესაგროვებლად“; „...жилищах на Кавказе“; ნიკო მარის „Кавказоведение и абхазский язык“; Mauthner“-ის „P... Zu einen Kristein der Spruche“), ფერეიდნული ტექსტებიდან იწერდა ყე ნაწილაკის მაგალითებს, მეცადინეობდა ზანურში, წერდა შენიშვნებს ფონეტიკა-მორფოლოგია-სინტაქსის ურთიერთობისათვის, ახარისხებდა საველე მუშაობისას მოპოვებულ გარე კახურის მასალებს, მუშაობდა მთიულურის მორფოლოგიაზე, წერდა დღიურს, გაზეთებს კითხულობდა სამკითხველოში და ა. შ.

სამეცნიერო ექსპედიციის პირველ დღეს მეცნიერს შემდეგი შენიშვნა ჩაუწერია: „კანცელარიაზე საუბრისა და მდგმურის ბავშვის ლაპარაკისაგან ჩანს, რომ აქაური თქმაში დაცულია: კახ. 1) ყე (მეტნაკლებად); 2) ოვი > ოი; 3) $S_2 : \alpha - \beta$; ქართ. 4) სანის დასუსტება: α/β და დაკარგვა მით თ, ტ : პიჩკა; ქართ. 5) კითხვ. წინადადების მაქსიმ კითხ. ტონი წინად. თავში. რგორ არის ეს საქმე! ქართ. 6) ოვკომ (მახსომს), ავ > ამ, ევ > ემ (?); 7) ია plusquamperf-ის წინ „ნ“: უ... აქით log dek Furuen: უხედნია, ცოდნის უგზავნა. უდევნია, უფრენია, ურბენია, ულხენია...; 8) იხმარება α ...; 9) მახვილი მე 2, 3 მარცვალზე intensiv და ნაწილობრივ გაგრძელებულად“.

პირველივე დღეებში არნ. ჩიქობავა რუკაზე აზუსტებდა იმ ადმინისტრაციული ერთეულის ტოპონიმებს, სადაც საენათმეცნიერო მივლინებით იმყოფებოდა, მაგ.: „სახლის პატრონ სოზან გული-საშვილთან შევამოწმე საგარეჯოს აღმოსავლეთით მდებარე ადგილების სახელწოდება — სიღნაღის საზღვრამდი აღმოსავლეთით, სამხრეთით იორამდი და ჩრდილოეთით ცივამდი — ხუთვერსიან რუქაზე; ზოგიერთ სახელები შეცთომით არის მოყვანილი, ზოგიერთიც არა არის მოხსენებული...; საგეოგრაფიო სახელწოდებანი შევამოწმე საგარეჯოდან დასავლეთით ხაშმამდი (რაც კი იცოდა სოზანმა) სამხრეთით მალხაზოვკამდი (ქართ. ქაზამბურამდი)... უკანასკნელთან დაკავშირებით გუბერნატორ მალხაზ მალხაზისძის ანდრონიკაშვილის შესახებ გადმოცემები ჩავიწერე“.

არნ. ჩიქობავა დღიურში აღნიშნავს, რომ დიალექტოლოგიური ექსპედიციის ჩასატარებლად დრო სწორად უნდა ყოფილიყო შერჩეული, რადგან მისი აზრით: „ივლის-აგვისტო (მკალეწვის დრო) და სექტემბერი (სიმინდის მოწევის დრო) უსათუოდ გამოუსადეგარია სადიალექტოლოგიო მუშაობისთვის: ხალხი სულ მინდორშია ან სათიბებში. ე.ი. ყანებში, რომელიც 10-15-20 ვერსით არის დაშორებული სოფელს და მხოლოდ კვირაობით ნასადილევაშდის არის შინ... მოდი და იდიალექტოლოგიე! ქალები კიდევ ფუსფუსობენ და „სირაჯებთან“ აბა რას გააწყობ (ან სად სცალია მას შენთვის!) უნდა გვეკონდეს უფლება რამოდენიმე (ვთქვათ 2 დღით) თვითო-ოროლა კაცის „რეკვიზიციისა“, სათანადო საფასური უნდა გავიღოთ და მაშინ მუშაობაც პროდუქტიული იქნება!... დროც არ დაიკარგება!“

საველე პირობებში, საკვლევი მასალების მოპოვებისას, მეცნიერი ცდილობდა სპონტანურად, ამა თუ იმ ბუნებრივ სიტუაციაში მოსმენილი ფრაზები ჩაეწერა („თვით აღმოსკომში ყაყანს შევუსწარ და საკმაო ფრაზები ჩავიწერე...; პირი გავიპარსე; დალაქმა 15 ათ. წაიღო; იქვე ერთი სოფლელი ახალგაზდა გაურიგდა წლიურად (ერთი წლით) კრეჭა-პარსვაში 3 კოდათ. ე.ი. 9 ფუთი ხორბლად... საუბრიდან ერთი გვერდი პატარა ფორმატისა ფრაზები ჩავიწერე; ბლომად ჩავიწერე ფრაზები; ოთხი შემთხვევა იყო -კე- -(||-ყე) ხმარებისა; საზონთან ლობიოს პარკებს ჰკრეფდა ორი ქალი და ერთი კაცი. მეც შევუერთდი და ვწერე გვარიანათ ფრაზები. ერთი -ყე (არ კე – გიორგიშინდის გამოთქმაში); აგრეთვე აღსანიშნავია კენ-ს ნაცვლად ყენ: შენყენ... შეად. სათანადო ადგილი ფერეიდნულისა; 11 – 3 საათამდი ვიყავი და ბლომად ჩავიწერე ფრაზები. თითქმის ყველა ტიპური მოვლენა გარეკახურის – ქიზიყურსაც აღმოაჩადა. განსაკუთრებულთვისებათ ჩანდა რასაკვირველია ჯ, რომელიც ისევე მკაფიო და „მკვიდრია“, როგორც რომელიმე ჯადელის გამოთქმაში...“).

არნ. ჩიქობავა ფრაზების გარდა, იწერდა ზღაპრებს და ხალხურ ლექსებს („რო ამოვბრუნდი დავისვენე და შემდეგ ჩავიწერე ორიოდე ზღაპარი ერთი კოჭლამაზაანთ შუშანიკას და ერთიც ბურჯანაძიანთ ნატალისაგან; ნიკა ნუკრამე შემხვდა და იმასთან ერთი კაცის საუბრიდან რამოდენიმე ფრაზები ჩავიწერე. ესე ყურმოკრული ფრაზები გაცილებით უფრო დამახასიათებელია და უფრო სწორ სურათს იძლევა, ვინემ გამოკითხვა, აწ და კიდევ ზღაპრის წინადადე-

ბებით ჩაწერა... ზღაპრის გადმოცემის დროს იკარგება და ლიტერატურულ ენასთან სიახლოვე უფრო ჩანს. თუმცა ზოგი ფონემები მაინც გვხვდება“).

საენათმეცნიერო მუშაობის გარდა, არნ. ჩიქობავამ აღწერა გარე-კახეთში არსებული კულტურული ღირშესანიშნაობების მდგომარეობა. წარმოვადგენთ 4 აგვისტოს ჩანაწერს, რომელშიც დახასიათებულია საგარეჯოს სიძველეები:

„1. ჯერ დავათვალიერეთ საავათმყოფოს მახლობლად ა) ღვთისმშობლის ეკლესია (გრძელი შენობა, დაბალი, ქვითკირის, დასავლეთ ნაწილზე დაშენებული მაღალი გუმბათიანი სამრეკლო). შიგ ეკლესიის აღმოსავლეთი ნაწილი მოხატულია. 1858 წ. უნდა იყოს მოხატული როგორც მინაწერიდან ჩანს; მთელი საკურთხეველი და აქითა ნაწილი მოხატულია. ამჟამად შიგ ეწყობა კომკავშირის კლუბი. საკურთხეველთან უკვე მაღალი (სარ) სცენაა გაკეთებული. მხატვრობა გათეთრებულია. გარეთ დასავლეთისა და ჩრდ (დას) სამ (დას) კედლების კუთხეებში ჩატანებულია საფლავის ქვები წარწერით მე-XI ს. დასწყისის (ფგ = 503); სამი ქართული, ერთი სომხური (უფრო ახალი), ცხადია, ეკლესია აშენებულია თუ გადაკეთებული არა უადრეს 18... წლისა. გალავანში არის 1803, 1805 წლის საფლავები ქართული ეპიგრაფიკებით. ერთზე ლექსიც არის (გადმოვიწერე): ეპიგრაფი. ბ) ცოტა ზემოთ ვნახეთ ციხის ადგილის ნანგრევები, ერთს თაღზედ წარწერის ნაშთების ჩანს (მე-XVIII ს.) უნდა იყოს, მხედრულით; ვერ ირჩევა; ნანგრევების ერთს წილზე მეწისქვილე კაპანოვს სახლი დაუშენებია: გალავანი გამოუყენებია სამირკვლათ. ქვლივიძეთა უბანში ვნახეთ ნანგრევი კედლების ნაშთი (რიყით ნაშენი) — კვირიკე ცხოვლად წოდებული. არაფერია საყურადღებო. ც) კოდისკენ მიმავალ გზაზე წ. მარინეს პატარა ეკლესია, ქვითკირის, ასეთივე სახურავით, გაბზარული კედლებით, წვიმა ჩამოდის; აღსანიშნავი არაფერია. მის გარშემო სასაფლაო — მართლმადიდებელთა: სასაფლაოს ქვები ლექსებიანი ეპიგრაფიკით არის „შემკული“; რამოდენიმე გადმოვიწერეთ. ქვემოთ გრეგორიანთა სასაფლაოზედაც ისეთივე სურათია: იქაც ქართული ლექსით არის ეპიგრაფი წარმოდგენილი (ერთიღა სომხური ეპიგ.-არ ლექსი); ზოგი გადავიწერე. დ) ზემოთ ხეობაში არის წმ. გიორგის პატარა ეკლესია, გვარიანათ შენახულა, შიგ დაწერილი ხატებიც კია. სამრეკლო მოჭედილია ჯვრის

შუბლი რქებიანად და იქვე ხეზე ხარისა, მსგავსი... ეკლესიის „გალავანში“ არის ტყისაკენ (ჩრდილოეთით) ხუთიოდე ჭური. e) ხევის დასავლეთი დანგრეული პატარა ეკლესია ღვთის მშობლის; ნახევარი (სამხ. დასავ.) დაქცეულია. გარშემო სასაფლაო ლექსებიანი ეპიგრაფიკით. და f) ეგრეწოდებულ გაღმა უბნისკენ მაღლობზე – პეტრე პავლეს ეკლესია, დიდი შენობა, რიყის ქვით ნაგები. კუთხეები და საძირკველი („სუმი ფა“) თლილი ქვა, მოყვითალო რბილი. დასავლეთის კარი, კედელი და აღმოსავლეთისა აღსანიშნავია მშვენიერი ჩუქურთმით. დას. და აღმოს. კედელში ჩუქურთმით მოსილი სარკმლის ჩარჩოებია, ხოლო ზევით დიდი ამოჩუქურთმებული ჯვრები – მშვენიერი ხელოვნებისა ფოთლოვანი (აღმ. კედ.) და ხვეული ჩუქურთმა (დას. და აღმ. კედ.)... გალავანში არის საფლავები მე-XVIII საუკუნისა (1713 წლის!), ცხადია ეკლესია 1713 წლის შემდეგ არ უნდა იყოს გაშენებული (XVII -XVIII საუკუნისა). დავათვალიერე აგრეთვე „სახელოვანი“ წყლები საგარეჯოსი, მისი სათავე მიღები და ხელოვნური კალაპოტი საწისქვილე წყლისა“.

როგორც დღიურის ჩანაწერიდან ვხედავთ, არნ. ჩიქობავას მიერ აღწერილი ეკლესიების, ციხე-გალავნებისა და საფლავის ქვების არაერთი მნიშვნელოვან ცნობასთან ერთად ასახულია კომუნისტების მიერ განხორციელებული ანტირელიგიური ქმედებები, მაგ.: კანცელარიად და კომკავშირის კლუბად გადაკეთებული რელიგიური ნაგებობა და ეკლესიები, გადათეთრებული მხატვრობა, ციხის გალავანზე დაშენებული სახლი, განადგურებული და დაქცეული ეკლესიები...

არნ. ჩიქობავას მიერ სხვადასხვა კუთხესა და ადმინისტრაციულ ერთეულში ჩაწერილი სამეცნიერო მოგზაურობის დღიურების ჩანაწერების მიხედვით ყოველი დღის აღწერა იწყება შემდეგი საკითხების დაზუსტებით (არასამეცნიერო ნაწილი): რომელ საათზე გაიღვიძა, რამდენი საათი იმუშავა, რომელ საათზე გავიდა, რომელ საათზე შეხვდა და ა. შ.; რომელი ტრანსპორტით გადაადგილდებოდა; რა მიირთვა, როგორი საცხოვრებელი პირობები ჰქონდა; რა ხდებოდა ამა თუ იმ სოფელში და რა მოვლენები ვითარდებოდა მის გარშემო. რა სიტუაციაში გაიცნო ესა თუ ის ადამიანი, სადაურები იყვნენ და რა პიროვნული თვისებები გამოავლინეს; რა შეიძინა ან რა ტიპის მომსახურებაში გადაიხადა თანხა.

სამეცნიერო მოგზაურობის დღიურის ოფიციალური და საქმიანი ნაწილის მიხედვით:

- არნ. ჩიქობავა ყოველ დღილით კითხულობდა წიგნებს და გაზეთებს, მეცადინეობდა ან ამუშავებდა ექსპედიციისთვის საჭირო სამეცნიერო მასალებს;

- პირველივე დღეებში, ადგილობრივებთან ამოწმებდა რუკაზე არსებულ ტოპონიმებს, ასწორებდა შეცდომით ჩაწერილებს და ამატებდა ახალ გეოგრაფიულ სახელწოდებებს;

- აზუსტებდა: სად, რა რაოდენობის და რა ტიპის მასალები ჩაიწერა; რამდენი გვერდი გადაათეთრა; რამ შეუწყო ან რამ შეუშალა ხელი სადიალექტოლოგიო მასალის მოპოვებისას;

- საველე მუშაობისას იწერდა მეცნიერული ხასიათის შენიშვნებსა და კვლევისთვის საჭირო ინფორმაციებს;

- აღნიშნავდა, წელიწადის რომელი დრო სჯობდა დიალექტოლოგიური ექსპედიციის ჩასატარებლად და როგორ ვითარებაში იყო უმჯობესი საჭირო ინფორმაციის მოპოვება;

- მიიჩნევდა, რომ ინფორმატორებისთვის გასამრჯელოს გადახდით უფრო ნაყოფიერი იქნებოდა მუშაობა;

- საგანგებოდ ეძებდა ისეთ რესპონდენტებს, რომლებთაც ექნებოდათ ის კონკრეტული სამეტყველო ან დიალექტოლოგიური თავისებურებები, რომლებიც მისი კვლევებისთვის იქნებოდა საყურადღებო და მნიშვნელოვანი;

- ლინგვისტური მუშაობის გარდა, აღწერდა ამა თუ იმ ადმინისტრაციული ერთეულის ეთნოგრაფიულ თავისებურებებს, სხვა კულტურული ღირშესანიშნაობების (ეკლესიები, ციხე-გალავნები, ციხე-კოშკები, საფლავის ქვები, ჩუქურთმები, ტაძრების მოხატულობა) მდგომარეობას და მათზე არსებულ ეპიგრაფიკას. ხშირად ფურცლებზე გადმოჰქონდა ამა თუ იმ წარწერის ზუსტი მოხაზულობა;

- სამეცნიერო ექსპედიციიდან დაბრუნებული არნ. ჩიქობავა ამზადებდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისთვის წარსადგენ სამეცნიერო და ფინანსურ ანგარიშებს, ხოლო მივლინებებზე მოპოვებულ მასალებზე დაყრდნობით წერდა სამეცნიერო ნაშრომებს სტატიების ან მონოგრაფიების სახით, რითაც ამდიდრებდა ქართულ

ენათმეცნიერებას თავისი სიღრმისეული და ფუნდამენტური კვლევებით.

არნ. ჩიქობავამ გარე-კახეთის დიალექტოლოგიური ექსპედიციის შედეგები მოხსენებად წაიკითხა 1924 წლის 1-ელ აპრილს საენათმეცნიერო საზოგადოების საჯარო სხდომაზე, ხოლო სამეცნიერო ნაშრომი გამოაქვეყნა 1925 წელს ჟურნალ „არილში“ – „გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად“, გვ. 58-88, რომელიც მიემდგვნა ივ. ჯავახიშვილის მოღვაწეობის 25 წლისთავს.

ახალგაზრდა მეცნიერის, არნ. ჩიქობავას მიერ, საუკუნის წინ, გარე კახეთსა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჩაწერილი სამეცნიერო მოგზაურობის დღიურები შეიძლება მივიჩნიოთ დიალექტოლოგიური ექსპედიციის სამუშაო პროგრამის ნიმუშად, რომლის ცალკეული პუნქტის გათვალისწინება და გამოყენება დღესაც შესაძლებელია.

წყარო

აკად. არნ. ჩიქობავას პირადი არქივი, „1923 წ. მივლინება გარე კახეთს: გიორგიწმინდა-საგარეჯო და მისი რაიონი“.

ჟურნ. „არილი“, თბილისი, 1925 წელი.

ნ ი ნ ე ლ ი ჭ ო ხ ო ნ ე ლ ი ძ ე

დიალოგების ენის ზოგი თავისებურება რევაზ ინანიშვილის მოთხრობებში

რ. ინანიშვილის ლაღი ქართულით დაწერილი მოთხრობების პერსონაჟები სხვადასხვა კუთხის, სოციალური ფენის, პროფესიის, განათლების, სქესის და ასაკის წარმომადგენლები არიან, შესაბამისად განსხვავებულია მათი განცდები, სურვილები, ცხოვრებისეული მისწრაფებები და მეტყველება.

პერსონაჟების მეტყველების სტილიზაციისათვის, მწერალი მისთვის დამახასიათებელი ენობრივი სისადავით ხშირად მიმართავს ზეპირი მეტყველების ძირითად ფორმებს: დიალოგებს, პირდაპირ ნათქვამებს, მონოლოგებს.

ამჯერად წარმოდგენილი იქნება მწერლის მოთხრობებში დადასტურებული დიალოგების, პირდაპირი ნათქვამების და პიესაში „მერიანის გასატეხად“ კახური დიალექტის ზეპირი მეტყველების ლექსიკისათვის დამახასიათებელი ზოგი თავისებურება.

1. ელიზია

ა) აი ჩვენებითი ნაწილაკი იკვეცს **ი** ხმოვანს და **ა** შეერწყმის **ეს, ეგ, ის** ჩვენებით ნაცვალსახელებსა და **ესე, ეგრე, იქ** ზმნიზედებს (არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი 1956, 61). აქვე შევნიშნავთ, რომ ე. წ. შედგენილ ნაცვალსახელებს: **აეს, აის, აეგ** აქვთ ყველა იმ ბრუნვის ფორმა, რაც ეს, ის, ეგ ნაცვალსახელებს (უ. სახლთხუციშვილი 2003, 26). მაგ.:

ნაცვალსახელები:

აეგ: – თინა ისე დაიბნა, მართლა ვერაფერი უთხრა. მაშინ მანა-ნა გადმოეშველა: ვიძახი, შალიკოა, შალიკო არ არის! აეგ გაჭრილი რომ არა, ვერც გიცნობდი. სადა ხარ, სად ხარ, სად დაიკარგე, ბიჭო! (ერთტ. 72, ქვ.7). შდრ. აი ეგ.

აემ: – შენა, აემ გირს ხომ ხედავ! – გიჟები ხართ, ვინა ხართ! – ვითომ ძალიან გაიკვირვა იმ გაოხრებულმა (ერთტ. 24, 5). **აემას:** –შენ არა სდგები? – მე აემას მოვრჩები, ერთ ათ წუთში... (გოლ. 359, 6). **აე-მასა:** ელგუჯამ ... გამოშალა გრძელი და ძლიერი სილა. – ვილაცის სუნი მისდის აემასა (გოლ. 10,15). შდრ. აი იმ.

აიმ: – გამყიდველმა ჩვარი აიღო: – მაგას დედა ჰყავს, აიმ კარებში გვერდულად შემოდის ხოლმე...(ასულ. 236, ქვ.8). შდრ. აი იმ.

აეს: დარო. აეს ცხელი კოვზი არ გამომტყუო, გაიგე?! (ტ.პირვ. 292, ქვ.10). შდრ. აი ეს.

ზმნისართები:

აეგრე: – აეგრე მოკლეზე გადმოალაჯუნა-მეთქი (ასულ. 200, 15). შდრ. აი ეგრე.

აემანდ: ბიძამისმა კი ჩემს პასუხს აღარ დაუცადა, წალდი მარ-ნისკენ გაიშვირა: – აემანდ, თახჩის ძირში, ხუთსაპალნიანი ქვევრია

დიდ ხნის აუხდელი, თუ კარგი ფეხი გაქვს, მემრის ეგ უნდა გავავ-
სოთ (ერთტ. 371,13). შდრ. აი ემანდ.

აესე: იაკოვამ ჯოხი ქვაზე მიაყუდა და იმან ტალახში მოსვრი-
ლი კუდი აიღო ხელში – ვეწიე, აესე, და ძვრა ვერ ვუქენი (ერთტ.
312, 13). შდრ. აი ესე.

აექა: ალალე . რა ხანია მოვედი, მოვედი და აექა ვდგავარ (ტ.
პირვ. 320, ქვ. 14). აი აქ.

აექეთ: ვეფხვია. ქამარი საით მხრიდან უნდა გავუყარო შარ-
ვალსა, მარჯვნიდან თუ მარცხნიდან? ალალე. აგე! მანანა. როგორ –
მარჯვნიდან თუ მარცხნიდან? ვეფხვია. აესე, აი (ამოყელყელავდება,
აჩვენებს), აექეთ მხრიდანა, მარცხნიდანა, თუ მარჯვნიდანა?(ტ.
პირვ. 301, 1). შდრ. აი აქეთ.

აექვე: მიტა. აქ წამადგებიანთ რა წიხლქვეშ, აექვე რომ მოვკლა!
(ტ. პირვ. 306, ქვ. 8). შდრ აი აქვე.

ბ) ს–ანი იკარგება ჩვენებით ნაცვალსახელებში: **ეს, ეგ.** ენაც-
ვლება ჩვენებით ნაცვალსახელებთან და ზმნისართებთან სიტყვას **აი**
და აძლიერებს მათს ჩვენებითობას –ქეგლი.

ნაცვალსახელები:

ემაგ: გადაუდგება წინ ჩვენი ბიჭი, – ემაგ კნუტს ნუ დაახ-
რჩობთ და აი, წინდები, ამ წინდებს მოგცემთო (ალერს. 297, ქვ. 6).

ემაში: – ემაში, ქა, ემაში ორი მანეთი! —კარგი, ნულარა ბრა-
ზობ. დღეს შაბათია, ატამს კარგ ფასად გაჰყიდი, – ამშვიდებდა თინა
(ერთტ. 21, 17).

ზმნისართები:

ეიქ: აპარეკა... გააწიტებდა ეიქ (ალერს. 144, 9).

ემაგრე: ალალე. ემაგრე ძალიან უხდებით ერთმანეთსა
(ტ.პირვ. 299, ქვ 10).

ემანდ: – ემანდ ამ ცოტა ხანში ქორწილი არ გვაჭამო (მეგობ. 56,
ქვ. 2).

2. სიტყვის ბოლო მარცვლის მოკვეცა. წინა მარცვალზე ინტენ-
სიური მახვილის გამო ხშირია შემთხვევა, როდესაც სიტყვის აბსო-
ლუტურ ბოლოში არა მარტო ხმოვანი იკვეცება, არამედ მასთან ერ-
თად თანხმოვანიც იკარგება. ეს მოვლენა დასტურდება როგორც
ზმნებსა, ისე სახელებში, ბრძანებითი კილოს II პირის ფორმებში. ეს
მოვლენა ისე შორს მიდის, რომ ზოგიერთ ზმნათაგან ხშირად პრე-

ვერბებილა რჩება. ზმნათა შეკვეცა ხდება თხრობით კილოშიც; მახვილის წყალობით ადგილი აქვს სახელთა ბოლო ნაწილის მოკვეცას მიმართვის ფორმებში (არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი 1956, 66-67).

ა) ბრძანებითი კილოს ფორმები:

ადე: ჯალიაშვილმა ...თითბრის მძიმე ზალთა აფრიას უჩვენა. – ადე ზეზე (ერთტ. 275, ქვ. 13). შდრ. ადექ[ი].

გაიქე: აბრამი. რა აგე! შენი დიდი ბიჭი არ იყო, საშოვარზე, რო ბრძანდება ეხლა, რკინები რომ გაატანა მჭედელმა, გაიქე, გენა, წყაროს ნავში ჩაალბე ცოტა და ისე მომიტანეო (ტ. პირვ. 301,8). შდრ. გაიქეცი.

დააყე: – დააყე (ენა), დედაკაცო (მეგობ. 91, ქვ. 5); – დააყეთ. – გადაუდგა წინ (მთავარი მეტყევე). – ნედლი ხომ არა გიდევთ რა (შორ. 236, 8). შდრ. დააყენე.

დაკა: – გაიტანა ჩემი მზითვის დიდი სპილენძის ტაშტი ჩემმა ქმარმა და დაკა! – ეგეთი ბრახუნი აუტეხა, ქალაქში ჩავიდოდა იმისი ხმა, – ეხლა ხომ გაიგონეთო (ტ.პირვ. 48, 16). შდრ. დაჰკრა.

დამაცა: – დამაცა, ძალო, რა დროს ეგ არი, აი, აფრია კიტრებში დავიჭირე და საბჭოში მიმყავს! (ერთტ. 276, 10). შდრ. დამაცადე.

მაიცა: – მაიცა, მამა გიცხონდება და!... იაკოვამ გამხმარი ხელის ზურგი ცხვირთან გაისვა (ერთტ. 311, 8). – **მაეცათო**, ბიჭო! – წამს გაცქაფულნი გავდგებოდით აქეთ-იქითა (ტ. I, 27, 15). – **მოიცა**, რას სულელობ! თინა წავიდა.. (ერთტ. 24, ქვ.10). – **მოიცათ**, ჩემო დაო, ხულიგანი კი არა ვარ, ორიოდ სიტყვა მათქმევინეთ ადამიანს ადამიანებთან (გოლ. 207, 13). შდრ. მოიცადე.

მაცა: თინამ ორი ტომარა მოძებნა, წინსაფარი ისევ შემოიკრა და გაჩქარდა ვენახისკენ . – მოიცა, წამოვალ, მაცა. თინამ არაფერი უთხრა (ერთტ. 12, ქვ. 13). შდრ. მაცალე.

დაიჭი: იოსება – კალატოზს: – აჰა, დაიჭი, ნამდვილი ძველე-ბური ქვა! (ასულ. 234, ქვ. 1). შდრ. დაიჭირე.

დაუჭით: ვილაც სიცილით იძახის შორიდან: – უშველეთ, ფეხი დაუჭით, ბიჭო! (ერთტ. 561, ქვ.8). შდრ დაუჭირე.

დახე: – ამას დახე, ე! აბა, ერთხელაც (შორ. 58, 11). **დახეთ :** – ერთი ამ ვირისთავს დახეთ, ახლავე მამის გზას არ დასდგომიაო (ჯაფ. 126, ქვ. 11). შდრ. დახედე.

დაჯე, ადე, მაიტა: – გოგიას სიცილი წასკდა. – დალევა რომ მიინდა? დაჯე და დალიე, ვინ გიშლის. გოგიამ უბის ჯიბიდან წითელი თუმნიანი ამოიღო და ბლუვს გაუწოდა. – ადე, ორი კილო სამწვადე მოიტანე ჩემს ანგარიშში. წაწიშვილიც წამოხტა. მაიტა ეგ ფული, ბლუვო! (ერთტ. 193, ქვ. 8). შდრ. დაჯექი, ადექი, მოიტანე.

მოიტა: – მოიტა, მოიტა, აღარაფერი მიშავს. მანანამ წინსაფრიდან სახვევი ამოიღო და მისცა (ერთტ. 8, ქვ.2). შდრ. მოიტანე.

ჩამოხე: ვანო ძიამ დამიყვირა: – ჩამოხე, შე მამამაღლო, კიბეზედაც ხომ ცხენდაცხენ არ ახვალო! (შორ. 22, 4). შდრ. ჩამოხედე.

გადმო: მეწისქვილე ...მეძახის: – გადმო, გენა, გადმო მეტყევე-ბისაა, ამ კაცს უნდა დაუფქვავთ (ერთტ. 425,9). შდრ. გადმოდო!

წამო: ბიჭი... ჩვენს მაგიდასთან მჯდარს ჩაეჭიდა, თავისკენ გაქაჩა. – წამო, რა, წამო, შენ გენაცვალე! (გოლ. 207,8). შდრ. წამოდო.

ბ) ბოლო მარცვლის მოკვეცა და ელიზია

რაფი: თუ ჩაჰკვირვებხართ, რას ნიშნავს კახური – „რაფი“ ანუ „რა ვიცი?!“ (ასულ 261, 4).

გ) მიმართვის ფორმები:

გენა: – ეხლა წაგვიყვანე დროით, შინაც საქმეები გვაქვს! – უთხრა მანანამ. – ეხლავე, გენა, ეხლავე (ერთტ. 11,10). შდრ. გენაცვალე.

გენაცვა: – უჰ, შენ გენაცვაო, – დაიძახებდა მამუკა და სირბილით წავიდოდა მისკენ (კატაფშატასკენ) (შორ. 272, ქვ.2). შდრ. გენაცვალე.

ქა: (ელენემ) – ვითომ ჭორიკანა სოფლელი დედაკაცი ვარო და კახურ კილოზე დაიწყო: – აბა, ქა, როგორა ხარ, ქმარ-შვილი როგორა გყავს; ინდაურები, ჭუკები! (ერთტ. 613, 15). შდრ. ქალო.

3. ხმოვნის დაგრძელება. კახურს ჩვეულებრივ ახასიათებს დინამიკური მახვილი, რომელიც უფრო მეტად ფრაზის მახვილია, ვიდრე სიტყვისა. იგი წინადადებაში შემავალ ყველა სიტყვას კი არ მოუდის, არამედ რომელიმე სიტყვის გარკვეულ მარცვალს. მახვილის შედეგია რომ ზოგჯერ აკუსტიკურად ორი ხმოვანი ისმის (არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი 1956, 65). მაგ.:

ააქ: – ააქ, – გააგრძელა ნიკალამ, – ოთხნი ვართ და მეტი აღარც არის საჭირო...(მეგობ.98, 5).

ეეს: (მამა) – რამდენი წლისა ხარ ეხლა? – თორმეტის, მივუგებდი თავაუწევლად. ეეს... თორმეტი, – გამოაგდებდა ჯერ (საანგარიშოს) ერთ კოჭს, შემდეგ ორს ერთად... ეეს..ცხრა (მეგობ. 85, ქვ. 6).

იისეთი: როსტია.. ზის აქანავებულ ტოტზე, არხეინად იქნევს ფეხებს და აგრძელებს: –იისეთი სასაცილო რამე ვიცი, ისეთი სასაცილო, რომ...(მეგობ. 74, ქვ. 16).

მეე: – გმადლობთ, გმადლობთ, – გოგონა ქვემოდან შეჰყურებდა და უცინოდა (გერონტის). – აი, რა კარგი ბრძანდებით ახლა. აღარ მიმართოთ აღარავის წყრომით. მით უფრო – ქალებს. – მეე? წყრომით? (გოლ. 273, 1).

იის: – იის? დავიღალე, ვიტია (ცისფ.110, 9).

ვაიმეე! – გააგრძელა გიომ (საღამ. 66, ქვ.4).

რაა, ქაა: დარო. ძაღლმა არ დაგგლიჯოს ემანდ. წეწიკო. რაა, გყავთ, ქაა?!(ტ. პირვ. 292, 12). – იცი, რაა? – აგდებული ქუჩური კილოთი გამომიღრინა ქალმა (ცისფ. 48, ქვ. 11).

მააქვს: წეწიკო. მომცემ წითელ ძაფსა? დარო. მააქვს რომ მოგცე? (ტ. პირვ. 304, 2).

ვაარ: მძლოს ქალისკენ არ მიუხედავს, ისე აჩეჩა მხრები. – რა ვიცი, ვაარ რა! (ერთტ.72, ქვ. 4).

უუსინდისო: მერე გაგრძელებულად თქვა: – უუსინდისო! (ცისფ. 146, 9).

ზემოთ დასახელებული ზოგი მაგალითი დასტურდება როგორც ქეგლში, ისე სხვა დიალექტურ ლექსიკონებში, მაგრამ რადგან მწერალი მათ სტილისტიკური ფუნქციით იყენებს, ამიტომ შესაძლებლად მიმაჩნია მათი აქ დასახელება.

გამოყენებული ლიტერატურა

მარტიროსოვი, იმნაიშვილი 1956 – არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ. თბილისი.

სახლთხუციშვილი 2003 – უ. სახლთხუციშვილი, გარეკახური ლექსიკონი, თბილისი.

ქეგლი 1953 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, III ტომი, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბილისი.

წყაროები

- ალერს.** – ალერსი შიშიანობის დროს, თბ., 1986.
ასულ. – მთვარის ასული, თბ., 1987.
გოლ. – პატარა ბიჭი გოლგოთაზე, თბ., 1989.
ერთტ. – ერთტომეული, თბილისი, 1981.
მეგობ. – მეგობრისადმი მინაწერი წერილებიდან, თბ., 1958.
მოთხრ. – მოთხრობები, თბ., 2007.
საღ. – სადამო ხანის ჩანაწერები, თბ., 1973.
ტ. I. – თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. I , თბ., 1953-1968წწ.
ტ. პირგ. – ორტომეული, ტომი პირველი, ბათუმი, 2003.
შველ. – შველი ზამთარში, თბ., 1986.
შორ. – შორი თეთრი მწვერვალი, თბ., 1976.
ცისფ. – ცისფერი გორგალი, თბ., 1968
ჯაფ. – ბარისკენ მოფრინავს ჯაფარა, თბ., 1974.

ლ უ ი ზ ა ხ ა ჭ ა პ უ რ ი ძ ე თ ე ო ნ ა ხ უ ფ ე ნ ი ა

ლექსიკოგრაფიულად აღუნუსხავი ხალხური იდომები მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედებაში

დღეს ჩვენ თვალწინ ფეხს იკიდებს როგორც სხვადასხვა სოციალური წრისათვის დამახასიათებელი, ასევე სატელევიზიო თუ მხატვრული ფილმებიდან შემოსული ფრაზეოლოგიური ერთეულები. ასეთ შემთხვევაში კიდევ უფრო აქტუალურია ქართველ მწერალთა შემოქმედებით მოღწეულ ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა შესწავ-

ლა და აღნუსხვა, რათა ვიცოდეთ და არ დავკარგოთ გასული საუკუნეების სიტყვათა მადლი და მათში დავანებული სიბრძნე.

ჩვენი ნაშრომის სიახლე და აქტუალობა იმაში მდგომარეობს, რომ თუკი მწერალთა შემოქმედებას ამ კუთხით შევისწავლით, ხელთ გვექნება ქართველ კალმოსანთა შემოქმედების უნიკალური ფრაზეოლოგიური სიმფონია-ლექსიკონი. ეს კიდე უფრო გაამდიდრებს ქართულ სამწოგნობრო ენას, გამოავლენს ბევრ ახალ, როგორც მწერლის მიერ შექმნილ, ისე დიალექტებში გაბნეულ და ჩვენამდე მხატვრული ლიტერატურით მოღწეულ ფრაზეოლოგიურ ერთეულებს. ეს ფრიად საშური და აქტუალური საქმეა.

თემაზე მუშაობისას სამეცნიერი ლიტერატურასთან ერთად გამოვიყენეთ გამოცემული (თ. სახოკიას „ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი“, აღ. ონიანი, ქართული იდიომები, ნ. სუხიტაშვილის „იდიომთა განმარტებები მ. ჯავახიშვილის რომანებში“) და ელექტრონული ლექსიკონები: ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, იდიომთა ლექსიკონი, ილია ჭავჭავაძის სხარტული თქმები (P.S. აქვე შევნიშნავთ, რომ მასალაზე მუშაობისას ინტერნეტში განთავსებული იყო მითითებულ იდიომთა ელ. ლექსიკონები, რომლებიც დღეს საიტზე აღარ იძებნება);

შევისწავლეთ და გავაანალიზეთ მ. ჯავახიშვილის რომანები: „ჯაყოს ხიზნები; თეთრი საყელო; გივი შადური, არსენა მარაბდელი“, მოთხრობები: „დამპატიჟე“, „ფინჯანი“, „კურდღელი“, „ლამბალო და ყაშა“, „ცხრა ქალწული“, „ორი შვილი“, „პატარა დედაკაცი“, „მიწის ყივილი“, „ჩანჩურა“, „პაპა დიმო“..., „მწერლის წერილები“ და ესეები.

განვიხილავთ იმ ფრაზეოლოგიზმებს, რომლებიც ფართო საზოგადოებაშიც გავრცელებულია, გუგლის საძიებო სქემაშიც გვხვდება, მაგრამ ჩვენდა გასაკვირად არც გამოცემულ და არც ელ. ლექსიკონებში არ ფიქსირდება:

ბუმბულზე გაზრდილი – ფუფუნებაში გაზრდა, უზრუნველად ყოფნა – „ჯაყომ უცნაურად დაიჭიხინა და თავისი ნაბატონევის ორივე ხელი – დამდნარი, დონდლო და უძვლო ხელები ბუმბულზე გაზრდილ და წიგნებით შეჭმულ თეიმურაზ ხევისთავისა.“ (ჯაყოს ხიზნები გვ. 9).

ბაასის ძაფის შეწყვეტა – ლაპარაკის დასრულება, ლაპარაკის სურვილის გაქრობა ნებით ან უნებლიეთ – „ჯაყო თავის მასპინძლებს ნაწყვეტ-ნაწყვეტად მრავალ პატარა თავგადასავალს უამბობდა; უმიზეზოდ სჭიხვინებდა, სუფრას მესამეჯერ ასუფთავებდა და მაინც ვერ სძლებოდა, ხან გამოშვებით ბაასის ძაფს შესწყვეტავდა“ (ჯაყოს ხიზნები გვ. 52) ქსკც-ის მასალებში გვაქვს: „ლაპარაკის ძაფი გაწყვიტეს“, „მათ შორის ძაფი გაწყდა“-ურთიერთობის შეწყვეტა; „ძაფი გააბეს ერთმანეთში“-საერთო გამოძებნეს, დაახლოვდნენ.

გულის ჩაკეტვა – საიდუმლოს ვერ გამხელა, სათქმელის ვერ თქმა: „მარტო რომ იქნება, უფრო ადვილად მივაგნებ სენის მიზეზს, შენთან კი შეიძლება გული ჩაიკეტოს“ (კურდღელი), ამ ფორმით არ გვხვდება ლექსიკონებში, მაგრამ გვაქვს ლექსემა-გულჩაკეტილი, ის ვინც გრძნობებს არვის უმხელს.

ვაის გავეყარე და უის შევეყარე – მუდმივად პრობლემებში ცხოვრება, გასაჭირისთვის ვერ დაღწევა თავისა. ერთი ცუდი მდგომარეობიდან მეორე ცუდ მდგომარეობაში გადასვლა – „ვაის გავეყარე უის შევეყარეო, ასეთ დღეში იქნებიან მუდამ, სანამ ჯურხანთ კარში ერთ დაგლეჯილ ცალენდარს მაინც არ ამოიტანენ და ერთი გაცვეთილი და მოთეთრო საყელო მაინც არ გაჩნდება“ (თეთრი საყელო გვ. 382), არ გვხვდება ლექსიკონებში, გვხვდება ქსკც-ის მასალებში, ხშირია მეტყველებაში და დასტურდება გუგლის სამიგბო სისტემაში

ზურგის გაბურღვა – თვალმოუშორებელი, დაჟინებული მხერია; „თევდორეს ზურგს უბურღავდა, ოღონდ უღვაშის ნაცვლად დედაკაცი განიერ ნიკაპს ისრესავდა და მეორე ხელში სამთუმნიანს აშრილებდა“ (ორი შვილი), დღევანდელ მეტყველებაში გვხვდება **თვალებით გაბურღვა**. ლექსიკონებში ესეც ვერ მოვიპოეთ.

თვალის დაჭერა – თვალთვალი, მოწონება, დაკვირვება – „იქ ბევრ ქალს ეჭირა „თოლი“ ჯურხაზე, ბევრი მზითევიც შეამლიეს, სამსახურში დაწინაურებაც შესთავაზეს, მაგრამ ხევსურმა ყოველივე უარჰყო“ (თეთრი საყელო გვ. 286) ლექსიკონებში გვხვდება როგორც „თვალის დადგმა“, მოწონება, ჩაცივებით და ნდობით ცქერა. ჯავახიშვილისეული ფორმა არ ფიქსირდება, **„თვალის დაჭერა“** გვხვდება ცნობილი სიმღერის ტექსტში „თვალი მიჭი-

რავს შენზედა, როგორც მიმინოს მწყერზედა, ნეტავი გამაგებინა, შენ რა გული გაქვს ჩემზედა“

თვალებით განგმირა – მრისხანედ შეხედა, „ითიმად უდ დოულემ მაშადი ჰასანი თვალებით განგმირა“ (ლამბალო და ყაშა).

თვალების მოწყვეტა – მზერის მოშორება, „ქალმა უმაღლ მოსწყვეტა მოუსვენარი თვალები ექიმის უძრავ თვალებს“ (კურდღელი).

თავის ქეიფზე ათამაშებს. – რაც სურს იმას აკეთებინებს, იმონებს: „პოლიციელი ან აფიცერი, რომელთაგან თვითებული ჩვენში ნამდვილი მეფეა და მთელ ხალხს თავის ქეიფზე ათამაშებს.“, (წერილები და ესეები, შვიდი თავისუფლება, პიროვნების ხელშეუხებლობა), არ გვხვდება ლექსიკონებში, არც საკმაოდ გავრცელებული **„თავის ჭკუაზე დაჰყავს“**.

თოფის გასროლა – სიახლის გაგება, იმედის გაჩენა, „შორს სადმე მონადირე თოფს გაისროდა და ლევილშიც და “ბულმიშშიც” ყველას ხელახლად ააფორიაქებდა“ (ფინჯანი). უნდა მომდინარეობდეს, სახალხო ჩვეულებიდან, როცა ახალშობილის დაბადებას თოფის გასროლით ხვდებოდნენ. სიახლის აღმნიშვნელი ეს გამოთქმა დღეს გვხვდება როგორც დადებით ასევე უარყოფითი მნიშვნელობით (მაგ. „თოფის გავარდნას ჰგავდეს სიკვდილი“ ტ. ჩარქსელიანი, 2018)

ირიბულად ქსოვა – საუბრის თავიდან არიდება, სათქმელის არაპირდაპირ თქმა, – „შენ რაღაც ირიბულად ჰქსოვ და ვერ გამიგია.“ (არსენა მარაბდელი გვ. 589) არ გვხვდება ლექსიკონებში, გვხვდება ქსც-ის მასალებში, ხშირია მეტყველებაში. იგივეა რაც **„ნოტებზე ლაპარაკი“** პ.ს. ლექსიკონებში ვეძიებდით, როგორც გამოთქმებს, ასევე ცალკეულ სიტყვებსაც აღნიშნული გამოთქმებიდან, საინტერესო მასალას გვაწვდის სულხან-საბა თავის ლექსიკონში, სიტყვა „ქსოვის/ ქუსვა“ განმარტებისას, ეფრემ ასური იოანე პეტრიწის თარგმანებზე სწერს: "რომელიმე ქუსავს იმარმენტა, არამედ არსთა თანა წარმოდგომილი" (იმარმენი – ბედი, სვე – საბას მიხედვით)

მამლის ყივილი – გათენების მოახლოვება, განთიადი, „და მამლის მეორე ყივილზე ძლივს ვატყუებ თვალს“ (გივი შადური

გვ. 415), „დამპატიჟე ხშირად მამლის ყივილისას ბრუნდება, კარს მუშტებით არახუნებს და ხაფი ხმით გაჰკვივს“ (დამპატიჟე).

მარწუხით მისწვდა ენაში – ძალით, ძლივს ათქმევინა, „მაიორი მას მარწუხით მისწვდა ენაში და ძლივს გაიგო გასაგებელი“ (არსენა მარაბდელი გვ. 293); **პასუხი მარწუხით ამოართვა** – „არსენა ჩააცივდა და პასუხი მარწუხით ამოართვა.“ (არსენა მარაბდელი გვ. 497) გვხვდება ქსკც-ის მასალებში **„სიტყვების მარწუხით ამოღება“** – „ისეთი კაცია მარწუხით თუ ამოუღებ სიტყვებს, თორე ვერაფერს გაიგებ მისგან“.

მზე შუბის წვერზე – დაისი: „მზე შუბის წვერზე დავიდა, როცა სამივენი გამოვიდნენ“, (ორი შვილი), მწერლებთან (ვ. გამსახურდია, ნ.დუმბაძე...) გვხვდება „მზე შუბის ტარზე“ ფორმითაც, მაგრამ არაა ფიქსირებული ლექსიკონში.

მიწას ებრძვის – ძალზედ შრომობს, „თევდორეც მიწას ებრძვის და ვერ მოჰრევია“, (დამპატიჟე), ჩვენდა გასაკვირად არ არის ასახული ლექსიკონებში.

ნოტებით საუბარი – ლამაზად საუბარი, **„ნოტებით საუბარი** და მუქარაც კი, ჯერჯერობით ზავის ღმერთს ემსახურება, შემდეგ კი – ვინ იცის, ვინ იტყვის, ვინ გამოიცნობს?“ (ფინჯანი), არ დასტურდება ლექსიკონებში, თუმცა ქსკც-ის მასალებში გვხვდება **„ნოტებით ლაპარაკი“** მაღალფარდოვანი, ლამაზად შეფარული, ევფემისტური საუბრის მნიშვნელობით. ვფიქრობთ, ლექსიკონის შემდგენლებს გამორჩათ, მაგრამ ეს გამოთქმა ხალხში არსებობდა და აქიდან აიღო მწერალმა.

ნავთის სუნი აადინა – ბოლომდე დაცლა, გამოლევა, „ბოთლს ბოთლზე ხვლეპით სვამდა და ჰყვიროდა – ამ ბოთლსაც ნავთის სუნი აგიდინე“ (ჯაყოს ხიზნები გვ. 51) არ გვხვდება ლექსიკონებში. ქსკც-ის მასალებში გვაქვს **„ძმრად ადინა ცხვირიდან“** – აანაზღაურებინა, არ აპატიო. „ჩემი გაკეთებული სიკეთის დაუნახაობას ძმრად ვადენ ცხვირიდან მაგ უნამუსოს“.

საომარი კბილების დაძრობა – დასჯა, მორევა, „ახლა ციხეს საომარი კბილები დააძვრეს, საპყრობილედ გადააკეთეს“ (არსენა მარაბდელი გვ. 608) ლექსიკონებში არ გვხვდება არც „საომარი კბილების დაძრობა“, არც საკმაოდ გავრცელებული გამოთქმა: „კბილების დაძრობა“.

სუფრის ასუფთავება – უზომო ჭამა, „სუფრას მესამეჯერ ასუფთავებდა და მაინც ვერ სძლებოდა, ხანგამოშვებით ბაასის ძაფს შესწყვეტავდა“ (ჯაყოს ხიზნები გვ. 52).

სალეჭი ძვლის მიღდება – სალაპარაკო თემის განზრახ გაჩენა, ყურადღების გადატანა, მოტყუება, „ჯაყომ ხევისთავებს სალექი ძვალი მიუგდო“ (ჯაყოს ხიზნები გვ. 54). ქსკც-ის მასალებში გვაქვს **სიტყვას ლექავს** ანუ ნელა, მაგრამ დაკვირვებულად ლაპარაკობს,

სათქმელის კბილებში გაჩხერა – რაიმე მიზეზით საუბრის შეწყვეტა, ვერ გაბედა რაიმეს თქმისა – „პირი დავადე, მაგრამ სათქმელი კბილებში გამეჩხირა, ისევ დავჯექი და ჯურხას შევხედე.“ (თეთრი საყელო გვ. 283).

საქმის გაჩარხვა – საქმის მოგვარება „აგაშენა ღმერთმა, კარგად გვაქეიფეთ, – ამბობენ კალათებით დატვირთული სტუმრები, სამაგიეროდ საქმე გაგიჩარხეთ“ (დამპატიჟე) .

სხვის ჯიბეში ხელის ჩაყოფა – გაქურდვა, სხვისი კუთვნილების მითვისება, ცუდი საქციელი – „აღარ გათავდება ეს ამბავი? სამი თვეა მეუბნებით: დამიმტკიცეთ, დამაჯერეთ, რომ სხვის ჯიბეში ხელი არ ჩაგიყვიათო“ (გივი შადური გვ. 414).

საკვამურში ჩაშვება, თავის ხერელით შეძრომა – ყოველგვარი მცდელობა, წვალება, ხერხი საწადელის ასასრულებლად, „**საკვამლეში ჩაეშვება** საკვამლეც დაცობილია? **თავის ხერელით შეძრება** და მაინც თავის ოჯახში შევა – (ფინჯანი). ვფიქრობთ ანალოგიის გზით შექმნილი უნდა იყოს გამოთქმიდან „კარიდან გააგდებ ფანჯრიდან შემოვა“, არ ფიქსირდება ლექსიკონებში.

ტანში ჭიანჭველების ჩარბენა – გააჟრჟოლა, „ტანში ჭიანჭველებმა ჩამირბინეს“ (მიწის ყივილი), ხშირია მეტყველებაში და მწერლებთანაც გვხვდება – „ჭიანჭველებმა დამიარა“, მაგრამ არაა ფიქსირებული ლექსიკონში.

უკანასკნელი ყლუპი – უმცირესი ნაწილი, უკანასკნელი იმედი, “ეს ხუთიოდე თუმანი, ოციოდე წიგნი და მარგოს ძონძებით სავსე სამიოდე ბოხჩა და კალათი ხევისთავთა გვარის უკანასკნელი ყლუპი იყო” (ჯაყოს ხიზნები გვ. 59).

ქალის დამძიმება – დაორსულება, „ბაბაღე **დამძიმებულა** – ჰააა?. ბაბაღე? – და უცებ მოსხლტა“ (დამპატიჟე), არ ფიქსირდება ლექ-

სიკონებში არც გამოთქმა და არც სიტყვა „დამძიმება“ ფეხმძიმობის მნიშვნელობით, გვხვდება ქსცვ-ის მასალებში

ღველფის შემოყრა – ძლიერი ტანჯვა, ფიზიკური თუ სულიერი მოუსვენრობა, დადარდიანება – „ერთხელ კიდევ ვიგრძენი ღველფის შემოყრა, წამოვიჭერი, მსახურს ფული გამოვტაცე და ძლივს ამოვიხრიალე: რაო, რას ბრძანებთ გადამიხდით?“ (გივი შადური გვ. 506) ქსცვ-ის მასალებში გვაქვს „ღვლეჭი აქვს კისერში წაჭერილი“ – გამოუვალ მდგომარეობაშია, ფიზიკური და სულიერი ტანჯვა.

ყულფიდან გამომდრება – თავის დაღწევა რაიმე ხიფათისგან, გადარჩენა – „ცუცქია სასამართლოს ყულფიდან ჯერ ვერ გამოიმკვრალა, მაინც არაფერს არ იმჩნევს.“ (თეთრი საყელო გვ. 354).

ყურები აბია – ესმის, „ვიცით! ჩვენც გვაბია ყურები, მოუჭრა არსენამ და სამივეს რიგ-რიგად დაუბურჭა თვალები“ (არსენა მარაბდელი გვ. 284).

ცეცხლის ჩაქრობა – იმედის დაკარგვა, „თვალებში ცეცხლი ჩაიქრო, თითქო ერთ წუთში ორი წლით დაბერდაო“ (კურდღელი), ამ ფორმით არ გვხვდება ლექსიკონებში, გვაქვს **„ცეცხლი მოედო/ მოეკიდა“** გახელების მნიშვნელობით.

ცხრა მთისა და ცხრა ზღვის გადაღმა – დიდი გზა, ძალიან შორს, „იდუმალი რაღაც, თუ ვიღაც... დარჩა იქ, ძალიან შორს, ცხრა მთისა და ცხრა ზღვის გადაღმა“ (ფინჯანი), ჩვენდა გასაკვირად არ ფიქსირდება არც გამოცემულ, არც ონლაინ ლექსიკონებში, თუმცა გუგლის საძიებო სისტემაში გვხვდება „ცხრა მთა და ცხრა ზღვა გადავლახე, ქვეყანა შემოვიარე, ვერ დავივიწყე შენი სახე“ (ანს. ივერიის სიმღერა)

მეგლად გადაქცევა – გაშეშება, „დედამ პირი მოიბრუნა და წელანდელივით მეგლად გადაიქცა“ (კურდღელი), არ გვხვდება ლექსიკონებში. დღეს ხშირია მეტყველებაში: მეგლად გადაიქცა, გაშეშდა...

წყალს გაჰყვა – მოკვდა, „იმედი... მერმე კი სულაც აიკრიფა და სენას წყალს გაჰყვა“ (ფინჯანი), იდიომი „წყალმა წაიღო“ ვერ მოვიძიეთ ლექსიკონებში.

ხელდამწვარი „ეფენდი“ - ხელმომჭირნე, მუნწი, „ხელდამწვარი „ეფენდი“ დღეს სადმე ფანჩატურში ამოკლებს“, (ფინჯანი) . ლექ-

სემა „ხელდამწვარი კაცი/ადამიანი“/ „ხელმომწვარი ადამიანი“ მუნ-წის მნიშვნელობით გვხვდება მეტყველებაში, დასტურდება ქდსკც-ის მასალებში. ლექსიკონებში არ ფიქსირდება.

ჯვრიდან ჩამოხსნა – წამების, ტანჯვის დასრულება, „მამ ჯვრიდან ჩამოხსენით და სავეს ყანწი გადმომაწოდეთ.“ (გივი შადური გვ. 433). ბიბლიური სიუჟეტიდან მომდინარე ფრაზეოლოგიზმი, საკმაოდ გავრცელებული მეტყველებაში, ლექსიკონებში ვერ მოვიძიეთ.

ჯიხის თხლად ქონა – უფულო, ღარიბი, „მას მწვავე წყურვილი მოედო, ეს უბედურები გამოესყიდა და ისევ შინ დაებრუნებინა, მაგრამ ჯიბე თხლად ჰქონდა“ (არსენა მარაბდელი გვ. 490). ლექსიკონებში გვაქვს ხოლოდ **ჯიბესქელი** მდიდრის მნიშვნელობით, მწერალი იყენებს საპირისპირო ფორმას ჯიბეთხელი.

მ. ჯავახიშვილისეული იდიომები არ არის რომელიმე კონკრეტულ კუთხეში გავრცელებული, იგი ზოგადად ქართული ენობრივი სამყაროსთვისაა დამახასიათებელი.

ჩვენი ნაშრომი მნიშვნელოვანია იმ კუთხითაც, რომ მასალაზე მუშაობამ გამოავლინა ბევრი ისეთი ფრაზეოლოგიზმი, რომელიც ლექსიკონებში არაა შესული, ან მწერალი ახალი სემანტიკით იყენებს, კარგი იქნება ისინი დაემატოს იდიომთა ელექტრონული კორპუსის მასალებს.

ვფიქრობთ, ქართველ კალმოსანთა შემოქმედების ფრაზეოლოგიური სიმფონია ლექსიკონის შექმნა უფრო გაამდიდრებს ქართულ სამწოგნობრო ენას.

გამოყენებული ლიტერატურა

ონიანი 1966 – ალ. ონიანი, ქართული იდიომები, „ნაკადული“, თბილისი.

ორბელიანი 1991-1993 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, II, თბილისი.

სუხიტაშვილი 1088 – ნ. სუხიტაშვილი, „იდიომთა განმარტებები მ. ჯავახიშვილის რომანებში“, განათლება, თბილისი.

სახოკია 1979 – თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბილისი.

ჩარქელიანი 2018 – ტ. ჩარქელიანი, სიცოცხლე უნდა ქარიშხალს ჰგავდეს, ლექსების კრებული, ქუთაისი.

ჯავახიშვილი 1985 – მ. ჯავახიშვილი, „ქართული საბჭოთა რომანი, ჯაყოს ხიზნები;თეთრი საყელო; გივი შადური, გამომცემობა „მერანი“ , თბილისი.

ჯავახიშვილი 1989 – მ. ჯავახიშვილი, არსენა მარაბდელი, გამომცემლობა „ნაკადული“ თბილისი.

ჯავახიშვილი – მ. ჯავახიშვილი, მოთხრობები- <http://edutime.ge/wp-content/uploads/2016/11/mixeil-javakhishvili-moTxrobebi-%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%AE%E1%83%94%E1%83%9A-%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%98%E1%83%A8%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98-%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%97%E1%83%AE%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98.pdf>

ჯავახიშვილი – მ. ჯავახიშვილი, ესეები და წერილები – <https://www.vangogen.com.ge/2014/11/blog-post-89.html>

სიტყვათა შემოკლება

ქსკვ – აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ტ. ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო კვლევითი ცენტრი

ნ ი ნ თ ხ ა ხ ი ა შ ვ ი ლ ი

სიტყვა კუნაპეტის სემანტიკისათვის

1900 წლის გაზეთ „ივერიაში“ (№ 196; 8 სექტემბერი, პარასკევი, – დროებითი რედაქტორი ვ. ა. სულხანიშვილი, გამომცემელი – ილია ჭავჭავაძე), მეოთხე გვერდზე იბეჭდება, უფრო სწორად, გრძელდება ქართული ენის მასალის [ერთგვარი ლექსიკონის] ბეჭ-

დვა სათაურით: „ქართული ენის საუნჯის მასალად“ (შემდეგი... და-საწყისი იხ. „ივერია“ № 194), რომელშიც, მართალია, მცირე რაოდენობით, მაგრამ საინტერესო, საყურადღებო ლექსიკაა მოყვანილი. რამდენიმე მათგანს დავიმოწმებთ, მაგალითად: **ბროწი** მუქი წითელი (მაგ. თხილი რომ დამწიფდება, კანი გაუწითლდება, – დაბროწდება); **დასამზრისი** ადგილი, რომელიც კაცს ემხრობა, ემარჯვება; **დოყი** გულის ჯავრი (იმერ.), ბოღმა (ქართ.); **ეწერი** მაღალის მთის ბალახია, სახლების სახურავად ჰხმარობენ; **ვაკასა** ბალახი უნდა იყოს (თუ პირუტყვს უდროვოდ კბილი ჩავარდა, იტყვიან, – ვაკასა მოხვედრიაო); **ვაკასა** – ერთნაირი მწვანე ბაყაყიცაა, ხეზედ სცხოვრობს; როდესაც ის ყიყინს დაიწყებს, წვიმა მოვო, ამბობენ (იმერ.); **ზითხი** ჭუჭყი, ზინზლი... **ილენგრათ** აღმაცერად, გვერდელად; **ირწევანი** აზარმაცა, ოწინარი (იმერ.); **კავანცხა** მცირე კალათა (იმერ.); **კიოფი** ცხენის შუბლზედ თეთრი ნიშანი (პატარა; თუ მრთელი შუბლი თეთრი აქვს, მაშინ ნოთას ეტყვიან); ხარს, ცხვარს – ნიშას, კამეჩს – ნიკორას (იმერ.). **კულუმბური** შავი მწერია, ბოსტნის დიდად მავნებელი...“ და ა. შ. („ივერია“ № 196, 1900)¹.

„ქართული ენის საუნჯის მასალის“ შემდგენელი აღნიშნავს: „ეს სიტყვები გაგონილი მაქვს რაქასა, ზემო-იმერეთსა და ზემო-ქართლში და ისეა ახსნილი, როგორც ხალხში გამიგონია. რათა ხელმეორედ არ გამემეორებინა უკვე ცნობილი სიტყვები, გადავათვალიერე ს. ორბელიანის, დ. ჩუბინაშვილის, რ. ერისთავის, კ. ყიფიანის, თ. სახოკიას და კ. ბაღაშვილის ლექსიკონები და დავტოვე მხოლოდ ის სიტყვები, რომელიც იქ არ აღმოჩნდა. მაქვს ორიოდ სიტყვა, ლექსიკონებში უკვე შეტანილი, მხოლოდ სულ სხვა მნიშვნელობით არის ნახმარი“ („ივერია“ № 194, 1900). ავტორ-შემდგენელი **ნ. ა.** ინიციალებით (ფსევდონიმით ?) არის მითითებული.

ამ სიტყვებიდან უმრავლესობა შესულია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში (ძირითადად, ი. ჭყ.-ს² დამოწმებით), ხშირად უფრო ვრცელი განმარტებებითაც; თუმცა, რამდენიმე მათგანი არ გვხვდება ლექსიკონში (მაგალითად: ვაკასა, ირწევანი, კავანცხა...).

¹ გაზეთის ამ ნომერში **დ-კ** მონაკვეთია მოთავსებული.

² ილია ჭყონია, სიტყვის კონა, პეტერბურგი, 1910 წ.

„საუნჯის მასალიდან“ განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია სიტყვა **კუნაპეტმა** – მისმა განმარტებამ: „**კუნაპეტი** რაღაც მცენარის შავი ნაყოფია (კუნაპეტივით შავი თვალები), ნამდვილად არ ვიცი...“ – გულწრფელად შენიშნავს შემდგენელი.

სიტყვა **კუნაპეტი** არ გვხვდება ძველ ლექსიკონებში, არც – სულხან-საბასთან, არც – ალექსანდრე მაცაშვილის ბოტანიკურ ლექსიკონში...

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით კი არის: „**კუნაპეტი** – ძალიან ბნელი (შდრ. კუმეტი). ამ კუნაპეტ ღამეში სკირგაილოს სასახლე ერთ დიდ კოცონად იყო ქცეული (რ. გვეტ.). [ახალგაზრდა ქალს] ალერსით სავსე კუნაპეტ ღამესავით შავი თვალები ჰქონდა (გ. ნატრ.). ♦ **კუნაპეტივით შავი** ძალიან შავი. [მაროს] კუნაპეტივით შავი სქელი თმა აქეთ-იქით გულზე ჰქონდა გადმოფენილი (ნ. ლომ.). [ქალს] კუნაპეტივით შავი თვალები სიცოცხლის ნაპერწკლებით აევსო (ნ. ლომ.)...“

კუმეტი (კუმეტისა) ძალიან ბნელი (შდრ. კუნაპეტი). || ძალიან შავი. მანდილოსანი... კატოს კუმეტი თვალებს გაშტერებით უცქეროდა (შ. არაგვ.). ♦ **კუმეტივით შავი** ძალიან შავი. მშვენიერი რამ იყო ჩემი შავარდენი!... ამაცი, ...გამბედავი,... ამას ცხოვლად ხატავდა მისი შავი კუმეტივით თვალები (ვაჟა). || სიბნელე. უკვე გაფითრებულიყო ცა, სინათლეს კუმეტი გაეპო და არემარე გამოექანდაკვებინა (შ. არაგვ.). **კუმეტად** ზმნს. გადატ. პირქუშად, მოღუშულად, მწყრალად. || გაბრაზებით. ბროლიამ საშინელი წკმუტუნი დაიწყო, უფრო კუმეტად შეჰყევა მთვარეს (შ. არაგვ.)“ (ქეგლი IV, 1955).

როგორც ამ განმარტებებიდან ჩანს, **კუნაპეტი** „ძალიან ბნელის, ძალიან შავის“ აღმნიშვნელია.

ბაქარ გიგინეიშვილის ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიურ ლექსიკონშიც ძალზედ მწირი ინფორმაციაა: „**კუნაპეტი** ძალიან ბნელი (ითქმის, ჩვეულებრივ, ღამეზე)“ (გიგინეიშვილი 2016).

ალ. ლლონტის „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონაში“ სიტყვა **კუნაპეტი** ცალკე ლექსიკურ ერთეულად არ დასტურდება, ის „კუნაპეტის“ მნიშვნელობის სხვა სიტყვათა (მისი სინონიმების) განმარტებებში გვხვდება: „**კუკუნაბედი ღამე** (იმერ.) კუნაპეტი, ძალიან ბნელი ღამე, წყვდიადი (ი. ქავთ.); **კუკუნახი**¹ (იმერ.) შავი, ბნელი, ლუსკუმი, კუკუნეთი (ვ. ბერ.); **კუმეტი**⁴ (ქიზიყ., ფშ.,

ქართლ.) იტყვიან ძალიან შავზე, ძალიან ბნელზე (ს. მენთ.), ძალიან შავი (შ. მიძიგ., ნ. კეცხ., პ. ხუბ., ვაჟა-ფშ. მც. ლექს.)... **კუპეტი**² (აჭარ.) ძალიან შავი, ბნელი, – კუნაპეტი (შ. ნიჟარ.)“... (დლონტი 1984).

ვარლამ თოფურიას შრომებში, კერძოდ, მის ერთ-ერთ წერილში – „მცენარეთა სახელწოდების შესწავლისათვის ქართველურ ენებში“ საინტერესო ინფორმაცია გვხვდება: „ფერის – შავის, სიბნელის აღსანიშნავად იხმარება სიტყვა **კუნაპეტი**: კუნაპეტივით შავი თვალები, კუნაპეტივით შავი თმა, კუნაპეტი ღამე. ირკვევა, რომ კუნაპეტი მცენარეა. მაყვალა მელითაურის მიერ სოფ. კარალეთში ჩაწერილია, რომ „**კუნაპეტი** იყო საჭმელი, როგორც მოცვი, ეგრეთესა ისხამდა, მაგრამ გადაგვარდა, როგორც წინანდელი ხილი“ (გიორგი ფირუაშვილის თქმით). ამგვარად, მცენარეთა სახელწოდების შესწავლა ახალ თუ არქაულ სიტყვათა ფუძის გამოსანახად აუცილებელი ჩანს“, – აღნიშნავს მკვლევარი (თოფურია III, 1979, 248).

გაზეთ „ივერიისა“ და ვარლამ თოფურიას მონაცემები ერთმანეთს ემთხვევა: **კუნაპეტი** რაღაც მცენარეა, შავი, მოცვისმაგვარი ნაყოფით.

და, მართლაც, სოფელ ქისტაურის (კახეთშია, ახმეტის რ-ნი) მკვიდრმა, რაფიელ ერისთავის სახელობის საშუალო სკოლის მასწავლებლებმა მარიამ ბოგვერაძემ (ქართულის მასწავლებელმა, 85 წლის) და მარინა მაილაშვილმა (ბიოლოგიის მასწავლებელმა, 58 წლის) დაადასტურეს ეს ინფორმაცია, მათი თქმით: „**კუნაპეტი** არის ტყის, ველური მოცვი, მიწაზე განრთხმული, ძალიან პატარა და ძალიან შავი, უშავესი ნაყოფით¹, ყველა სხვა მცენარის ნაყოფისგან განსაკუთრებული სიშავით გამოირჩევა, ამიტომაც ეძახიანო კუნაპეტს. არის კახეთშიც, ქართლშიც, – ტყეებში. დღესაც ვკრეფთ, და მის ნაყოფს, როგორც მოცვს, ვიყენებთ საჭმელადო...“

ალექსანდრე მაყაშვილის „ბოტანიკური ლექსიკონის“ მიხედვით: „**მოცვი** Rus. черника; L. *Vaccinium myrtillus* L. მოხევური – შავ-ხილაი, შავი ხილი, ხილის ტყე, ხილი; ფშავური – სელშავი, შალშავი, შილშავი; მთიულური – ილი; თუშური – ჟოლი; მთისრაჭული – მოდგინარი; აჭარული – მიწამოცვი; ჭანური – კაცხა, კაცხანაკა; მეგრუ-

¹ ისინი ხაზს უსვამენ, ჩვეულებრივ მოცვთან შედარებით, კუნაპეტის ნაყოფის სიმცირესა და მკვეთრ სიშავეს.

ლი – მელიშია; სვანური – მელემელ, მეგმელ“... (მაყაშვილი 1961).

ამ ლექსიკონის მიხედვითაც სახელთა უმრავლესობა მის ფერ-ზე¹, – სიშავეზე ამახვილებს ყურადღებას (Rus. черника, მოხვეური – შავხილაი, შავი ხილი; ფშავური – სელშავი, შალშავი, შილშავი...).

ცოტა ძნელია თქმა, სიშავის გამო დაერქვა მცენარეს კუნაპეტი, თუ პირიქით, – მცენარის სიშავე აღნიშნავს ღამის უკუნ სიბნელეს, ანდა – თმის თუ თვალების უძირო, უსასრულო სიშავეს. სავარაუდოდ, ალბათ, მაინც მცენარის სახელმა განაპირობა სიბნელის ამ-დაგვარი ხატოვანი ასახვა ენაში (როგორც ვარლამ თოფურიაც მიიჩნევს).

მნიშვნელოვანია, ვფიქრობთ, რომ სიტყვა **კუნაპეტი** მცენარის, კერძოდ, ტყის, ველური მოცვის მნიშვნელობით დადასტურდა ქართულში, კერძოდ, ამ შემთხვევაში – კახურ დიალექტში.

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე 1973 – ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბილისი.

გიგინეიშვილი 2016 – ბაქარ გიგინეიშვილი, ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში (ა-მ), თბილისი.

თოფურია III, 1979 – ვარლამ თოფურია, „მცენარეთა სახელწოდების შესწავლისათვის ქართველურ ენებში“. შრომები ტ. III, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი.

ივერია № 194, 1900 – გაზეთი „ივერია“, № 194 (6 სექტემბერი, ოთხშაბათი), დროებითი რედაქტორი ვ. ა. სულხანიშვილი, გამომცემელი ილია ჭავჭავაძე. თბილისი.

ივერია № 196, 1900 – გაზეთი „ივერია“, № 196 (8 სექტემბერი, პარასკევი), დროებითი რედაქტორი ვ. ა. სულხანიშვილი, გამომცემელი ილია ჭავჭავაძე. თბილისი.

მაყაშვილი 1961 – ალექსანდრე მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექ-

¹ ალ. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“ დადასტურებულია მოცვის სხვა სახეობებიც: **მოცი კავკასიური**, **მაღალი მოცი**, **მოცი ლურჯი** (Rus. голубика), **მოცი წითელი**...

სიკონი: მცენარეთა სახელწოდებანი. თბილისი.

სულხან-საბა 1991 – სულხან-საბა ორბელიანი „ლექსიკონი ქართული“, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებითი ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, ტ. I, თბილისი.

სულხან-საბა 1993 – სულხან-საბა ორბელიანი ლექსიკონი ქართული ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, ტ. II, თბილისი.

ქეგლი IV, 1955 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. IV (ო, პ, ჟ, რ, ს, ტ, უ), რვატომეული (1950-1964), არნოლდ ჩიქობავას საერთო რედაქციით, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.

ქეგლი VI, 1960 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI (ვ, ზ, თ, ი, კ, ლ), რვატომეული (1950-1964), არნოლდ ჩიქობავას საერთო რედაქციით, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.

დლონტი 1984 – ალექსანდრე დლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გამომც. „განათლება“, თბილისი.

მზია ხახუტაიშვილი

ნანა ცეცხლაძე

ფაცის ენობრივი კუნძული

ორდუს ვილაიეთის ფაცის სოფლებში შეგროვილი ზეპირმეტყველების ნიმუშები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქობულეთური კილოკავის თანამედროვე მდგომარეობის, აქარული დიალექტის შიდადიალექტური დიფერენციაციისა (საუბარია ქობულეთური მეტყველების ცალკე კილოკავად გამოყოფაზე: შ. ნიჟარაძე 1975, 15-22; მ. ფადავა & ნ. ცეცხლაძე 2017, 41) და დიალექტური ცვლილე-

ბების მექანიზმების შესასწავლად. ფაცელთა მეტყველება წარმოადგენს ენობრივ კუნძულს, რომელიც თურქულენოვან გარემოში დღემდე ინარჩუნებს ქობულეთურის თავისებურებებს. „ეს არის სხვა სახელმწიფოში მშობლიური კულტურული არეალიდან იზოლირებული ტიპური კუნძულური დიალექტი“ (მ. ხახუტაიშვილი & ნ. ცეცხლაძე 2024, 174), რომლის ნიშნებიცაა გეოგრაფიული იზოლაცია, ეთნიკური თვითშეგნების შენარჩუნება, არქაული ფორმების კონსერვაცია, ახალგაზრდა თაობის ენობრივი ტრანსფორმაცია.

ნაშრომის მიზანია ფაცელთა მეტყველების, როგორც ენობრივი კუნძულის, გააზრება; კოლექტიური და კულტურული მეხსიერების როლის განსაზღვრა იდენტობის ფორმირებაში.

მეცნიერები იკვლევენ მიგრაციის პარამეტრებს: სივრცეს, დროს, მოტივაციასა და სოციო-კულტურულ ფაქტორებს (პ. კერსვილი, 2006), მის ენობრივ შედეგს – ახალი დიალექტების ფორმირებას (კოინეიზაცია), ნიველირებას (პ. ტრუდგილი 1986). ენობრივი კუნძულის (*Sprachinsel*) და კუნძულური დიალექტის (*Inselmundart*) შესახებ არსებობს არაერთი კვლევა (პ. როზენბერგი 2006; კ. მათეიერი 1994; 1996), (ა. დომაშნევი 1990; 1996). თურქეთში ქართული ენის გეოგრაფიას ეხება მ. ჩოხარაძის ნაშრომი (იხ. მ. ჩოხარაძე 2016). გვაქვს ქდკ-ის მიგრაციული ქვეკორპუსიც (იხ. ლ. ბაკურაძე, მ. ბერიძე, დ. ნადარაია 2022).

კვლევა ეფუძნება ფაცაში 2008 (მასალები იხ. მ. ხახუტაიშვილი & შ. ფუტკარაძე (2009), 2012 (მასალები იხ. მ. ფაღავა, მ. ბარამიძე, მ. ცინცაძე 2013) და 2023 წლებში (ექსპედიცია პროექტ „ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით შესრულებული ხელნაწერების ციფრული კორპუსის“ ფარგლებში. იხ. მ. ხახუტაიშვილი, ნ. ცეცხლაძე 2024).

ენობრივი კუნძული (*Sprachinsel*) ანუ კუნძულური დიალექტი (*Inselmundart*) ეწოდება ენის (დიალექტის) გავრცელების მარგინალურ უბანს, რომელიც გამოყოფილია თავისი ბირთვული არეალიდან სახელმწიფო (ტერიტორიულ-პოლიტიკური) საზღვრით და მოქცეულია სხვა, უცხოენოვანი ქვეყნის სახელმწიფო საზღვრებში (ა. დომაშნევი, 1990, 248; 1996, 24).

„ენობრივი კუნძულები წარმოადგენს სივრცულად შემოსაზღვრულ და შინაგანად სტრუქტურირებულ ერთი ენობრივი უმცი-

რესობის დასახლებას სხვა ენობრივი უმრავლესობის შიგნით“ (ს. უტერერი 1982, 178). ამასთან, ენობრივი კუნძულის ცნება მოიცავს მოცემული კუნძულის ფარგლებში მცხოვრები ადამიანური ერთობის (კოლექტივის) ცხოვრების ყველა გამოვლინებას, მათ შორის ენას (ა. დომაშნევი 1996), (ს. უტერერი 1982), ამიტომაც საკითხი ინტერდისციპლინურია: „ენობრივი კუნძული...იმით განსხვავდება ჩვეულებრივი დიალექტური მონაცემის ლინგვისტური აღწერისაგან, რომ ის მულტიდისციპლინურ ცოდნათა საზღვარზე წარმოებს“ (მ. ბერიძე & ლ. ბაკურაძე 2020, 205).

პენსილვანიის გერმანული კუნძულური კოლონიები მიიჩნევა ექსპერიმენტულ ლაბორატორიად, რადგან სულ რაღაც 100-150 წელში მოხდა ისეთი ენობრივი პროცესები, რომლებიც, ჩვეულებრივ, მთელი ასეული წლები სჭირდება ხოლმე (ვ. ჟირმუნსკი 1929).

კლასიკური კუნძულური დიალექტია ფერეიდანიც. გერმანულმა კუნძულებმა ენა შეინარჩუნეს იმიტომ, რომ მუდმივად ჰქონდათ კავშირი გერმანულ კულტურასა და სალიტერატურო ენასთან, ხოლო ფერეიდნელმა ქართველებმა ქართული ენა შეინარჩუნეს მხოლოდ შიდა საზოგადოებრივი მექანიზმების, ოჯახური ტრადიციისა და ეთნიკური თვითშეგნების საფუძველზე (მ. ბერიძე & ლ. ბაკურაძე 2020, 216-217).

აღმოსავლეთი საქართველოდან მიგრირებულმა ქართველმა ებრაელებმა ქუთაისურ და რაჭულ გარემოში შეინარჩუნეს აღმოსავლური ქართულისათვის ნიშანდობლივი **მა-** ვარიანტი ზმნისწინისა, მიგრაციული დიალექტიზმი (გ. გოგოლაშვილი, თ. ლომთაძე 2023, 205-209).

I. გეოგრაფიული იზოლაცია და ეთნიკური თვითშეგნების შენარჩუნება

ფაცაში 129 ქართული სოფელია. აღსანიშნავია, რომ ქობულეთელ მუჰაჯირთა დასახლებები კომპაქტურია. თურქეთში მცხოვრები ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები ეთნოგრაფიული ცნობიერებით ერთმანეთისგანაც განსხვავდებოდნენ: „ეთნონიმი **გურჯი** ლოკალური ცნობიერების სახეობო ჯგუფების ამსახველ სახელწოდებად დანაწილდა: აჭარლები, ქობულეთელები (ჩურუქსუელები), მაჭახლელები, ბათუმელები, შავშელები“ (ნ. მგელაძე 2013, 83); „აჭარა სხვაა, ჩურუქსუ სხვა, მაჭახელი – სხვა (მ. ფაღავა 2013- ა, 5). მუჰა-

ჯირმა ქობულეთელებმა შეინარჩუნეს იდენტობა: „აქ ჩურუქსველები ვცხოვრობთ, აჭარლები და მაჭახლელები აქ არ არიან“ (მ. ფაღავა 2013-ბ, 6). გეოგრაფიულ იზოლაციასთან დაკავშირებულმა ძლიერმა ეთნიკურმა თვითშეგნებამ ქობულეთური კულტურული და ენობრივი ნიშნების კონსერვაცია განაპირობა.

II. ქობულეთური მეტყველების თავისებურებათა კონსერვაცია

ქობულეთიდან გადასახლებული მუჰაჯირების შთამომავლებმა თურქეთში შეინარჩუნეს ქობულეთური მეტყველებისთვის დამახასიათებელი არსებითი ნიშნები.

ა) **ფონეტიკური ნიშნები:** ფაცის რაიონის მკვიდრთა მეტყველებაში დაცულია **ზგერის დავიწროება: ოაუ: რომ/ რუმ. რატომ/ რატუმ, ხომ/ხუმ, თავედუმარე.** ნაზალიზაციის ნიმუშები დასტურდება გურულშიც (ბ. ჟღენტი 1936, 53).

მე ვიცი, რუმ რა ვარ; ჩას რუმ არ გააკეთეფ, მარტო ჩამთ იცოცხლეფ! რუმ იტყვის, დამთავრებულია! ახალგაზდას ხუმ არ გავხტი მაგას?! ვორი წელიწადი ხუმ გეიარა; მოზობელი რატუმ არ ითხვეო (იაშარ ხახუტაიშვილი, 72 წლის); სიკტილი რუმ დულუნახიან, გამოქცევლან (ჰურიე ჯინჭარაძე); სოფელი რუმელია, რუმელი? ...რუმელცხას რუმ წამიეწოდა.- რუმელცხამ მენდილს გამუართმიდა, იდეიწვებოდა (ჯეიჰან ცეცხლაძე, 50 წლის); ხუმ არ იცი სადმე კად მოხელე? (იუსუფ ქათამაძე).

გვაქვს რეგრესული ასიმილაციის ნიმუშებიც: **ოზო, მოზობელი...** ქათამი უხსენებელს არ მუშუვებს **ოზოში** (ჯეიჰან ცეცხლაძე, 50 წლის); თურქებს **ოზო-კარი** არ ხონიან გათემიზებული (მარია აბაშიძე); კას **მოზობლებს** მოგაცილე (ასლან შავიშვილი, 67 წლის).

ბ) **მორფოლოგიური თავისებურებანი:** სახელებში ხანმეტ ფორმებთან დაკავშირებით მკვლევარი მ. ფაღავა წერს: საერთოდ „ხანმეტობა“ ქობულეთურს გამოარჩევს აჭარულის სხვა კილოკავებისა და მისი მომიჯნავე ქვემოგურულისაგან. **ხაიდარი, ხაივანი, ხელალი, ხერამი** (მ. ფაღავა 2013-ა,17). აქ გვაქვს **ჰ/ზ მონაცვლეობა:** ხემ: -თურქ. ჰემ (თან), ჰაქიმი> ჰექიმი> ხექიმი, მუჰაჯირი> მუხაჯირი: მუხლი **ხემ** გატეხილა, **ხემ** აშუარდნია (ჯეიჰან ცეცხლაძე, 50 წლის); **ხემ** ახალ წყალს მოვტანდით დილას (სანიე ქათამაძე, 80 წლის);

წამოვდენ **მუხაჯირებათ** (ჰაჯერ ანანიძე, 92 წლის); ახლა **ხეჰიმთან** მივედი (იაშარ ხახუტაიშვილი, 72 წლის).

განვიხილოთ მორფონოლოგიური თავისებურებანი, კერძოდ, სანიანი და ხანიანი ფორმები: იქანა თურმე ქვევს **სთლიან** (იაშარ ხახუტაიშვილი); –სანა **დავსტიოთ**, რაცხას **სწერაფ** შენ, ასწროფ (ფა-შიოღლი); **გავსტებო'ნა** წევდო'ნა (ადემ ანანიძე).

მოხპარე შენი ნენეის სახელი (იუსუფ ქათამაძე, 70 წლის); ბა-ბას გოგო **მოხპარა** (ექრემ ჯინჭარაძე); კაც **ჩამოხკიდავს** ბუიულეზზე (იაშარ ხახუტაიშვილი, 72 წლის).

შემონახულია ქობულეთური მეტყველებისთვის ნიშანდობ-ლივი **ხავდა**, **ხონდა**, **მოხონდა** ფორმები, რომლებიც ენის შინაგანი პოტენციის გამოვლინებაა, კონვერგენციაა.

ქონა ზმნაში ზმნაში ქ/ ხ მონაცვლეობა გვაქვს: წყავი **ხონდენ?** აგინს ყოლიფერი **ხონდენ**. ჩემი მოკაული **ხონდა** აქოვრობა; ჟავე ფხალის წვენი არ **გხონდაო?** (სებილე ხაჯიშვილი, 106 წლის); საჭმე-ლი არ **ხოწიან**, სასმელი არ **ხოწიან** (ზაათი ინაიშვილი, 52 წლის); იმ-დენი მიწა, გააქციევო, **ქხოწეზოდა** იგიო (იაშარ ხახუტაიშვილი, 72 წლის).

ყოლა ზმნაში (**უზმნისწინო და ზმნისწინიან ფორმებში: ჰყავე-და', ჰყოლია', აყვევი, წაჰყოლია**) გვაქვს **ყ/ხ** მონაცვლეობა: ალი ფაშას შვილს ერმენი ქალი **ხოლია**; ალი ფაშას ვორი შვილი **ხავდა**: იმას ვო-რი დიდი ძმა **ხოლია** (ბაეთინინ გოგმაჩაძე, 76 წლის); შენ მოპარუ-ლი **ქხავსო** (საბაჰათინ გოგიტიძე (გოქსუ), 89 წლის); დადეები **წახვე-ზოდენ** (უმიან შავიშვილი-ცეცხლაძე, 78 წლის); მამუდ ბუძიეს გო-გო **ხავს** მაგას...-ათი კი არა, ერი ცხენი **მხავდა**; ვოთხი შვილი და ვო-რი გოგო **მხავს** (იაშარ ბეჟანძე, 96 წლის); მე ჯღენტს **ვხავარ** (დურ-დან ხახუტაიშვილი, 70 წლის); **ავხევი** და ქი ვედი (ასლან შავიშვი-ლი, 67 წლის); ვერ **ამოხავენ** (იაშარ ხახუტაიშვილი, 54 წლის).

მოკლედ, ჰ', ქ', ყ' თანხმოვნებს ენაცვლება **ხ': აქ გვაქვს ლა-რინგალური და ველარული თანხმოვნების ნეიტრალიზება „ხ“ ფონე-მად**.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ჭამა ზმნისაგან ნაწარმოები ფორმები: **კუმა**, **იკუმოდა**, **აკუმდა**, **ვაკუმდით**: მა **ჰადის** ერთად **იკუმოდა**. ხავიწის ფაფას **გვაკუმდა**. ყოლიფერ მომსლეოს **აკუმდა**; ერთათ **ვაკუმდით**, ჟოლის ჟვერს **ვაკუმდით** (უმიან შავიშვილი-ცე-

ცხლაძე, 78 წლის); თურქებმაც იციან **ჭუმბა**, მოცემა (ჯეიჰან ცეცხლაძე, 50 წლის).

ხშირადაა ზმნის შეკუმშული ფუძეები წყვეტილსა და მეორე კავშირებითში **გამოიღლა**, **ეცდა**, **გამოვცლა** (მ. ხახუტაიშვილი & შ. ფუტყარაძე, 2009); (ნ. ცეცხლაძე, მ. ხახუტაიშვილი, 2025-ა).

წყვეტილი: შეივლა ყოლისფერი; თავი **მუყურა**; მეჩეთი **დაშლა**; სომხები **გაყრეს** აქიდან; ხალხმა **მოთხრა**, **ჰუქუმათმა გამოიღლა** (იაშარ ხახუტაიშვილი); **მუუთლა** კაცმა (ადემ ანანიძე); ჩამაშორ მიტანა **მეიშლა** (ეგრემ ჯინჭარაძე).

მე-2 კავშირებითის ნიშნად ო გამოიყენება: **გევდოთ იქა? – გევდოთ!** (მარია აბაშიძე); ყველას თითო **ხონდოსო...** შიერი **მოკტონ**, არ **მოკტო** და ჭამეო! (ადემ ანანიძე); **ან მომცოს** ჩემი დანა, **ან წამომცვოს** ჩემთანა (ბაეთინინ გოგმაჩაძე, 76 წლის); დაეჟდეთ და **დაეფიშმანდოთ** (ავნი მესხიძე); ნაკელი **მისცონდა...**აქეთ **გევეცოთ** (იაშარ ხახუტაიშვილი); ზედაჲ **მოვშლათ-მეთქი!** (ეგრემ ჯინჭარაძე); ფილავი **დიდიყრათ?** (ჰურიე ჯინჭარაძე); ლოცვას შენზენა **ეცდა?** (იუსუფ ქათამაძე).

მოკლედ, კუნძულურ დიალექტში ენობრივი კონსერვაციის თვალსაჩინო მაგალითებია.

I. ენობრივი იდენტობა და კულტურული მეხსიერება

ფაცელთა მეტყველებაში ენობრივი კონსერვაცია მჭიდროდ არის დაკავშირებული ეთნიკურსა და კულტურულ იდენტობასთან. მუჰაჯირების შთამომავლები ინარჩუნებენ კულტურულ მეხსიერებას. „უფროსი თაობა უკეთ ფლობს ქართულს, ახალგაზრდები ქართულ საუბარს იგებენ, თუმცა უმეტესობა ქართულად ვერ ლაპარაკობს, ენობრივი ასიმილაციის ხარისხი ახალგაზრდებში იზრდება, რადგან ისინი განათლებას თურქულ ენაზე იღებენ და ენობრივი იდენტობის შენარჩუნებაში მათი როლი ასაკოვან თაობასთან შედარებით შესუსტებულია (მ. ხახუტაიშვილი & ნ. ცეცხლაძე 2025-ბ, 310-311).

ეს ვითარება თურქულენოვანი განათლებისა და ურბანიზაციის შედეგია. ფაცელთა მეტყველება მხოლოდ საკომუნიკაციო საშუალება არ არის. იგი ეთნიკური მეხსიერების, ისტორიული წარმოშობისა და კულტურული იდენტობის უმნიშვნელოვანესი მარკერია.

ამრიგად, ფაცელთა მეტყველება ენობრივი კუნძულის კლასიკური ნიმუშია, რადგან მას ახასიათებს **ა)** გეოგრაფიული იზოლაცია; **ბ)** ძლიერი ეთნიკური თვითშეგნების შენარჩუნება; **გ)** არქაული ენობრივი ფორმების კონსერვაცია. ფაცელთა მეტყველების კვლევა მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ქობულეთური მეტყველების სტატუსის, არამედ ზოგადად კუნძულოვანი დიალექტების ფუნქციონირების შესწავლისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბაკურაძე, ბერიძე, ნადარაია 2022 – ლ. ბაკურაძე, მ. ბერიძე, დ. ნადარაია, მიგრაციული ქვეკორპუსი ქართული დიალექტების კორპუსში, საერთაშორისო კონფერენცია „ენა და თანამედროვე ტექნოლოგიები“, თბილისი.

გოგოლაშვილი & ლომთაძე 2023 – *მიგრაციული დიალექტიზმები ქუთაისელ და ონელ ებრაელთა მეტყველებაში (საკითხის დასმისათვის)*. ენა და კულტურა, №8, ასოციაცია მეცნიერებისთვის, თბილისი.

ბერიძე & ბაკურაძე 2020 – მ. ბერიძე, ლ. ბაკურაძე, ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი, მერიდიანი, თბილისი.

მგელაძე 2013 – ნ. მგელაძე, ქორწინება და საქორწინო ტრადიციები თურქეთის საზღვრისპირეთის ქართველ მუჰაჯირებში (ორდუსა და სამსუნის გუბერნიებში), ბსუს ქართველოლოგიის ინსტიტუტის კრებული VII. ბათუმის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბათუმი.

ნიჟარაძე 1975 – შ. ნიჟარაძე, აჭარული დიალექტი. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.

ჟღენტა 1936 – ს. ჟღენტა, გურული კილო, გამოკვლევა, ტექსტები, ლექსიკონი. სმა, ტფილისი.

ფაღავა 2013-ა – მ. ფაღავა, ქობულეთურის ზოგიერთი თავისებურება მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველების მიხედვით, ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული VII, ბსუ-ს გამომცემლობა, ბათუმი.

ფაღავა 2013-ბ – მ. ფაღავა, ქართველი მუჰაჯირები ორდუსა და სამსუნის გუბერნიებში (ილებში) (ფოლკლორული და დიალექტოლოგიური მასალები), ქართველოლოგიის ინსტიტუტის კრებული VII. ბათუმის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბათუმი.

ფაღავა, ბარამიძე, ცინცაძე 2013 – მ. ფაღავა, მ. ბარამიძე, მ. ცინცაძე, „ორდულ მუჰაჯირთა მეტყველება (მასალები)“, ბსუს ქართველოლოგიის ინსტიტუტი, კრებული VII, ბათუმი.

ჩოხარაძე 2016 – მ. ჩოხარაძე, ქართული ენის გეოგრაფია თურქეთში, ბათუმი.

ცეცხლაძე & ხახუტაიშვილი 2025-ა – ნ. ცეცხლაძე, მ. ხახუტაიშვილი, ზმნის რედუცირებულფუძიანი ფორმები ქართული ენის სამხრულ კილოებში, მხეჟალა შანიძე – 100. კონფერენციის თეზისები, თსუს გამომცემლობა, თბილისი.

ხახუტაიშვილი & ცეცხლაძე 2024 – მ. ხახუტაიშვილი, ნ. ცეცხლაძე, „ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველება“ (ორდუს ვილაიეთის ფაცის სოფლებში ჩაწერილი მასალები), ფილოლოგიური მაცნე N 7, ბათუმი. <https://pb.openjournals.ge/index.php/philologicalbulletin/issue/view/969/505>

ხახუტაიშვილი & ცეცხლაძე 2025-ბ – მ. ხახუტაიშვილი, ნ. ცეცხლაძე, ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლების იდენტობა (ასაკობრივი და გენდერული ასპექტები), ქართველური მემკვიდრეობა, XXIX, ქუთაისი.

ხახუტაიშვილი & ფუტკარაძე 2009 – მ. ხახუტაიშვილი, შ. ფუტკარაძე, ქობულეთური მასალები. *რსუ სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული N VI*. ბათუმი.

დომაშნევი 1990 – А. И. Домашнев, Пути развития немецкой островной диалектологии в СССР (К изучению немецких островных диалектов), Изв. АН СССР, Сер. лит. и яз., Т. 49, №3. Москва.

დომაშნევი 1996 – А. И. Домашнев, Немецкие поселения на Неве (из истории развития «островной» диалектологии), Вопросы языкознания, №1. Москва.

კერსვილი 2006 – P. Kerswill, Migration and language, in: Sociolinguistics/Soziolinguistik, De Gruyter, Berlin.

მათეიერი 1994 – K. J. Matheier, Sprachinsel, in: Dialektologie: Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung, Walter de Gruyter, Berlin–New York.

მათეიერი 1996 – K. J. Mattheier, *Methoden der Sprachinselforschung*, in: *Kontaktlinguistik: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin; New York.

ჯირმუნსკი 1929 – В. М. Жирмунский, Проблемы колониальной диалектологии, Язык и литература III, Ленинград.

როზენბერგი 2006 – P. Rosenberg, Dialect convergence in German speech islands, in: Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages, Cambridge University Press, Cambridge.

ტრუდგილი 1986 – P. Trudgill, Dialects in contact, Oxford.

უტერერი 1982 – C. J. Hutterer, *Sprachinselforschung als Prüfstand für dialektologische Arbeitsprinzipien*. In: Besch, Werner, Knoop, Ulrich, Putschke, Wolfgang, Wiegand, Herbert Ernst (eds.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. 2. Halbband. Walter de Gruyter, Berlin–New York.

ნ ი ნ ო ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე

ქართული დიალექტები თანამედროვე

საზოგადოებაში: იდენტობა, მედია

და ციფრული კომუნიკაცია

დიალექტი ენის ტერიტორიული წაირსახეობაა, რომელშიც ასახულია კონკრეტული რეგიონის ისტორიული, კულტურული და სოციალური გამოცდილება. დიალექტური მეტყველება მხოლოდ სალიტერატურო ენისგან განსხვავებული ფონეტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური ფორმების ერთობლიობა არ არის. იგი ადგილობრივი კულტურის, კოლექტიური მესხიერებისა და რეგიონული იდენტობის მნიშვნელოვან გამომხატველადაც გვევლინება.

თანამედროვე საზოგადოებაში დიალექტების ფუნქციონირების პირობები მნიშვნელოვნად შეიცვალა. მოსახლეობის მობილობამ, ქალაქებში გადასახლებამ, განათლების საყოველთაო გავრცელებამ, მასმედიის გავლენამ და ციფრული კომუნიკაციის განვითარებამ სალიტერატურო ქართული თითქმის ყველა რეგიონში გააძლიერა. ამის შედეგად, ტრადიციული დიალექტური ფორმების გამოყენების არეალი თანდათან ვიწროვდება, განსაკუთრებით — ახალგაზრდა თაობის მეტყველებაში. ბევრი ადგილობრივი სიტყვა, გამოთქმა და გრამატიკული ფორმა ყოველდღიური კომუნიკაციიდან ქრება ან მხოლოდ უფროსი თაობის მეტყველებაშია შემონახული.

თუმცა უკუპროცესიც ფიქსირდება – თანამედროვე ციფრულ სივრცეში დიალექტური ფორმები ახალ ფუნქციებს იძენს. სოციალურ ქსელებში, ვიდეოპლატფორმებზე, რეკლამებსა და გასართობ მედიაში დიალექტი ხშირად რეგიონული კუთვნილების, იუმორის, ემოციურობისა და თვითგამოხატვის საშუალებად გამოიყენება. შესაბამისად, თანამედროვე ქართული დიალექტების მდგომარეობის შესაფასებლად აუცილებელია არა მხოლოდ ადგილობრივი დიალექტური ცვლილებების, არამედ მათი ახალი სოციალური ფუნქციების განხილვა:

1. დიალექტური მეტყველება და რეგიონული იდენტობა

ადამიანის მეტყველება ხშირად მიუთითებს მის გეოგრაფიულ წარმოშობაზე, სოციალურ გარემოსა და ჯგუფურ კუთვნილებაზე. მეტყველების თავისებურებები მსმენელს გარკვეულ ინფორმაციას აწვდის მოსაუბრის რეგიონული წარმომავლობის შესახებ. ამიტომ დიალექტი ადამიანის იდენტობის ერთ-ერთ ნიშნად შეიძლება იქცეს.

დიალექტური მეტყველებისადმი დამოკიდებულება ყოველთვის ერთგვაროვანი არ არის. ერთი და იგივე ადამიანი სხვადასხვა კომუნიკაციურ გარემოში განსხვავებულ ენობრივ ფორმებს იყენებს. ოფიციალურ, პროფესიულ ან აკადემიურ ვითარებაში იგი ხშირად ცდილობს სალიტერატურო ქართულთან მიახლოებულად მეტყვე-

ლებას, ხოლო ოჯახში, მეგობრულ წრეში ან მშობლიურ სოფელში თავისუფლად უბრუნდება ადგილობრივ კილოს.

არაფორმალურ კომუნიკაციაში დიალექტის გამოყენება ხშირად სიახლოვის, ნდობისა და საერთო წარმოშობის გამომხატველიცაა. ერთი რეგიონის წარმომადგენლები დიალექტური სიტყვებითა და ფორმებით ერთმანეთისადმი ჯგუფურ სოლიდარობას ავლენენ. ნაცნობი კილოს მოსმენა ადამიანს მშობლიურ გარემოსთან, ოჯახთან და ბავშვობის გამოცდილებასთან აკავშირებს. ამიტომ დიალექტური მეტყველება არა მხოლოდ ტერიტორიული, არამედ ემოციური იდენტობის მატარებელიცაა.

თანამედროვე საზოგადოებაში განსაკუთრებით თვალსაჩინოა დიალექტის გაცნობიერებული გამოყენებაც. მოსაუბრე შეიძლება განზრახ გაუსვას ხაზი საკუთარ აქცენტს, გამოიყენოს ადგილობრივი სიტყვები და ამ გზით წარმოაჩინოს რეგიონული წარმოშობა. ასეთ შემთხვევაში დიალექტი აღარ არის მხოლოდ მემკვიდრეობით მიღებული სამეტყველო ჩვევა; იგი თვითპრეზენტაციისა და იდენტობის შექმნის საშუალებაც იქცევა.

საინტერესოა სხვადასხვა ენობრივ კულტურაში დიალექტური ნიშნებისადმი დამოკიდებულების შედარება. ქართულ საჯარო სივრცეში ოფიციალური მეტყველება ტრადიციულად სალიტერატურო ნორმასთან მაქსიმალურ დაახლოებას მოითხოვს, რის გამოც დიალექტური ფორმების ან ამა თუ იმ რეგიონისათვის დამახასიათებელი აქცენტის გამოყენება ხშირად უარყოფითად აღიქმება. ამის საპირისპიროდ, ზოგიერთ ქვეყანაში რეგიონული სამეტყველო ნიშნები ოფიციალურ კომუნიკაციაშიც მისაღებია. მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში პოლიტიკოსები და პრეზიდენტები, როგორც წესი, ინარჩუნებენ მშობლიურ რეგიონულ აქცენტს, რაც მათ პროფესიონალიზმს ეჭვქვეშ არ აყენებს და ხშირად, პირიქით, ავთენტურობისა და გულწრფელობის ნიშნადაც აღიქმება: **ჯიმი კარტერი** მთელი პოლიტიკური კარიერის განმავლობაში ინარჩუნებდა სამხრეთულ (ჯორჯიის შტატის) აქცენტს; **ბილ კლინტონი** არკანზასისთვის დამახასიათებელი სამეტყველო ნიშნებით გამოირჩეოდა; **ჯორჯ ბუში** (უმცროსი) არ მალავდა ტეხასურ აქცენტს, ხოლო **ჯონ კენედის** მეტყველებაში ბოსტონური წარმოშობის ელემენტები შეიმ-

ჩნეოდა. არც ერთ მათგანს არ უცდია სრულად „ნეიტრალური“ აქცენტის ათვისება.

საინტერესოა, რომ მსგავსი მოვლენა შეინიშნებოდა **საბჭოთა პერიოდშიც**. საბჭოთა კავშირის უმაღლესი ხელმძღვანელობის რიგი წარმომადგენლებისა, რომლებიც უკრაინიდან იყვნენ წარმოშობით, ოფიციალურ გამოსვლებში რუსულ ენაზე საუბრის დროს იყენებდნენ უკრაინულ აქცენტს და ზოგჯერ ცალკეულ უკრაინიზმებსაც. ეს ნიშნები საჯარო კომუნიკაციისთვის ხელისშემშლელად არ მიიჩნეოდა.

ამ განსხვავების ერთ-ერთ მიზეზად შეიძლება ჩაითვალოს სხვადასხვა ენობრივი კულტურის დამოკიდებულება სტანდარტული ენისა და ენობრივი მრავალფეროვნების მიმართ. საქართველოში სალიტერატურო ენა ისტორიულად ეროვნული ერთიანობის, განათლებისა და სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთ მთავარ სიმბოლოდ ჩამოყალიბდა. მცირე ტერიტორიისა და ძლიერი ლიტერატურული ტრადიციის პირობებში ნორმირებული ქართული ხშირად აღიქმებოდა როგორც საზოგადოებრივი წარმატებისა და მაღალი განათლების მაჩვენებელი, რის გამოც საჯარო სივრცეში დიალექტური ნიშნების გამოყენება ნაკლებად იყო წახალისებული.

ამისგან განსხვავებით, ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა, მაგალითად, აშშ, რეგიონული აქცენტი ჩვეულებრივ არ აღიქმება სტანდარტული ენის დარღვევად. პირიქით, იგი ხშირად პოლიტიკოსის პიროვნულობის, წარმომავლობისა და ამომრჩეველთან სიახლოვის გამოხატულებად მიიჩნევა. მრავალცენტრიანი და მრავალრეგიონული სახელმწიფოს პირობებში საზოგადოებისათვის მისაღებია, რომ ერთი და იმავე სტანდარტული ენა სხვადასხვა რეგიონულ აქცენტში რეალიზდებოდეს. შესაბამისად, აქცენტის შენარჩუნება აქ არ ეწინააღმდეგება ოფიციალური კომუნიკაციის ნორმებს.

2. დიალექტი ტრადიციულ მედიაში

ტრადიციული მასმედია ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სალიტერატურო ენის გავრცელებისა და განმტკიცების ერთ-ერთი მთავარი ინსტრუმენტი იყო. რადიოსა და ტელევიზიაში უპირატესობა, როგორც წესი, ნორმირებულ მეტყველებას ენიჭებოდა. საინფორმაციო, საგანმანათლებლო და ოფიციალურ გადაცემებში დია-

ლექტური ფორმების გამოყენება შეზღუდული იყო, რის გამოც მედია გარკვეულწილად და მისდა უნებურად ხელს უწყობდა რეგიონულ მეტყველებებს შორის განსხვავებების შემცირებას.

ამავდროულად, დიალექტები მედიიდან სრულად არასოდეს გამქრალა. ისინი ხშირად გამოიყენებოდა მხატვრულ, იუმორისტულ და გასართობ გადაცემებში. პერსონაჟის დიალექტური მეტყველება მიაწინებდა მის წარმოშობაზე, სოციალურ მდგომარეობასა და ხასიათზე. ამგვარად, მედიაში დიალექტს, ძირითადად, სტილისტიკური ფუნქცია ჰქონდა.

თუმცა დიალექტის იუმორისტულ კონტექსტში მუდმივ გამოყენებას გარკვეული საფრთხეც ახლავს. როდესაც რომელიმე კილო უმეტესად კომიკურ პერსონაჟთან ან სასაცილო სიტუაციასთან ასოცირდება, შეიძლება ჩამოყალიბდეს არასწორი წარმოდგენა, რომ დიალექტური მეტყველება თავისთავად არასერიოზული ან დაბალი სოციალური სტატუსის ნიშანია. ასეთმა სტერეოტიპმა შეიძლება დიალექტის მატარებელთა ენობრივ თვითშეფასებაზეც იმოქმედოს.

თანამედროვე მედიაში თანდათან იზრდება ბუნებრივი და არაფორმალური მეტყველების წილი. რეგიონული სიუჟეტები, ინტერვიუები, კულინარიული და ეთნოგრაფიული გადაცემები ადგილობრივ მოსახლეობას შესაძლებლობას აძლევს, აუდიტორიას საკუთარი დიალექტური მეტყველებით მიმართოს. ასეთ შემთხვევაში დიალექტი აღარ გვხვდება მხოლოდ როგორც კომიკური ეფექტის შექმნის საშუალება; იგი კონკრეტული რეგიონის კულტურული სახის წარმოჩენას ემსახურება.

3. დიალექტები ციფრულ კომუნიკაციაში

სოციალურმა ქსელებმა მნიშვნელოვნად შეცვალა ენის გამოყენების შესაძლებლობები. ტრადიციული მედიისგან განსხვავებით, ციფრულ სივრცეში ტექსტისა და ვიდეომასალის შექმნა მხოლოდ პროფესიონალ ჟურნალისტებსა და რედაქტორებზე აღარ არის დამოკიდებული. თითოეულ მომხმარებელს შეუძლია საკუთარი მეტყველების, ლექსიკისა და რეგიონული თავისებურებების საჯაროდ წარმოჩენა.

ვიდეოპლატფორმების მასალებში ხშირად გვხვდება დიალექტური სიტყვები, ფონეტიკური ფორმები და ადგილობრივი გამო-

თქმები. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოა იუმორისტულ ვიდეოებში, რეგიონული თემატიკის გვერდებსა და ყოველდღიური ცხოვრების ამსახველ მასალებში.

ციფრულ კომუნიკაციაში დიალექტს რამდენიმე ძირითადი ფუნქცია აქვს. უპირველესად, იგი რეგიონული იდენტობის გამოხატვის საშუალებაა. მომხმარებელი დიალექტური ფორმებით მიანიშნებს საკუთარ წარმოშობაზე და ხაზს უსვამს კონკრეტულ რეგიონთან კავშირს. ამასთანავე, კილო ტექსტსა და ვიდეოს მეტ ბუნებრიობას და ემოციურობას სძენს. ადგილობრივი მეტყველება აუდიტორიასთან სიახლოვის განცდას ქმნის და ავტორის თვითმყოფადობის ნაწილად იქცევა.

დიალექტი ხშირად იუმორისტულ ფუნქციასაც ასრულებს. ცალკეული სიტყვები, გამოთქმები ან ინტონაციური თავისებურებები გამოიყენება კომიკური ეფექტის მისაღწევად. თუმცა ყოველთვის ადვილი არ არის იმის განსაზღვრა, ასეთი გამოყენება დიალექტის პოპულარიზაციას ემსახურება თუ არსებულ სტერეოტიპებს ამყარებს. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს კონტექსტს, ავტორის დამოკიდებულებასა და იმას, იცინის თუ არა აუდიტორია დიალექტის მატარებელთან ერთად, თუ — მის ხარჯზე.

სოციალური ქსელები დიალექტოლოგიური კვლევისთვისაც მნიშვნელოვან მასალას ქმნის. ციფრული ტექსტები და ვიდეოები მკვლევარს შესაძლებლობას აძლევს, დააკვირდეს, რომელი დიალექტური ფორმები ინარჩუნებს სიცოცხლისუნარიანობას, რომელი მათგანი გამოიყენება მხოლოდ იუმორისტულად და როგორ იცვლება რეგიონული მეტყველება სხვადასხვა თაობის წარმომადგენლებთან.

სოციალური მედიის მონაცემები უკვე განიხილება როგორც თანამედროვე ენობრივი ვარიაციებისა და რეგიონული იდენტობის შესწავლის მნიშვნელოვანი წყარო. კვლევები აჩვენებს, რომ ონლაინ-სივრცე შეიძლება ერთგვარ „ბუნებრივ ლაბორატორიად“ იქცეს, რომელშიც ტერიტორიული ენობრივი განსხვავებები და მათი ცვლილება ფართო მასალაზე დაყრდნობით შეისწავლება.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე ქართულ საზოგადოებაში დიალექტები გარდაქმნის პროცესშია. ტრადიციულ სამეტყველო გარემოში მათი გამოყენება მცირდება, თუმცა

ახალი საკომუნიკაციო სივრცეები დიალექტებს ახალ ფუნქციებს ანიჭებს.

დღეს დიალექტი აღარ არის მხოლოდ ტერიტორიული განსხვავების მაჩვენებელი. იგი შეიძლება იქცეს **რეგიონული იდენტობის, კულტურული მემკვიდრეობის, თვითგამოხატვის, სოციალური კავშირისა და კონკრეტული სფეროების ენობრივი სტილის საშუალებად.**

გამოყენებული ლიტერატურა

UNESCO 2003 – UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Language Vitality and Endangerment. Paris: UNESCO.

Nguyen 2019 – Nguyen, D. “Dialect Variation on Social Media.” In: The Routledge Handbook of Language and Digital Communication.

Moseley 2010 – Moseley, C. (ed.). Atlas of the World’s Languages in Danger. UNESCO. Paris.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

თ . ა ბ უ ლ ა ძ ე – ზედსართავი სახელის დერივაციული მოდელები აჭარაში მცხოვრებ პონტოელ ბერძენთა მეტყველებაში (შედარებითი ანალიზი).....	7
ნ . ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი – „ყბაყურა“ – ხალხური სამედიცინო გამოცდილება და ტოპონიმი: გეოგრაფიულ სივრცეში შემონახული კულტურული მემკვიდრეობა	13
მ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე – ფხე' სუფიქსის ფუნქციისათვის ლაზეთის ონომასტიკაში	20
თ. ბ ე რ ი ძ ე – აჭარული მეტყველების ფონეტიკური თავისებურებების ლინგვისტური ანალიზი	26
მ. ბ უ კ ი ა – ირინე ასათიანის სამეგრელოს ექსპედიციის დღიურების სიტყვანი (მასალები მეგრული ლექსიკონისთვის)	31
ე. გ ა ზ დ ე ლ ი ა ნ ი – გრძელი ხმოვნები სვანურში	37
ლ. გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი, რ. ჭ კ ა დ უ ა – ერთი ფონეტიკური მოვლენის (დელაბიალიზაციის) ასახვა სვანურ მიკროტოპონიმებში.....	45
გ. გ ო გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი – სტაზისური გამონაკლისის ერთი შემთხვევა ქართულში (იცის და უწყის ზმნათა შესახებ).....	48
ნ. ზ უ მ ბ ა ძ ე – ამინდის შესაცვლელი სიმღერები აჭარელთა ყოფაში (2022 წლის საექსპედიციო მასალის საფუძველზე).....	54
ლ. თ ე ლ ი ა შ ვ ი ლ ი – პროფესიული ნომინაციების სემანტიკური ტრანსფორმაცია ახალციხის მუნიციპალიტეტის გვართა მაგალითზე	60

ლ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე – „ერთი ტიპის მარტივთემიან ზმნათა“ უღლების თავისებურებანი ზემოიმერულში.....	64
მ. კ ი კ ვ ა ძ ე – სოფელ ჭანჭათის გეოგრაფიული სახელები.....	71
მ. კ ი კ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ნ. ჭ უ მ ბ უ რ ი ძ ე – ადამიანის ასაკის აღმნიშვნელი სახელები ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში	78
ლ. კ ო ბ ა ი ძ ე – მთიულური გვარების სტრუქტურულ- სემანტიკური ანალიზი	85
ლ. კ ო ჭ ლ ა მ ა ზ ა შ ვ ი ლ ი – აუსლაუტში გამოვლენილი რედუქციის შემთხვევები ქიზიყურში.....	95
მ. ლ ა ბ ა რ ტ ყ ა ვ ა – ერთი სახის მიკროტოპონიმებისათვის (აბაშის რაიონი)	103
ნ. ლ ო ლ ა ძ ე, ქ. დ ა თ უ კ ი შ ვ ი ლ ი – დიალექტურ სიტყვათა დამკვიდრების ტენდენცია სალიტერატურო ქართულში	117
გ. მ ა ი ს უ რ ა ძ ე – „მთის მარგალიტის“ - გლოლის კილოკავი და რაჭული სასიმღერო ფოლკლორული ტრადიციები.....	122
ნ. მ გ ე ლ ა ძ ე – დასავლურ-ქართული „სამოხიოს“, „საოშოსა“ და „ერისთაობა-შემწეობის“ ინტერპრეტაციის საკითხები	125
ლ. მ ი რ ც ხ უ ლ ა ვ ა, ლ. გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი – ვინ ასწავლის AI-ს ქართველურ ენებს? – ქართველოლოგიის ტრანსფორმაცია ტექსტიდან მონაცემამდე	132
ნ. ო თ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი – გეოგრაფიული სახელები შიდა ქართლიდან.....	139
ს. ო მ ი ა ძ ე – ლეჩხუმური ლექსიკონი (გ. კვარაცხელიას სადიპლომო ნაშრომის შესახებ)	145
მ. ს ა ლ ლ ი ა ნ ი – სვანური წისქვილის ტერმინოლოგიის ეთნოლინგვისტური ანალიზი. I.	

– კონსტრუქციული ნაწილები.....	151
ნ. ს უ რ მ ა ვ ა – დროულ-კილოური ფორმების ომონიმის დაძლევის ტენდენცია და გზები დიალექტურ მეტყველებაში (იმერული კილოს მაგალითზე).....	165
მ. ფ ა ღ ა ვ ა – რამდენიმე ქართული გეოგრაფიული სახელი ბასიანიდან	168
ე. ფ უ ტ კ ა რ ა ძ ე – ერთი ლექსიკური ერთეულის გააზრებისათვის	179
ჭ. ქ ი რ ი ა – ჯგურა / ჯურა სიტყვის გრამატიკული კვალიფიკაციის საკითხი მეგრულში.....	185
ხ. ყ ა ნ დ ა შ ვ ი ლ ი – ფუძედრეკადი ზმნების უღლების თავისებურება კახურში	191
ნ. შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი – დედნის კვალდაკვალ.....	196
შ. შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი – სვანური გამოცანები გლობალური ფოლკლორული პარალელების კონტექსტში	204
ე. შ ე ნ გ ე ლ ი ა – ხელობის/საქმიანობის აღმნიშვნელი სახელები მეგრულში სამოსელთან დაკავშირებული ლექსიკის მიხედვით.....	211
ა. შ ო ნ ი ა, მ. შ ე რ ო ზ ი ა – ემოციების გამომხატველი იდიომები ქართულ და ინგლისურ ენებში	218
ნ. შ ო შ ი ა შ ვ ი ლ ი – ხატოვანი შესიტყვებები თამაზ ხმაღადის პროზაში	232
მ. ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე – ლექსემა ზარი და ლექსიკური ასოციაციების ზოგი თავისებურება მოთხრობაში „ამალიას ზარი“.....	237
მ. ჩ უ ხ უ ა – ზანიზმები ხეცსურულში	244
ნ. ც ი ხ ი შ ვ ი ლ ი – დიმიტრი ყიფიანი – იაკობ გოგებაშვილის „დედაენის“ პირველი შემფასებელი	247
ს. ჭ ა ა ვ ა – (1923 წლის საარქივო მასალების მიხედვით).....	266

ნ. ჭოხონელიძე – დიალოგების ენის ზოგი თავისებურება რევაზ ინანიშვილის მოთხრობებში	274
ლ. ხაჭაპურიძე, თ. ხუფენია – ლექსიკოგრაფიულად აღუნუსხავი ხალხური იდიომები მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედებაში	280
ნ. ხახიაშვილი – სიტყვა კუნაპეტის სემანტიკისათვის	288
მ. ხახუტაიშვილი, ნ. ცეცხლაძე – ფაცის ენობრივი კუნძული	293
ნ. ჯორბენაძე – ქართული დიალექტები თანამედროვე საზოგადოებაში: იდენტობა, მედია და ციფრული კომუნიკაცია	301